

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Походжук Дмитро Дмитрович

УДК 930.2(477.42/.44+477.81/.83)"2013/2019":[398.34(=161.2):636]

ДИСЕРТАЦІЯ

**Традиційне скотарство в календарно-побутовій обрядовості волинян
(загальноукраїнські риси та локальні особливості)**

Спеціальність: 032 – Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня *доктора філософії*

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Д. Д. Походжук

Науковий керівник:
Глушко Михайло Степанович,
доктор історичних наук

Львів – 2022

АНОТАЦІЯ

Пожджук Д. Д. Традиційне скотарство в календарно-побутовій обрядовості волинян (загальноукраїнські риси та локальні особливості). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2022.

На підставі народознавчих матеріалів, зібраних автором особисто під час польових етнографічних експедицій та науково-пошукових мандрівок, уперше в українській етнологічній науці комплексно проаналізовано явища традиційного скотарства у народному календарі волинян. Для цього упродовж 2013–2019 років було відвідано населені пункти Житомирської, Вінницької, Рівненської, Волинської, Львівської та Хмельницької областей. У дослідженні задіяно також велику кількість джерел, зокрема і з фонду Р-119 Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка.

Визначено необхідність поділу скотарського календаря волинян на два періоди – перебування худоби надворі влітку та її стійлове утримання взимку.

З'ясовано: в календарному році найбільш насиченим на скотарську обрядовість був день першого вигону худоби на пашу.

Проаналізовано звичаї та обряди, які здійснювали господарі під час першого весняного вигону худоби з хліва. Описано основні чинники, які впливали на початок пастівницького сезону. Встановлено, що ustalена дата першого вигону свійських тварин стосувалася найчастіше великої рогатої худоби, зокрема корів. Акцентовано увагу на весняні свята народного календаря, до яких переважно приурочували перший вигін худоби на підніжний корм. Описано скотарську складову дня св. Юрія (6 травня). Зазначено, що на теренах історико-етнографічної Волині цей день мав передовсім землеробський характер. В окремих населених пунктах Східної

Волині побутував звичай виносити пастухові гостинця, а самий гостинець подекуди називали «волочиллом».

Описано основні способи захисту тварин під час їх вигону з хліва вперше весною. Визначено головні предмети, які волиняни використовували для захисту свійських тварин від злих сил. Найчастіше і скрізь на дослідженій території ними слугували освячені на Вербну неділю гілочки верби чи лози. Під час першого вигону худоби на пашу використовували також металеві знаряддя праці, тканину (стрічки, нитки та інше) червоного кольору, продукти харчування (хліб, сіль, яйця) тощо. На загальноукраїнському тлі процес першого вигону худоби з хліва виділявся у волинян виразною ритуальною складовою.

Розглянуто основні скотарські елементи в обрядовості Великодніх свят. Простежено місце відьми у скотарських віруваннях пасхального тижня. На Великдень волиняни остерігалися не лише відьом, але й намагалися їх «виявити». «Упізнати» відьму можна було тільки за певних умов. Виявлення і впізнавання відьми у великодній період – загальноукраїнське явище. Зазначено спорадичну, та все ж відому календарно-побутову рису Великодня – освячення ножів. Відповідна риса була пов'язана з вірою людей про вплив цих предметів на худобу. Простежено звичай «полазника» у великодній обрядовості волинян. Проаналізовано ритуальну годівлю худоби свяченим. Тварин частували переважно паскою, інколи – спеціально освяченим для цього хлібом, продуктами з великоднього кошика, артосом. Встановлено, що свійську худобу годували свяченим не тільки під час Великодніх свят, але й при okazіях. Звернено увагу на те, що худобу, зокрема корови, іноді годували обрядовим печивом у формі хрестів, яке випікали на Середопістя. Великодні обрядодії, пов'язані зі свійськими тваринами, мали загальноукраїнський характер. Аспекти ритуальної годівлі худоби свяченим, її захист від злих сил у великодні дні простежуються також у загальнослов'янському контексті.

Зазначено, що на Зелені свята волиняни завітчували місця, пов'язані з худобою. Зеленню оберігали хлів від нечистої сили. «Клечали» хлів гілками

липи, ясена, глоду, а також татарським зіллям. З метою апотропеїчного захисту худоби від відьми, зокрема дійних корів, хлів «клучали» осикою. Заквітчування господарських будівель задля захисту домашньої худоби від злих сил – загальноукраїнська риса Зелених свят.

На теренах Пулинського, Хорошівського та Черняхівського районів Житомирської області виявлено локальний звичай «викрадення корів», який побутував на Трійцю. Подібно «закрадали» коней у ніч перед Новим роком, що описано у джерелах другої половини XIX – початку XX ст. Звичай «закрадати коней» побутував на теренах Східної Волині і за формою нагадував «викрадення» корів на Трійцю. Натомість на Зелені свята частіше дотримувалися традиції плести вінки для великої рогатої худоби, що є загальнослов'янським явищем. На відміну від інших історико-етнографічних районів України (Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини, Надсяння), на території Волині Зелені свята не супроводжували пастуші забави, насичені обрядовими діями.

Підкреслено, що на досліджених теренах найбільше апотропеїчне навантаження скотарського характеру припадало на день св. Івана Хрестителя (7 липня). Згідно з народними віруваннями місцевого населення, у цей день звичним «заняттям» відьми було збирання роси вранці. Водночас у день св. Івана Хрестителя волиняни захищали худобу та приміщення для її утримання. Задля цього вони використовували апотропеїчні засоби та спеціальні дії: загороджували вхід у хлів осиковими кілками, щоб перегородити шлях відьми; приміщення для худоби обсипали свяченим маком; у хліву зберігали свячене зілля чи застромляли свячену свічку тощо. У купальську ніч важливе магичне значення відіграла борона. Вважалося: якщо вночі на свято Івана Хрестителя зробити з осичини борону і сісти за неї в хліву, то можна побачити відьму, яка доїть корову. На відьомську тематику багатий волинський фольклорний матеріал, особливо другої половини XIX – початку XX ст. Йдеться передусім про купальські пісні, в яких фігурує образ відьми – крадійки молока. Зауважено, що посилення активності

демонологічних персонажів у день св. Івана Хрестителя характерне майже для всього слов'янського світу. Найбільше купальська активність відьми представлена у світоглядних уявленнях західних і східних слов'ян.

Розглянуто скотарський обряд «цідити молоко на голки» (спорадично – «варити цідилку з голками»). Суть цього обряду полягала в тому, що молоко лили на розпечені голки, сподіваючись, що відьму, яка вже нашкодила корові й «відібрала» у неї молоко, буде також «пекти» і «колоти». Залучивши польові етнографічні матеріали, які зібрав автор, встановлено, що на теренах історико-етнографічної Волині відповідний скотарський обряд є радше okazіональним, натомість на території сусіднього Полісся він має календарно-побутовий характер і пов'язаний із купальськими святкуваннями.

Простежено заздалегідь обумовлені респондентами інформації дні народного календаря, коли волинські господарі завершували випас домашньої худоби. Першим рубіжним святом, яке пов'язували з припиненням випасу свійських тварин, в українців загалом і волинян зокрема був день Покрови Пресвятої Богородиці (14 жовтня). Натомість свято Архангела Михайла (21 листопада) найчастіше було тим днем, коли сезонний випас худоби припиняли зовсім, передусім через природно-географічні умови. На Михайла також «могорич пастухам давали». Водночас зауважено, що волиняни інколи пасли свою худобу навіть до дня св. Миколая (19 грудня). Траплялися випадки, коли волиняни виганяли худобу на пашу до дня Введення у Храм Пресвятої Діви Марії (4 грудня), до дня св. Димитрія (8 листопада) тощо. Наголошено, що всі зазначені дати народного календаря пов'язані з так званими вовчими днями. Встановлено, що день завершення випасу худоби, як і день її першого вигону на пашу, не є усталеним, а почасти навіть okazіональним. Обидві рубіжні дати (день початку випасу худоби і день його завершення) є усталеними в тому випадку, коли свійську худобу доглядав найманий пастух, позаяк домовленість з ним, за нашими спостереженнями, і зумовлювала конкретні дати пастушого сезону. З'ясовано, що, на відміну від дати першого вигону худоби на пашу

(оказіональної чи визначеної традицією), у волинян не спостерігалось семантичне навантаження самого процесу завершення її випасу. Обрядово-звичаєвий аспект закінчення літнього утримання худоби на паші стосувався лише пастухів, а не свійських тварин.

Проаналізовано скотарську тематику в обрядовості різдвяно-новорічних свят волинян. Зазначено, що перед Різдвом, як і перед Великоднем, волиняни кололи свиней. Зауважено: фольклорні оповідки про те, що худоба «говорить» під час одного зі січневих вечорів, побутують на досліджених теренах скрізь та досі. Підкреслено, що ритуальну годівлю худоби в один з різдвяно-новорічних святкових днів практикували на Волині до недавно, як і в інших місцевостях України.

Простежено скроплювання господарем (спорадично – господинею) приміщення для утримання худоби водою, освяченою на Йордан (19 січня) чи напередодні цього свята. Зауважено, що локальними були способи такого скроплення, вербальний супровід відповідного процесу, наявність додаткових предметів (хліба, свічки, обрядової їжі тощо), кількість і роль учасників ритуального дійства (господар і господиня; господар і дитина та ін.). Це саме стосується писання крейдою хрестиків на дверях хліва та інших господарських будівель. Висловлено припущення, що малювання хрестиків на дверях хліва та всі супровідні обрядодії мають танатологічну основу. Майже вся скотарська звичаєвість різдвяно-новорічних свят, яка побутувала на теренах Волині, була характерна для населення інших історико-етнографічних районів України, а також для інших слов'ян.

Визначено, що скотарською звичаєвістю були наповнені свята зимово-весняного міжсезоння: Стрітєння (15 лютого), Власія (24 лютого), Благовіщення (7 квітня). Зауважено, що з метою захисту худоби населення історико-етнографічної Волині обкурювало її стрітенською свічкою. Натомість день св. Власія не супроводжувався у волинян скотарськими ритуалами. Якщо корова отелиться чи вівця окотиться на Благовіщення, то, за народними віруваннями автохтонів Волині, теля чи ягня буде калікою.

Водночас це свято волиняни не вважали, за рідкісним винятком, днем загрози для худоби з боку відьми.

Одержані результати пропонованого дослідження проливають світло на обрядово-звичаєві аспекти традиційного скотарства волинян і значно розширюють дані про роль і місце свійських тварин у повсякденному житті селян та процес догляду за ними у календарно-побутовій обрядовості, демонології, танатології тощо. Матеріали та висновки дисертації стануть у нагоді дослідникам під час комплексних і послідовних етнологічних студій над традиційним скотарством українців.

Ключові слова: етнологія, українці, історико-етнографічна Волинь, традиційне скотарство, звичаї, календарно-побутова обрядовість, свійська худоба, хлів, відьма, молоко.

ABSTRACT

Pozhodzhuk D. D. Traditional cattle breeding in the calendar and household rituals of the people of Volyn (all-Ukrainian features and local features). Qualification research paper not for publication.

Thesis for the degree of a Doctor of Philosophy majoring in 032 «History and Archaeology» in the subject area of 03 «Humanities». Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2022.

On the basis of ethnological materials collected by the author personally during the field ethnographic expeditions and scientific research trips, for the first time in Ukrainian ethnological science the phenomena of traditional cattle breeding in the folk calendar of the Volhynians were analyzed comprehensively. For this purpose, during 2013-2019, the settlements of Zhytomyr, Vinnytsia, Rivne, Volyn, Lviv and Khmelnytsky regions were visited. The study also involved a large number of sources, including from the R-119 fund of the Archives of the Ivan Franko National University of Lviv.

The need of subdividing the cattle-breeding calendar of Volhynians into two periods – cattle stay outdoor in summer and stabling in winter – was determined.

It was found out that the day of the first cattle driving off to the pasture was the richest in terms of the cattle-breeding rituals in the calendar year.

The customs and ceremonies performed by the owners during the first spring cattle driving off the barn have been analyzed. The main factors influencing the start of the season have been described. It has been established that a fixed date of the first driving of domestic animals off to the pasture was mostly related to cattle, including cows. Attention has been focused on the spring holidays of the folk calendar, to which the first driving of domestic animals off to the pasture forage was mostly timed. The cattle breeding component of the St. George's Day (May 6) has been described. It is noted that in the territory of historical and ethnographic Volyn, this day was associated primarily with agricultural works. In some settlements of eastern Volyn, there was a custom to make a gift for the shepherd, and this gift was called «volochylo» in some places.

The key methods of protecting animals when they are driven out of the stable for the first time in spring have been described. The key objects that Volhynians used to protect domestic animals from evil forces have been identified. Everywhere in the investigated territory, these objects were usually twigs of

willow or vines blessed on Palm Sunday. During the first driving of cattle to the pasture, metal tools of trade, red fabric (ribbons, threads, etc.), foodstuff (bread, salt, eggs), etc. were also used. Against the general Ukrainian background, the process of the first driving of the cattle off the cowshed by the Volhynians was remarkable for an expressive ritual component.

The key cattle-breeding elements in the Easter holiday rituals have been considered. The witch's place in the cattle-breeding beliefs of Easter week have been traced. On Easter, the Volhynians not only feared witches, but also tried to «detect» them. It was only possible to «detect» a witch under certain conditions. Detection and recognition of a witch during Easter is a common Ukrainian phenomenon. A sporadic, but nevertheless known calendar and household feature of Easter, i.e. consecration of knives, has been noted. This feature was associated with the belief of people about the influence of these objects on livestock. The custom of «polaznyk» in the Easter rituals of the Volhynians has been traced. The ritual feeding of cattle with consecrated feed has been analyzed. Animals were treated mainly with paskha, sometimes intentionally consecrated bread, products from the paskha basket, or artos. It has been established that livestock were fed consecrated feed not only during the Easter holidays, but also on the other occasions. It has been noted that cattle, in particular cows, were sometimes fed ceremonial cross-shaped cookies, which were baked in the midterm of the Great Lent. Easter rituals associated with domestic animals were common all over Ukraine. Aspects of ritual feeding of livestock with consecrated feed and its protection from evil forces on Easter days can also be traced in all-Slavic context.

It has been noted that on the Feast of Pentecost, Volhynians decorated the places associated with cattle using flowers. The greens was used to protect cowsheds from evil forces. The shed was decorated with branches of linden, ash, hawthorn, as well as the frosted orach. In order to protect livestock, in particular milking cows, from witches the shed was decorated with aspen. The decoration of outbuildings with flowers to protect livestock from evil forces is a common Ukrainian feature of the Feast of Pentecost.

In the territory of Pulynskiy, Khoroshevskiy and Cherniakhivskiy districts of Zhytomyr region, a local custom of «stealing cows», which was common on Trinity, has been revealed. Similarly, horses were «stolen» on the eve of the New Year, as described in the sources dating back to the second half of the 19th and

early 20th centuries. The custom to «steal horses» existed in the territory of Eastern Volyn and resembled the «stealing» of cows on Trinity. On the Feast of Pentecost, the tradition of weaving wreaths for cattle was more widespread. This is a common Slavic phenomenon. In contrast to the other historical and ethnographic districts of Ukraine (Boykivschina, Hutsulschyna, Lemkivschyna, Nadsiania), in the territory of Volyn the Feast of Pentecost was not accompanied by shepherd's parties, full of ritual actions.

It has been emphasized that on the investigated territories, the greatest apotropaic vibe of cattle-breeding character fell on the day of St. John the Baptist (July 7). According to the folk beliefs of the local population, on this day the usual «occupation» of the witch was to collect dew in the morning. At the same time, on the day of St. John the Baptist, the Volhynians protected livestock and the premises where they were kept. To do this, they used apotropaic means and special actions: they installed aspen stakes at the entrance to the barn to block the witch's way; they spread the consecrated poppy seeds across the premises where cattle was kept; they kept consecrated potions or candles in the barn, etc. On the eve of the day of St. John the Baptist, a harrow played an important magic role. It was believed that if one makes a harrow from aspen and goes to the barn, one could see a witch milking a cow. The Volyn folklore is rich in witches' themes, especially in the second half of the 19th and early 20th century. First of all, it is about the songs dedicated to St. John the Baptist's Day, which feature the image of a witch stealing the milk. It is noted that the increased activity of demonological characters on St. John the Baptist Day is characteristic of almost entire Slavic world. The greatest activity of a witch on St. John the Baptist Day is presented in world outlook representations of the western and eastern Slavs.

The cattle-breeding ritual of «pouring the milk onto the needles» (sporadically «boiling the colander with needles») has been considered. The essence of this ritual was that milk was poured on red-hot needles, hoping that the witch who had already harmed the cow and «took away» her milk would also feel «burning» and «itching». Based on the field ethnographic materials collected by the author, it has been established that in the territory of the historical and ethnographic Volyn the corresponding cattle-breeding rite is rather occasional, while in the territory of the neighboring Polissia it has calendar and household character and is related to the celebrations of St. John the Baptist's Day.

The days of the folk calendar, agreed by the respondents in advance, when the Volyn farmers ended the grazing of livestock, have been traced. The first landmark holiday associated with the end of the livestock grazing among Ukrainians in general and Volhynians in particular was the Day of the Virgin of Mercy (October 14). The Feast of Michael the Archangel (November 21) was the day on which the seasonal pasturing of cattle ceased altogether, mostly due to the natural and geographical conditions. On the Feast of Michael the Archangel, «the shepherds were given the kickback». At the same time, it has been noted that the Volhynians sometimes grazed their cattle even until St. Nicholas Day (December 19). There were cases, when the Volhynians drove cattle off to the pasture until the day of the Presentation of the Blessed Virgin Mary (December 4), the day of St. Demetrius (November 8), etc. It has been noted that all these dates of the folk calendar are associated with wolf days. It has been established that the day of the grazing cessation, as well as the day of the first pasturing are not fixed, and partly are even occasional. Both landmark dates (the day of the beginning and end of the grazing) were fixed in the case when a hired shepherd took care of the cattle, since the agreement with him, according to our observations, predetermined the specific dates of the grazing season. It was found out that, unlike the date of the first pasture of the cattle (occasionally or determined by a certain tradition), the Volhynians did not put any semantic load on the grazing cessation process. The ritualistic and traditional aspect of the end of the summer maintenance of cattle on the pasture was related only to shepherds, and not to domestic animals.

The cattle breeding themes in the rituals of the Volhynians associated with Christmas and New Year's holidays have been analyzed. It was noted that before Christmas, as well as before Easter, the Volhynians slaughtered pigs. It has been noted that folklore stories about cattle «talking» during one of the January evenings are spread all across the investigated territories until nowadays. It has been emphasized that the ritual feeding of cattle on one of the Christmas and New Year's holidays was practiced in Volyn until recently, just like in the other areas of Ukraine.

It was traced that the landlord (sporadically – the landlady) sprinkled the premise where the cattle was kept with water consecrated on the Epiphany (January 19) or on the eve of this holiday. It was noticed that ways of such sprinkling, verbal accompaniment of corresponding process, presence of additional

objects (bread, candle, ritual food, etc.), number and role of participants in the ritual action (the landlord and the landlady; the landlord and the child, etc.) were specific to the locality. The same applies to the drawing of crosses with a piece of chalk on the doors of barns and other outbuildings. It has been assumed that the drawing of crosses on the barn doors and all the accompanying rituals have a thanatological foundation. Almost all cattle-breeding customs of Christmas and New Year celebrations widespread in the territory of Volyn were characteristic of the population of the other historical and ethnographic areas of Ukraine, as well as other Slavs.

It has been determined that the holidays of winter-spring shoulder period were filled with cattle-breeding customs: Presentation of Christ in the Temple (February 15), St. Blaise's Day (February 24), Annunciation (April 7). It was noticed that the population of historical and ethnographic Volhynia fumed the cattle with a candle consecrated on the Day of Presentation of Christ in the Temple in order to protect them. At the same time, St. Blaise's Day was not accompanied with cattle rituals for the Volhynians. If a cow settles or a sheep pukes on the Annunciation, according to the popular beliefs of the autochthons of Volyn, a calf or a lamb will be crippled. At the same time, the Volhynians did not consider this holiday as a day of threat to livestock posed by witches, with rare exceptions.

The results of the proposed study shed light on the ritual and customary aspects of traditional cattle breeding of the Volhynians and significantly expand the data on the role and place of domestic animals in the daily life of peasants and the process of caring for them in calendar and household rituals, demonology, thanatology, etc. Materials and conclusions of this thesis will be useful for the researchers during the comprehensive and consecutive ethnological studies of the traditional cattle breeding of Ukrainians.

Keywords: ethnology, Ukrainians, historical and ethnographic Volyn, traditional cattle breeding, customs, calendar and household rituals, cattle, stable, witch, milk.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Походжук Д. Скотарські мотиви в календарно-побутовій обрядовості волинян (на польових матеріалах із сіл Житомирської та Вінницької областей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2015. Вип. 51. С. 478–491.
2. Походжук Д. «Йде в Божу путь!» Традиція першого вигону худоби на пашу у волинян. *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 2017. Спецвипуск. С. 881–899.
3. Походжук Д. Торгівля домашньою худобою у волинян: звичаї та повір'я. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 88–95.
4. Походжук Д. Культ свійських тварин у зеленосвятській обрядовості волинян. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 3. С. 19–33.
5. Походжук Д. Д. Голки в обряді скотарської магії волинян. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2021. Вип. 32. С. 6–16.

Публікації у періодичних наукових виданнях інших держав з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача

1. Pozhodzhuk D. Cattle-Breeding Theme of the Easter Holidays Among Volyn' Inhabitants. *Spheres of Culture*. Lublin, 2019. Vol. XIX. P. 159–168.

Апробація основних результатів дослідження на конференціях, симпозіумах, семінарах тощо

1. Походжук Д. Апотропеїчні засоби захисту хліва у волинян. *Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості. Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції у*

Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького (м. Львів, 18-19 квітня 2018 року). Львів: Нео Друк, 2018. С. 119–128.

2. Походжук Д. Скотарська тематика дня Святого Юрія: бойківсько-волинські паралелі. *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка, 6-7 червня 2019 р., Львів; Урич / Відп. за вип. Р. Г. Миська. Львів, 2019. С. 55–56.*

ЗМІСТ

Вступ	16
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	22
1. 1. Стан наукового дослідження теми	22
1. 2. Огляд джерел	27
1. 3. Методологія дослідження	38
Розділ 2. Початок випасу худоби: звичаї, обрядодії, вірування, повір'я .	42
2. 1. Організація та дата першого вигону худоби на підніжний корм	42
2. 2. Захист тварин від злих сил під час першого їх виходу з хліва	67
Розділ 3. Традиційні скотарські звичаї та обряди волинян пастівницького сезону	92
3. 1. Скотарські елементи в обрядовості великодніх свят	92
3. 2. Скотарська тема Трійці	112
3. 3. Свято Івана Купала – важливий день апотропеїчного захисту домашньої худоби	131
Розділ 4. Традиційна звичасва культура завершення пастівницького сезону	159
Розділ 5. Народна скотарська звичасвість та обрядовість періоду стійлового утримання худоби	175
5. 1. Скотарська тема в обрядовості різдвяно-новорічних свят	175
5. 2. Скотарський характер свят зимово-весняного міжсезоння	212
Висновки	220
Список використаних джерел та літератури.....	226
Додатки	265

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Скотарство¹ – другий за значимістю вид сільськогосподарських занять українців після землеробства. Територія історико-етнографічної Волині, незважаючи на значні творчі здобутки сучасних етнологів, на відміну від Поліського терену та етнографічних районів українських Карпат, і досі є незвіданою з погляду комплексного та послідовного історико-етнологічного дослідження традиційного скотарства.

Вітчизняні дослідники традиційного скотарства в основному працювали над матеріальною складовою, заторкуючи тематику обрядового аспекту лише частково. Натомість питання скотарської духовної культури студіювали зазвичай або етнолінгвісти (Йосип Дзензелівський; Тетяна Ястремська та ін.), або фольклористи (Роман Кирчів, Михайло Красіков), або вчені-етнологи, об'єктом зацікавлення яких скотарство спеціально не було (наприклад, Юрій Пуківський, Марія Баглай та ін.).

Традиційне скотарство містить значний пласт інформації у сфері духовної культури. Скотарська тематика у календарній обрядовості настільки широка, що становить окремий шар народних вірувань. Без скрупульозного вивчення традиційного скотарства українців у духовній сфері, комплексне етнографічне уявлення про скотарство не матиме належної повноти змісту. У цьому дослідженні пропонується поглянути на скотарські звичаї та обряди волинян крізь призму ключових дат народного календаря.

Важливим є те, що основою пропонованої роботи стали польові етнографічні матеріали, зібрані автором під час науково-пошукових мандрівок. Нагромадження цих відомостей на теренах історико-етнографічної Волині супроводжувалося певними труднощами. Зокрема, без

¹ Термін «скотарство» в дослідженні стосується копитних, зокрема великої рогатої худоби, рідше – коней, овець, кіз, свиней. Не слід плутати з терміном «тваринництво», позаяк більшість фахівців вважає скотарство підрозділом тваринництва та пов'язує його виключно з розведенням стадних копитних тварин. Див.: Шнирельман В. А. Скотоводство. *Свод этнографических понятий и терминов*. Москва: Наука, 1989. Вып. 3. Материальная культура. С. 159.

наявності в інформатора хліва та худоби вивчати традиційне скотарство способом польового етнографічного дослідження дуже складно. У деяких місцевостях Волині респонденти попрощалися зі свійськими тваринами вже кількадесят років тому. І чим більше часу проходить відтоді, як етнофор востаннє тримав корову, тим менше інформації етнографічного характеру він може оповісти. Як правило, етнографічні відомості про худобу та догляд за нею, що стосуються ділянки духовної культури, станом на друге десятиліття ХХІ ст. вціліли лише фрагментами. Тому зафіксувати інформацію з уст носіїв етнічної культури і зберегти її стало нашим першочерговим завданням.

Пропонована праця є першим у сучасній етнологічній науці комплексним дослідженням скотарської звичаєво-обрядової культури. У науковий обіг уведено ряд нового фактографічного матеріалу з теренів історико-етнографічної Волині. Вивчення, опис і узагальнення традиційної скотарської календарно-обрядової тематики відкриває шлях до вирішення складних наукових питань і надасть можливість: дивитися на народний календар крізь призму не тільки землеробської, але і скотарської обрядовості; прослідкувати шляхи видозміни архаїчних елементів скотарської обрядовості; вивчати зв'язок демонологічних персонажів з домашньою худобою та продуктами тваринництва; визначати ареали побутування реліктових скотарських звичаїв та обрядів в українців зокрема та в слов'ян загалом.

Мета дослідження – комплексно дослідити традиційне скотарство у календарно-побутовій обрядовості українців Волині та проаналізувати його специфічні риси в загальноукраїнському контексті.

Основні завдання дослідження:

- зібрати, систематизувати й опрацювати матеріали польових етнографічних експедицій та ввести їх у науковий обіг для досягнення поставленої мети;
- визначити сезонні особливості скотарського народного календаря у

системі календарно-побутової обрядовості українців Волині;

- дослідити стан збереження і функціонування реліктів скотарської обрядовості станом на теперішній час;

- простежити локальну специфіку, регіональні особливості та загальноукраїнські риси скотарської календарно-побутової культури волинян, з'ясувати ареальні межі поширення скотарських свят, звичаїв, обрядів та інших елементів народної культури;

- вивчити семантичну складову² окремих предметів і явищ, які мають місце у скотарській календарно-побутовій обрядовості.

Об'єктом дослідження є традиційне скотарство в календарно-побутовій обрядовості українців Волині, **предметом** дослідження – скотарська тематика календарних свят, скотарські звичаї та обряди календарного року, іпостасі демонологічної загрози для домашньої худоби та методи боротьби з ними, обереги тварин від злих сил, обрядова їжа тощо.

Територіальні межі дослідження охоплюють терени історико-етнографічної Волині, верхню межу якої етнологи проводять із заходу на схід умовною лінією північніше міст Володимира, Луцька, Рівного, Новоград-Волинського, Житомира і далі в напрямку до Києва³. Згідно останніми студіями відомого львівського етнолога Михайла Глушка, «східна межа історико-етнографічної Волині проходила по лінії Старосільці – Коростишів – Андрушівка – Ружин – Дзюньків – Тетіїв. Південна межа цієї етнографічної одиниці сягала північних окраїн таких населених пунктів: Тетіїв – Погребище Друге – Калинівка – Хмільник – Стара Синява – Красилів – Волочиськ – Збараж – Зборів – Золочів – Глиняни – Запитів – Жовква – Рава-Руська»⁴.

Слід зазначити, що питання територіальних меж історико-

² Про значення семантики в культурному контексті див.: Конобродська В. Поняття семантики в культурному контексті. *Етнолінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Житомир, 2007. Вип. 1. С. 23–37.

³ Глушко М. С. Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.). *III Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу»*. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: Доп. та повідом.: в 3 т. Луцьк: Вежа, 2007. Т. I. С. 115–116.

⁴ Глушко М. Історико-етнографічне районування України: сучасний стан і наукові перспективи. *Народна творчість та етнологія*. 2017. С. 17–18.

етнографічної Волині – дискусійне. Особливо привертає до себе увагу специфіка пограниччя Волині з сусідніми етнографічними районами. І все ж, не відкидаючи умовність строгого розмежування, саме такі межі для зручності вважатимемо «робочими». Особлива увага акцентована на місцевостях, досліджених автором безпосередньо.

Адміністративно-територіальний поділ України трансформується з 2014 року, зокрема відбувається укрупнення районів. Основний банк польового матеріалу дисертації був сформований до остаточної зміни адміністративно-територіального поділу України. Тому назви адміністративно-територіальних одиниць у тексті дисертації вказані ті, які були актуальними на момент фіксації матеріалу.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХІХ – початку ХХІ ст., що зумовлено характером джерельної бази і збереженням деяких пережитків духовної культури у скотарській обрядовості. Семантичне навантаження окремих звичаїв і обрядів має набагато глибший засяг і виходить поза встановлені хронологічні межі.

Методи. Дисертація виконана згідно з принципами наукового пізнання: історизму, системності та об'єктивності; загальнотеоретичних методів індукції та дедукції. Методологічна складова дослідження складається із трьох компонентів: історіографічного, етнографічного та етнологічного. Докладний опис методології дослідження наведено у відповідному підрозділі першого розділу роботи.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

уперше:

- комплексно розглянуто традиційні скотарські звичаї та обряди у територіальних межах Волині як історико-етнографічного району;
- системно введено в обіг ряд нових польових етнографічних матеріалів з ділянки досліджуваної теми;
- дослідження скотарської звичаєвості народного календарного циклу виконано в широких порівняльних контекстах;

виявлено:

- відмінності скотарського календарного циклу у волинян від землеробського;
- оказіональні ознаки окремих звичаїв та обрядів, які прийнято вважати пов'язаними з конкретними святковими датами народного календаря;
- ключові проміжки часу, призначені для ритуальної годівлі худоби;
- локальний звичай «викрадення корів» на Трійцю;
- скотарські звичаї та обряди, які були типовими для теренів історико-етнографічної Волині;
- знаковість ролі господаря (чоловіка) у скотарській звичаєвості волинян;

новий рівень розвитку отримали:

- ідеї про поділ скотарського календаря на два сезони – пастівницький і стійловий;
- студії над проблематикою дати першого вигону худоби на пашу;
- питання про переплетення скотарських мотивів з русальними традиціями у контексті троєцької обрядовості;
- дослідження вірувань, що пов'язані з відьмою, молоком, вогнем та цідилкою.

Особистий внесок здобувача. Всі результати, наведені у підсумовуючих частинах дослідження, здобуті самостійно. Праць, опублікованих у співавторстві, немає.

Апробація матеріалів дисертації відбулася на засіданнях кафедри етнології і звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка впродовж 2018–2021 рр., а також: на II міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості» (Львів, 18–19 квітня 2018 р.); XXX науковій сесії Наукового Товариства імені Шевченка (Львів, 21 березня 2019 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Пам'ятки Тустані в контексті

освоєння Карпат у Доісторичну добу та в Середньовіччі; проблеми їх збереження та використання» (Львів – Урич, 5–7 червня 2019 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми збереження та популяризації культурної спадщини: формування музейних колекцій та зібрань» (Львів, 25–26 вересня 2019 р.); II польсько-українському етнологічному семінарі «Сучасні проблеми етнології та культурної антропології в університетському просторі та публічній культурі» (Wrocław – Львів, 7.10.2019 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел та літератури (381 позиція), додатків. Загальний обсяг роботи становить 269 сторінок, з них 224 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового дослідження теми

Традиційне скотарство, зокрема його обрядово-звичаєвий аспект, почало привертати увагу дослідників у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. Зазвичай така увага перебувала на ступені етнографічного зацікавлення. Чимало розвідок на скотарську тематику побачило світ польською мовою, майже всі вони були стосувалися традиційного скотарства карпатського географічного регіону. Серед них слід виокремити роботу австрійського етнографа Раймунда Кайндля «Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Hucułów», опубліковану в народознавчому часописі «Lud»⁵, у якій йдеться про вірування гуцульських пастухів.

Слід також звернути увагу на співавторське дослідження косівського вчителя Вільгельма Табора та випускника кафедри етнології Львівського університету Романа Гарасимчука під назвою «Etnografia połonin huculskich», датоване 1937 роком⁶. Подібною тематикою цікавився Володимир Кубійович. Праця вченого «Życie pasterskie w beskidach wschodnich»⁷ опублікована у 1929 р. Утім, останні дві роботи стосувалися здебільшого матеріальних аспектів скотарської культури горян та особливостей гуцульського пастухування.

Серед публікацій, у яких йдеться про скотарську духовну культуру, слід виокремити статтю Данила Лепкого «Домашні зв'язки в деяких людських зв'язках»⁸. Однак, серед вагомих даних тут подано лише оповідь про те, що худоба «чахне» за покійним господарем. Обрядовому аспекту,

⁵ Kaindl R. F. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Hucułów. *Lud*. Lwów, 1896. Roczn. II. Dział I. S. 201–210.

⁶ Narasymczuk R. W., Tabor W. Etnografia połonin huculskich. *Lud*. Lwów–Warszawa–Kraków–Poznań–Wilno, 1937. Serja II. T. XV (XXXV). S. 76–161.

⁷ Kubijowicz W. Życie pasterskie w beskidach wschodnich. Krakow: Orbis, 1926. 138 s.

⁸ Лепкий Д. Домашні зв'язки в деяких людських зв'язках. *Ватра. Літературний збірник*. Стрий: З друкарні А. Мілера сына, 1887. С. 161–166.

натомість, був присвячений цілий том дослідження російського автора Алексея Ермолова «Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и примѣтах. Животный мір в возрѣніях народа»⁹. Ця фольклорно-етнографічна праця порівняльного характеру включила в себе багато прислів'їв та деякі повір'я про худобу. Попри загальноєвропейський контекст студії, у ній залучено до огляду й український фольклорний матеріал. Доволі змістовною виявилася етнографічна інформація, записана Миколою Добровольським, яка вийшла в 1929 р. під назвою «Народні повір'я, що відносяться до корови»¹⁰. Наостанок доцільно виокремити книжку «Russische (Ostslavische) Volkskunde» російського етнографа Дмитра Зеленіна (1927), у якій дослідник окремо звернув увагу на скотарську ділянку народної культури східних слов'ян¹¹. На цих прикладах фольклорно-етнографічних праць варто обмежити огляд.

З етнологічного погляду, окрім поодиноких спроб Федора Вовка («Етнографічні особливості українського народу»)¹², скотарство українців майже не студіювалося. Не сприяли таким дослідям і репресивні заходи, що проводилися радянською тоталітарною владою супроти українства на теренах УСРР (від 1937 р. – УРСР) у 1930-х рр. ХХ ст. і пізніше.

У 1970-х – 1980-х роках студії над традиційним скотарством відновилися, щоправда видавалися вони здебільшого у формі невеликих узагальнювальних підрозділів або параграфів колективних монографій¹³. Як правило, ці статті охоплювали лише ділянки матеріальної культури.

⁹ Ермолов А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и примѣтах. С-Петербург, 1905. Т. III. Животный мір в возрѣніях народа. 555 с.

¹⁰ Добровольський М. Народні повір'я, що відносяться до корови (Матеріяли в с. Литвинець, Канівського району, Черкаської округи записав р. 1928 Микола Добровольський. *Побут. Періодичний орган ВУЕТ*. Київ, 1928. Рік I. Ч. 1 (липень). С. 9–12.

¹¹ Zelenin D. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin und Leipzig, 1927. 424 S. Варто зауважити, що праця Зеленіна «Russische (Ostslavische) Volkskunde» була справедливо розкритикована Михайлом Грушевським.

¹² Вовк Ф. К. Етнографічні особливості українського народу / Ф. К. Вовк. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упорядн. О. О. Савчук. Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. С. 66–69; 177–191.

¹³ Мандибура М. Д. Допоміжні види господарської діяльності. *Поділля: Історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. А. П. Пономарьов. Київ: Доля, 1994. С. 110–116; Мандибура М. Д., Тиводар М. П. Тваринництво. *Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. Ю. Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1987. С. 97–108; Мандибура М. Д. Тваринництво. *Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження* / відп. Ред. Ю. Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1983. С. 104–113; Гошко Ю., Тиводар М. Традиційне

Винятком можна вважати монографічне дослідження Мар'яна Мандибури «Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст.»¹⁴. Так, М. Мандибура у присвяченому спеціально духовній культурі розділі звернув увагу на організацію пастушого випасу (зокрема, на найм пастуха) народну медицину та ветеринарію, свята і дозвілля пастухів, скотарські вірування і заборони. Щоправда, традиційне скотарство в календарно-побутовій обрядовості волинян у праці висвітлене фрагментарно. Так, автор побіжно згадує про окремі дні, в які відьми могли шкодити худобі, а саме дні Юрія, Онуфрія, Івана Купала та дні Зелених свят¹⁵. М. Мандибура, описуючи календарну обрядовість, здебільшого акцентує увагу на ролі в ній пастуха, а не худоби безпосередньо. У цьому контексті згадані такі дні: день св. Юрія, день св. Миколая (весняного), день Івана Купала, день св. апостолів Петра і Павла, день муч. Лупи, день св. Матвія, свято Чесного Хреста, день св. Спиридона¹⁶.

Розробку теми продовжив закарпатський етнолог Михайло Тиводар, зосередившись на вивченні традиційної скотарської культури українців карпатських етнографічних груп. Його монографія «Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження» не втратила актуальності й досі¹⁷. Вказана фундаментальна праця М. Тиводара комплексна. Вона охоплює усі царини скотарської культури. Так, у розділах монографії дослідник описав природо-географічні та соціально-економічні особливості функціонування

скотарство лемків. *Лемківщина: історико-етнографічне дослідження: у 2-х т.* / відп. ред. Ю. Г. Гошко, С. Павлюк. Львів: ІН НАН України, 1999. Т. 1 (Матеріальна культура). С. 162–182; Горленко В. Ф. Животноводство и пастушество. *Украинцы* / отв. ред. Н. С. Полищук, А. П. Пономарев. Москва: Наука, 2000. С. 112–117; Молчанова Л. А., Федына Р. И. Животноводство. *Полесье. Материальная культура* / отв. ред. В. К. Бондарчик, Р. Ф. Кирчив. Киев: Наукова думка, 1988. С. 137–148.

¹⁴ Мандибура М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст. Київ: Наукова думка, 1978. 191 с. *Його ж.* Гуцульське полонинське господарство другої половини XIX – початку XX ст. в Карпатському збірнику. Москва: Наука, 1972. С. 7–19.

¹⁵ Мандибура М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст... С. 166.

¹⁶ Там само. С. 169–178.

¹⁷ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. 558 с.; *Його ж.* Традиційне скотарство бойків Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Українська культура: з нових досліджень. *Збірник наукових статей на пошану Степана Петровича Павлюка з нагоди його 60-ліття.* Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. С. 420–439.

скотарства, організаційні форми пастівництва, особливості пастушого колективу, скотарську матеріальну культуру тощо¹⁸.

У розділі під назвою «Традиційні знання пастухів та вірування і обряди, зв'язані зі скотарством», етнолог присвятив увагу тематиці традиційного скотарства у календарно-побутовій обрядовості. М. Тиводар виокремив весняні, літньо-осінні та зимові скотарські звичаї і вірування в окремі підпункти. Втім, праця закарпатського фахівця охоплює досліджувану нами тему лише побіжно (вказані три підпункти складають менш ніж двадцять сторінок від загального тексту)¹⁹.

Доцільно виокремити також доробок дрогобицького етnologa Миколи Гладкого²⁰. Вчений вивчав традиційне скотарство поліщуків, зокрема, як аспекти матеріальної, так і духовної культури. І все ж, ключова його праця «Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнографічне дослідження» стосується передусім матеріальної ділянки скотарської народної культури населення Поліського краю.

Окремі аспекти скотарської звичаєво-обрядової культури українців розкривають праці львівських етнологів Михайла Глушка²¹, Надії Войтович²², Марії Баглай²³. М. Глушко переконливо довів значущість вола як тяглової тварини для хліборобського населення України. Це знайшло

¹⁸ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 3–5.

¹⁹ Там само. С. 5.

²⁰ Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнографічне дослідження. Дрогобич: Вимір, 2007. 198 с. *Його ж.* Традиції першого вигону худоби в поліщуків. *Народознавчі Зошити.* 1996. № 2. С. 130–135. *Його ж.* Скотарські замовляння поліщуків. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження.* Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2. Овруччина. С. 273–292.

²¹ Глушко М. Віл у різдвяно-новорічній обрядовості українців: реконструкція первісного образу та історичного змісту. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 399–425; *Його ж.* Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. С. 71–104. *Його ж.* «Дід» – традиційний хліборобський атрибут різдвяно-новорічних свят українців Надсяння. *Народна творчість та етнологія.* 2016. № 6. С. 31–41. *Його ж.* Традиційні звичаї та обряди Свят-вечора українців Надсяння. *Народознавчі зошити.* 2016. № 6. С. 1320–1330.

²² Войтович Н. Традиційні магічно-ритуальні способи захисту домашньої худоби на теренах Бойківщини. *Народознавчі зошити.* 2015. № 5. С. 1028–1033.

²³ Баглай М. Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини. *Народознавчі зошити.* 2015. № 4. С. 818–824.

відображення у різдвяно-новорічних обрядах українців, де віл посідав основне місце²⁴. Н. Войтович у своїй статті акцентує увагу на демонологічному аспекті скотарської обрядовості, зокрема на зв'язку свійських тварин з домашніми духами в уявленнях бойків²⁵. Розвідка М. Баглай присвячена характеристиці скотарських мотивів літньої календарно-побутової обрядовості волинян. Стаття написана на основі польових матеріалів, зібраних авторкою у селах Черняхівського, Хорошівського, Пулинського та Баранівського районів Житомирської області. Головну увагу дослідниця акцентувала на скотарських апотропеїчних мотивах троїцько-купальського періоду, також почасти описавши звичай «викрадення» корів на Трійцю. Незважаючи на те, що стаття акцентує увагу на календарно-побутовій обрядовості, в історіографії вона не має аналогів з погляду вивчення скотарської звичаєво-обрядової культури волинян.

На увагу заслуговують також статті Світлани Кухаренко²⁶ та Михайла Красикова²⁷. Щоправда, студія С. Кухаренко здебільшого охоплює оказіональний аспект скотарських обрядів українців, тоді як календарно-побутова обрядова тематика, пов'язана зі свійськими тваринами, згадується лише спорадично. Це саме стосується й розвідки М. Красикова, в якій мовиться про купівлю-продаж худоби.

Корисним для етнологічних досліджень є доробок науковців суміжних дисциплін. Так, окремі аспекти скотарської тематики розробляли українські етнолінгвісти Йосип Дзендзелівський²⁸ і Тетяна Ястремська²⁹. У загальнослов'янському контексті духовні аспекти культури, пов'язані з

²⁴ Глушко М. Віл у різдвяно-новорічній обрядовості українців.. С. 423–424.

²⁵ Войтович Н. Традиційні магічно-ритуальні способи захисту домашньої худоби на теренах Бойківщини... С. 1028.

²⁶ Кухаренко С. Худоба в повір'ях і магії селян сучасної України. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 27. С. 13–24.

²⁷ Красиков М. Українські народні звичаї, пов'язані з купівлею корови: сучасна магічна практика. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 2010. № 6. С. 62–67.

²⁸ Дзендзелевский И. А. Запреты в практике карпатских овцеводов. *Славянский и балканский фольклор. Этногенетическая общность и типологические параллели*. Москва: Наука, 1984. С. 256–277.

²⁹ Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастикування. Львів, 2008. 423 с.

свійськими тваринами, вивчали російські етнолінгвісти Олександр Гура³⁰, Андрій Мороз³¹, Анатолій Журавльов³², білоруська дослідниця Олександра Шрубок³³.

Тематики дисертаційної роботи безпосередньо стосуються авторські статті, у яких розглянуто обряди першого вигону худоби на пашу³⁴, великодню скотарську звичаєвість³⁵, апотропеїчні способи захисту будівель для утримання худоби³⁶, обрядові аспекти, що стосуються теми торгівлі худобою³⁷, а також скотарські звичаї та обряди в народному календарі³⁸.

1.2. Огляд джерел

Джерела, залучені до написання дисертації, хронологічно охоплюють середину XIX – початок XXI ст. Їх можна поділити на кілька блоків.

1. *Статті і замітки на етнографічну тематику, опубліковані у польських періодичних виданнях довоєнного та міжвоєнного часу.*

³⁰ Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва: Индрик, 1997. 912 с.

³¹ Мороз А. Б. Обряд «венчания коров» в Велижском районе Смоленской области. *Живая старина*. 2014. № 3. С. 3–6. *Его же*. Первый выгон скота в Каргополье. *Живая старина*. 2003. № 1. С. 9–10. *Его же*. Севернорусские пастушеские отпуска и магия первого выгона скота у славян. *Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы*. Москва: Индрик, 2001. С. 232–258.

³² Журавлев А. Ф. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки. Москва: Индрик, 1994. 254 с.

³³ Шрубок А. Першы выган жывёлы ў поле: арэальная характарыстыка і семантыка. *Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні. Зборнік навуковых прац / рэд. Татьяна Валодзына*. Мінск: Беларуская навука, 2015. Вып. 2. С. 190–216.

³⁴ Пожоджук Д. «Йде в Божу путь!» Традиція першого вигону худоби на пашу у волинян. *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 2017. Спецвипуск. С. 881–899.

³⁵ Pozhodzhuk Dmytro. Cattle-Breeding Theme of the Easter Holidays Among Volyn' Inhabitants. *Spheres of Culture*. Lublin, 2019. Vol. XIX. P. 159–168.

³⁶ Пожоджук Д. Апотропеїчні засоби захисту хліва у волинян. *Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості. Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції у Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климента Шептицького (м. Львів, 18-19 квітня 2018 року)*. Львів: Нео Друк, 2018. С. 119–128.

³⁷ Пожоджук Д. Торговля домашньою худобою у волинян: звичаї та повір'я. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 88–95.

³⁸ Пожоджук Д. Скотарські мотиви в календарно-побутовій обрядовості волинян (на польових матеріалах із сіл Житомирської та Вінницької областей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2015. Вып. 51. С. 478–491. *Його ж*. Скотарська тематика дня Святого Юрія: бойківсько-волинські паралелі. *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка, 6-7 червня 2019 р., Львів; Уривч / Відп. за вип. Р. Г. Миська*. Львів, 2019. С. 55–56. *Його ж*. Культ свійських тварин у зеленосвятській обрядовості волинян. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 3. С. 19–33. *Його ж*. Голки в обряді скотарської магії волинян. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2021. Вып. 32. С. 6–16.

Так, поодинокі згадки про вірування та обряди, пов'язані з відьомською тематикою великодніх свят та скотарських змістом дня св. Юрія на Волині, виявляємо на сторінках «Rozmaitości» – додатку до «Gazety Lwowskiej»³⁹.

Цікава за змістом публікація Станіслава Леліви опублікована у тижневику «Kłosy»⁴⁰. Зокрема, інформація етнографічного характеру походить з околиць Порицька Володимир-Волинського уїзду Волинської губернії і стосується вона того, як місцеві господині оберігали власну худобу від впливу чарівниць. Незадовго до цього на шпальтах зазначеного видання знайшлося місце публікації Софії Рокоссовської з Новоград-Волинського уїзду Волинської губернії, у якій частково мовиться і вірування про здатність ластівки «шкодити» худобі⁴¹.

У географічно-етнографічному місячнику «Wisła» натрапляємо на замітку, у якій фігурує скотарська апотропеїчна тема, що стосується свята Різдва Іоана Предтечі⁴².

Особливо багаті на етнографічну складову профільні наукові часописи народознавчого спрямування, передусім «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej». В одному з його випусків відомий польський етнограф Ізидор Коперницький опублікував цікаві етнографічні матеріали, зібрані С. Рокоссовською в Новоград-Волинському уїзді (його волинській частині). Дотичні до скотарської теми фрагменти стосуються вірувань волинян у відьомські чари супроти худоби⁴³.

³⁹ [Ikiewicz] M. Zabobony istniejące między ludem prostym w Galicyi. *Rozmaitości: pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej*. 1836. № 27 (2 Lipca). S. 217–218; [Ikiewicz] M. Zabobony w niektórych cyrkulach Galicyi. *Rozmaitości: pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej*. 1835. № 42 (17 Października). S. 335.

⁴⁰ Leliwa S. Przesady ludu wołyńskiego w okolicach Porycka. *Kłosy. Czasopismo Ilustrowane Tygodniowe*. 1877. T. XXV. № 642 (6 Października). S. 250.

⁴¹ Rokossowska Z. Pojęcia o przyrodzie. Jurkowszczyzna w pow. Zwiąhelskim. *Wisła. Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny*. 1900. T. XIV. Zesz. VI. Listopad-Grudzień. S. 774–778.

⁴² Stołyhwo K. Garść wierzeń i praktyk z powiaty Owruckiego i z Berdyczowa. *Wisła. Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny*. 1902. T. XVI. Zesz. VI. S. 797–798.

⁴³ Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałow zebranych przez p. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim. *Zbiór wiadomości do antropologii krakowej*. Kraków, 1887. T. XI. Materyjały etnologiczne. S. 130–229.

Спосеред польськомовних видань заслуговує на увагу фаховий щорічник «Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie». Присутності скотарства в календарно-побутових обрядах історико-етнографічної Волині стосуються матеріали з Грубешівського уїзду Люблінської губернії та Равського повіту Королівства Галичини та Володимирії. В обох статтях частково йдеться передусім про скотарську тематику різдвяно-новорічних свят⁴⁴.

Не лишали скотарської тематики польські народознавці періоду між двома Світовими війнами. У краєзнавчому двотижневику «Ziemia» вийшла стаття «Kilka słów o ludzie okolic Krzemieńca»⁴⁵, у якій стисло мовиться про народну культуру українців Кременеччини. Згадується ще й у статті і про скотарську обрядовість місцевого люду.

Наостанок у цьому блоці слід відзначити праці місцевого волинського краєзнавця Назара Димнича, опубліковані вже у міжвоєнний період у серійному виданні «Rocznik Wołyński», в яких заторкується і скотарські звичаї та обряди Кременецького повіту Волинського воєводства⁴⁶.

2. Народознавчі праці польських дослідників, видані наприкінці XIX ст.

Таких студій, які охоплюють тему худоби у віруваннях та обрядах на теренах історико-етнографічної Волині, зовсім мало. До них можна зарахувати збірку вже згаданої С. Рокоссовської «O świecie roślinnym. Wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszyźnie pow. Zwiąhelskim»⁴⁷. Щоправда, для нашого дослідження вона корисна лише згадкою про те, що селяни вперше виганяли худобу на пашу в

⁴⁴ Dobrowolski S. J. Lud hrubieszowski. (Dokończenie). *Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie*. Lwów, 1895. Roczn. I. S. 244–256; Kolbuszowski E. Materiały do medycyny i wierzeń ludowych według opowiadań Demka Żemely w Zaborzu w pow. rawskim. *Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie*. Lwów, 1896. Roczn. II. S. 157–163.

⁴⁵ M. R. Kilka słów o ludzie okolic Krzemieńca. *Ziemia. Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany*. 1926. Rok XI. № 6 (1 kwietnia). S. 101–105.

⁴⁶ Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1930. T. I. S. 94–106; Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1931. T. II. S. 456–462.

⁴⁷ Rokossowska Z. O świecie roślinnym. Wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszyźnie pow. Zwiąhelskim. Zebrała Zofija Rokossowska. Kraków: W drukarni uniwersytetu Jagiellońskiego, 1889. 39 s.

новий пастівницький сезон свяченою гілкою верби⁴⁸. На дещо більше згадок про скотарську звичаєвість волинян з Сокальського повіту натрапляємо у праці Міхала Броніслава Сокальського «Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym»⁴⁹.

3. *Публікації священників Російської Православної Церкви, які перебували на волинських парафіях та фіксували локальні вірування й обряди (почасти з подиву, почасти з моди, а почасти – щоб боротися з забобонами).* Хронологія таких публікацій охоплює період від середини ХІХ ст. до Першої світової війни включно (1914–1917). Передовсім варто звернути увагу на публікацію протоієрея І. Морачевича «Село Кобылья, Волынской Губернии Новградволынского уѣзда»⁵⁰, в якій виявляємо згадку про скотарський аспект різдвяно-новорічної обрядовості місцевого люду.

Вагомою складовою джерельної бази дисертації стала єпархіальна періодика російської православної церкви. Так, у «Подольских епархиальных ведомостях» надрукували статтю священника Н. Александровича «Благочестивые обычаи православных христиан Волынской губернии»⁵¹, у якій побіжно згадуються і традиційні вірування. На жаль, духівник не надав значення локалізації описаних у статті звичаїв.

Важливим джерелом до вивчення теми скотарства у народному календарі волинян є окремі матеріали «Историко-статистического описания церквей и приходов Волынской епархии», що регулярно публікувалися на сторінках «Волынских епархиальных ведомостей»⁵². Згодом ці дані були видані Миколою Теодоровичем у п'яти томах під назвою «Историко-

⁴⁸ Rokossowska Z. O świece roślinnym... S. 29.

⁴⁹ Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. Lwów: z drukarni ludowej pod zarz. st. Baylego, 1899. XVI+496 s.

⁵⁰ Морачевич І. Село Кобылья, Волынской губернии Новградволынского уѣзда. *Этнографический сборник, издаваемый Императорским Русским Географическим обществом*. Санктпетербург: Типография министерства внутренних дѣл, 1853. Вып. I. С. 294–312.

⁵¹ Александрович Н. Благочестивые обычаи православных христиан Волынской губернии. *Подольскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1866. № 12. Отдѣл второй, неофициальный (15 Июня 1866). С. 426–436.

⁵² Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 6. Часть неофициальная (21 Февраля). С. 224–233; Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 7. Часть неофициальная (1 Марта). С. 271–282; Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 20. Часть неофициальная (11 Июля). С. 717–722.

статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии». На жаль, інформативним для нас виявився лише четвертий том цього видання – «Староконстантиновский уезд»⁵³.

Ще один комплекс джерел, який пов'язаний зі спостереженням духівництва на парафіях за етнографічними особливостями волинських сіл, поки-що мало вивчений. Ідеться про опубліковані церковно-парафіяльні літописи з теренів історико-етнографічної Волині. З погляду скотарської звичаєвості найбільш інформативними є уривки опублікованого у «Волынских губернских ведомостях» етнографічного матеріалу «Церковно-приходская летопись села Глубочка, Житомирского уезда Волынской епархии»⁵⁴. Мигцем згадується про скотарський обряд першого вигону худоби на пашу у тексті «Церковно-приходской летописи Георгиевской церкви села Жадковки»⁵⁵.

4. *Матеріали з архіву та бібліотеки Російського географічного товариства.*

До таких можна віднести законспектовані російським етнографом Дмитром Зелениним рукописи, що побачили світ у трьох випусках⁵⁶. Наукове зацікавлення викликали описи рукописів окремих українських губерній Російської імперії – Волинської⁵⁷, Подільської⁵⁸ та Київської⁵⁹, оскільки саме

⁵³ Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1899. Т. IV: Староконстантиновский уезд. 928 с. + VI с.

⁵⁴ Левицкий Андрей, Церковно-приходская летопись села Глубочка, Житомирского уезда Волынской епархии. *Волыньские епархиальные ведомости*. 1898. № 31 (1 ноября). Часть неофициальная. С. 1074–1083; *Его же*. Церковно-приходская летопись села Глубочка, Житомирского уезда Волынской епархии. *Волыньские епархиальные ведомости*. 1898. № 33 (21 ноября). Часть неофициальная. С. 1164–1168; *Его же*. Церковно-приходская летопись села Глубочка, Житомирского уезда Волынской епархии. *Волыньские епархиальные ведомости*. 1898. № 34 (1 декабря). Часть неофициальная. С. 1197–1201.

⁵⁵ Бучинский М. Церковно-приходская летопись Георгиевской церкви села Жадковки. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/cerkovno-prihodskaya-letopis-georgievskoy-cerkvi-sela-zhadkovki> (дата звернення 5.07.2021).

⁵⁶ Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорского Русского Географического общества. Петроград: Типография А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 1–483; Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорского Русского Географического общества. Петроград: Типография А. В. Орлова, 1915. Вып. 2. С. 485–988. Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорского Русского Географического общества. Петроград: Типография А. В. Орлова, 1916. Вып. 3. С. 989–1280.

⁵⁷ Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорского Русского Географического общества. Петроград: Типография А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 272–331.

⁵⁸ Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорского Русского Географического общества. Петроград: Типография А. В. Орлова, 1916. Вып. 3. С. 1064–1095.

у них міститься пласт інформації народознавчого характеру з теренів історико-етнографічної Волині.

У 2019 р. російська дослідниця Тетяна Агапкина опублікувала уривки з рукопису російського статського радника Михайла Кривошапкина⁶⁰. Сам М. Кривошапкін проживав у Луцьку впродовж семи років (від 1893 р.). Назва цього рукопису «О Волыни и Минском Полесье». Його обсяг, за даними Т. Агапкиної, 550 сторінок⁶¹. На жаль, опубліковані лише невеликі фрагменти тексту, що стосуються народної медицини, а також побутової та соціальної магії.

Одним з найбільш цінних етнографічних джерел до вивчення скотарської звичаєвості волинян є «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Русским географическим обществом» у семи томах, зібрані Павлом Чубинським. Автор дисертації використав матеріали двох томів цієї етнографічної збірки (I і III)⁶², крім цього з першого тому етнографічної спадщини вченого «Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського», який побачив світ у 1995 р.⁶³

5. Роботи етнографічного та фольклорного змісту українських дослідників другої половини XIX – середини XX ст.

Ідеться переважно про локалізовані народознавчі описи окремих аспектів народної культури волинян.

Іван Абрамов, використовуючи матеріали з Городоцького музею барона Федора Штейнгеля, описав спосіб захисту волинянами худоби від

⁵⁹ Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1915. Вып. 2. С. 609–633.

⁶⁰ Народная медицина, заговоры и бытовая магия Волынской губернии (по материалам М. Ф. Кривошапкина из архива РГО). Публикация и комментарии Т.А. Агапкиной. *Славянские архаические ареалы в пространстве Европы. Колл. монография* / отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2019. С. 385–416.

⁶¹ Там само. С. 385.

⁶² Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріали и изслѣдованія, собранныя П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. I: Вѣрованія и суевѣрія. Загадки и пословицы. Колдовство. XXX+467 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріали и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. III: Народный дневник. VIII+486 с.

⁶³ Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. Київ: Мистецтво, 1995. Кн. 1. 222 с.

пошестей, коли ті виганяли її вперше надвір⁶⁴. Цінними для дослідів скотарської звичаєвості волинян, зокрема її апотропеїчної складової, є замітки Івана Беньковського, опубліковані на сторінках «Киевской Старини»⁶⁵. Волинський дослідник С. Бельський у публікації «Деревня Ковали Житомирского уѣзда в Маѣ 1909-го года» залучив фольклорний матеріал, зокрема і купальські пісні про відьом, що шкодять худобі⁶⁶. Вартісну, хоч і фрагментарну інформацію із волинських теренів, яка стосується заборон щодо свійських тварин, подав Володимир Боцяновський у статті «Заговоры против болѣзней, разныя повѣрья и примѣты (Село Писки Житомирского уѣзда)»⁶⁷. В іншій своїй публікації В. Боцяновський, як і С. Бельський, навів тексти деяких купальських пісень на «відьомську» тематику⁶⁸. З Дубенського уїзду Волинської губернії інформацію про обрядову специфіку першого вигону худоби на пашу подав на сторінках «Киевской старини» В'ячеслав Камінський⁶⁹. Польові джерела зі села Басів Кут (нині вже неіснуюче, частина м. Рівного), зібрані Олександром Малинкою у книзі «Сборник материалов по малорусскому фольклору», містять вагомий пласт інформації про скотарську обрядовість⁷⁰.

⁶⁴ Абрамов И. Повѣрья, примѣты и заговоры жителей Новоград-Волинского и Заславского уѣздов. *Живая Старина*. 1913. Год XXII. Вып. III–IV. С. 378–383.

⁶⁵ Бѣньковскій И. Мак в народной демонологии на Волини. *Киевская старина*. 1905. Т. LXXXIX. Кн. 4 (апрѣль). Отд. II. С. 34–36. *Его же*. Народные обычаи и обряды, приуроченные к «Спасу». *Киевская старина*. 1895. Т. L (август). Отд. II. С. 9–14. *Его же*. Народныя повѣрья, суевѣрья и примѣты, приуроченныя к «Благовищеню». (Записаны в волинск. губ., в уѣздах: заславл., староконстант. и ковельском и подольской губ. каменецкій уѣзд). *Киевская старина*. 1903. Т. LXXXI. Май. Отд. II. С. 98–100. *Его же*. Обычаи и повѣрья, приуроченные к «Велькодню». *Киевская старина*. 1895. Т. XLIX. Кн. 5 (май). Отд. II. С. 70–76. *Его же*. Осина в вѣрованіях и в понятіи народа на Волини. *Киевская старина*. 1898. Т. LXII (июль-август). Отд. II. С. 6–9. *Его же*. Повѣрья, обычаи, обряды, суевѣрья и примѣты, примѣты, приуроченные к «Риздвяным Святам». *Киевская старина*. 1896. Т. LI. № 1. Январь. Отд. II. С. 1–9. *Его же*. Рождественскія святки на Волини. *Киевская старина*. 1889. Т. XXIV. № 1. Январь. С. 236–242. *Его же*. Суд св. Юрія (из народных уст). *Киевская старина*. 1902. Т. LXXVII. Июнь. Отд. II. С. 163–165.

⁶⁶ Бѣльскій С. Деревня Ковали Житомирского уѣзда в Маѣ 1909-го года. *Труды Общества Изслѣдователей Волини*. Житомир: Электрическая типографія М. Дененмана, 1910. Т. III. Отд. 3. С. 1–30.

⁶⁷ Боцяновскій В. О. Заговоры против болѣзней, разныя повѣрья и примѣты (Село Писки Житомирского уѣзда). *Живая старина*. 1895. Год V. Вып. III–IV. Отд. V. С. 499–504.

⁶⁸ Боцяновскій В. В. Веснянки, Петровки и Купальныя пѣсни. *Живая старина*. 1894. Год IV. Вып. I. С. 83–89.

⁶⁹ Каминскій В. К народной демонологии. Из с. Косарева, Дубенского у. Волин. губ. *Киевская старина*. 1906. Т. XCIII (май–июнь). С. 9–11. *Его же*. Праздник Пасхи в селѣ Косаревѣ Дубенского уѣзда, Волинской губернии. *Киевская старина*. 1906. Т. XCII. Кн. 3–4 (март–апрѣль). Отд. I. С. 299–320.

⁷⁰ Малинка А. Н. Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниг., Волинск., Полтавск. и нѣкот. др. губ.). Чернигов: Типографія Губернскаго Земства 1902. 388 с.

Перша третина ХХ ст. теж була плідною на народознавчі досліді. Знаковим матеріалом до вивчення теми слугує комплекс джерел, зібраний та опублікований волинським ентузіастом Василем Кравченком⁷¹. Вартими уваги з погляду скотарства є звістки Олени Косач-Кривинюкової у журналі «Побут», зібрані з Великої Гнійниці Шепетівської округи (тепер с. Поліське Шепетівського р-ну)⁷².

6. *Томи корпусів експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ України» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, у яких опубліковані джерела, зібрані провідними українськими народознавцями наприкінці ХХ – в перших десятиліттях ХХІ ст.*

Повідомлення про скотарські звичаї та обряди з окремих локацій історико-етнографічної Волині виявляємо у трьох томах цієї серії. Так, у шостому томі «Календарна обрядовість» зустрічаються описи скотарських вірувань, прив'язаних до окремих днів у році⁷³. У сьомому томі «Господарські заняття, промисли та ремесла», містяться тематичні джерела, згуртовані в окремі рубрики: «тваринництво», «скотарство», «конярство», «вівчарство», «козівництво», «пастухування» тощо⁷⁴. Дещо несподівано інформація про скотарську звичаєвість з волинських теренів неодноразово зустрічається у дев'ятому томі «Етнографічного образу...», підзаголовок якого «Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання»⁷⁵.

⁷¹ Кравченко В. Етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком на Волині та по сумежних губерніях. Житомир: Видання «Товариства дослідників Волині», 1911. Т. 1. 312 с. *Його ж.* Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевосцях Житомирського повіту на Волині. Житомир: Робітник, 1920. 160 с.

⁷² Косач-Кривинюкова О. З подорожі до волинського села. *Побут. Періодичний орган ВУЕТ.* Київ, 1929. Ч. 4–5. С. 25–29.

⁷³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016. Т. 6 (Календарна обрядовість). 400 с.

⁷⁴ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2017. Т. 7 (Господарські заняття, промисли та ремесла). 496 с.

⁷⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2020. Т. 9 (Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання). 943 с.

7. *Опубліковані етнолінгвістичні студії фахівців з Кам'янець-Подільського.*

Серед таких слід виокремити дві розробки вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Незважаючи на те, що видання презентовані як навчально-методичні посібники, вони становлять собою блоки джерельних етнолінгвістичних текстів. Ідеться про чималий джерельний пласт народознавчих відомостей, у тому числі на скотарську тему⁷⁶. Опубліковані джерела зібрані і впорядковані за етнолінгвістичними методами. Засяг матеріалів, опублікованих у збірнику «Волинські говірки Хмельниччини», територіально охоплює волинські історико-етнографічні терени Хмельницької області. З огляду на це вважаємо за потрібне долучити ці матеріали до джерельної бази дисертації.

8. *Дослідження сучасних народознавців, які ґрунтовно займаються вивченням ділянок народної культури Волині і безпосередньо чи опосередковано порушували скотарські мотиви в обрядовості.* Серед таких студій першочергової уваги розвідки полісезнавців Тетяни Пархоменко⁷⁷ і Ніни Брухлій⁷⁸; львівських етнологів Марії Баглай⁷⁹, Володимира Галайчука⁸⁰, Анастасії Кривенко⁸¹, Юрія Пуківського⁸².

⁷⁶ Коваленко Н. Д. Етнолінгвістика. Традиційні календарні обряди: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 116 с.; Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів. Навчально-методичний посібник / упоряд. Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Кам'янець-Подільський: Рута, 2019. 344 с.

⁷⁷ Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди. *Етнокультура Рівненського Полісся* / упор. В. П. Ковальчук. Рівне: ППДМ, 2009. С. 119–192; Її ж. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень. Рівне: видавець Олег Зень, 2008. 200 с. Щодо специфіки останньої роботи див. рецензію: Глушко М. [Рецензія] Тетяна Пархоменко. Календарні звичаї та обряди Рівненщини. Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. 199 с., іл., нот. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2008. Вип. 43. С. 465–471.

⁷⁸ Брухлій Н. Календарні свята та обряди в духовній культурі Кореччини в ХХ ст.. *Рівненський обласний краєзнавчий музей. 190 років від дня народження Миколи Костомарова*. Наукові записки. Рівне, 2007. Вип. V. С. 18–23.

⁷⁹ Баглай М. Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини. *Народознавчі зошити*. 2015. № 4. С. 818–824. Її ж. Обрядові функції троїцької рослинності у волинян (за етнографічними матеріалами експедиції 2009–2010 рр.). *Народознавчі зошити*. 2013. № 4. С. 608–615.

⁸⁰ Галайчук В. Демонологія Кременеччини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2012. Вип. 47. С. 193–235. *Його ж.* Народний календар Слаутчини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Народознавчі зошити*. 2019. № 5. С. 1134–1164. *Його ж.* Різдвяно-водохресні свята в околицях Кременця. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2009. Вип. 44. С. 215–240. *Його ж.* Традиційні уявлення українців про домашніх духів. Львів: Інститут Народознавства НАН України, 2021. 452 с.

⁸¹ Кривенко А-Д. О. Календарний пласт волинської демонології: світоглядні та обрядові прояви: дис. канд. іст. наук: 07.00.05. Львів, 2017. 274 с. *Її ж.* Мотив розпізнавання відьом у календарно-обрядовій традиції

9. *Неопубліковані архівні справи фонду Р-119 Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка*, зібрані студентами та аспірантами кафедри етнології під час польових історико-етнографічних експедицій. Зокрема, у роботі були використані матеріали Наталії Хомин⁸³, Ірини Бабій⁸⁴, Ілони Гентош⁸⁵, Людмили Оніщук⁸⁶, Ірини Рогашко⁸⁷, Світлани Слотвінської⁸⁸, Надії Демцюх⁸⁹, Ольги Дуди⁹⁰, Марії Савки⁹¹, Юрія Пуківського⁹², Юлії Ковальчук⁹³, Наталії Когут⁹⁴, Анастасії Завінської⁹⁵, Юлії

волинян. *Народознавчі зошити*. 2017. № 4. С. 859–866. *Ї ж.* Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2020. 280 с. *Ї ж.* Осика в традиційних демонологічних уявленнях волинян (на основі польових етнографічних матеріалів). *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 46–52.

⁸² Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... 312 с.

⁸³ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – архів ЛНУ ім. І. Франка), ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Місце свійських тварин в календарній обрядовості селян України», зібрані у Жовківському і Сокальському районах Львівської області 19–23 липня 2005 року Хомин Наталією Андріївною), 12 арк.

⁸⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 147-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологічні вірування українського народу», зафіксовані студенткою третього курсу Бабій Іриною Ростиславівною 6–21 липня 2006 р. у Кременецькому районі Тернопільської області), 35 арк.

⁸⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Зимова календарна обрядовість», зафіксовані студенткою другого курсу Гентош Ілоною Вікторівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 73 арк.

⁸⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 186-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зафіксовані студенткою другого курсу Оніщук Людмилою Василівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 65 арк.

⁸⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 188-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарна обрядовість», зафіксовані студенткою другого курсу Рогашко Іриною Леонідівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 73 арк.

⁸⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 190-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна медицина», зафіксовані студенткою другого курсу Слотвінською Світланою Володимирівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 82 арк.

⁸⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 283-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне тваринництво», зафіксовані студенткою третього курсу Демцюх Надією Михайлівною 3–17 липня 2009 р. у Гошанському районі Рівненської області), 39 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 332-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студенткою третього курсу Демцюх Надією Михайлівною 5–20 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області), 33 арк.

⁹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 285-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість українців», зафіксовані студенткою другого курсу Дудою Ольгою Іванівною з 3 по 17 липня 2009 р. у Гошанському р-ні Рівненської обл.), 55 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 334-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Дудою Ольгою Іванівною з 5 по 20 липня 2010 р. у Горохівському р-ні Волинської обл.), 33 арк.

⁹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 296-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Зимова обрядовість», зафіксовані студенткою третього курсу Савкою Марією Анатоліївною з 3–17 липня 2009 р. у Гошанському р-ні Рівненської обл.), 132 арк.

⁹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 376-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість», зафіксовані аспірантом I року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 7–16 липня 2011 р. у Бродівському та Радехівському районах Львівської області), 98 арк.

⁹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 398-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна весняна календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу

Ковальчук⁹⁶, Лілії-Марії Калінчук⁹⁷, Соломії Редькович⁹⁸, Вікторії Самборської⁹⁹, Галини Федина¹⁰⁰, Ангеліни Чуби¹⁰¹. Архівні джерела зазначених осіб мають неабияку цінність, адже дозволяють заповнити прогалини з окремих ділянок народної культури. Польові етнографічні матеріали також розширюють географічний засяг досліджуваного краю.

10. Фундаментальну джерельну основу дослідження становлять *польові матеріали, зібрані автором особисто* у Львівській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Хмельницькій та Вінницькій областях під час історико-етнографічних експедицій та власних пошукових мандрівок¹⁰².

Ковальчук Юлією Вікторівною 6–21 липня 2011 р. у Бродівському та Радохівському районах Львівської області), 85 арк.

⁹⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 399-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані студенткою третього курсу Когут Наталією Василівною 6–20 липня 2011 р. у Бродівському районі Львівської області), 84 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 454-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія українців», зафіксовані студенткою другого курсу Когут Наталією Василівною 4–13 липня 2012 р. у Яворівському районі Львівської області), 24 арк.

⁹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 452-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою другого курсу Завінською Анастасією Олегівною 4–13 липня 2012 р. у Кам'янка-Бузькому районі Львівської області), 31 арк.

⁹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 453-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна весняна календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Ковальчук Юлією Вікторівною 4–10 липня 2012 р. у Кам'янка-Бузькому районі Львівської області), 34 арк.

⁹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 481-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Волині», зафіксовані Калінчук Лілією-Марією Романівною 2–14 липня 2013 р. у Черняхівському районі Житомирської області), 90 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 527-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Волині», зафіксовані Калінчук Лілією-Марією Романівною 4–14 липня 2014 р. у Хмельницькому р-ні Вінницької обл.), 75 арк.

⁹⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 487-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна медицина та ветеринарія», зафіксовані студенткою другого курсу Редькович Соломією В'ячеславівною 2–15 липня 2013 р. у Черняхівському, Володарськ-Волинському районах Житомирської області), 83 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 533-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна медицина та ветеринарія», зафіксовані студенткою третього курсу Редькович Соломією В'ячеславівною 3–16 липня 2014 р. у Хмельницькому районі Вінницької області), 76 арк.

⁹⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 489-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна метеорологія українців», зафіксовані студенткою другого курсу Самборською Вікторією Володимирівною 3–14 липня 2013 р. у Черняхівському районі Житомирської області), 95 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 534-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна метеорологія українців», зафіксовані студенткою третього курсу Самборською Вікторією Володимирівною 3–16 липня 2014 р. у Хмельницькому районі Вінницької області), 65 арк.

¹⁰⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17., спр. 549-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна весняна календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Фединою Галиною Іванівною 4–12 липня 2015 р. у Буському, Бродівському та Золочівському районах Львівської області), 160 арк.

¹⁰¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17., спр. 553-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна зимова календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Чубою Ангеліною Сергіївною 4–12 липня 2015 р. у Буському, Бродівському та Золочівському районах Львівської області), 132 арк.

¹⁰² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студентом другого курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 2–16 липня 2013 р. у Черняхівському, Володарськ-Волинському та Червоноармійському районах Житомирської області), 120 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е (Польові

1. 3. Методологія дослідження

Методологічну складову цієї роботи можна поділити на три частини. Перша – історіографічна, передбачала первинне ознайомлення з нагромадженим фактичним матеріалом. Друга – етнографічна, мала на меті отримати важливу інформацію емпіричним рівнем наукового пізнання за допомогою збору польового етнографічного матеріалу. Третя – етнологічна, стосувалася теоретичного опрацювання джерел та літератури.

Історіографічна частина.

Студії розпочато з вивчення вже наявної історіографії питання. З цією метою простудійовано ключові праці українських та зарубіжних дослідників, які охоплюють скотарську тематику східних слов'ян. Окрему увагу звернуто на суміжні теми – на календарну обрядовість, демонологію тощо.

З метою залучення якомога ширшої кількості писемних опублікованих джерел XIX – початку XXI ст. опрацьовано цілий ряд бібліографічних покажчиків¹⁰³.

Проведено ознайомлення з описом 17 архівного фонду Р-119 Львівського національного університету імені Івана Франка. З відібраних

етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студентом третього курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 3–14 липня 2014 р. у Хмельницькому районі Вінницької області), 56 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студентом п'ятого курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 29 червня – 7 липня 2016 р. у Луцькому районі Волинської області; у Демидівському, Дубенському, Млинівському, Рівненському районах Рівненської області), 91 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Скотарство у календарно-побутовій обрядовості», зафіксовані аспірантом I року навчання Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 26 червня – 1 липня 2018 р. у Буському та Золочівському районах Львівської області), 41 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 678-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Скотарство у календарно-побутовій обрядовості», зафіксовані аспірантом II року навчання Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 7 листопада 2018 р. у Кам'янка-Бузькому районі Львівської області), 13 арк.; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство у календарно-побутовій обрядовості волинян», зафіксовані аспірантом другого курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 20–29 червня 2019 р. у Баранівському та Новоград-Волинському районах Житомирської області, Шепетівському районі Хмельницької області), 160 арк.

¹⁰³ Найбільше стали у пригоді такі: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Матеріали до історії української етнографії. Т. I. / За ред. А. Лободи. Київ, 1930. Т. I. 823 с.; Восточнославянские заговоры: Аннотированный библиографический указатель / сост. Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков. Москва: ПРО-БЕЛ-2000, 2011. 170 с.; Мороз М. Бібліографія українського народознавства у 3-х томах. Фольклористика. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Т. 1 (фольклористика). Кн. 1. 494 с.; Символічні коди народної культури (міфологія, фольклористика та етнологія). Бібліографічні матеріали з білоруської, російської та української міфології, фольклору та етнології. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. 336 с.

справ залучено інформацію, що має безпосереднє відношення до досліджуваної теми.

Відібрані матеріали з опублікованих та неопублікованих джерел систематизовано у відповідності до задуманої структури дослідження.

Етнографічна частина.

З метою збору комплексної етнографічної інформації було укладено тематичну програму-запитальник. Її сформовано на ґрунті загальноукраїнських етнографічних відомостей про обрядово-звичаєвий пласт традиційної культури, пов'язаної із худобою та доглядом за нею. Своєрідними «навігаторами» послуговували деякі опубліковані етнографічні програми¹⁰⁴. Запитальник, складений автором, під час польової роботи з респондентами постійно коригувався і вдосконалювався.

Автор взяв участь у трьох польових історико-етнографічних експедиціях, здійснивши, крім того, дві науково-пошукові мандрівки на волинські терени¹⁰⁵. Тривалість експедиційних досліджень, як правило, коливалася в межах від одного до двох тижнів. Етнографічні дослідження проводилися улітку виключно кущовим методом¹⁰⁶, позаяк він виявився найбільш доцільним. Суть цього методу полягає в тому, що народознавці зупиняються в одному населеному пункті (найчастіше – у великому селі, селищі чи районному центрі з гарною транспортною розв'язкою), звідки здійснюють виїзди у довколишні села (чи хутори) на незначні відстані. Найчастіше такі виїзди здійснювалися громадським транспортом,

¹⁰⁴ Podolák J. Spôsoby chovu hospodárskych zvierat. Návod na etnografický výskum. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1962. 182 s.; Данилюк А. Г., Купчинський О. А. Методичні поради та питальник для збирачів пам'яток етнографії, фольклору і топонімії. Львів: Пустомитівська райдрукарня, 1989. 46 с.; Орел Л. Г., Міщенко К. А. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України. Київ: Інститут системних досліджень освіти, 2011. 233 с.

¹⁰⁵ Автором особисто було обстежено окремі населені пункти таких сучасних адміністративно-територіальних одиниць України: Хмельницького району Вінницької області, Луцького району Волинської області, Новоград-Волинського та Житомирського районів Житомирської області, Золочівського та Львівського районів Львівської області, Дубенського і Рівненського районів Рівненської області, Шепетівського району Хмельницької області. Усі польові етнографічні дослідження відбулися до 17 липня 2020 р., тому у тексті дисертації подані назви населених пунктів та адміністративно-територіальних одиниць, актуальні на момент фіксації (або публікації) матеріалу.

¹⁰⁶ Детальніше про методи проведення етнографічних експедицій див.: Глушко М. С. Методика польового етнографічного дослідження. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 61–65.

спорадично – велосипедами. Інколи довколишні села обстежувати доводилося пішки в радіусі десяти кілометрів.

Основна дослідницька робота під час польових етнографічних студій полягала в роботі з респондентами. Пошук і вибір респондентів – один з найважливіших і найтяжчих аспектів праці. Принцип роботи полягав в усному опитуванні респондента за допомогою заздалегідь простудійованого автором тематичного запитальника. Розмови з респондентами записувалися на цифровий диктофон і розшифровувалися одразу після завершення експедиції.

Польові етнографічні матеріали, зафіксовані під час роботи з респондентами, дають змогу отримати цілісну картину про традиційне скотарство в народному календарі. Та інформація, яку було залучено з архівних та опублікованих джерел, навпаки, є повністю фрагментарною. З огляду на специфіку даної теми, без власних польових етнографічних студій комплексну роботу виконати було б неможливо.

Для забезпечення належної повноти змісту та розуміння специфіки скотарської календарно-побутової культури, у дослідженні практикується об'ємне цитування джерел, зокрема прямої мови респондентів.

Етнологічна частина.

Робота виконана відповідно до принципів наукового пізнання, а саме, історизму, системності та об'єктивності; загальнотеоретичних методів індукції та дедукції. Використовувався порівняльно-історичний метод (зокрема, історико-типологічні порівняння). Історико-типологічні порівняння дали змогу простежити широкі ареали побутування, на перший погляд, виключно волинських скотарських календарно-побутових обрядів. Історико-дифузійні порівняння дозволили виявити, наприклад, вплив католицької традиції на скотарську тематику свята Пресвятої Євхаристії, яке в окремих місцевостях Західної Волині певною мірою перебрало на себе обрядовість Зелених свят.

Під час застосування методу типологічного аналізу вдалося упорядкувати зібраний фактичний матеріал за конкретними ознаками. Наприклад, можна виділити особливості скотарської обрядовості періоду стійлового утримання худоби та звичаєві особливості пастівницького сезону. За цим методом охарактеризовано обрядову годівлю худоби, час «відьомської» активності і т. п.

У дослідженні почасти використовувався метод комплексного аналізу, адже крім етнографічних, залучалися дані з інших наук – фольклористики, етнолінгвістики, релігієзнавства.

Метод пережитків, розроблений Едвардом Тайлором, застосовувався під час пояснення «волочебного» обряду, звичаю «викрадення корів» на Трійцю, характеристики звичаю «сипати пустоцвіт з огірків під ноги худобі» на день Різдва св. Іоана Хрестителя тощо.

Підсумовуючи, слід звернути увагу на наступне. По-перше, скотарська тематика волинського народного календаря зокрема, як і традиційне скотарство волинян в цілому, не привертала до себе належної уваги дослідників. Виняток становить стаття М. Баглай «Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини». В інших випадках пов'язана з худобою звичаєвість історико-етнографічної Волині заторкується лише побіжно. Натомість дослідники традиційного скотарства найчастіше звертали увагу на терени Карпатського природо-географічного регіону та на Полісся. По-друге, джерельне підґрунтя дисертаційної роботи доволі насичене та різноманітне. З огляду на це для зручності джерела було поділено на 10 блоків. Щоправда, за винятком польових матеріалів, зібраних автором особисто, джерельну базу можна вважати фрагментарною з погляду вивчення скотарства в календарно-побутовій обрядовості волинян. По-третє, методологія дисертації включає у себе історіографічну, етнографічну та етнологічну частини.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТОК ВИПАСУ ХУДОБИ: ЗВИЧАЇ, ОБРЯДОДІЇ, ВІРУВАННЯ, ПОВІР'Я

2. 1. Організація та дата першого вигону худоби на підніжний корм

У скотарській звичаєво-обрядовій культурі є дві знакові дати. Одна з них знаменує початок пастівницького сезону, інша – його завершення. Ці дати не можна вважати усталеними, позаяк вони залежать від природо-географічних умов, мінливого клімату, ступеня збереження традиції тощо. І все-таки обидві мають важливе значення, адже поділяють догляд за худобою на два сезони. До якого дня волиняни приурочували перший випас і яких обрядів дотримувались, виганяючи худобу – про це піде мова далі.

Значної шкоди обрядовості першого вигону худоби на пашу завдала колективізація, яку проводила радянська влада в міжвоєнний (чи повоєнний) період. Як наслідок – багато звичаїв та обрядів було втрачено, а деякі з них зазнали значної трансформації. Наприклад, часто традицію першого вигону худоби на випас, за словами респондентів¹⁰⁷, тепер приурочують до травневих свят. Такі випадки не є рідкістю, а радше звичною справою.

Перший вигін не завжди відбувався з нагоди певного торжества. Часто волиняни зважали виключно на сприятливі природо-синоптичні умови. Наприклад, на північному сході Волині худобу виганяли тоді, коли *«...уже підніметься трава така чимала, щоб можна було (корову вигнати), бо коза чи там овечка, чи коняка, то вона й маленької наїстися [може], а як уже подросла чуть більша трава, то уже й пускають»* (с. Новопіль Черняхівського р-ну Житомирської обл.)¹⁰⁸. Респондент із села Ксаверівка Черняхівського району стверджував, що корів на випас виганяють у межах 25–28 квітня¹⁰⁹. Волиняни Житомирщини інколи годували худобу сіном у хліву до початку травня (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)¹¹⁰. Якщо

¹⁰⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 103; там само, спр. 700-Е, арк. 90, 96.

¹⁰⁸ Там само, спр. 486-Е, арк. 23.

¹⁰⁹ Там само, спр. 486-Е, арк. 29.

¹¹⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 13.

погодні умови сприятливі, то виганяли її наприкінці квітня, а при нестачі корму – і раніше (с. Новопіль Черняхівського р-ну)¹¹¹. *«У квітні десь почали пасти худобу. Начала квітня»* (с. Закриниччя Баранівського р-ну)¹¹². У багатьох випадках уперше худобу *«вигонили, коли попадало»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹¹³. *«Нема різниці, в який день це роблять. Ми не дивимось, в який день»* (с. Красуля Баранівського р-ну)¹¹⁴.

«Уже як паша є, то виганяють тоді [худобу]. А як немає паші – то ше вдома. В нас по череді пасли» (с. Заморочення Шепетівського р-ну Хмельницької обл.)¹¹⁵. Коли випускати худобу, дивилися *«по часі времені, по погоді. Якщо рання весна, то й рано паша наросте, трава... Підростає трава, та й вигонять. Дивляться люди. Вже тоді сіно закінчується попереднє, вже те, що заготовили»* (с. Рилівка Шепетівського р-ну)¹¹⁶.

Приблизно тоді ж перший раз виганяли худобу і на Вінниччині: *«Десь у маю місяці, як стане тепло. Десь начало мая. На першого мая чи ранше трошки. Цього року ранче, бо ранче весна. Як ранче весна, то ранче виганяют [худобу]»* (с. Воронівці Хмельницького р-ну Вінницької обл.)¹¹⁷. *«В маю. Тепло вже – трава виросте – тоді гонили корови [...]»* (с. Воронівці)¹¹⁸.

«Так, зразу весною, тільки трава починається» (с. Воротнів Луцького р-ну Волинської обл.)¹¹⁹. Це саме стверджували інформатори північної (волинської) частини Золочівщини, що на Львівщині: *«Ну та перший раз, то розмаїто як було... Як були роки же, була весна... Дуже ранною весною вигонили, бо не мали чим годувати»* (с. Скварява)¹²⁰. *«Та як тепло, файно, як є травичка файна, та й женуть»* (с. Підгірці Бродівського р-ну)¹²¹. Випускали худобу, *«як тіки тепло стало»* в Радехівському районі Львівської

¹¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 10.

¹¹² Там само, спр. 700-Е, арк. 77.

¹¹³ Там само, спр. 700-Е, арк. 7.

¹¹⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 34.

¹¹⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 56.

¹¹⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 58.

¹¹⁷ Там само, спр. 532-Е, арк. 2–3.

¹¹⁸ Там само, спр. 532-Е, арк. 5.

¹¹⁹ Там само, спр. 590-Е, арк. 8.

¹²⁰ Там само, спр. 670-Е, арк. 2.

¹²¹ Там само, спр. 549-Е, арк. 84.

області (с. Стремільче)¹²². «Ну, обично в маю, вже як травка наросте» (с. Заморочення Шепетівського р-ну)¹²³. «Ну як уже тепло, вже трава є, да й вигонять. У маю мі[сяці]» (с. Рилівка Шепетівського р-ну)¹²⁴. Приблизно наприкінці квітня виганяли худобу у селі Перемиль Горохівського району Волинської області¹²⁵. «Ну та так, як десь у квітні ше гонили. У ліс, пасли в лісі. А после очередь уже була. [...]. Зразу у лісі пасли, бо не пускали колись так, шоб... Як було, после вже стали пускати більше на поля, а то не пускали нікуди. В лісі очерідь пасли» (с. Середня Баранівського р-ну)¹²⁶.

Уперше худобу випускали на пашу і перед Великоднем. «Зозуля закує, і вербу дадуть у черзі (?), і вербою корову виганяють» (с. Воротнів Луцького р-ну)¹²⁷. «Перед Паскою вигонять, уже після Вербної є свячена вербичка, і виганяють вербичкою» (с. Мокре Баранівського р-ну)¹²⁸.

Вигонили худобу вперше також у часі Великодня. «В маю місяці, перед Паскою. Як Паска, то виганяють. Як який год» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)¹²⁹. У цьому селі худобу випасав найманий пастух: «Колись пастух пас. Колись. Ранче. Примерно я займаю там шт[ук] п'ять корів, скільки. Ну колись заробляв пастух. Колись було тугіше на їжу, як зараз»¹³⁰. Варто звернути увагу на одну деталь: «Коли (вперше виганяють худобу. – Д. П.) якра[з] на Паску, пастухові несуть шо-небудь». Виносили пастухові «булку якусь, гостинця якогось. (Не тоді, як худобу пасуть по черзі, а. – Д. П.) як пастух пасе»¹³¹. Гостинцем слугували хлібні вироби або продукти харчування: «Ну булку, якого пирога виносять, ну ше й пару яєць»¹³². Утім, у яку саме пору великоднього дня виганяли худобу, достеменно з'ясувати не

¹²² Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 202–203.

¹²³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 51.

¹²⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 58.

¹²⁵ Там само, спр. 332-Е, арк. 23. Худобу вперше не виганяли в понеділок – початок тижня, бо це був важкий день. Не виганяли також у середу і п'ятницю, бо це були пісні дні (Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 332-Е, арк. 23).

¹²⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 150.

¹²⁷ Там само, спр. 590-Е, арк. 8.

¹²⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 64.

¹²⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 82.

¹³⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 82.

¹³¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 82.

¹³² Там само, спр. 700-Е, арк. 82.

вдалося¹³³.

Уважаємо за доцільне зробити невеличкий відступ, щоб краще описати зафіксований звичай давати пастухам «гостинця». Справа в тому, що такий харч їм виносили тоді, коли виганяли худобу вперше. На Великдень чи на Юрія, чи у будь-який сприятливий для цього день.

Так, за словами другого респондента зі села Кожушки, гостинець пастухові мав назву «волочило»¹³⁴: *«То це як колись, як були самопаси. Сами пасли худобу. Займає там скільки корів, да ї пасе. Тоді вже виносять йому волочило цеє (називалося). Виносили йому, давали на поле. Як перший день виганяє худобу»*¹³⁵. «Волочилом» була така їжа: *«Хліб-сіль. Там хто сала покладе, там шось таке о. Аби було йому поїсти»*¹³⁶. Коли віддавали пастухові «волочило», то благословили при цьому худобу: *«Щоб здорова худоба була. – Да благословили. – Дай Боже, щоб добре усе було. Щоби не боліла»*¹³⁷. Щоправда, напевне дізнатися від респондента про те, коли виганяли худобу вперше (і чи фігурувала в цьому випадку дата великодніх свят), не вдалося: *«На Победу, здається, виганяли. Дев'ятого (травня. – Д. П.)»*¹³⁸. Відколи пасуть худобу по черзі, «волочила» пастухам уже не

¹³³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 82.

¹³⁴ Тут слід звернути увагу на «волочєбний» обряд, що переважно поширений на білоруських землях. Окремі згадки про нього стосуються й північних українських місцевостей, зокрема Підляшшя і Чернігівської області. Суть обряду, за свідченням Л. Виноградової, полягала в обході садиб на Великдень. Цей обхід супроводжувався виконанням обрядових пісень. Л. Виноградова твердить, що «волочєбний» обряд має ознаки календарних обрядових обходів на зразок колядування. Як правило, прихід «волочєбників» для господарів був бажаним та благословенним. «Волочєбників» обдаровували крашанками, салом, хлібними виробами тощо (Виноградова Л. Н. Волочєбный обряд. Славянские древности. Т. I. С. 424). Водночас цікавою є інформація етнографа Миколи Петрова. За його словами, другий день Великодня на Волині (на жаль, інформація без конкретної локалізації) називають «волочєбником» або «волочінником». В цей день селяни ходять один до одного і обмінюються крашанками, а також посилають дітьми до своїх рідних, знайомих, до священника і поміщика «волочільне», яке зазвичай складається з пшеничного калача і декількох крашанок. Як свідчить інформація М. Петрова, звичай розносити волочільне – давній. Він засвідчений грамотою Сигізмунда, наданою жителям Новоградка в 1511 році. В грамоті мовиться, що «коліди і волочєбного (міщани) не мають на замок наш давати незважаючи на давній звичай» (Петров Н. О народных праздниках в Юго-Западной России. (Продолжение.). *Труды Киевской духовной академии*. Київ, 1871. Т. IV (Октябрь). С. 19–20). Водночас на волинських теренах «волочило носили також бабі-повитусі: «Вже свято, Паска, чи шо, то несем «волочило» до неї, берем яйця, мазурки, якогось подарка купим, де й йдем». (с. Понора Славутського р-ну Хмельницької обл.). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 190-Е, арк. 44; 46. Про волочєбний обряд також див.: Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. Москва: Наука, 1991. С. 393–394.

¹³⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 92.

¹³⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 92.

¹³⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 93.

¹³⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 92.

виносили: *«Це після війни ще це таке було. У нас самопаса були. А зара – очередь. Вже кому попало, той погнав. Да й все»*¹³⁹.

Виникає запитання: як так трапилося, що два респонденти з одного села дають різні описи одного і того ж звичаю? Другий респондент є уродженцем села Жовте Баранівського району, а після Другої Світової війни він з родиною мешкав у селі Кашперівка Тетіївського району Київської області. Отже, йдеться про локальні відмінності.

Ще один опис цього звичаю зафіксований у селі Дубрівка Баранівського району. Втім, проживав респондент у дитинстві в уже згаданому селі Колодянка Новоград-Волинського району: *«Колись ми жили в Колодянці. Нашу корову пас хлопчик, і мама на Юрія красила яйця, і пекла таку як пасочку, і давала йому такого гостинчика. Цьому хлопчику, який пас нашу корову. Ну красила яйця ще і для сім'ї»*¹⁴⁰. Хлопець-пастушок був чужим, до родини респондента не належав¹⁴¹. Гостинець використовувався пастухом як харч: *«Якщо він гнав на поле, мав десяток яєць, то що він там робив? Сидів та й їв (їх. – Д. П.)»*¹⁴². Дарування гостинця пастухові, за словами респондента, з першим вигоном пов'язане не було, бо худобу *«виганяли тоді, коли вже була гарна трава. І двадцять другого квітня виганяли, і виганяли після Паски. Було так, що на День перемоги виганяли, якщо весна пізня, трава слабо росте»*¹⁴³. Незрозумілим залишається те, чому *«крашені»* яйця і пасочку готували пастухові на Юрія, а не на Великдень.

У селі Красуля Баранівського району факт передачі гостинця пастухові теж відомий. На Юрія, коли давали йому гостинця, у цьому селі вперше виганяли худобу¹⁴⁴. *«Я таке чула [...]. Ну прямо як гостинця, чи шось так на Юрія. Хліб, сало [...], шо у торбинку наклала. Пляшку молока»*¹⁴⁵.

І все ж, попри суперечності в деталях можна стверджувати, що звичай

¹³⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 93.

¹⁴⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 22–23.

¹⁴¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 23.

¹⁴² Там само, спр. 700-Е, арк. 23.

¹⁴³ Там само, спр. 700-Е, арк. 21.

¹⁴⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 44.

¹⁴⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 47.

дарувати «гостинця» пастухам був важливим елементом скотарської обрядовості в окремих селах східної частини Волині¹⁴⁶. Детальніша його локалізація потребує глибшого вивчення. Схожі елементи, що стосуються обрядового пригощання пастухів у полі, властиві східним та західним слов'янам, а також хорватам та словенцям¹⁴⁷. «Гостинець пастуху на Паску давали» у південних місцевостях України (с. Плющівка Баштанського р-ну Миколаївської обл.)¹⁴⁸.

Варто звернути увагу на те, що на Великдень виганяли худобу на пашу перший раз не лише волиняни. Наприклад, у перший день Великодня виганяли худобу українці села Білозерка Херсонської губернії. Господарі цього дня давали пастуху-«череднику» горілку, паску, крашанки, сало тощо¹⁴⁹. До великодніх свят зазвичай приурочували перший вигін худоби на Західному Поліссі (с. Великий Обзир Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.)¹⁵⁰. Російська дослідниця Анна Плотнікова пише, що подекуди в Україні виганяли вперше худобу за тиждень до Великодня, на самий Великдень¹⁵¹.

Сприятливим був час для першого вигону худоби і після Великодня. *«На весну, по великодніх святах, як трава трошки підросте, то тоди ся вигонило»* (с. Кути Буського р-ну Львівської обл.)¹⁵². *«Це обично після Паски йде худоба. Даже Паска якщо пізніше, то все равно після Паски... Бо через те, щоб не до Паски»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹⁵³.

Водночас уперше на випас виганяли худобу на Юрія чи Георгія, яке

¹⁴⁶ Наприклад, у Лубенському уїзді Полтавської губернії це відбувалося дещо по-іншому. Пастух мав вигнати велику худобу перший раз, не беручи з собою нічого – «без торби і хліба». Це робили для того, що худоба краще напасалася упродовж сезону. За овець, навпаки, перед самим вигоном пастухові давалася «вигонщина», до якої входили: пшоно, сало, паляниці, сіль. (Милорадович В. П. Житье-бытье лубенского крестьянина... С. 286; 293).

¹⁴⁷ Колева Т. А. Георгиев день у южных славян (обычаи, связанные с животноводством). *Советская этнография*. 1978. № 2. С.35.

¹⁴⁸ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 204.

¹⁴⁹ Чернявская С. А. Обряды и пѣсни с. Бѣлозерки Херсонской губ., зап. Соф. Андр. Чернявской. Сборник Харьковского Историко-Филологического общества. Труды Педагогического Отдѣла. Харьков, 1893. Т. 5. Вып. I. Отд. I. С. 96.

¹⁵⁰ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 52.

¹⁵¹ Плотникова А. А. Выгон скота. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 468.*

¹⁵² Там само, спр. 549-Е, арк. 113.

¹⁵³ Там само, спр. 700-Е, арк. 140.

святкують 6 травня (с. Рибчинці Хмельницького р-ну; м. Берестечко, с. Гумнище Горохівського р-ну; с. Грушки Хорошівського р-ну Житомирської обл.; села Бугрин, Угольці Гоцанського р-ну, Владиславівка, Зоряне, Новоселівка, Свищів Млинівського р-ну, Переділи Рівненського р-ну Рівненської обл.)¹⁵⁴.

Опубліковані експедиційні матеріали співробітників ІМФЕ ім. М. Т. Рильського свідчать, що вперше виводили худобу з хліва на Юрія у селах Озадівка Бердичівського району¹⁵⁵ та Василівка Житомирського району Житомирської області. Місцеві жителі пояснювали цей звичай тим, що, вигнавши корову після Юрія, *«она не глядіть череди, не глядіть товару, в бок іде от товару, вже одходить од його»*¹⁵⁶. У селі Людвище Шумського району Тернопільської області корів інколи виганяли на пашу навіть на Десяту п'ятницю, символічно освячуючи їх¹⁵⁷.

На Хмельниччині вважали, що від Юрієвого свята розпочинається літо (села Великий Скнит, Нараївка Славутського р-ну Хмельницької обл.)¹⁵⁸. Літо розпочинається тоді, коли починають виганяти худобу на пашу: *«...Від Юрія, тоді починають худобу виганяти, не як коли»* (с. Великий Скнит Славутського р-ну)¹⁵⁹.

Перш, ніж стверджувати про перший вигін худоби на пашу 6 травня, слід розуміти всі тонкощі дня св. Юрія. З одного боку, перший вигін до цього свята приурочували найчастіше. З іншого боку, така усталеність не була однорідною. Вона мала свої особливості і могла порушуватися: *«На Юрія таки да. Це так кажуть, шо перший раз. Але бувало, шо ранше. Це залежить від того, весна коли наступає. Як ранше, то ранше»* (с. Середня

¹⁵⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 50; спр. 332-Е, арк. 2, 9, 10; спр. 486-Е, арк. 91; Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 283-Е, арк. 14, 39; спр. 590-Е, арк. 17–18, 86; 28; 89; 46.

¹⁵⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 94–95.

¹⁵⁶ Там само, с. 96.

¹⁵⁷ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 287–288.

¹⁵⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 188-Е, арк. 9, 13.

¹⁵⁹ Там само, спр. 188-Е, арк. 9.

Баранівського р-ну)¹⁶⁰; «Виганяють, обично на цей день старалися виганяти худобу. В цей день уже, що перетримували. Але зараз виганяють трошечки раніше, бо в нас як то час почав раніше все розтавати, і вже в людей нема чим годувати [худобу], то вже десь виганяють двадцять восьмого квітня, до Юрія» (с. Мокре Баранівського р-ну)¹⁶¹. Водночас свято Юрія не завжди було тим днем, коли перший раз волиняни виганяли худобу з хліва на пашу. Виділимо кілька таких випадків.

У першому разі йшлося про те, що худобу випускали надвір в інший святковий день (про що вже йшлося вище). Також до цього слід додати ті епізоди, коли день першого вигону залежав виключно від погодних примх, наявності паші тощо. І сприятливі умови зазвичай складалися раніше дня св. Юрія: «Це вже пізно було на Юрія виганяти. Це вже дуже пізно» (с. Рилівка Шепетівського р-ну)¹⁶².

У другому випадку, як зауважив львівський етнолог Юрій Пуківський, від дня Юрія на Волині «розпочинали повноцінно випасати худобу, тоді як до цього її тільки припасали»¹⁶³. «До Юрія казали... (у нашому селі) і може худоба пастись по посівах [...]. А після Юрія – вже всьо, треба [в] посіви не пускати» (с. Княгинине Демидівського р-ну Рівненської обл.)¹⁶⁴. «До Юрія пасли всюди, хто де хотів, а вже після – кожен на своїй ділянці сіножаті» (с. Вільгір Гощанського р-ну Рівненської обл.)¹⁶⁵; «До Юрія кожен пас свою худобу, а вже після – зганяли весь товар в череду» (с. Колесники Гощанського р-ну-)¹⁶⁶; «Були сінокоси. Пасли до Юрія всюди, а після Юрія вже позагороджували, де сінокоси були, то вже не пускали худобу» (с. Підлисса Золочівського р-ну)¹⁶⁷. І все ж, саме день св. Юрія можна вважати символічним рубіконом, який завершує стійлове утримання худоби і

¹⁶⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 149.

¹⁶¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 66.

¹⁶² Там само, спр. 700-Е, арк. 58.

¹⁶³ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 207.

¹⁶⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 58.

¹⁶⁵ Там само, спр. 283-Е, арк. 4.

¹⁶⁶ Там само, арк. 6.

¹⁶⁷ Там само, спр. 549-Е, арк. 21.

розпочинає її повноцінний пастівницький сезон.

На Юрія укладали договір з пастухом, за яким він мав виконувати свої обов'язки (с. Іллін Гощанського р-ну; м. Берестечко Горохівського р-ну)¹⁶⁸. Цього самого дня поліщуки Ровенського повіту вперше виганяли скотину «до пастуха» на поле¹⁶⁹. Найм пастуха на Юрія здійснювали росіяни поволзьких районів (Костромська область Російської Федерації)¹⁷⁰.

На Волині побутував ряд народних прикмет, що засвідчувало значимість цього дня з погляду скотарської обрядовості: «Як на Явдохи півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться» (с. Вільгір Гощанського р-ну)¹⁷¹. Більш поширений інший варіант мудрослів'я: «Як на Стрітення півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться» (с. Зіболки Жовківського повіту¹⁷²; с. Старики Горохівського р-ну)¹⁷³; «Якщо на Стрічення півень води нап'ється (з калюжі, якщо стріх капає), то на Юрія віл напасеться» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹⁷⁴; «Як на Стрітення півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться» (с. Середня Баранівського р-ну)¹⁷⁵; «На Стрітеня, кажуть, як півень води нап'ється, то на Юрія (це, що 6 травня) віл напасеться, що буде вже трава» (с. Лип'ятин Хмільницького р-ну)¹⁷⁶; «Встрічення, то кажуть, як одлига, да капає з стріхі, значить до Юрія віл напасеться. Це шостого мая. Кажуть, до Юрія віл напасеться. [...]. То трава вже буде» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)¹⁷⁷. Водночас побутує і протилежна за змістом прикмета: «Тепер кажуть: якщо на Стрітення віл нап'ється з калюжі, то, значить, жди ще великої стужі. Що ще буде холодно» (с. Мокре Баранівського р-ну)¹⁷⁸. До того ж «стрітенська» примовка не завжди

¹⁶⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 283-Е, арк. 30; спр. 332-Е, арк. 10.

¹⁶⁹ Доманицький В. Народній календар у Ровенським повіті, Волинської губернії. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1912. Т. XV. С. 67.

¹⁷⁰ Кирюшина Т. Егорьевские обряды и песни на Костромской земле. *Живая старина*. 2005. № 3. С. 15.

¹⁷¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 285-Е, арк. 4.

¹⁷² Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту. *Матеріали до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 333.

¹⁷³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 334-Е, арк. 13.

¹⁷⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 21.

¹⁷⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 155.

¹⁷⁶ Там само, спр. 534-Е, арк. 32.

¹⁷⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 83.

¹⁷⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 71.

перегукувалася з Юрієвим святом: *«Стрітєння. [...] Є свято таке святе. Святий Симеон зустрівся з маленьким Ісусом Христом. То на це Стрітєння в церкві празник великий, велике свято. Правиться в церкві [...]. Кажуть, якщо на Стрітєння дощ, то трава буде. Якщо буде тепло. Що переможе – зима чи літо. Якщо тепло, значить, буде літо. Якщо півень води нап'ється, значить, віл напасеться. Вже до Великодня віл напасеться»* (с. Берестівка Баранівського р-ну)¹⁷⁹.

На Юрія, за народною мудрістю, ховали з поля зору господарські знаряддя, які використовували для подачі сіна худобі: *«Я чула, що закидять якомсь суховила ці. Що вже літо, буде тепло. То вже закидять у себе. І сані ховать, і суховила, і граблі. Все забірають, ховать треба. [...] Вже всьо, вже тоді худоба пасеться повністю. Тоді не треба ті суховила, нашо ж вони вже»* (с. Мирославль Баранівського р-ну)¹⁸⁰.

«До Юрія не пасли, бо казали: «До Юрія пасуть лише дурні»» (с. Колесники Гощанського р-ну)¹⁸¹; *«Кажуть, щоб до Юрія було сіно в дурня, а про розумного, то й мови нема»* (с. Красуля Баранівського р-ну)¹⁸²; *«Це на Юрія виганяють, каже, щоб було сіно і в дурня. Як виженуть. Ну вже на Юрія, тоді вже ж велика трава. Ну тоді пасеться худоба»* (с. Мирославль Баранівського р-ну)¹⁸³; *«На Юрія щоб було сіно і в дурня»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹⁸⁴; *«А на Юрія, таке кажуть, є сіно в кожного дурня. До Юрія в усіх було сіно»* (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)¹⁸⁵. Втім, можливість дотримуватися народної мудрості була не завжди: *«А колись казали, до Юрія щоб було сіно і в дурня. А як його носив на в'язці, то де воно там те сіно було»* (с. Мокре Баранівського р-ну)¹⁸⁶.

У Дубенському уїзді Волинської губернії вважали: *«На Юрія повинна*

¹⁷⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 111.

¹⁸⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 121.

¹⁸¹ Там само, спр. 283-Е, арк. 9.

¹⁸² Там само, спр. 700-Е, арк. 44.

¹⁸³ Там само, спр. 700-Е, арк. 121.

¹⁸⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 128.

¹⁸⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 96.

¹⁸⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 71.

бути паша [і] в дурня»¹⁸⁷. В українців побутував цілий ряд прислів'їв на цю тему: «В дурного до Юрія, а в розумного до Николи» (хватить сіна, як хто заготовив) (Слобожанщина)¹⁸⁸; «До Юрія б'ють дурня, а після Юрія і розумного за потраву» (Немирів Брацлавського уїзду Подільської губ.;)¹⁸⁹; «До Юрія догодуй скотину та й вила закинь» (за Євхименком); «У дурня до Юря, у розумного далі» (Козелецький уїзд Чернігівської губ., Катеринославська губ.); «У дурня сіна стане до Юря, а у розумного до Миколи» (за Євхименком)¹⁹⁰. І все ж, як бачимо, народна мудрість не є категоричною. «Дурень» змушений виганяти худобу надвір швидше через нестачу корму, а розумний, навпаки, ще може почекати.

День св. Юрія у волинян був наповнений передовсім аграрними мотивами: «На Юрія, казали, можна садити все в землю. В городі садити. Горки сіяти на Юрія, то це будуть рости величувни» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)¹⁹¹.

Однак в селі Монастирок Золочівського району цього дня обробляти землю було заборонено. «На Юра, кажут, старі люди ше казали, не можна робити коло землі» (с. Монастирок Золочівського р-ну)¹⁹². Цікавим є пояснення, чому саме в цей день уперше виганяли худобу, іншого респондента з цього самого села: «Коло землі не можна було робити, то на Юрі вигонили худобу пасти»¹⁹³.

На Юрія качалися по житі та організовували святкові гостини на полі (с. Великий Скнит Славутського р-ну)¹⁹⁴. «На Юрія в нас казали, шо дуже

¹⁸⁷ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других / [спорудив М. Номис]. С. Петербург: в друкарнях Тиблена і комп. И. Куліша, 1864. С. 10.

¹⁸⁸ Сумцов М. Ф. Слобожане. Історично-Етнографічна Розвідка. Харків: Союз, 1918. С. 100.

¹⁸⁹ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других... С. 10; Манжура І. І. Казки, прислів'я і т. п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І. І. Манжурою / художнє оформлення А. П. Дерев'янка. Дніпропетровськ: Січ, 2003. С. 194.

¹⁹⁰ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других... С. 10.

¹⁹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 91.

¹⁹² Там само, спр. 670-Е, арк. 22. Лемки вірили, що на Юрія не можна землю «рухати» (копати, орати), бо прийде велика вода і може землю забрати. Див.: Бутера І. Звичаї та вірування Лемківщини. *Бібліотека Лемківщини*. Львів: Наш Лемко, 1939. Ч. 15. С. 25.

¹⁹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 25.

¹⁹⁴ Конопка В. Хліборобські мотиви у великодньому та пізньовесняному циклах календарних звичаїв та обрядів українців південно-західного історико-етнографічного регіону України. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 33.

добре на житі качатися» (с. Рилівка Шепетівського р-ну)¹⁹⁵; «На Юрія то це йшли на жито. І качались там, вже брали якусь пляшку, четвертушку. Знаєте, яке життя колись було. Там шо вже хто мав, сідали, да пообідають, щоб жито росло велике, да щоб град не вибив, да буря не викачала. Шоб гарно вродило» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)¹⁹⁶; «На Юрія брали горілку, закуску, і ходили на житах качатися. Ну я цього не знаю. Ну я відколи пам'ятаю вже оце, там в нас не ходять. В нас так, отак по лозах, по кущах можуть пить. Не тільки на Юрія, а й зранку ще» (с. Берестівка Баранівського р-ну)¹⁹⁷; «Ходили... Збирались жінки, чоловіки. Я з чоловіком, там те з чоловіком. Сіли, пообідали. По житі качались. Таке було колись, ше я була й мала така, ну я це знаю, бо я це бачила, шо качались по житі» (с. Мирославль Баранівського р-ну)¹⁹⁸.

За матеріалами С. Рокоссовської, Юрія було особливим днем для землеробів. Господарі вибиралися на поля з кумами та друзями на святкування¹⁹⁹. Качалися на посіяних з осені нивах у Новоград-Волинському уїзді. Це робили для того, «щоб пашня не буяла, а йшла в колос і зерно»²⁰⁰.

До цього дня приурочували колективні або індивідуальні обходи полів, щоб зберегти майбутній урожай²⁰¹. *«Це якщо нема дощів. [...]. От нема дощів, нема дощів. І прямо... ну сушить усе. Ходили. Батько колись розказував. Батюшка ходив із півчими, і там шось... З хрестом, із хоругвами. Ходили по полях, кругом поля. І там молилися, і просили дощу. Но я цього вже не..., я цього не знаю» (с. Берестівка Баранівського р-ну)²⁰².*

¹⁹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 62.

¹⁹⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 106–107.

¹⁹⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 113.

¹⁹⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 123.

¹⁹⁹ Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez p. Zofiję Rokosowską... S. 174.

²⁰⁰ Морачевич І. Село Кобыльця, Волинської губернії Новградволинського уїзда... С. 311.

²⁰¹ Конопка В. М. Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців південно-західного історико-етнографічного регіону України: автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. історичних наук. Львів, 2015. С. 10.

²⁰² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 111.

Священник Н. Александрович у середині XIX ст. акцентував увагу на тому, що св. великомученик Георгій – покровитель землеробства²⁰³. В'ячеслав Камінський на початку XX ст. писав, що Георгій – покровитель стад і «селянського благополуччя»²⁰⁴. У Старокостянтинівському уїзді Волинської губернії вважали, що «св. Юрко є опікун, господар і начальник над усіма птахами й звірами, і без его приказу ні жаден вовк нічого з домашньої худоби не задушить, не з'їсть»²⁰⁵. У Луцькому та Вінницькому уїздах вважали, що св. Юрій завідує вовками²⁰⁶. У селі Сквородки Старокостянтинівського уїзду на свято Георгія Побідоносця молилися про дарування здоров'я худобі. Великомученик уважався покровителем пастухів і стад. Цього дня пастухи брали участь у Літургії, а після її завершення здійснювалося водосвяття на вигоні, де священник окроплював пастухів і стадо²⁰⁷. За межами історико-етнографічної Волині, у селі Ненадиха Таращанського уїзду, що розташоване на схід від Тетіїва, ходили на день св. Юрія «з хресним ходом, в супроводі православного народу, по обширних полях поміщиків, освячувати всі колодязі, що зустрінуться на шляху, і освячувати свяченою водою всю озимину»²⁰⁸.

Святого Юрія як покровителя худоби знають і нині: «*Юрій – хранитель усього живого. Такого: худоби, вівців. Всього-всього. Через шо на Юрія, щитається, якщо дощ іде – дуже харашо, бо через те, шо це на Юрія все повинно рости*» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)²⁰⁹. Що більше, в селах Бродівського та Радехівського районів цей день уважався «кінським святом»²¹⁰.

²⁰³ Александрович Н. Благочестивые обычаи православных христиан Волынской губернии. Подольскія Епархіальныя Вѣдомости. 1866. № 12. Отдѣл второй, неофициальный (15 Іюня). С. 434.

²⁰⁴ Каминский В. Праздник Пасхи в селѣ Косаревѣ Дубенскаго уѣзда, Волынской губернии. *Кіевская старина*. 1906. Т. ХСІІ. Кн. 3–4 (март–апрѣль). Отд. I. С. 318.

²⁰⁵ Бѣньковскій И. Суд св. Юрія (из народных уст). *Кіевская старина*. 1902. Т. LXXVII. Іюнь. Отд. II. С. 163.

²⁰⁶ Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. С. 58; 176.

²⁰⁷ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волынкія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 6. Часть неофициальная (21 Феврала). С. 230.

²⁰⁸ Максимович И. Обычаи крестьян с. Ненадихи Таращанскаго уѣзда. *Кіевскія епархіальныя вѣдомости*. 1868. № 8 (16 апрѣля). Отд. II. С. 320.

²⁰⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 138.

²¹⁰ Там само, спр. 398-Е, арк. 32, 46, 18, 67, 70; спр. 376-Е, арк. 57.

На Юрія підрізували корові шерсть на хвості: *«Відрізають корові (кінчик шерсті з хвоста. – Д. П.)..., колись ведьми старалися, а тепер... Кажуть, на Юрія треба одрізати і повісити хвоста у хліву, щоб висів у хліві»* (с. Грушки Хорошівського р-ну)²¹¹. Також врізали хвости і гриви коням, щоб ті були здорові (с. Хмільне Радехівського р-ну)²¹². Втім, такі дії трапляються уже спорадично. Вкорочувати шерсть на хвостах корів здебільшого заборонялося: *«Кажуть: підріжеш хвоста – одріжеться молоко... Не буде давати того молока, що вона повинна давати»* (с. Лозна Хмільницького р-ну)²¹³. Водночас у XIX ст. в Житомирському уїзді на день св. Юрія підстригали молодим коням гриви та випускали їх до сходу сонця на пашу – на Юрієву росу²¹⁴. Вважалося, що св. Юрій – покровитель коней, який захищає цих тварин від вовчих нападів²¹⁵.

«Юрій. Георгій Победоносець (покровитель худоби. – Д. П.). Ну Юрія, то колись казали, що Юрія треба Юрієвою росою вмиватися і корову пасти рано, щоб їла з росою» (с. Мокре Баранівського р-ну)²¹⁶. Ця традиція трапляється на Золочівщині: *«Вигонят, вигонят. А во хто так скоро хоче вигнати на росу, щоб корова хватила тої роси... То старі люди так все казали. [Це робили для того], щоб здорова корова так трималася»* (с. Жуличі Золочівського р-ну)²¹⁷. Інформацію про те, що волиняни виганяли худобу «на Юрійову росу» зафіксував також Юрій Пуківський (Славутський р-н Хмельницької обл.; Гощанський, Корецький р-ни Рівненської обл.)²¹⁸. У Новоград-Волинському уїзді на день св. Юрія волиняни виганяли худобу до

²¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 93. Для порівняння, на Опіллі в день св. Юрія «господарі виганяли худобу на вулицю після зими й на подвір'ї господиня підрізала корові хвіст». Див.: Данильчик Л., Костючок П. Залишки господарсько-побутових магічних дій на Опіллі. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. XVIII. С. 130.

²¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 376-Е, арк. 95, 98.

²¹³ Там само, спр. 532-Е, арк. 23.

²¹⁴ Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського... С. 53.

²¹⁵ Там само.

²¹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 66. За словами респондента зі села Красуля Баранівського району, покровителем худоби вважався святий Влас (Власій), а не святий Юрій. Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 47.

²¹⁷ Там само, спр. 670-Е, арк. 15–16.

²¹⁸ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 210.

схід сонця. Вірили, що святий відкриває землю ключем, який дав йому Бог, і велить їй випускати рослини. Поївши траву з Юрієвою россою, худоба стає ситою і міцною²¹⁹.

Описуючи календарні звичаї та обряди Рівненщини, Тетяна Пархоменко теж згадує про цей звичай. За її словами, донедавна у багатьох селах Рівненської області зранку до сходу сонця вербою, освяченою на Вербну неділю, було заведено виганяти корів у поле, і випускали їх уперше саме на Юрієву росу. Вважалося, що ця роса має безпосередній зв'язок із молочністю корів²²⁰.

У Чернігівській губернії кожен господар виганяв удосвіта на Юрія худобу пасти, бо роса цього дня вважалася цілющою²²¹. У селі Напорівка Чернігівського уїзду Чернігівської губернії вірили, що «як погнати скотину на Юр'єву росу, то вона буде увесь год лучча і гладійча, і жито піде лучче»²²². У північно-західних селах Сумщини корів виганяли на Ягорієву росу, «шоб молока давала багато корова»²²³. На Юрієву росу виганяли свою худобу у селі Білозерка Херсонського уїзду Херсонської губернії, щоправда, робили це не всі²²⁴. У селі Середняки Гадяцького уїзду Полтавської губернії в день святого Георгія теж виганяли худобу на росу пастися. Цього дня мешканці села освячували воду біля колодязя на великій дорозі. До місця освячення приганяли худобу і кропили її святою водою²²⁵.

День св. Юрія був наповнений землеробською обрядовістю здебільшого у білорусів. У росіян елементи аграрних обрядів Юрієвого свята

²¹⁹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. III: Народный дневник. С. 30.

²²⁰ Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини... С. 64.

²²¹ Косич М. Н. Литвины-Бѣлорусы Черниговской губернии, их быт и пѣсни. (Окончаніе). *Живая старина*. 1901. Год XI. Вып. III–IV. Отд. II. С. 7.

²²² Гринченко Б. Д. Из уст народа. Малорусскіе разказы, сказки и пр. *Приложеніе к № XII «Земскаго Сборника»* 1900 г. Чернигов, 1900. С. 37.

²²³ Пашина О. А. Календарный цикл в северо-западных селах Сумщины. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*. Москва: Индрик, 1995. С. 235–236.

²²⁴ Чернявская С. А. Обряды и пѣсни с. Бѣлозерки Херсонской губ., зап. Соф. Андр. Чернявской. *Сборник Харьковскаго Историко-Филологическаго общества. Труды Педагогическаго Отдѣла*. Харьков, 1893. Т. 5. Вып. I. Отд. I. С. 97.

²²⁵ Ефремов Е. В. Церковно-историческое и статистическое описаніе Александро-Невской церкви и прихода села Середняков, Гадячскаго уѣзда, Полтавской епархіи. *Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1905. № 29–30. Часть неофициальная (10–20 октября). С. 1120.

зустрічалися спорадично²²⁶, натомість у них цього дня яскравіше проявлялася скотарська специфіка²²⁷. Серед східнослов'янських народів найменше вона проглядалася в українців²²⁸.

Винятком є Східні Карпати, де свято Юрія мало виражений скотарський характер²²⁹. Так, на Бойківщині в цей день прикрашали худобу вінками з квітів та польової зелені. Прикрашеним вінками коровам пастухи приспівували «ладканки». Вінки слугували оберегами від пристріту й чарів, а також від нападів на худобу хижих тварин²³⁰. Натомість волиняни худобу вінками та зеленню шостого травня не прикрашали.

Бойки також вважали, що свято Юрія – знаковий день у році, коли нечиста сила шкодила худобі найбільше²³¹. Береглися чарівниць, які відбирали молоко на день св. Юрія, гуцули²³². Остерігалися відьом у ніч перед Юрієм на Поділлі. Щоб уберегти худобу і молоко, господарі ставили вирізані квадрати дерну на огорожі чи по всіх кутах приміщення для утримання худоби²³³. У містечку Загнітків Ольгопільського уїзду на Юрія господині обсипали загороду свяченим маком, щоб відьми не могли забрати молоко в корів та овець²³⁴. Цілого ряду обрядодій дотримувалися у ніч перед св. Юрієм і на саме свято молдовани²³⁵.

У волинян свято Юрія не було днем найвищої активності нечистої сили, що шкодила худобі. За народними віруваннями, значно більшу загрозу вона становила на Зелені свята та Івана Купала, а також упродовж інших рокових

²²⁶ Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начало XX в. Москва: Наука, 1979. С. 180.

²²⁷ Там само... С. 182.

²²⁸ Там само.

²²⁹ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 381.

²³⁰ Кирчів Р. Ф. Релікти юрійської обрядовості в українських Карпатах. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 2. С. 40.

²³¹ Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья / П. Г. Богатырев. Вопросы теории народного искусства. Москва: Искусство, 1971. С. 382.

²³² Kaindl R. F. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Hucułow... S. 204.

²³³ Несторовский П. А. Бессарабские русины. Историко-этнографический очерк. Варшава: Сатурн, 1905. С. 100; Р-ук. Краткое описание села Данкоуц, Хотинского уезда. *Кишиневскія епархіальныя вѣдомости*. 1889. № 17 (1 сентября). Отдѣл неофициальный. С. 736–737.

²³⁴ Долинский С. Этнографическія свѣдѣнія, собранныя в м. Загнитковѣ Ольгопольскаго уезда. *Подольскія Епархіальныя вѣдомости*. 1887. № 43. Отдѣл неофициальный (24 Октября). С. 982.

²³⁵ Сырку П. Из быта бессарабских румин. *Живая старина*. 1913. Год XXII. Вып. I–II. С. 162–163.

свят, про що ще йтиметься далі. Однак не можна стверджувати і те, що волиняни не вдавалися до апотропеїв цього дня зовсім. Наприклад, у селі Іванків Черняхівського району на Юрія обкурювали худобу Стрітенською свічкою, щоб ту «не зурочила відьма»²³⁶. Відьми збиралися на границях і перехрестях у ніч перед святами Юрія та Вознесення Господнього (с. Шмитків Сокальського повіту)²³⁷.

Цікавим етнографічним регіоном України є Полісся, яке має специфічні природо-географічні умови. Заразом М. Гладкий, дослідник здебільшого матеріально-побутових аспектів скотарської культури українців Полісся, зауважує, що перший вигін худоби на пасовище у поліщуків відбувався значно раніше, ніж свято Георгія – її могли виганяти ще всередині березня²³⁸.

У Куп'янському уїзді Харківської губернії навесні перед вигоном худоби служили молебень святому Георгію, а в деяких слободах – і святому Власію²³⁹. Юрія вважали покровителем вовків і вірили, що худоба, випущена в цей день, буде під його охороною. Але у Куп'янському уїзді більшість виганяла худобу тоді, коли тільки зазеленіє трава²⁴⁰. Однак цей день було прийнято святкувати, щоб не засмутити покровителя вовків²⁴¹.

У Лубенському уїзді Полтавської губернії випас худоби починався або від дня св. Георгія, або з Провідного понеділка²⁴². Українські чумаки випускали худобу від дня святого Юрія пастися на сінокоси²⁴³.

²³⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 76.

²³⁷ Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym... S. 251.

²³⁸ Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнографічне дослідження. Дрогобич: Вимір, 2007. С. 121–123. Тут немає нічого дивного – тривалість пастівницького сезону залежала від сприятливої погоди та природо-географічних умов. В Україні вона могла бути різною (залежно від історико-етнографічного району). Наприклад, на деяких карпатських полонинах випас худоби здійснювався до половини липня (до свята Петра і Павла), на інших полонинах випас тривав довше (до Спаса, Першої Пречистої і ще далі). Загалом, тривалість пастівницького сезону на високогірних пасовищах становила в середньому від двох до шести місяців. Див.: Kubijowicz W. Zycie pasterskie w beskidach wschodnich. Krakow: Orbis, 1926. S. 22. Між іншим, вівці і кози сходили із високих гір пізніше, ніж ВРХ. Див.: Kubijowicz W. Zycie pasterskie w beskidach wschodnich. Krakow: Orbis, 1926. S. 50.

²³⁹ Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянского уѣзда, Харьковской губернии. Сборник Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества. Харьков: Печатное Дѣло, 1907. Т. XVII. С. 74.

²⁴⁰ Там само. С. 137–138.

²⁴¹ Там само. С. 138.

²⁴² Милорадович В. П. Житъе-бытѣ лубенскаго крестьянина... С. 286.

²⁴³ Данилевскій Г. Нравы и обычаи украинских чумаков. Очерки четырех времен года в Малороссіи (Из путевых замѣток 1856 года). Библиотека для чтенія. 1857. Т. 142 (двадцать-четвертый год). Апрель. С. 254.

В окремих місцевостях Гуцульщини худобу вперше виганяли на Благовіщення, щоб її не кусали гадюки²⁴⁴. Цікава приказка, яка стосувалася випасу свиней, побутувала в українців Старобільського уїзду: «Нужно до Благовіщення свиню годувать, а після Благовіщення хоч на лубку вивези її в степ, або в ліс, так не пропаде»²⁴⁵.

Іноді заборонені дні на перший вигін худоби іноді співпадають зі самими днями першого вигону. Матеріали Василя Милорадовича з Лубенського уїзду свідчать, що в день мученика не можна було уперше виганяти надвір овець²⁴⁶. Це стосується і Юрієвого свята. Святий вважається покровителем вовків, через що в деяких місцевостях України, як пише А. Плотникова, забороняли виганяти худобу²⁴⁷. На теренах українського Полісся до Юрія не годилося пускати коней і велику рогату худобу на пашу, «бо вовк хапатиме»²⁴⁸. І все ж, до цього часу скотина могла випасатися на посівах озимини²⁴⁹. В окремих місцевостях Бойківщини вважалося, що через посилену активність чарівниць на Юрія вранці краще не випускати худобу на пашу зовсім, або пасти її поблизу дому²⁵⁰.

Українці Пінського уїзду Мінської губернії вірили, що «весняний Юрій замикає роти вовкам», через що ці хижакі припиняють полювати на худобу²⁵¹.

Поляки вперше вигонили худобу переважно на день св. Войцеха (23 квітня) або на день св. Єжи (Юрія, 24 квітня)²⁵². У чехів і словаків обряди,

²⁴⁴ Плотникова А. А. Выгон скота. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т.* / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 468.

²⁴⁵ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова. Харьков: Типография Губ. Правления, 1898. Т. I. 242.

²⁴⁶ Милорадович В. П. Житье-бытье лубенского крестьянина... С. 293.

²⁴⁷ Плотникова А. А. Выгон скота... С. 468. Наприкінці XIX ст. українці Єлисаветградського і Александрійського повітів Херсонської губернії на день св. Юрія «замовляли вовків». Див.: Ястребов В. Н. Матеріали по етнографії Новоросійського края, собраные в елисаветградском и александрійском уїздах херсонской губернии. Одесса: Типография Окружного Штаба, 1894. С. 11, 32.

²⁴⁸ Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пйотроковського. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* / післям. К. Кутельмаха. Львів, 1995. Т. 230: Праці Секції етнографії та фольклористики. С. 321.

²⁴⁹ Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття... С. 321.

²⁵⁰ Кирчів Р. Ф. Релікти... С. 39.

²⁵¹ Булгаковскій Д. Г. Пинчуки. Етнографическій сборник. *Записки Императорскаго Русскаго Географическаго Общества по отдѣленію этнографіи.* С-Петербург, 1890. Т. XIII, вып. 3. С. 179.

пов'язані з першим вигоном худоби на пашу, частіше всього здійснювались на день Святого Духа²⁵³. Але обрядовий вигін худоби на Георгія – один із головних компонентів скотарських обрядів у південних слов'ян. Це стосується навіть тих теплих місцевостей, у яких худоба вже випасалася задовго до цього²⁵⁴. У хорватів, словенців та інших південнослов'янських народів день св. Георгія – «чітко виражене свято пастухів»²⁵⁵.

При позначенні ustalenoї дати першого вигону не слід забувати про фізіологічні властивості худоби. Вівці і кози можуть напасатися вже ранньою весною, тоді як коровам для цього необхідна більша кількість паші. У цьому аспекті вирізняються і коні, яких прийнято виганяти найпізніше. Здебільшого вигін останніх у східних слов'ян уперше здійснювався на Миколи Літнього (22 травня)²⁵⁶. І все ж, кінь – це тяглова сила. З вигоном цих тварин буває по-різному: «В нас так: ше худоба по хлівах стоїть, а коні вже пасуться» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)²⁵⁷. В селі Забрідді Житомирського уїзду Волинської губернії коней теж виганяли тоді, «як зійде сніг»²⁵⁸.

У Старобільському уїзді Харківської губернії після свята Миколи забороняли випас худоби на сінокосних луках і здійснювали стрижку овець²⁵⁹.

²⁵² Ганцкая О. А. Поляки. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва, 1977. С. 214.

²⁵³ Грацианская Н. Н. Чехи и словаки. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1977. С. 235–236.

²⁵⁴ Колева Т. А. Георгиев день у южных славян (обычаи, связанные с животноводством). *Советская этнография*. 1978. № 2. С. 28. Вважаємо за доцільне свідомо випустити з-поза уваги численні скотарські обряди Юрієвого дня у південних слов'ян (як-от, наприклад, обряд жертвопринесення ягняти). Тамтешні природо-географічні умови, клімат та інші чинники вплинули на розвиток сільськогосподарських занять у місцевого населення.

²⁵⁵ Там само. С. 33.

²⁵⁶ Плотникова А. А. Выгон скота... С. 468.

²⁵⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 139.

²⁵⁸ Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевостях... С. 14.

²⁵⁹ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова... Т. I. С. 113. На історико-етнографічній Волині в деяких обстежених населених пунктах побутувала приказка, що стосувалася стрижки овець. «Стригли [овець] після Миколи літнього. Кажуть: «Не сій гречки, не стрижи овечки до Миколи!»» (с. Стара Олександрівка Пулинського р-ну Житомирської обл.); «До Миколи не стрижи овечки, і не сій гречки. А вже після Миколи стригли. Двадцять другого [травня]» (с. Середня Баранівського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 71; там само, спр. 700-Е, арк. 155. Також після свята Миколи Літнього розпочиналася косовиця (с. Переділи Рівненського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 53.

У буковинських гуцулів весняний випас овець передував полонинському ходу. Приблизно за два тижні до Юрія і два тижні після Юрія вівці випасалися біля домівок. Цей випас тривав упродовж 15–30 днів і мав характер кошарування²⁶⁰. Випасали овець на толоках ранньою весною гуцули Косівського району Івано-Франківської області. Процес іменувався «веснаркою», «веснованям»²⁶¹. Починався такий випас задовго до Юрієвого дня, про що свідчать вірування гуцулів щодо свята Благовіщення²⁶². Зазвичай за два тижні або тиждень перед Юрієм у селі Мшанець та його околицях зганяли овець на салаш²⁶³. Бойки Закарпаття випасали овець вільно по усіх ґрунтах сільського кадастру з ранньої весни до початку польових робіт²⁶⁴.

Заразом не варто заперечувати (якщо мова йде передусім про велику рогату худобу), що свято Юрія здебільшого було знаковим днем, який остаточно знаменував перехід від стійлового утримання худоби до пастівницького випасу, притому не тільки на теренах історико-етнографічної Волині²⁶⁵.

²⁶⁰ Кожолянюк О. Календарні свята та обряди українців Буковини: семантика і символіка. Вид. 2-ге, зі змінами. Чернівці: Друк Арт, 2014. С. 320.

²⁶¹ Хобзей Н. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 113.

²⁶² «Ск на Благовіщені рано є на росі смуга за вівцями, то на Юрія корова си напасас» Див.: Хобзей Н. Гуцульські світи. Лексикон... С. 60; «Сокотили, аби на Благовіщенія другий вівчарь не обийшов з своїми вівцями округ твого салаша або округ твоїх овець» Див.: Хобзей Н. Гуцульські світи. Лексикон... 60. Скотарський календарний цикл українців Карпат значно відрізняється від пастушого календаря інших історико-етнографічних районів України. Мова йде не лише про клімат, але й про наявність у Карпатах відгінних високогірних пасовищ. Перший вигін худоби зі стайні в такому випадку не слід ототожнювати з вигоном на полонину. Етнолінгвіст Тетяна Ястремська слушно зауважує: «Полонинське літовання, яке розпочинається полонинським ходом, а завершується розлучінням, є лише частиною календарного тваринницького циклу. Не менш важливим є також час випасання, коли худоба переважно перебуває недалеко від дому...». Див.: Ястремська Т. Пастуший календарний цикл: назви на його позначення в гуцульських говірках. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження* / відп. ред. Ярослава Закревська. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. С. 116.

²⁶³ Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци старосамбірського повіту. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1905. Т. VI. С. 7.

²⁶⁴ Тиводар М. Традиційне скотарство бойків Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Українська культура: з нових досліджень. Збірник наукових статей на пошану Степана Петровича Павлюка з нагоди його 60-ліття*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. С. 433.

²⁶⁵ Свято Юрія мало неабияке значення з погляду скотарства в календарній обрядовості українців. Зокрема, корів виганяли на Юрія українці Словаччини. Див.: Шмайда М. А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво; Пряшів: Відділ української літератури, 1992. Т. I. С. 469, 470, 471. Навіть тоді, коли погода на свято Юрія була поганою, на Черкащині (Канівський р-н) цього дня все одно виганяли худобу на подвір'я і знову заганяли до стайні, аби означити «ритуальний почин». Див.: Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини. Київ: Видавець Олег Філюк, 2014. С. 70.

Традиція першого вигону приурочена безпосередньо до дня св. Юрія (чи, наприклад, Великодня) у тих місцевостях Волині, у яких завжди колективно наймали пастуха для випасу худоби. Інакшою є форма випасу худоби «по череді»: *«Вигонять корови, сьогодні, наприклад, ми пасем перший день. То й гонять люди, чиї корови, допомагають, постоять, бо ж вони (корови. – Д. П.) б'ються зразу. А вже на обіді вийшли люди цієї сами, забрали корови, погнали. Да й уже пасуть по череді, кому коли»* (с. Клітище Черняхівського р-ну)²⁶⁶. Цей, на перший погляд, нехитрий опис містить цікаву інформацію. Йдеться про те, що пастух, який випасає худобу «по-очереді», не є людиною з надприродними можливостями²⁶⁷. Цього пастуха не бояться, з ним не домовляються. Такий пастух – пересічна особа громади: сьогодні одна, а завтра інша. Людина, яка має худобу, – і є пастухом.

Визначити всі аспекти переходу до тотального домінування форми випасу худоби по черзі вкрай складно²⁶⁸. Втім, ми і не ставимо за мету дати вичерпну інформацію про типи і форми випасу на історико-етнографічній Волині, адже це питання є окремою темою і потребує скрупульозних студій.

Зі слів респондентів можна припустити, що тотальний перехід до випасу худоби по черзі («по череді») – явище відносно недавнє. *«Очерідь у нас ішла так: то зразу починали так. А, це там нехай Іван починає кожен рік. А потім цей Іван каже: «Не, я не буду починати. Я однас останній раз торік, а цей рік починай ти». І так од тих пір і пішло. На мені кінчилось, на другий рік починає там Степан, чи Петро»*. Так триває *«років тридцять»*.

²⁶⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 56–57. Господарі випасали худобу «в черзі» стільки днів, скільки мали корів у череді: *«Ну, як одна корова – то один день пасе, як є дві корови – то два дні пасе. Три корови – три дні пасе»* (с. Сатиїв Дубенського р-ну). Див.: Там само, спр. 590-Е, арк. 55.

²⁶⁷ Сезонний пастух – професіонал своєї справи. У слов'янських віруваннях він знається з чортом і буде свої відносини з ним на основі договору. Пастух виступає також посередником між світом людей та потойбіччям. Словом, пастух – людина, наділена надприродними здібностями. Детальніше див.: Левкиевская Я. Е. Леший. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 107; Плотникова А. А. Пастух. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 637. Особливо виділялася значимістю фігура пастуха в уявленнях росіян. Наприклад, див.: Богатырев П. Г. Вѣрованія великоруссов Шенкурскаго уѣзда. *Этнографическое обозрѣніе*. 1916. Год 28. Кн. СХІ–СХІІ. № 3–4. С. 50–51.*

²⁶⁸ Ця форма випасу худоби не нова. Українці випасали худобу по черзі й раніше. Див.: Милорадович В. П. Житъе-бытѣе лубенскаго крестьянина... С. 285–286.

Отак було. В нас, у Красулі, таке воно було» (с. Красуля Баранівського р-ну)²⁶⁹.

Відповідно виганяли в чергу вперше ті, «на кому стала череда» торік (с. Мирославль Баранівського р-ну)²⁷⁰. Ясна річ, що випасаючи худобу «по черзі», «гостинця» («волочила») не давали: *«А сами пасли! Напр[иклад], у мене корова, і у сусіда корова. Ми вдвох пасем очерідь цю всю. Нам прийшла очерідь пасти, ми удвох пасем. Далі пошла – ті удвох пасут. Ну кожен за своє пасе. За свою корову. Та й які гостинці. Сам собі» (с. Мирославль)²⁷¹.*

Слід зауважити, що нині на досліджуваних теренах Волині пасуть корів здебільшого «по черзі». Це значною мірою вплинуло на особливості першого вигону. Напередодні самого вигону худоби вулицями ходять «чергові» пастухи й інформують людей, коли саме виганяти її «в очерідь» (с. Клітище Черняхівського р-ну)²⁷². На Золочівщині в умовах випасу худоби «по очеріді» вперше її виганяли так: *«Берут свячену лозу, свяченою водою виганяють і тоді пасуть. Єден день пасут, а тогди вже йде в очерідь... женут. В нас по очеріді женут» (с. Жуличі Золочівського р-ну)²⁷³; «[Пасуть в очеріді] від самої ранної весни! Як корови припасли..., єден день припасли, тогди вже зачинают пасти (повноцінно, по черзі. – Д. П.)...» (с. Жуличі)²⁷⁴. Як перший раз виганяли, «усі збіралися разом... Кажне свою корову припасало. Оце днів два-три припасли, а тоді [...] (випускали. – Д. П.) в черзі. [...]. Це кажний хазяїн свою вигонив, і пасли. Кажне било свяченою вербою» (с. Середня Баранівського р-ну)²⁷⁵. «Вигонять. Припасають її, називається. Припасають. Тому шо вони за зиму, худоба одна одну забули вже. Вони там знають битися, пороти одна одну. То так, в кого така корова буйна, ніж такі, то той мусить стоять там на цьому полі, дивитися, щоб там... (тварина не покалічила інших корів. – Д. П.). Припасуть. Хто ганяє телята,*

²⁶⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 47.

²⁷⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 123.

²⁷¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 118.

²⁷² Там само, спр. 486-Е, арк. 61.

²⁷³ Там само, спр. 670-Е, арк. 16.

²⁷⁴ Там само, спр. 670-Е, арк. 18.

²⁷⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 150.

припасує, бо ці телята вони ж... Ну, кажуть: «Таке дурне, як теля». [Припасують] в череді телята. Припасає хазяїн, який виганяє. [...]. Не всі виходять. Виходять ті, хто перший раз корову вигонить в очерідь, телята гонять, то ті припасують. Бо вони же чужі тут. В мене корова була, я її не припасала. Я в колгоспі поміняла, свою корову здала, а взяла з колгоспу. То я її припасала вдень, ходила там за нею на полі, подивитись, чи вона... А вона спокійненька така була корівка, вона нікого... Це поза очеріддю [припасую]! А як до мене очерідь прийшла, значить, я одпасую, як положено. [А перший раз як виганяють, то] виганяють всі. Кожен свою худобу виганяє, і дивиться там на полі, як вона поводить себе. [...]. Ось у нас був такий випадок паганій. Вигнав корову, а вона така, дуже буйна. І вона там одну прижала, корову, до дерева. Ця корова одскочила, і кончилась. То не знаю, що там уни рішили» (с. Берестівка Баранівського р-ну)²⁷⁶; «...Була паша, то там трошечки її тоді випустили ту худобу, да й попасли люди самі, а тоді якось так уже по череді пасли» (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)²⁷⁷.

У день, коли виганяли худобу в чергу вперше, робили на полі гостину. «Беруть, збираються жінки всі в перший день, виганяють худобу на поле. Кожна бере, що там має. Да й там сідають, да й уже тес... обідають там, на полі. Це на дев'яте мая. Коли восьмого, коли дев'ятого. Але так виганяють. Але зара то цей пастух... То... В нас виганяли, виходили. То кожне корову свою виганяло на поле, бо перший день, знаєте. То худоба колеться, б'ється» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)²⁷⁸; «Я помню, як ми пасли на ріці худобу, то ми завжди оце вигнали худобу (перший раз на

²⁷⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 112.

²⁷⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 14. Якщо волиняни худобу «припасали», то поліщуки її «запасували». «Запасували» свійських тварин за участі священника: «Коли перший раз після зими виганяли скот на випас, то його запасували, щоб вовк не трогав. Старі люди казали, що запасуваний скот і вовк не троне, зуби йому сціпить. Кожна хазяйка вигонила в цей день свій скот святою вербою з хліва на вигон, піп виходив з хоругвами, кропив кожну скотину святою водою і читав молитву, а після цього пастухи гонили на випас» (Чернобильський р-н). Див.: Заглада Н. Із звіту етнографічної експедиції 1934 року / публ., прим. і післямова М. Глушка. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2001. Т. ССXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 482. «Запасування» худоби на Поліссі – окреме звичаєво-ритуальне дійство. Воно могло приурочуватись до дня св. Юрія, проте це залежало від погодніх умов. Дуже часто «запасування» відбувалося раніше Юрієвого дня, окремо на день св. Юрія худобу вигонили «на росу». Див.: Сержпутовській А. Очерки Бѣлоруссін. *Живая старина*. 1908. Год XVII. Вып. I. Отд. I. С. 31–33.

²⁷⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 99.

пашу. – Д. П.), і сідали й пиячили. Ну брали з собою торби, сідали і празнували це» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)²⁷⁹; «А вони самі (пастухи. – Д. П.), як вигонили, (гостилися. – Д. П.). Як вигонять, усі беруть сумочку, і в сумочку шось ложать обично. [...]. Перший раз як вигонять. Беруть сумочку, і ту сумочку ложать там усе. [...]. В перший день пасуть усі. [...]. Всі пасуть, а вже потім... потім уже гонить там, кому... на кому очерідь зупинилась. [...] (с. Заморочення Шепетівського р-ну)²⁸⁰; «Як виганяли, було багато корів у селі, то хлопці, чоловіки, візьмуть горілки, та й п'ють на полі, перший раз як вижснуть худобу» (с. Заморочення)²⁸¹. Прикметно, що не мало великого значення, у який день виганяли худобу вперше в чергу: «Ну, вже як перший раз виганяли худобу, того дня (робили гостину на полі. – Д. П.). По очеріді пасли. То було багато корів у селі, а тепер десять корів на все село» (с. Заморочення)²⁸².

Інакше було з найманим пастухом. Діяльність такого пастуха мала свою специфіку. Як і процес самого найму. «Ну, йде хлопець. Хоч займать – мою корову займи. Другий хтось наймає, третій. А вже після розщитуємось. Ну як є шось у людини, як пастух пасе, ну винесеш якогось цукерка, ну винесеш якогось праніка, як не мається – чи яблуко, чи... ну, шо-небудь. Пасе то не дід, пасе якийсь там молодий хлопчина, колись пасли. Ну ізвесно була яка плата. Було колись літо... Наприклад, дядька Кирила пасли хлопці. Ну мою корову займає, то й бери мою... Колись треба було пуд жита дати. За все літо. Мою корову пасеться» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)²⁸³. Як слушно зауважує російська дослідниця Т. Агапкина, в окремих слов'янських народів факт найму пастуха є маркованим. Тому вчена відносить тематику першого вигону худоби на пашу до оказіональної обрядовості, позаяк об'єктом більшості ритуалів першого вигону є худоба, а не пастух²⁸⁴.

²⁷⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 140.

²⁸⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 56.

²⁸¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 52.

²⁸² Там само, спр. 700-Е, арк. 52.

²⁸³ Там само, спр. 700-Е, арк. 88.

²⁸⁴ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва: Индрик, 2002. С. 451–452.

Форма випасу худоби впливала на день першого вигону не лише в українців Волині. Наприклад, росіяни Прикам'я випасали худобу здебільшого без пастуха на обгородженому пасовищі, необгороджених лісових галявинах, при дорогах тощо. Вони переважно не наймали пастуха²⁸⁵. Можна припустити, що саме через це початок терміну випасу худоби був пов'язаний виключно з погодними умовами, як зазначає пермський дослідник Олександр Черних²⁸⁶.

Заразом у росіян день першого вигону худоби на пашу, як правило, пов'язаний з її «обходом». Такий «обхід» здійснювався селянами (або пастухами) на день св. Георгія. Окрім самого ритуалу «обходу», він включав усі локально репрезентовані обряди, які здійснювалися під час першого вигону²⁸⁷.

Українці важливе значення такі «обходи» («отпуска») мали на півночі Росії²⁸⁸. Виконував їх пастух, вдаючись до низки магичних дій, зокрема і вербальних²⁸⁹. Російський дослідник народної культури Андрій Мороз підкреслює, що на російській Півночі один і той самий ритуал «обходу» здійснювався двічі – господарем/господинею і пастухом²⁹⁰. Завдання пастуха полягало в тому, щоб зберегти стадо від нападів хижаків, уроків, хвороб²⁹¹. Натомість завданням власника худоби було те, щоб корови завжди

²⁸⁵ Черных А. В. Обычаи, связанные с домашним скотом, в календарной обрядности русских Прикамья. *Археология, этнография и антропология Евразии*. 2007. № 3 (31). С. 139.

²⁸⁶ Черных А. В. Обычаи, связанные с домашним скотом, в календарной обрядности русских Прикамья... С. 139.

²⁸⁷ Добровольский В. «Егорьев день» в Смоленской губернии. *Живая старина*. 1908. Год XVII. Вып. II. Отд. I. С. 151–153; Зеленин Д. Из быта и поэзии крестьян Новгородской губернии (По материалам из бумаг В. А. Воскресенского). *Живая старина*. 1905. Год XIV. Вып. I–II. С. 10; Разумовская Е. Н. Егорьев день в западнорусской деревне. Обряды и обычаи. *Живая Старина*. 1994. № 1. С. 43–45.; Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начало XX в. Москва: Наука, 1979. С. 159.

²⁸⁸ Мороз А. Б. Севернорусские пастушеские отпуска и магия первого выгона скота у славян. *Востоочнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы*. Москва: Индрик, 2001. С. 232.

²⁸⁹ Мороз А. Б. Севернорусские пастушеские отпуска и магия первого выгона скота у славян... С. 232–233.

²⁹⁰ Там само, 245, 247.

²⁹¹ Там само, 246.

поверталися додому, ходили зі стадом, добре паслися²⁹². «Обходи» худоби під час першого вигону були добре відомі білорусам²⁹³.

Таким чином, волинянами день першого вигону худоби на пашу визначався у залежності від певних обставин. Упливати на дату виходу свійських тварин з хліва могли: природо-географічне середовище, погодні умови, форми і способи організації випасу, фізіологічні властивості видів тварин тощо. Водночас символічна приуроченість першого вигону худоби на підніжний корм найчастіше стосувалася Юрієвого свята.

2.2. Захист тварин від злих сил під час першого їх виходу з хліва

Незалежно від того, коли вперше випускали худобу надвір, волинські господарі всіляко намагалися захистити її від злих сил. Тоді ключовим атрибутом була вербова гілка («верба», «вербичка», «лоза»), освячена у церкві на Вербну неділю. *«...На свято Верби святим вербу і це цією вербою виганяю я корову...»* (с. Клітище Черняхівського р-ну); *«Свяченою вербою, обичай такий був, що вигнати корову; треба свяченою вербою її вигнать на поле, щоб здорова була»* (с. Мирославль Баранівського р-ну)²⁹⁴; *«Свяченою вербичкою виганяли з хліва»* (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)²⁹⁵; *«Лоза свячена [...], брали прутик. Діти малі були, переважно хлопці маленькі. Брали ту лозу і підганяли корову»* (с. Монастирок Золочівського р-ну)²⁹⁶. Виганяли вербою, *«щоб корова була спокійна, щоб нічо поганого не сталось з худобою»* (с. Петриківці Хмельницького р-ну)²⁹⁷; *«відьма молока не забере»* (с. Подорожня Хмельницького р-ну)²⁹⁸.

*«Шось брали..., хліб з собою чи шось. І гонили худобу пасти»*²⁹⁹. *«Лозою виганяли корову. І покропили. На Вербну неділю святять лозу, а потім ту*

²⁹² Мороз А. Б. Севернорусские пастушеские отпуска и магия первого выгона скота у славян... 245–246.

²⁹³ Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начало XX в. Москва: Наука, 1979. С. 160.

²⁹⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 121.

²⁹⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 90.

²⁹⁶ Там само, спр. 670-Е, арк. 19.

²⁹⁷ Там само, спр. 533-Е, арк. 32.

²⁹⁸ Там само, спр. 533-Е, арк. 35.

²⁹⁹ Там само, спр. 670-Е, арк. 25.

лозу тримають і корову виганяють» (с. Хватів Буського р-ну)³⁰⁰. Коли перший раз вигонили худобу, то брали вербову гілочку, «бо, каже (кажуть. – Д. П.), як загубиш ту гілочку, то загубиш корову» (с. Монастирок Золочівського р-ну)³⁰¹; «Святиться на Вербну неділю..., святиться ця гілка..., хазяїн. Він собі святит вербу, він собі тримає у хліві, там, де худоба стоїт, ту гілку. І він бере цею гілкою вигонит худобу. Перший раз вигоне. Є такий, що собі тримає..., і по сім років тримає єдну гілку і святет, і вигонити собі. Вона помічна» (с. Лозна Хмільницького р-ну)³⁰². Худобу вербою виганяли символічно, не б'ючи її: «Моя мама то так казала. Свячену вербичку бере, і виганяє, і корову не бить, щоб вона любила хазяїна. Оно б'єш – корова остерігається все время. Оце мама то приказує: «Не бий!» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³⁰³.

Наукове зацікавлення становить місце зберігання свяченої верби: «Над коровою. А в самий перед, якщо це вона святиться, ця гілка, то за образом на покуті, кажуть. Так як в вуглі – де це вже, кажуть, покуть – то там тримають, а потом навесні, вже як вон (худобу. – Д. П.) вигоняє, то це цею гілкою, і цю гілку там уберуть, і святят ще на другий рік, і на третій, на четвертий...» (с. Лозна Хмільницького р-ну)³⁰⁴; «Оцією вербичкою вигоняє і повісять її в хліві, щоб вона висіла. Свячена (на Вербну неділю. – Д. П.) вербичка» (с. Грушки Хорошівського р-ну)³⁰⁵; «Вони в слоїку стоять на вуглі. У мене є жито, пшениця є, зілля – в вуглі воно стоїт, вербичка ця» (с. Зозулинці Хмільницького р-ну)³⁰⁶. Свячену вербу (навіть ту), якою виганяли худобу, зберігали «на покуті, за образом» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³⁰⁷. У селі Воротнів Луцького району вербою, яку щойно принесли з церкви, спершу виганяли худобу, а вже потім заносили її до хати на зберігання³⁰⁸. У

³⁰⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 549-Е, арк. 153.

³⁰¹ Там само, спр. 670-Е, арк. 25.

³⁰² Там само, спр. 532-Е, арк. 18.

³⁰³ Там само, спр. 700-Е, арк. 11.

³⁰⁴ Там само, спр. 532-Е, арк. 18.

³⁰⁵ Там само, спр. 486-Е, арк. 91.

³⁰⁶ Там само, спр. 532-Е, арк. 34.

³⁰⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 12.

³⁰⁸ Там само, спр. 590-Е, арк. 11.

Гошанському районі Рівненської області корову виганяли на пашу освяченою вербовою гілкою і старалися принести її назад, щоб «товар вертався» (с. Вільгір)³⁰⁹, «худоба верталась додому» (с. Бугрин³¹⁰, с. Колесники³¹¹, с. Новоставці³¹², с. Угольці³¹³). Виганяли худобу гілочкою свяченої верби, «шоб корова додому приходила» (с. Зозулинці Хмельницького р-ну)³¹⁴; «шоб одна корова іншу не біла» (Кременецький р-н Тернопільської обл.)³¹⁵. В Горохівському районі теж слід було принести цю гілочку додому (с. Кутрів)³¹⁶. Іноді освячену гілку після використання висаджували в ґрунт. «І в хаті стояла, а хто посадив» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³¹⁷; «В мене росте вербичка свячена. Я свячену посадила, й росте вербичка у канаві он» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)³¹⁸. Бувало, гілочку зберігали вдома: «Вигнав, та й приніс додому. Поставив, десь поклав, шоб вона була. Шоб не занехаяти її, шоб вона зберігалася якийсь певний час» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³¹⁹. Вербу, якою гнали худобу, могли навіть кидати у воду: «Свяченою вербою вигонять в поле перший раз худобу пасти. І женуть корову. Корову пустять в череду, а вербу на воду. Кажуть, шоб всьо лихе попливло водою» (с. Дружне Красилівського р-ну Хмельницької обл.)³²⁰. Не вдаючись у деталі, варто зауважити, що на цьому функції освяченої верби не завершувалися: «Додому принесли, поставили її. Верба стоїть навіть більш на покуті. Свячена верба навіть і ставлять, і вербичку цю свячену на окно,

³⁰⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 285-Е, арк. 14.

³¹⁰ Там само, спр. 285-Е, арк. 22.

³¹¹ Там само, спр. 285-Е, арк. 9, 11.

³¹² Там само, спр. 285-Е, арк. 26.

³¹³ Там само, спр. 285-Е, арк. 55.

³¹⁴ Там само, спр. 527-Е, арк. 30.

³¹⁵ Галайчук В. Демонологія Кременеччини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2012. Вип. 47. С. 202.

³¹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 334-Е, арк. 51.

³¹⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 128.

³¹⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 106.

³¹⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 21.

³²⁰ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 781. Подібно до цього у воду кидали вербу росіяни Пудожського уїзду Олонецької губернії, «шоб худоба була цілою і шоб завжди ходила додому». Див.: Кофырин Н. Суевѣрія крестьян села Песчаннаго, Пудожскаго уѣзда. Петрозаводск: Губернская типографія, 1900. С. 71.

як отак гримить дуже, то вербичку ставлять на окно» (с. Мокре Баранівського р-ну)³²¹.

Свячена верба не повинна лежати будь-де, через що її спалювали: «Ну, щоб не валялася вона, то спалювали, на вузрубку кидали, що вона... вона ж свячена, щоб пішла до Бога з димом» (с. Заморочення Шепетівського р-ну)³²². У селі Йосипівка Буського району гілку лози спалювали після того, як вигнали худобу, «щоб вона не валялася, бо то є посвячене»³²³.

Про те, що у волинян свячена верба відігравала важливу роль під час першого вигону свійських тварин на пашу, засвідчують джерела другої половини ХІХ ст. і ХХ ст. Уперше виганяли худобу після зими в поле «свяченою вербою» мешканці сіл Косаревого Дубенського уїзду³²⁴; Забріддя Житомирського уїзду³²⁵; Сквородок, Чернелівки, Личівки, Порохні, Рябіївки Старокостянтинівського уїзду³²⁶; Юрківщини Новоград-Волинського уїзду³²⁷ Волинської губернії. Виганяли худобу вербою з «пальмової неділі» в околицях міста Кременця Волинського воєводства³²⁸. Освяченою вербовою гілкою перший раз гнали корів у череду волиняни Корецького району Рівненської області³²⁹.

Поліщуки виганяли худобу вперше на пашу теж свяченою вербою³³⁰. «Баською» («квіткою») послуговувалися під час першого вигону українці Надсяння³³¹. Посвяченими на Вербну неділю галузками верби гонили худобу

³²¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 65.

³²² Там само, спр. 700-Е, арк. 51.

³²³ Там само, спр. 549-Е, арк. 41.

³²⁴ Каминській В. Праздник Пасхи в селѣ Косаревѣ Дубенскаго уѣзда, Волинской губерніи. *Кіевская старина*. 1906. Т. ХСІІ. Кн. 3–4 (март–апрѣль). Отд. І. С. 318–319.

³²⁵ Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалекіх від цього села місцевосцях... С. 15.

³²⁶ Историко-статистическое описаніе церквей и приходов Волинской епархіи. Волинскія епархіальныя вѣдомости. 1895. № 6. Часть неофициальная (21 Февраля). С. 228; Теодорович Н. Историко-статистическое описаніе церквей и приходов Волинской епархіи... Староконстантиновскій уѣзд... С. 529, 826, 862, 881.

³²⁷ Rokossowska Zofija. O świece roślinnym. Wyobrażenia, wierzenia i podania ludu... S. 29.

³²⁸ М. R. Kilka słów o ludzie okolic Krzemieńca... S. 104.

³²⁹ Брухлій Н. Календарні свята та обряди в духовній культурі Кореччини в ХХ ст. *Рівненський обласний краєзнавчий музей. 190 років від дня народження Миколи Костомарова. Наукові записки*. Рівне, 2007. Вип. V. С. 20.

³³⁰ Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва: Индрик, 2005. С. 49–50.

³³¹ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. С. 105; 130; 213; 293; 393; 517; 542; 545; 570.

на пасовище на Поділлі³³². Широко використовували вербу під час першого вигону худоби також українці Карпат³³³. Поляки вперше виганяли худобу свяченими в букеті вербовими гілками – «пальмами»³³⁴. Чехи, словаки, росіяни використовували для цього не тільки вербові, а й березові гілки³³⁵. Південні слов'яни гнали тварин гілками глоду чи садових дерев (сливи, груші)³³⁶. Окрім верби, на російсько-білоруському пограниччі худобу можна було виганяти пучком перших зжатих колосків, які до дня святого Георгія зберігалися за іконою³³⁷.

Вербальний супровід дії першого вигону худоби на Волині зафіксувати вдалося лише спорадично³³⁸: «Три рази вдарить корову... Ну, там помаленьку торкне. І все» (с. Новоселівка Млинівського р-ну)³³⁹; «Перехрестили худобу, да й вивели» (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)³⁴⁰.

У церковно-приходському літописі села Глибочок Житомирського уїзду (кінець XIX ст.) виявляємо відомості зі словесним супроводом, що стосуються першого вигону: «В день святого Георгія Побідоносця, який вважається покровителем скотарства, вперше виганяють «у поле череду». Для того, «щоб вовк не хапав худоби», потрібно в цей день вийти в поле разом з чередою, прочитати по три рази встановлені молитви, а саме: «Отче наш», «Вірую», «Помилуй мя, Боже» і «Богородице Діво», а потім теж три рази: «Юрій, Юринята! Пасіть мої коні, корови, вівці і телята» і т. д. (перерахувати всю наявну «худобу»). «І вовк не візьме нігди а ні жадної

³³² Курочкін О. В. Обрядовість. Календарні свята і обряди. Поділля: Історико-етнографічне дослідження / відп. ред. А. П. Пономарьов. К.: Доля, 1994. С. 374.

³³³ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 379.

³³⁴ Ганцкая О. А. Поляки... С. 214, 215.

³³⁵ Плотникова А. А. Выгон скота... С. 468.

³³⁶ Колева Т. А. Георгиев день у южных славян (обычаи, связанные с животноводством)... С. 28.

³³⁷ Разумовская Е. Н. Егорьев день в западнорусской деревне. Обряды и обычаи... С. 44.

³³⁸ Велику кількість господарських замовлянь на різну тематику вдалося зафіксувати сучасному українському етнологу М. Гладкому на теренах Полісся України. Див.: Гладкий М. Скотарські замовляння поліщуків. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2. Овруччина. С. 273–292. Насичений вербальний супровід обряду першого вигону худоби на пашу був поширений на білоруських землях. Див.: Вяргеенка С. А. Матыў першага выгану свойскай жывёлы ў беларускіх гаспадарчых замовах. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Мінск, 2015. Вып. 18. С. 210–216.

³³⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 40.

³⁴⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 19.

вівці». Ну перший раз вербою свяченою, сокиру клали між... біля порогу, щоб корова переступала через сокиру, щоб нияка відьма... [...]. Через сталь... Нияка не мала підходу до корови»³⁴¹.

Спорадичні відомості про словесний супровід волинянами дій першого вигону домашньої живності на пашу трапляються і нині. «*Тею вербою перший раз худобу виганяли на пашу і примовляли, щоб все добре було, як тая верба*» (с. Гумнище Горохівського р-ну)³⁴²; «*Цього року, от ми святили вже вербу на Вербну, то от вона в мене зберігається. Ну а на другий рік, вже навесні дождемо, беруть різочки ці такі, і цопають корівку, й вигоняють її, й благословляють, щоб воно молочко було, щоб все*» (с. Рилівка Шепетівського р-ну)³⁴³; «*Молиться Богу, просить, щоб воно добре, здоровеньке було, щоб гляділося дома*» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³⁴⁴; «*Свячененька вода, покропила мати, похрестила: «Йди в Божу путь!» І всьо. «Йди в Божу путь. Хай тебе Бог береже!» Ну, бо це ж пастух череду пасе. Куди хоче, може залізти, і все. Ну так благословила. І виходить сама тоже (любила). Перехрестилась: «Господи, Ісусе, зустрічай мене, і храни мене!» (с. Дубрівка)³⁴⁵; «Баба казала: «Гони, три рази вдар по корові». А я... Вже як я дозріла, [...] то біла корівку [...] вербою, і казала: «Йди, пасись, збирай, чужого не бери, і свого не дай!»». Так говорили до корови тричі, символічно б'ючи її при цьому «вербичкою» (с. Красуля Баранівського р-ну)³⁴⁶. Виганяючи, «корову б'ють різочкою і кажуть: «Шоб була багата на молочко, і здорова корова була». [...]. «Не я б'ю, верба б'є. Шоб була крепка, здорова, і доїлась гарно» (с. Мокре Баранівського р-ну)³⁴⁷.*

Випускаючи худобу вперше, говорили християнську молитву:

³⁴¹ Левицькій А. Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 34 (1 Декабря). Часть неофіціальная. С. 1199. Віра в апотропеїчні властивості сталевих предметів у волинян сильна і до сих пір: «*Колись сорочку мати пошив новеньку полотняну, і кидав раніше ножа. І в рукавіці, і так. Шоб сталь раніш пройшла. А тоді на тіло накладає*» (с. Мокре Баранівського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 65.

³⁴² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 334-Е, арк. 9.

³⁴³ Там само, спр. 700-Е, арк. 58.

³⁴⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 132.

³⁴⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 11.

³⁴⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 43.

³⁴⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 64.

«Молитву. «Отче Наш» молилася. І випускали так» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³⁴⁸. У селі Тернівка Новоград-Волинського району як виганяли худобу з хліва вперше, читали «Отче Наш», і «вербовою [гілкою] цю корову так о три рази чи штири [...] перехрестили»³⁴⁹. «Колись моя покійна матір казала, що обов'язково помоліться «Отче Наш». І: «Хай Бог береже. Спаси, Господи, мою худобоньку, щоб здорова вернулась додому, і приносила молочко. Щоб ніяка зла сила не підступила» (с. Тернівка)³⁵⁰.

Примітно, що за словами респондента зі села Кожушки Новоград-Волинського району, худобу перший раз виганяв саме хазяїн. При цьому він, скроплюючи худобу свяченою водою, примовляв до неї: «Пішла в поле пастися, на свої харчі вже йди!» (с. Кожушки)³⁵¹. Щоправда, нині респонденти вже не надають особливого значення цьому: «А яка різниця? Котре-небудь [виганяє]. Але свячену вербу бере» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³⁵².

Подекуди, коли виводили худобу вперше на вулицю, вона мала переступати через свячену вербу, яка зберігалася у хліві (с. Івановичі Пулинського р-ну Житомирської обл.)³⁵³. «...Лозу ложили на порозі, корову вигонили лозою. Хто клав [лозу], хто перехрестив поріг, і пішов вигонив корову» (с. Петричі Буського р-ну)³⁵⁴.

Переступала худоба через свячену вербу у росіян Костромської області³⁵⁵. Освячену вербу, яку мала переступити худоба, часто ставили під поріг білоруси³⁵⁶.

Ця гілочка виконувала також апотропеїчні функції. Зокрема, її застромлювали «за сволок у хліві» (с. Маркуші Бердичівського р-ну

³⁴⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 138.

³⁴⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 97.

³⁵⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 106.

³⁵¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 90.

³⁵² Там само, спр. 700-Е, арк. 132.

³⁵³ Там само, спр. 486-Е, арк. 108.

³⁵⁴ Там само, спр. 670-Е, арк. 36–37.

³⁵⁵ Кирюшина Т. Егорьевские обряды и песни на Костромской земле... С. 17.

³⁵⁶ Шрубок А. Першы выган жывёлы ў поле: арэальная характарыстыка і семантыка... С. 191.

Житомирської обл.)³⁵⁷. «Запнув туди во в стріб, та й там вона у хліві вісить. Од року до року. Потом уже на другий рік зняв, спалив та й другу застромив» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³⁵⁸. Застромлювали вербу також біля корови «від вроків» (с. Новопіль Черняхівського р-ну)³⁵⁹, над дверима до хліва (села Кутрів³⁶⁰, Перемиль³⁶¹ Горохівського р-ну), «приносили її додому і в хлів тикали» (с. Перемиль)³⁶², «несли її в хлів і там залишали» (с. Смолява Горохівського р-ну)³⁶³. «Ще як моя баба жила, то застромлювала ту вербу перед входом до хліва, бо як буде яка лиха година, щоб не заходила в хлів» (с. Богунівка Горохівського р-ну)³⁶⁴.

Гілочка верби мала вберегти худобу від усяких хвороб³⁶⁵. «Вербу даже на поріг прибивали...» (с. Рибчинці Хмільницького р-ну)³⁶⁶. Львівська дослідниця демонології Анастасія Кривенко зазначає, що вербову гілку волиняни залишали як оберіг, встромивши її за сволок чи над порогом хліва³⁶⁷.

Вербу ставили до хліва як оберіг і на Покутті³⁶⁸. В Лубенському уїзді Полтавської губернії затикали гілку верби в стріху чи стіну хліва. Це робили для того, щоб худоба верталася додому³⁶⁹. Лозину, якою гнали худобу вперше, українці Словаччини також приносили додому. Її зберігали в жолобі, щоб худоба не заблукала, разом поверталася. В іншому випадку вербові прутья, які використовували під час першого вигону, разом застромлювали біля потічка, щоб худоба трималася купи³⁷⁰. Використання освяченої вербової галузки як

³⁵⁷ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 63–64.

³⁵⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 2.

³⁵⁹ Там само, спр. 486-Е, арк. 12.

³⁶⁰ Там само, спр. 334-Е, арк. 55.

³⁶¹ Там само, спр. 334-Е, арк. 68.

³⁶² Там само, спр. 334-Е, арк. 75.

³⁶³ Там само, спр. 334-Е, арк. 35.

³⁶⁴ Там само, спр. 334-Е, арк. 28.

³⁶⁵ Каминській В. Праздник Пасхи в селѣ Косарева Дубенскаго уѣзда, Вольнской губерніи... С. 318–319.

³⁶⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 527-Е, арк. 67.

³⁶⁷ Кривенко А-Д. О. Календарний пласт волинської демонології: світоглядні та обрядові прояви: дис... С. 85.

³⁶⁸ Пуківський Ю. Весняні скотарські звичаї та обряди українців Покуття (за матеріалами із Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.). *Народознавчі зошити*. 2017. № 2. С. 306.

³⁶⁹ Милорадович В. П. Життя-бытє лубенского крестьянина... С. 286.

³⁷⁰ Вархол Н. Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини. Пряшів-Едмонтон: ЕХСО s. r. o., 2002. С. 39.

апотропею – поширене явище у росіян. Наприклад, у Каргопільському районі Архангельської області після першого вигону гілочку верби втикали разом з іконкою у ворота, через які проходила худоба. Тут вони зберігалися впродовж цілого пастівницького сезону³⁷¹.

На теренах волинської частини Львівщини Ю. Пуківський зафіксував використання стрічки, якою були зв'язані вербові гілочки під час їхнього освячення. Зокрема, цю стрічку слід було постелити у воротах, де виходила корова³⁷². На жаль, дослідник не зазначив, коли саме використовували цей апотропеїчний засіб³⁷³.

Поширеним атрибутом обряду першого вигону худоби на пашу у волинян було залізо. Мається на увазі будь-який металевий предмет, який ставили перед коровою на виході з хліва: «...Просту залізячку! Покласти через поріг, а вона через цю залізяку [переступає]» (с. Стара Олександрівка Пулинського р-ну)³⁷⁴; «Колись моя мама так робила: виганяла корову, клала серпа, ножа, оце нержавіючу сталь. Виганяли, клали у хліви, а як заганяли, це саме клали, щоб корова йшла перший раз переступати» (с. Грушки Хорошівського р-ну)³⁷⁵; «Мені казали: «Перегонь, поклади косу під поріг, щоб корова перейшла». Щоб відьма не приступила! [...]. Навіть мені один дубровський казав дядько: «Я косу заткнув геть у землю, а корову міняв»» (с. Красуля Баранівського р-ну)³⁷⁶.

Окрім ножа, серпа і коси тварини переступали і через сокиру та інші залізні предмети. «Через сокиру! Кладуть сокиру, рогачі, ці шо в піч баняки совать» (с. Новопіль Черняхівського р-ну)³⁷⁷; «...Треба, щоб вона (корова. – Д. П.) переступила через ножа чи через сокиру перший раз, щоб ніхто не зурочив!» (с. Івановичі Пулинського р-ну)³⁷⁸; «Ну перший раз вербою

³⁷¹ Мороз А. Б. Первый выгон скота в Каргополье. *Живая старина*. 2003. № 1. С. 9.

³⁷² Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 67.

³⁷³ Там само.

³⁷⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 73.

³⁷⁵ Там само, спр. 486-Е, арк. 89–90.

³⁷⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 43.

³⁷⁷ Там само, спр. 486-Е, арк. 119.

³⁷⁸ Там само, спр. 486-Е, арк. 95.

свяченою, сокиру клали між... біля порогу, щоб корова переступала через сокиру, щоб нияка відьма... [...]. Через сталь. ...Нияка не мала підходу до корови. [...]. Я знаю, що або косу клали, або сокиру. [...]. Шоб нияке лихе не чіплялось до худоби на пашу» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)³⁷⁹. У селі Людвище Шумського району Тернопільської області клали під ноги худобі, яку вигонили вперше на пашу, косу і сокиру³⁸⁰.

Сокира, по суті, була тим залізним предметом, який найчастіше волиняни використовували під час першого вигону худоби на двір. «Клали сокиру перед порогом», коли виганяли вперше худобу з хліва у селі Владиславівка Млинівського району³⁸¹. «Я як виганяю – беру вербу свячену, ложу якусь сокиру, то виходять кози. [Сокиру кладуть для того], шоб ніхто не врович» (с. Княгинине Демидівського р-ну)³⁸²; «Баба моя казала, що то під поріг ставили сокиру, шоб то була сильна [худоба], шоб нічо не чіплялосі» (с. Верхобуж Золочівського р-ну)³⁸³; «Кладем сокиру. Вона десь ту сокиру переступить, кажуть, тота чарівниця не буде брала молока. Під поріг [треба класти], а корова переступе. Знадвору сі кладе [сокиру], зі двору. Вона [корова] собі перейде і йде» (с. Верхобуж)³⁸⁴; «Знаю, що тато все клали (сокиру. – Д. П.). Мама казала: «Положи сокуру» і корова переступала, так переводили, шоб здорова була» (с. Йосипівка Буського р-ну)³⁸⁵; «Сокиру на порозі стайні ложили і корова йшла через сокиру» (с. Йосипівка)³⁸⁶. Сокиру клали «в поріг», шоб корова «була здорова як сталь» (с. Йосипівка)³⁸⁷. «Як вигонили перший раз (корову. – Д. П.), то поставили під поріг сокиру, вона перейшла, ми спрятали і всьо» (с. Кути Буського р-ну)³⁸⁸.

Залізо слугувало слов'янам оберегом через свою міцність, твердість,

³⁷⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 138.

³⁸⁰ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 287–288.

³⁸¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 18, 22.

³⁸² Там само, спр. 590-Е, арк. 63.

³⁸³ Там само, спр. 670-Е, арк. 7.

³⁸⁴ Там само, спр. 670-Е, арк. 12.

³⁸⁵ Там само, спр. 549-Е, арк. 30.

³⁸⁶ Там само, спр. 549-Е, арк. 50.

³⁸⁷ Там само, спр. 549-Е, арк. 41.

³⁸⁸ Там само, спр. 549-Е, арк. 113.

стійкість, здатність витримувати удари. Воно було оберегом худоби від змії, хижаків, нечистої сили³⁸⁹. Скотину старалися перегнати через сокиру поліщуки Ровенського повіту Волинської губернії³⁹⁰. У Гадяцькому уїзді Полтавської губернії у дверях загороди клали сокиру вістрям у хлів, потім кропили худобу освяченою водою, і через покладену сокиру виганяли її надвір³⁹¹. Ставили сокиру вістрям навпроти до худоби, що виходила, і в Лубенському уїзді Полтавської губернії³⁹². Українці Надсяння гнали худобу через сокиру, яка стояла під порогом в хаті на Святий вечір (села Баранівці, Ковиничі Самбірського р-ну Львівської обл.)³⁹³. Поляки теж ставили сокиру під поріг стайні, вперше випускаючи худобу³⁹⁴. Польські пастухи переганяли худобу вперше і через косу³⁹⁵. Східні слов'яни, поляки, словаки використовували як апотропей ніж, через якого переступали тварини³⁹⁶.

У вінницькій частині Волині клали замок, щоб худоба переступала через нього (с. Воронівці Хмільницького р-ну)³⁹⁷. Ставили замок з ключами під час першого вигону тварин для того, «щоб відьма не взяла молока» у корови (с. Стара Олександрівка Пулинського р-ну)³⁹⁸.

Використанням замка східні слов'яни нейтралізували хижака, носія небезпеки, найчастіше – вовка³⁹⁹. Українці Словаччини, виганяючи худобу вперше з хліва, «замикали» на колодку писок звірині⁴⁰⁰, а також молоко від

³⁸⁹ Левкиевская Е. Е. Железо. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 199.*

³⁹⁰ Доманицький В. Народний календар у Ровенським повіті, Волинської губернії... С. 67.

³⁹¹ Ефремов Е. В. Церковно-историческое и статистическое описание Александро-Невской церкви и прихода села Середняков, Гадячскаго уѣзда, Полтавской епархіи. *Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1906. № 10. Часть неофициальная (1 апрѣля). С. 514.

³⁹² Милорадович В. П. Житье-бытье лубенского крестьянина... С. 286.

³⁹³ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 267; 288; 293–294.

³⁹⁴ Ганцкая О. А. Поляки... С. 215.

³⁹⁵ Валенцова М. М. Коса. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 619.*

³⁹⁶ Левкиевская Е. Е. Нож. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 431.*

³⁹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 8.

³⁹⁸ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 209.

³⁹⁹ Левкиевская Е. Е. Замок. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 264.*

⁴⁰⁰ Шмайда М. А іші вам вінчую... С. 469–470.

відьом⁴⁰¹. На Холмщині, як виганяли худобу вперше, під поріг клали замкнену колодку. Ключа від неї ховали. Така дія мала вберегти свійських тварин від небезпек упродовж цілого літа⁴⁰². Бойки клали колодку під поріг перед тим, як вигнати худобу вперше зі стайні. До того часу ця колодка мала полежати на Святий вечір під скатертю на столі⁴⁰³. Переганяли худобу через замок з метою захисту від диких звірів у Куп'янському уїзді⁴⁰⁴. Мешканці Смоленської губернії клали замок під ворота для того, «щоб звірина паща була так міцно замкнута, як замикається замок на ключ»⁴⁰⁵. Виганяючи худобу, білоруси клали вперше замок під поріг, щоб «корови, вівці, кози приходили додому», щоб «гади не кусали», щоб «вовку зуби замкнути на замок», щоб «замкнулися злі язики, би не підчарували»⁴⁰⁶. Поляки клали під порогом стайні замкнутий замок, щоб худоба була здоровою⁴⁰⁷. До слова, замок використовували слов'яни не тільки у скотарській обрядовості, але й у весільній. Зокрема, коли повінчана пара поверталася з церкви, його клали під поріг. Молоде подружжя перестрибувало через відкритий замок. Опісля цей замок піднімали і замикали його, а ключа кидали в річку чи колодязь. Це робили для того, щоб молода пара «добре жила» (с. Курилово Череповецького у. Новгородської губ.)⁴⁰⁸.

У селі Дубрівка Баранівського району клали під поріг хліва також ключа: *«Перший раз вигонять худобу свяченою вербою. І кладуть коло порога чи ключа, чи ножа, щоб [до] худоби нічого не підходило. Бо є, що підлітають пташки, є що й так вона доїться, то з кровлею таке молоко»*⁴⁰⁹. Ставили його для того, щоб «нічого не підлітало до корови, до вим'я. Ну є, ластівки підлітають, це погано. І ще другі пташки є. Щоб не вдарило нічого,

⁴⁰¹ Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидик [б. в.], 2017. С. 201.

⁴⁰² Kolberg O. Chelmskie. Obraz etnograficzny [Z materyałów pośmiertnych wydał Dr. I. Kopernicki]. Kraków: Drukiem Wł. L. Anczyca i spółki, 1891. Т. II. S. 170.

⁴⁰³ Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: Сполом, 2015. С. 133.

⁴⁰⁴ Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянскаго уѣзда, Харьковской губерніи... С. 138.

⁴⁰⁵ Добровольскій В. «Егорьев день» в Смоленской губерніи... С. 150.

⁴⁰⁶ Шрубок А. Першы выган жывёлы ў поле: арэальная характарыстыка і семантыка... С. 194–195.

⁴⁰⁷ Ганцкая О. А. Поляки... С. 215.

⁴⁰⁸ Герасимов М. К. Обычаи, обряды и повѣрья в Череповецком уѣздѣ. *Этнографическое обозрѣніе*. 1900. Год 12. Кн. XLVI. № 3. С. 136.

⁴⁰⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 130.

не вкусило. Це ложать»⁴¹⁰. Бо як ластівка «підлетить» до корови (тобто перелетить попід тварину), то «портиться вим'я. Прямо доїш, то з кровлею» (с. Дубрівка)⁴¹¹. У селі Дубрівка «клали ключі (також тому. – Д. П.), щоб [худобина] не одбивалася од череди, а ішла додому»⁴¹². Водночас у селі Тернівка Новоград-Волинського району ключа вішали у хліві: «Отак десь там, де корова стоїть. То там заб'ють цвяшка, да й повісили. [...]. Казали, що біси у сараї (хліві. – Д. П.)»⁴¹³. Українці переганяли корову через ключ, щоб вона трималася череди, і щоб вовки її не чіпали⁴¹⁴.

Уперше випускаючи худобу на пашу, клали під поріг і курячі яйця: «Колись мама клала яйця коло порога, ця корова переступала, йде в Божу путь!» (с. Клітище Черняхівського р-ну)⁴¹⁵. Щоправда, зафіксована така інформація лише на волинсько-поліському пограниччі. Ритуал з яйцем під час першого вигону худоби на пашу побутував на теренах центрально-західного Полісся⁴¹⁶. Спорадично клали яйця під поріг хліва українці Надсяння⁴¹⁷. Натомість у білорусів яйце було одним із головних атрибутів першого вигону. Звареним його підкладали під поріг, щоб худоба краще наїдалася, щоб була кругла і повна, як яйце. Також це робили для того, щоб корова добре розродилася⁴¹⁸. Водночас, за білоруськими повір'ями, якщо під час першого свого виходу надвір корова роздушить покладене під порогом хліва яйце, то

⁴¹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 130.

⁴¹¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 131. Якщо ластівка підлетить до корови, то молоко буде змішане з кров'ю. Аналогія з Волині – див.: Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym... S. 254; Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевостях... С. 18; Галайчук В. Традиційні уявлення українців про домашніх духів... С. 412–414. Про вплив ластівки на худобу див. згадану вище монографію В. Галайчука, а також: Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции... С. 619–622; Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова... С. 307, 526, 850. На Волині побутувало аналогічне повір'я про ласицю. Якщо ця тваринка перебіжить під короною, з останньою трапиться щось погане. Див.: Галайчук В. Ласиця в традиційних народних уявленнях українців. *Етнічна історія народів Європи*. 2021. Вип. 64. С. 23.

⁴¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 26.

⁴¹³ Там само, спр. 700-Е, арк. 106.

⁴¹⁴ Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. Київ: Мистецтво, 1993. С. 30.

⁴¹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 61.

⁴¹⁶ Плотникова А. А. Первый выгон скота в Полесье. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*. Москва: Индрик, 1995. С. 129–130.

⁴¹⁷ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 369.

⁴¹⁸ Шрубок А. Першы выган жывёлы ў поле... С. 192.

вовк з'їсть її. Вірили в подібну пересторогу і словаки⁴¹⁹. У день першого вигону худоби на пашу росіяни Ярославської губернії теж використовували яйце. Варила його господиня, опісля цим яйцем качали по хребту кожній тварині, починаючи з коня і закінчуючи вівцею. Яйце водили по тваринах, починаючи від голови і до хвоста, опісля це саме яйце котили по купі з гноєм. Це робили для того, щоб худоба відгулялася літом так само кругло, як яйце, а коні, крім того, аби бігали так швидко, як швидко яйце котилося з купи гною⁴²⁰.

У Буському районі Львівської області волиняни використовували хліб, через який переходила корова⁴²¹. Хліб, освячений на Великдень, давали худобі їсти під час першого її вигону: *«Хліб свячений давала мати. От святимо, то всігда і хліб святимо, чи якісь є проскурки, чи шось таке більше, то поклали, і вже даєм»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁴²². Білоруси клали хліб під поріг, щоб корова добре наїдалася⁴²³, давала багато молока⁴²⁴ тощо. На Надсянні, виганяючи худобу, хліб брали з собою під пахву⁴²⁵. Перед першим вигоном східні слов'яни годували худобу хлібом, який пекли до цього дня спеціально, або зберігали його від одного з весняних свят. В українців і білорусів це були здебільшого «хрести», приготовлені на Середопістя. Росіяни пекли в день вигону «колоб» або хлібці-перепічки⁴²⁶.

Виганяючи худобу вперше з хліва, *«клали колись такі віники (у нас робили). Ось тепер то куплені вони, а колись же вінище, он у мене ще стоїть він. То клали сім віників, шоб це вона (худоба. – Д. П.) перейшла, то нічого ніхто не зробить (худобі. – Д. П.), да ніхто нічого не скаже»*⁴²⁷. Чому саме

⁴¹⁹ Виноградова Л. Н. Мифологический аспект славянской фольклорной традиции. Москва: Индрик, 2016. С. 251.

⁴²⁰ Костоловській І. В. Нькоторые обряды, примѣты и повѣрья крестьян Еремѣйцевской волости Рыбинскаго уѣзда, Ярославской губерніи. *Этнографическое обозрѣніе*. 1901. Год 13. Кн. Л. № 3. С. 131–132.

⁴²¹ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 209.

⁴²² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 11.

⁴²³ Шрубок А. Першы выган жывёлы ў поле... С. 191.

⁴²⁴ Там само, 193.

⁴²⁵ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 452.

⁴²⁶ Толстая С. М. Кормление скота. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 607.

⁴²⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 105.

сім віників, з'ясувати не вдалося: *«Поняття не маю. Це колись так старі люди робили, і нас так вчили»*⁴²⁸. Різниці в тому, з якого матеріалу були зроблені ці віники, не було: *«який віник, аби віник»*. Втім, вони мали бути *«старенькі, ті, що зметени»*. Сім віників клали в ряд, як сходинки, перед самим виходом з хліва (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)⁴²⁹. У селі Середня Баранівського району натомість ставили одного старого віника-«деркача»: *«Ну так як уже іде корова, щоб переступила [віника]... Щоб ніяка біда не вчетилася до корови, нічого щоб не було такого»*⁴³⁰.

Класти віник під поріг під час першого вигону худоби не тільки волиняни. Наприклад, поліщуки в той же час теж підкладали віник під поріг⁴³¹. У Березівському районі Брестської області зурочену корову били деркачем⁴³². Віник кидали під поріг, щоб корова його переступила, у Городенківському районі Івано-Франківської області. Згодом цим же віником замітали сліди за твариною, *«щоб корова не втікала з паші додому»*⁴³³.

Використовували віник поза межами Волині з цією ж метою (щоправда, інакшим способом). Так, у селі Литвинець Канівського району Черкаської округи *«коли перший раз після зими хазяйка вигонить корову на пашу, то нас...ть у черепок, помочить віника й тим віником покропить корову й вижене її з двору, щоб не напали вроки корову, щоб пристріт не напав»*⁴³⁴. У Канівському районі Черкаської області виганяли худобу хлібним віником наприкінці ХХ ст. Це робили для того, щоб *«не була урочна»* корова⁴³⁵. Українці Херсонської губернії послуговувалися віником під час оказій: якщо відьма нашкодила корові, то в кінці загону закопували старого деркача.

⁴²⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 105.

⁴²⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 105.

⁴³⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 151.

⁴³¹ Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Веник. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 309.*

⁴³² Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Издательский Дом ЯСК, 2016. Т. 3: Мифологизация природных явлений и человеческих состояний. С. 149.

⁴³³ Галайчук В. В. Традиційні демонологічні уявлення українців про домашніх духів: дис. на зд. доктора іст. наук: 07.00.05. Львів, 2021. С. 206.

⁴³⁴ Добровольський М. Народні повір'я, що відносяться до корови... С. 9.

⁴³⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 317.

Вважалося, що тоді корова знову даватиме молоко, як раніше⁴³⁶.

Під час першого вигону худоби волиняни послуговувалися також окремими елементами одягу. *«Під поріг колись..., свекруха вчила нас, так і я зара роблю. Кладеться попруга (це, що у вас, чоловіків), кладеться ніж. І це корова повинна це все переступити»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁴³⁷. Попругу клали на поріг чи при порозі знадвору. Щоправда, з'ясувати, з якою метою використовували попругу під час першого вигону домашніх тварин, не вдалося⁴³⁸. *«Казала моя бабця, як перший день виводить корову на двір..., то ми клали червону трапку, колись моя бабця свяченого пояса клала... На поріг. Колись підперізувались такими червоними поясами»* (с. Кропивна Хмільницького р-ну)⁴³⁹. У селі Рябіївка Старокостянтинівського уїзду тоді, коли перший раз виганяли худобу на пасовище, у воротах господиня клала пояс і через нього переганяла свяченою вербою худобу, *«щоб вся скотинка вкупці вернулась додому»*⁴⁴⁰.

За матеріалами з архіву Городоцького музею барона Федора Штейнгеля з Новоград-Волинського та Заславського уїздів, під час першого вигону худоби розстелювали ткане полотно. Так, у період епізоотії, баби за одну ніч спільно повинні були разом зіткати шматок полотна, скільки встигнуть; під час вигону корів в череду баби змушували їх стрибати через це полотно. Такі обрядодії мали вберегти худобу від пошестей⁴⁴¹.

Аби корова приходила додому з поля, волиняни Черняхівського району під поріг хліва кидали фартуха⁴⁴².

У Куп'янському уїзді, коли вперше виганяли худобу на пашу, стелили перед воротами червоний пояс, через який її переганяли. Якщо тварина,

⁴³⁶ Ястребов В. Н. Матеріали по етнографії Новоросійського края, собраные в елисаветградском и александрійском уїздах херсонской губернії. Одесса: Типографія Окружного Штаба, 1894. С. 14.

⁴³⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 2.

⁴³⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 2.

⁴³⁹ Там само, спр. 533-Е, арк. 41.

⁴⁴⁰ Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии... Т. IV: Староконстантиновскій уїзд. С. 881.

⁴⁴¹ Абрамов И. Повѣрья, примѣты и заговоры жителей Новоград-Волинскаго и Заславскаго уїздов... С. 378.

⁴⁴² Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 209.

виходячи з двору, не зачепить пояс ногами, то не буде хворіти влітку, а дикі звірі на неї не нападуть. Якщо вона, виходячи, зачепить пояс, її чекатиме нещастя⁴⁴³. У Гадяцькому уїзді Полтавської губернії під час першого вигону на пасовище овець також клали пояс у ворота. Це робили для того, щоб велися вівці⁴⁴⁴. Випускаючи худобу надвір уперше, розстеляли в воротах червоний шерстяний пояс у Ніжинському уїзді Чернігівської губернії⁴⁴⁵. У Лубенському уїзді, виганяючи корову вперше на двір, тричі обводили їй ноги червоним жіночим поясом, розстеливши його потім на воротах, «щоб кров не нападала»⁴⁴⁶. Через протягнутий у воротах пояс переганяли худобу українці Старобільського уїзду Харківської губернії, щоб злий дух не зіпсував худоби⁴⁴⁷. Пояс як атрибут використовувався слов'янами також під час купівлі-продажу худоби. Українці Острогозького уїзду Воронежської губернії переводили придбану корову через пояс, розстелений у воротах, щоб та «додому ходила»⁴⁴⁸. Щойно куплену тварину росіяни Владимирської губернії переводили через пояс для того, щоб тварина звикала до нового власника, котрому цей розстелений предмет одягу і належав⁴⁴⁹. Росіяни Новгородської губернії, випускаючи худобу вперше на випас, переганяли її через пояс, бо вірили, що це вбереже тварин від поганого впливу «дворового»⁴⁵⁰.

«Переступ» через предмет при певних умовах трактувався у народі сприятливим чинником для того, хто його здійснював⁴⁵¹. Саме тому на момент першого вигону свійських тварин на пашу заведено ставити різноманітні предмети під поріг чи ворота, де обов'язково пройдётиме

⁴⁴³ Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянского уѣзда, Харьковской губернии... С. 138.

⁴⁴⁴ Ефремов Е. В. Церковно-историческое и статистическое описание Александро-Невской церкви и прихода села Середняков, Гадячского уѣзда, Полтавской епархии. *Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1906. № 10. Часть неофициальная (1 апрѣля). С. 514.

⁴⁴⁵ Малинка А. Н. Этнографическія мелочи (Из мѣстечка Веркѣвки, Нѣжинскаго уѣз., Черниговской губ.) *Этнографическое обозрѣніе*. 1898. Год 10. Кн. XXXVI. № 1. С. 163.

⁴⁴⁶ Милорадович В. П. Житѣе-бытѣе лубенскаго крестьянина... С. 286.

⁴⁴⁷ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографіи края... С. 19.

⁴⁴⁸ [Яковлев Г. А.] Пословицы, поговорки, крылатыя слова, примѣты и повѣрья, собранныя в слободѣ Сагунах, Острогожскаго уѣзда. *Живая Старина*. 1905. Год XIV. Вып. I–II. С. 165–166.

⁴⁴⁹ Завойко Г. К. Вѣрованія, обряды и обычаи великороссов Владимирской губернии. *Этнографическое обозрѣніе*. 1914. Год 26. Кн. СІІ–СІV. № 3–4. С. 122.

⁴⁵⁰ Кедров Н. Народный взгляд на уход за рогатым скотом в Новгородском краѣ. Этнографическій очерк. *Новгородскій сборник*. Новгород, 1865. Вып. III. Отд. II. С. 9.

⁴⁵¹ Плотникова А. А. Переступать. *Славянские древности: Этнолингвистическій словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 14.

худоба⁴⁵². Приріст у господарстві забезпечувався магічними діями біля порогу, оскільки поріг – межа, яка ділить простір на свій та чужий⁴⁵³.

Під час першого вигону худоби волиняни використовували свячену воду: «...То мама, через поріг водою свяченою полле і корова йде» (с. Петриківці Хмільницького р-ну)⁴⁵⁴. «Як він (господар. – Д. П.) тільки виганяє, вона (жінка господаря. – Д. П.) бере свячену воду, і як він тільки виганяє, вона трошки води бере на руку і хрестить корову і хазяїна» (с. Піски Горохівського р-ну)⁴⁵⁵. У селі Дубрівка Баранівського району кропили худобу водою, освяченою на Йордан: «Орданська – сама важнійша вода»⁴⁵⁶. На Горохівщині свяченою водою кропили худобу також в інших населених пунктах (Кутрів⁴⁵⁷, Липа⁴⁵⁸). Худобу, яку виганяли перший раз на пашу, кропили свяченою водою в Золочівському (с. Скварява⁴⁵⁹, с. Верхобуж⁴⁶⁰) та Буському (с. Йосипівка⁴⁶¹, с. Кути⁴⁶², с. Хватів⁴⁶³) районах. «Покропили свяченою водою, щоб щось ся не стало корові, корова була здорова» (с. Хватів)⁴⁶⁴. Кропило робили зі свяченого: «Ну гілочкою свяченою..., букетик такий. Встромляю у слоїчок, в воду свячену, да й скропили її» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)⁴⁶⁵. Кропило не викидали, а зберігали разом із свяченою вербою: «Застромили туди, де корова стоїть, під бельок. Вербичку тую, тую гілячку встромляли. Оце таке робили. [...]» (с. Кожушки)⁴⁶⁶.

Бойки окроплювали худобу свяченою водою, щоб уберегти її від уроків, хвороб, укусів змії. Гуцули вірили, що відповідним способом зможуть

⁴⁵² Плотникова А. А. Переступать... С. 14.

⁴⁵³ Плотникова А. А. Порог. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 176; 173.*

⁴⁵⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 20.

⁴⁵⁵ Там само, спр. 334-Е, арк. 23–24.

⁴⁵⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 2.

⁴⁵⁷ Там само, спр. 334-Е, арк. 56.

⁴⁵⁸ Там само, спр. 334-Е, арк. 58.

⁴⁵⁹ Там само, спр. 670-Е, арк. 2.

⁴⁶⁰ Там само, спр. 670-Е, арк. 12.

⁴⁶¹ Там само, спр. 549-Е, арк. 30, 41.

⁴⁶² Там само, спр. 549-Е, арк. 113.

⁴⁶³ Там само, спр. 549-Е, арк. 138, 153.

⁴⁶⁴ Там само, спр. 549-Е, арк. 153.

⁴⁶⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 90.

⁴⁶⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 90.

захистити худобу від грому і блискавок, хижих звірів, «лихих рук»⁴⁶⁷. На Надсянні, виганяючи вперше корову, кропили її свяченою йорданською водою⁴⁶⁸. Водночас українці Лемківщини, Надсяння кропили свяченою водою коней, биків чи корів, з якими вперше йшли на оранку⁴⁶⁹.

Випускаючи худобу на пашу вперше, волиняни її обкурювали стрітенською свічкою («громницею»): *«Ну, як на випас вже починали ото гонити... на випас худобу... Перший раз..., [то] ото обкурюють громовою свічкою. На місці [обкурюють]. Дома, на подвір'ї»* (с. Новоселівка Млинівського р-ну)⁴⁷⁰. *«То це як іде вже на пашу. Це як худоба йде, обкурують і шоб нічого ніяке не [нашкодило]»* (с. Середня Баранівського р-ну)⁴⁷¹. Обкурювали свічкою худобу перед тим, як виганяли, ще коли вона перебувала у хліві (с. Середня)⁴⁷². Водночас на Юрія худобу обкурювали громницею *«для того, щоб не зурочила»* відьма (с. Іванків Черняхівського р-ну)⁴⁷³. Стрітенською свічкою обкурювали худобу під час першого вигону на теренах Середнього Полісся⁴⁷⁴.

Тоді ж волиняни обсіювали худобу маком-видюком, який святили у церкві на Маковея (села Бугрин, Вільгір, Новоставці, Ясне Гощанського р-ну⁴⁷⁵; с. Хватів Буського р-ну⁴⁷⁶). У селі Середня Баранівського району *«обсипали хліва й корову»* маком-самосівом, *«шоб ці відьми не [підступали]. А він любогого... І кажуть, шо як мрець умре, то обсипать. То нічого не*

⁴⁶⁷ Горошко Л. Звичаєво-ритуальні чинності з водою у сфері скотарства (карпатський терен). *Українська культура: з нових досліджень. Збірник наукових статей на пошану Степана Петровича Павлюка з нагоди його 60-ліття*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. С. 443.

⁴⁶⁸ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 542.

⁴⁶⁹ Бутера І. Звичай та вірування Лемківщини... С. 18; 35; Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 230.

⁴⁷⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 37.

⁴⁷¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 160.

⁴⁷² Там само, спр. 700-Е, арк. 160.

⁴⁷³ Там само, спр. 486-Е, арк. 77.

⁴⁷⁴ Кравченко В. Зібрання творів з архівної спадщини / упоряд. О. Рубан. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології, 2009. Т. II. С. 522.

⁴⁷⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 283-Е, арк. 15; 3; 18; 21. Апотропеїчні засоби, аналогічні до тих, які використовувалися волинянами під час першого вигону худоби на пашу, мали місце в танатології. Зокрема йдеться про залізні предмети: косу, серп, ніж і сокиру. Аби не «ходив» покійник, обсіювали місця, де він «з'являвся» свяченим маком-видюком. Див.: Каминській В. К народній демонології. Из с. Косарева, Дубенського у. Волын. губ. *Кіевская старина*. 1906. Т. ХСІІІ (май–іюнь). С. 9–11. Оповіді про мак-видюк, за свідченням Федора Вовка, прийшли з заходу. Див.: Вовк Ф. К. Етнографічні особливості українського народу... С. 183.

⁴⁷⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 549-Е, арк. 138.

підступить. Свяченим маком як обсипать. Видюком таким. Не цим маком, а видюком»⁴⁷⁷. Обсипали худобу маком-видюком у селі Тернівка Новоград-Волинського району: «Як іде в поле. То вже в хліві обсипали її, обсипали, щоб нічо зле не підступило»⁴⁷⁸. Обсипали «в хліві. Бо потім вона ж іде, то ти ж її не будеш осипать, щоб усі дивилися. А в хліві там обсипали»⁴⁷⁹. Свяченим маком обсипали худобу, виганяючи її уперше на пасовище, у Кременецькому районі Тернопільської області⁴⁸⁰.

Худобу волиняни обсівали маком-видюком, освяченим на Маковея або на Спаса, при okazіях. Так, корову, яка щойно отелилася, обсипали маком-самосієм з метою захисту від відьом у Заславському та Старокостянтинівському уїздах Волинської губернії⁴⁸¹.

У день першого вигону свійських тварин на пашу українці Словаччини обсівали маком стайню або самих корів⁴⁸². Освяченим на Чистий четвер маком-самосієм, обсипало худобу населення Центральної Білорусі, білоруського Подзвіння⁴⁸³. Обсівали худобу свяченим маком поліщуки Гомельщини⁴⁸⁴. Українці Єлисаветградського уїзду Херсонської губернії обсипали свяченим маком корову-первістку, як та отелиться. Це робили для того, щоб «у неї ніхто не одібрав користі»⁴⁸⁵.

Щоби захистити худобу від уроків, під час першого виводу її на пашу, на Волині використовували шматочок тканини червоного кольору: «...*Може якась зашчешка о була, чи може кусок якогось лаха старого, вже вдерлосі, та й всьо*» (с. Жуличі Золочівського р-ну)⁴⁸⁶; «*То каже, щоб не врікло. То чи*

⁴⁷⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 151–152.

⁴⁷⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 105, 106.

⁴⁷⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 106.

⁴⁸⁰ Галайчук В. Демонологія Кременеччини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2012. Вип. 47. С. 202.

⁴⁸¹ Бъньковскій І. Мак в народной демонології на Волини. *Кіевская старина*. 1905. Т. LXXXIX. Кн. 4 (апріль). Отд. II. С. 34. *Его же*: Народные обычаи и обряды, приуроченные к «Спасу». *Кіевская старина*. 1895. Т. L (август). Отд. II. С. 12.

⁴⁸² Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидик [б. в.], 2017. С. 200; Вархол Н. Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини... С. 60–61.

⁴⁸³ Шрубок А. Першы выган жывёлы ў поле... С. 203.

⁴⁸⁴ Усачева В. В. Мак. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 171.

⁴⁸⁵ Ястребов В. О стельной коровѣ. *Кіевская старина*. 1897. Т. LVII (май). Отд. II. С. 67.

⁴⁸⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 15.

прив'їзати до фоста було, або до рога. То як освятили (худобу, коли виганяли вперше. – Д. П.), то вже прив'їзали, щоб хто не врік тої корови» (с. Жуличі Золочівського р-ну)⁴⁸⁷; «Хто там причеплює на шиї якусь стрічку чи ниточку, щоб тожє од вроків» (с. Івановичі Пулинського р-ну)⁴⁸⁸; «То в поле вигоняють, то вже, кажуть, де там червону тряпочку почепить... Червону тряпочку там поставлять, бо, кажуть, може там хто шось знає, то може буде лізти до корови, то це таке. То, кажу, багато тряпочок почеплено. Коло рога» (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)⁴⁸⁹; «Якщо виганяєш перший раз корову, то треба прив'язувати червону стрічку» (с. Зоряне Млинівського р-ну)⁴⁹⁰; «Ну, як вигоняють на поле [...] – чіпляють нитку червону від очей поганих» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁴⁹¹; «От коли худобу виганяють перший раз ото на пастбище, і там чіпляють [червону нитку]. Ту нитку червону чіпляють, щоб ніяка там якась наволоч не наврочила» (с. Закриниччя Баранівського р-ну)⁴⁹²; «Всякі люди є, як кажуть. Єсть такіє хороші, є погані. Мо вони не винуваті, може винуваті, ну...» (с. Закриниччя)⁴⁹³.

У Горохівському районі Волинської області з цією метою використовували стрічку, освячену на Спаса. Нею зв'язували зілля, приготоване для освячення (м. Берестечко⁴⁹⁴, с. Старики⁴⁹⁵). Це робили для того, щоб уберегти худобу від «злих очей» (с. Піски Горохівського р-ну)⁴⁹⁶, аби її не зурочили (села Богунівка⁴⁹⁷, Перемиль⁴⁹⁸ Горохівського р-ну).

Прикріплювали худобі шматок червоної тканини також при okazійних обставинах. «Чіпляють на роги, якщо купляють свіжу корову, то чіпляють

⁴⁸⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 15.

⁴⁸⁸ Там само, спр. 486-Е, арк. 95.

⁴⁸⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 16.

⁴⁹⁰ Там само, спр. 590-Е, арк. 88.

⁴⁹¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 9.

⁴⁹² Там само, спр. 700-Е, арк. 78.

⁴⁹³ Там само, спр. 700-Е, арк. 78.

⁴⁹⁴ Там само, спр. 334-Е, арк. 17.

⁴⁹⁵ Там само, спр. 334-Е, арк. 13.

⁴⁹⁶ Там само, спр. 334-Е, арк. 21.

⁴⁹⁷ Там само, спр. 334-Е, арк. 30, 32.

⁴⁹⁸ Там само, спр. 334-Е, арк. 72.

на роги... Шоб, кажуть, ніхто не врік. То чіпляють червону стяжку на роги, і так корову женуть пасти. Перший раз межи худобу» (с. Жуличі Золочівського р-ну)⁴⁹⁹; «А кобилі... а кобилі там, чи коняві, шо вплете ласиця ту волосся – то його зразу можна вчепити, даже навіть і ше до укусу, даже навіть на ту траву. То зразу чіпляють. То побачив, шо вона його плете, і вчепив, і всьо. А, кажуть, плете на добру коняку. На доброго коня» (с. Закриниччя Баранівського р-ну)⁵⁰⁰; «Кажуть, шо це ласочка заплітає [коням гриви]. Уплітають коняці червону ленту. Бо в нас були коні, поки дід був крепкий, він робив бригадиром. То було таке. То хтось нам сказав, шо візьми туди червону нитку вплети, та й не буде плести. Таке є. Ну, а дехто каже, шо це зле» (с. Красуля Баранівського р-ну)⁵⁰¹; «Це чіпляють тоді, як умре хазяїн. Хазяїн умре, чіпляють і на ворота, і у хліві. Скрізь червоні шматочки чіпляють. Ну, кажуть, шоб теє... Буває таке, шо хазяїн умре, і поздыхає худоба. [Щоб худоба] не здихала, то чіпляють теє. Ну, таке, шо, кажуть, ото він забірає вже з собою худобу. В мене чоловік оно вмер, то і на ворота це почепила шматочку, й на хлів, і скрізь почіпляла шматочки, шоб... І Бог милував» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)⁵⁰².

І все ж, «позначена» стрічкою чи ниткою корова могла бути й із іншою, зовсім практичною метою. «І червону нитку, є шо й по знаку значать, шо худоба. А є, шо примовляють шось там» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁵⁰³; «Настіна (корова господині Насті. – Д. П.) билася корова чорна, то червону ленту начепить на ріг, да й вже знали, шо це не можна підходити близько, а не, то треба брати якусь оборону, шоб була якась палига добра» (с. Рилівка Шепетівського р-ну)⁵⁰⁴.

⁴⁹⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 18.

⁵⁰⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 78.

⁵⁰¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 46.

⁵⁰² Там само, спр. 700-Е, арк. 99.

⁵⁰³ Там само, спр. 700-Е, арк. 131.

⁵⁰⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 63.

Червоний колір має захисні властивості й використовується як апотропей⁵⁰⁵. Щоб захистити худобу від уроків, на Гуцульщині до її шиї чи хвоста прив'язували червоні вовняні нитки чи стрічки такого ж кольору⁵⁰⁶. На Покутті під час першого вигону тваринам прив'язували нитки червоного кольору до хвостів⁵⁰⁷. Тоді ж до коров'ячого хвоста прив'язували червону ниточку, як засіб від уроків, українці Словаччини⁵⁰⁸. Це робили не тільки з метою запобігти врокам. Уважалось, що худоба з червоною ганчіркою не буде мочитися кров'ю⁵⁰⁹. Росіяни Прикам'я використовували для захисту від уроків різнокольорові шматки тканини, які прив'язували корові до хвоста або на роги⁵¹⁰. Росіяни Нижегородської області підвішували худобі дзвіночок на червоній мотузці⁵¹¹. Чехи і словаки прикрашали худобу червоними стрічками, коли вперше виганяли її з хліва⁵¹². Надягали на роги худобі нитки червоного кольору болгари⁵¹³.

Отже, перший вигін худоби на Волині приурочувався до Юрієвого дня далеко не завжди. Здебільшого селяни виганяли на випас худобу дещо швидше, залежно від погодних умов. Свято Юрія, як чітка дата першого вигону, характерна лише для тих місцевостей Волині, де ще добре пам'ятають про найм пастуха (або наймають його і досі). На теренах, де організований громадою випас худоби з наймом пастуха не побутував, дата першого вигону є здебільшого okazionalnoю. Це саме стосується тих місцевостей досліджуваного історико-етнографічного району, де протягом останніх десятиліть здійснювався випас худоби «по череді». Водночас на день св. Юрія волиняни могли «припасати» худобу.

⁵⁰⁵ Белова О. В. Красный цвет. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 647.*

⁵⁰⁶ Kaindl R. F. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Hucułow... С. 203.

⁵⁰⁷ Пуківський Ю. Весняні скотарські звичаї та обряди українців Покуття... С. 308.

⁵⁰⁸ Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини... С. 201.

⁵⁰⁹ Шмайда М. А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини... С. 470.

⁵¹⁰ Черных А. В. Обычаи, связанные с домашним скотом, в календарной обрядности русских Прикамья... С. 140.

⁵¹¹ Белова О. В. Красный цвет. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 648.*

⁵¹² Грацианская Н. Н. Чехи и словаки... С. 236.

⁵¹³ Белова О. В. Красный цвет... С. 648.

З'ясовано, що природо-географічні умови краю та фізіологічні властивості худоби неабияк впливали на дату старту пастівницького сезону. Можна стверджувати про наявність двох зон, суттєво відмінних між собою стосовно скотарської звичаєвості. Перша зона, на наш погляд, включає в себе етнографічні райони українських Карпат. Друга зона (до якої слід віднести й історико-етнографічну Волинь), стосується рівнинних місцевостей лісостепу і степу.

Той факт, що день св. Юрія в українців насичений землеробсько-скотарською тематикою, далеко не означає, що лише в цей день мали виганяти худобу на випас уперше. Скотарська складова Юрієвого свята в українців охоплює значно ширший пласт вірувань, а ті, які пов'язані з першим вигоном худоби на пашу, є лише структурною частиною цього пласту, не завжди обов'язковою. До інших структурних частин скотарської звичаєвості свята можна віднести: захист від відьом та іншої нечисті; пошанування власниками худоби святого Юрія у тій чи іншій формі; заборони, пов'язані з вовчою проблемою (деякі з них навіть обмежують можливість вигону худоби надвір 6 травня) тощо.

Освячена на Вербну неділю верба або лоза – найпоширеніший атрибут першого вигону худоби у волинян зокрема та в українців загалом.

Для захисту худоби волиняни використовували широкий спектр апотропеїв (ідеться про: металеві предмети; тканину чи нитку червоного кольору; мак-самосій; свячені воду, вербу, свічку, хліб і т. п.; яйце; пояс; віник), а сам процес першого вигону худоби з хліва на загальноукраїнському тлі виділяється виразною ритуальною складовою.

Використання апотропеїв із заліза, які ставили під поріг хліва, щоб худоба через них переступала – не тільки загальноволинська особливість, але й загальнослов'янська риса. Зафіксована в окремих місцевостях Волині інформація про інші предмети (одяг, продукти харчування тощо), через які переступала худоба під час першого вигону з господарського приміщення,

має свої аналогії в інших історико-етнографічних районах. Наприклад, яйце використовували на Поліссі і так далі.

На історико-етнографічній Волині важливим оберегом худоби від зурочення була червона нитка, ганчірка чи стрічка, яку вішали тварині до рогу або хвоста. Цю саму місію виконувала свячена вода, якою кропили худобу під час першого вигону у поле. Використання таких оберегів в цілому побутувало на українських етнічних землях.

РОЗДІЛ 3

ТРАДИЦІЙНІ СКОТАРСЬКІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ ВОЛИНЯН ПАСТІВНИЦЬКОГО СЕЗОНУ

3.1. Скотарські елементи в обрядовості великодніх свят

Воскресіння Христове – одне з найбільших перехідних свят церковного календаря⁵¹⁴. Заразом Великдень – насичений день з погляду календарно-побутової обрядовості. Обрядово-звичаєвим змістом наповнені й передвеликодній та післявеликодній тижні. Утім скотарський аспект Великодня залишається поза увагою етнологів і досі.

З-поза нашої уваги свідомо випускається деталізація процесу першого вигону, позаяк це окрема, почасти вже розглянута тема. Це саме стосується й освячених на Вербну неділю гілочок верби, місце і роль яких у скотарській обрядовості згадуватимемо лише побіжно.

Скотарські обрядові фрагменти в народному календарі волинян спостерігаємо вже у передпасхальний тиждень. Зокрема, до великодніх свят волиняни кололи свиней (с. Красуля Баранівського р-ну, с. Заморочення Шепетівського р-ну, с. Верхобуж Золочівського р-ну)⁵¹⁵. У селі Половецьке Бердичівського району свиней різали в середу, а у Чистий четвер чистили поросят⁵¹⁶.

При цьому залишали у хліву кінчик хвоста, шматок шкіри чи ратиць зарізанної тварини – *«шоб не вибувало»* (с. Закриниччя Баранівського р-ну)⁵¹⁷; *«Ракотиці. Просто кинеш, кажеш: «Хай ведеться далі худоба. Свиня». Ну є в нас такі, шо... Вони в нас там в другому селі, шо перекидають ракотиці через хлів. А ми не перекидаємо. Кидаєм просто там, де стояла свиня»*

⁵¹⁴ «Великдень святкується першої неділі після першого весняного повного місяця, припадає він на період з 4 квітня до 8 травня» Див.: Пуківський Ю. Традиційна... С. 105–106.

⁵¹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 40; 53; там само, спр. 670-Е, арк. 9.

⁵¹⁶ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 68.

⁵¹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 79.

(с. Владиславівка Млинівського р-ну)⁵¹⁸.

Перед святом Воскресіння Христового в четвер волиняни випалювали хрестики свічкою на одвірках чи сволоках житла. Спорадично їх малювали відповідним способом на дверях хліва: *«На Страсть перед Паскою, це Чистий Четвер страсть, приносимо огонь з церкви, і вже робимо хрестики отам на порозі. І в хліві. Так свічкою проводиш, і кажеш: «Кладу Божу печать, тікай із хати супостать!»*. Це так три рази. На кожній лучці дверей. Так колись наша баба робила, так она нас учила» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁵¹⁹.

У четвер на Страсному тижні в Старокостянтинівському уїзді Волинської губернії для захисту худоби від уроків вдавалися до таких дій: *«До дзвону беруть окраєць хліба, солі на три пальці і склянку води, хрестяться тричі; все кладуть у миску і відносять під укрівлю дому. Опісля той хліб стає корисним від уроків для корів, що отелилися»*⁵²⁰. Сіль розводили у воді. Таким розчином рятували тварин від черви⁵²¹.

У селі Воронівці Хмільницького району перед Великоднем *«на поріг клали сокиру чи серпа, бо кажуть, що в цей день дуже відьми ходять»*⁵²². Сокиру повертали лезом надвір: *«Цим гострим на двір, і сокиру і серпа, бо воно ж з надвору йде»* (с. Воронівці)⁵²³.

Мешканці сіл Рогів Грубешівського уїзду та Сітанець Замостського уїзду Люблінської губернії *«гадали, що чарівниці відбирають молоко у корів у Велику П'ятницю. Саме тоді вони прагнуть позичити що-небудь в сусідів»*. Про це свідчать архівні дані, наведені А. Кривенко⁵²⁴. У першій половині ХІХ ст. на західній частині Волині побутували вірування в те, що у Страсну

⁵¹⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 22–23.

⁵¹⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 6.

⁵²⁰ Народная медицина, заговоры и бытовая магия Волынской губернии (по материалам М.Ф. Кривошапкина из архива РГО)... С. 399.

⁵²¹ Там само.

⁵²² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 533-Е, арк. 21.

⁵²³ Там само.

⁵²⁴ Кривенко А. Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст... С. 153–154.

П'ятницю чарівниці здійснювали цілий спектр обрядодій для того, щоб продовжити дію своїх надприродних сил ще на рік⁵²⁵.

Великдень – велике рокове свято. Цього дня, на відміну від інших свят народного календаря, «відьом» не лише остерігалися, але й «виявляли». Робили це багатьма способами. Деякі з них були безпосередньо пов'язані з предметами молочної продукції. Часто відьму уявляли зі скотарським реманентом на голові. Визначити, впізнати відьму можна було лише за конкретних умов.

«На жінок, які робили шкоду корові, в нас казали відьма. Казали так колись, не знаю, я не бачила, але моя баба казала, що їх можна побачити на Паску. На Паску вони, як паску святять, то як дуже комусь треба, щоб воно побачилося, вони всі, ті відьми, в якихось там відрах, як ото дійнички – на головах у них дійнички» (с. Підгора Кременецького р-ну Тернопільської обл.)⁵²⁶. *«На Паску відьму можна побачити у притворі, відьма буде, якщо сир за щоку покладеш»* (с. Йосипівка Козятинського р-ну Вінницької обл.)⁵²⁷.

Наприкінці ХІХ ст. для виявлення відьми послуговувалися таким методом: «На перший день Великодня, наприклад, як підуть з обхожденієм, то відьма не піде зі всіма, а зостанеться у церкві. У неї на голові будуть дійниці і цідилок, але цього ніхто не бачить. Якщо зробити з осичини борону і сісти за нею, то можна підгледіти, як відьма корову доїть. Щоб дізнатися, котора відьма доїть корову, потрібно вчинити так: кожен п'ятницю зранку упродовж Великого посту викинути нагору осикове поліно. Їх, за числом п'ятниць, буде сім. У Велику суботу (а за іншим варіантом, в перший день Великодня) зранку скласти ці поліна в печі і запалити. Коли вони розгоряться, то обов'язково прийде відьма і стане просити позичити що-небудь, але їй слід нічого не давати»⁵²⁸.

⁵²⁵ Mirosław [Ількевич Г.]. Zabobony istniejące między ludem prostym w Galicyi. *Rozmaitości: pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej*. 1836. № 27. S. 217.

⁵²⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 147-Е, арк. 15.

⁵²⁷ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 7.

⁵²⁸ Левицькій Андрей, Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 31 (1 Ноября). Часть неофициальная. С. 1076.

Із скотарського погляду, заслуговує на увагу прийом, у якому використовувався сир. *«Казали колись, у церкву піди, десь там сир всей піст треба десь держать біля зуба. І підеши, то побачиши шось. Усі ці, які можуть зробити це зле, усі стоять вони десь там у куточку в церкві. Шоб сир у роті десь там носить всей піст. Перед Великоднем Великий піст»* (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)⁵²⁹.

На Великдень, окрім продуктів, із особливою метою святили гострі предмети: *«Це тако хто шось знав до худоби, то святили ножі»* (с. Середня Баранівського р-ну)⁵³⁰; *«То, кажуть, що ножа треба святити на Великдень... То, кажуть, худобі. Хату перехрестити ним, чи шо»* (с. Комарівка Кременецького р-ну Тернопільської обл.)⁵³¹. Освячення ножів з метою магічного їх використання у скотарських цілях – поодиноким, та все ж відома календарно-побутова риса Великодня. На Житомирщині у першій третині ХХ ст. дію з ножами пояснювали так: *«Як молоко з кровлю, тягуче, то треба на сьвячений ніж (шо завше святиться) переціджувать – покласти на цідулку ножа до гори гострим дай лять молоко на ниж, то часом поможить»* (с. Забріддя Житомирського уїзду)⁵³².

Щойно освячать паску, до хати першим мав заходити чоловік – *«тому, що телятко вродиться бичечок»* (с. Середня Баранівського р-ну)⁵³³.

Зі свяченим заходили до хліва та до худоби: *«А на Паску, з тим кошиком, пам'ятаю, приходили до хати: «Христос Воскрес!», а потім з тим кошиком ішли до хліва. Як Паска, то в нас так було. Ше йшли до хліва, де є худоба, свині [...]»*; *«До рані правилосі. І рано приходив з тим кошиком до хати, а потім ше до хліва заходив. Заходили тато з тим кошиком. Шоб та худоба велася, шоб то всьо [було]»* (с. Жовтанці Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.)⁵³⁴.

⁵²⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 108.

⁵³⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 154.

⁵³¹ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 670.

⁵³² Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевосцях... С. 17.

⁵³³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 154.

⁵³⁴ Там само, спр. 678-Е, арк. 7.

Свяченим спершу годували здебільшого худобу: *«Як посвятиш, тоді йдеш, та й даєш. Спочатку, як прийшли з церкви, ішли в хлів. Хазяїн давав худобі паски. Курам лушпайочки свячені»* (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)⁵³⁵. На Великдень перед тим, як сідали за святковий стіл, *«все свячене брали, давали корові. Хліба, солі трошки, і як мали сідати за стіл, корова з'їла. Та й тоді сідають»* (с. Середня Баранівського р-ну)⁵³⁶.

В іншому випадку свячене несли до стайні лише тоді, коли поснідала сім'я (с. Монастирок Золочівського р-ну)⁵³⁷.

Так чи інакше, але на Великдень свячене давали їсти зазвичай свійським тваринам: *«Паску свячену та й кидовали (кидали. – Д. П.). По кусочку. І то не паску, а спеціально порізаний хліб і спеціально святити разом з паскою хліба⁵³⁸, його розкришили, скільки худоби є»* (с. Владиславівка Млинівського р-ну)⁵³⁹; *«...То скибочку хлі[ба]... не скибочку, а зразу як то врізується горбичок той..., то береться святити на Паску, то дається, кажуть, худобі. Як є корова..., свиням не! Корова як є, чи там теля, чи коза..., чи навіть кинути курам. Дається на Паску»* (с. Свищів Млинівського р-ну)⁵⁴⁰. *«На Великдень худобі давали кусочок паски, але не свині, тому що вона не чиста»* (с. Пристань Сокальського р-ну Львівської обл.)⁵⁴¹.

«Короги паски вріжуть і худобі дають» (с. Верхобуж Золочівського р-ну)⁵⁴². *«На Великдень, коли уже посвятили паску, то зрізували із неї байди та давали кожній худобі»* (м. Великі Мости Сокальського р-ну)⁵⁴³. *«...Із посвяченої паски зрізували ріжки і давали худобі, щоб була здоровою»* (с. Пристань Сокальського р-ну)⁵⁴⁴.

⁵³⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 104.

⁵³⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 154.

⁵³⁷ Там само, спр. 670-Е, арк. 19.

⁵³⁸ За словами інформатора, це не був хліб, випечений спеціально для худоби. Водночас частинку пасхального хліба (не паски!) освячували, щоб згодувати худобі того самого дня: *«Пекли для себе хліб. І той самий хліб... Різали скибку, і святити»*. Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 21–22.

⁵³⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 21–22.

⁵⁴⁰ Там само, спр. 590-Е, арк. 90.

⁵⁴¹ Там само, спр. 114-Е, арк. 6.

⁵⁴² Там само, спр. 670-Е, арк. 9.

⁵⁴³ Там само, спр. 114-Е, арк. 10.

⁵⁴⁴ Там само, спр. 114-Е, арк. 7.

«Худоба як іде, то паску дають свячену. Як вона вже на поле йде (перший раз), то її дають. І як прийдеш із церкви – тоже дають. З церкви прийдем – то снідаєм, і це корові даємо, всім. Як сідаєм за стіл. Мати там чи батько – взяв, пішов, корові дав. Прийшли до хати, сіли собі, поснідали. Це обізательно треба корові дати свячену пасочку!... Десь ложим так (свячену пасочку), щоб вона, як уже на поле йде... А як зразу – то ми свіжу її ж у воду давали, вже як з церкви прийдем. А пізніше – то ми давали аркуша з церкви. Вже як отелиться корова, то давали. І там шось таке, як заслабне, чи шось, то кинем. Ну там уже йдем до церкви, то такі кусочки дає батюшка. Ну він дає вже після Паски в неділю. В неділю Паска... Як ото на могилки ми вже йдемо, то тоді вже дає» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁵⁴⁵.

На Великдень худобу також напували водою, до якої влили трошки свяченої. Іноді до цієї води додавали кусочок свяченої паски: *«Водичку зілляли в відро та й давали. А паску не давали» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)⁵⁴⁶. «Тако там кине кришечок тих дві чи три» (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)⁵⁴⁷.*

Крихти з паски не викидали, а віддавали худобі: *«...Ті кришки..., шо їдять на Паску, воно дробиться там, ріжуть... То всі ті кришки не викидали ніде, тільки давали корові напитися» (с. Новоселівка Млинівського р-ну)⁵⁴⁸.*

Частинки свяченої паски домішували до пійла корови, коли вона отелилася (с. Новоселівка)⁵⁴⁹. *«...Паску я даю корові, як втелиться. Теля як має, то тоді даю паску свячену» (с. Зоряне Млинівського р-ну)⁵⁵⁰. «Як розтелиться корова, то як святити, посвятити..., то береш лубочки свяченого: паски, мазурка, там..., хліба лубочок береш святити, то там в кошичку кинеш – і вони зразу засихають, такі сухарі. А корова розтелиться,*

⁵⁴⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 133–134.

⁵⁴⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 91.

⁵⁴⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 14.

⁵⁴⁸ Там само, спр. 590-Е, арк. 40–41.

⁵⁴⁹ Там само, спр. 590-Е, арк. 41.

⁵⁵⁰ Там само, спр. 590-Е, арк. 86.

то візьмеш тії вже розмочиш, то свячене вже корові дасиш» (с. Перекалі Демидівського р-ну)⁵⁵¹.

Якщо корова отелювалася, то в пійло сипали також посвячену на Великдень сіль (села Середня, Мокре Баранівського р-ну)⁵⁵². На думку інформаторів, ця сіль мала лікувальні властивості: «Буває, якщо у корови око – більмо таке – то харашо свяченою соллю сипнути туди» (с. Маркуші Бердичівського р-ну Житомирської обл.)⁵⁵³. Великодньою сіллю обсипають худобу і досі під час першого вигону на пашу: «*Ше є люди обсипають солью свяченою, шо це на Паску святять сіль, то цєю солью обсипають»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁵⁵⁴.

«Як отелиться (корова. – Д. П.), дають усяке таке свячене... Ну, шкупальки з яйця свяченого, і воду свячену лють. Трошки... крупчиків, таке. Хліба» (с. Рилівка Шепетівського р-ну)⁵⁵⁵. Як корова приводила теля, давали їй свяченого у пійло і на Хмільниччині: «Загриваєм воду і даєм туди свяченого зілля, цілушку з паски, свяченої солі і води. Тоді корова не боїться вроків» (с. Рибчинці)⁵⁵⁶. «Шкаралупки сушили, давали корові, як отелиться, і цілушечки з паски, щоб очищалася» (с. Половецьке Бердичівського району)⁵⁵⁷. «Коли принесли паску й хліб свячені, зріжеш цілушки (із проскурки, із хліба, із паски), посушиш їх, заверни їх у хустинку. Як корова стелиться, зробиш пійло з цукром, добре додати туди тих цілушок. Вона скоро очиститься й молоко буде добре» (с. Вілія Шумського р-ну Тернопільської обл.)⁵⁵⁸.

У Горохівському районі на Великдень на дно кошика клали шматочок хліба, який давали корові, коли вона отелювалася (с. Смолява Горохівського

⁵⁵¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 68.

⁵⁵² Там само, спр. 700-Е, арк. 154; 74.

⁵⁵³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 64.

⁵⁵⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 2.

⁵⁵⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 65.

⁵⁵⁶ Там само, спр. 533-Е, арк. 54.

⁵⁵⁷ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 68.

⁵⁵⁸ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 287.

р-ну)⁵⁵⁹. *«На Паску, як святять..., цілушечки ці висушили, і давали»* (с. Зозулинці Хмільницького р-ну)⁵⁶⁰. Коли виганяли худобу на пашу перший раз, то *«хліб свячений давала мати. От святимо, то всігди і хліб святимо, чи якісь є проскурки, чи шось таке більше, то поклали, і вже даєм. Перехрестила мати, і всьо»*⁵⁶¹. Освячували такий хліб на Великдень: *«Паска, паски... кладуть і хліба трошки, про всякий случай треба. Ну от і дитинка плаче, чи шо. То мати любить помолитися, і хліба виципнути, дати трошки...»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁵⁶².

У Гошанському районі Рівненської області (села Новоставці, Ясне) спеціально для корови пекли маленьку пасочку – «балабушку». Нею годували корову, коли та отелювалася⁵⁶³.

У селі Княгинине Демидівського району перед Великоднем пекли ще спеціальне обрядове печиво для худоби – «хрещики»: *«Колись пекли... Хрещики звалися. Ну, таке..., як хрест. А то пекли, як паску пекли. Паску пекли, і ті хрещики пекли. З того тіста вже їх [пекли]... І їх святити. А потім, як худоба отелиться, чи там цього, то кидали в пійло»*. *«Моя свекруха то пекла також. ... Пекла і так о одна булочка... Такі о три булочки, то спікаю їх і ховаю на піч – ховала то. І вже тоді розтелюється корова, чи там шо, то пити давали. У поїло кидали»*⁵⁶⁴; *«...Святити паску, святити проскурочку – отак о три таких пиріжки склеювали і то вже корова розтелиться – коровам давали...»*⁵⁶⁵.

У Баранівському районі респондентка *«сватила чорний хліб, і сватила паску, і сватила цю, отаке маленьке [...], я її називаю просворочка. То я цієї просворочки трошки, і хліба цілушечку трошки, і пасхи трошки, і кидала в пійло оце»* (с. Красуля Баранівського р-ну)⁵⁶⁶. Також на Середопістя

⁵⁵⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 332-Е, арк. 20.

⁵⁶⁰ Там само, спр. 532-Е, арк. 35.

⁵⁶¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 11.

⁵⁶² Там само, спр. 700-Е, арк. 11.

⁵⁶³ Там само, спр. 283-Е, арк. 17; 21.

⁵⁶⁴ Там само, спр. 590-Е, арк. 63–64.

⁵⁶⁵ Там само, спр. 590-Е, арк. 58.

⁵⁶⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 45.

респондент випікала хрести: *«Середохресна середа, на четвертому тижні посту Великого, є середа. Середохресний тиждень. Тоді, можна сказати, і землі не ворують. По-моєму, правиться в церкві на Середохресну середу. То я пекла хрести. То цього хреста держать рік. Дітки кашляють, чихають, нежить: «Бабо, дайте хреста погризти»»* (с. Красуля)⁵⁶⁷. Незважаючи на те, що ці «хрести» могли давати худобі їсти, для тварин спеціально їх не виготовляли (с. Красуля)⁵⁶⁸. Водночас у деяких селах Баранівського району такі хрести відігравали важливу роль у скотарській обрядовості: *«Колись на..., це тепер не розрішають, а колись пекли хрестики на Хресну середу. То того хрестика корові, як уже женуть у поле, то того хрестика корові оддавали. Ну та колись пекли, так колись і казали старі люди. Хресна середа, й пекли хрести. А потом батюшка заборонив. А в нас в селі не було батюшки, то як по колишньому обряду. Пекли так, такий як пирожек зліплений. Так кладеться, і ще на поперек. Так пекли. А корові пекли з тіста того. Самий перед корові ліпили. То оно саме кісто, нема нічого заліплено в йому. Бо людям там колись яке було: сливка чи вишня, да буряк, той сахар був чи не був. Бураки терли, висушать їх, витовчуть у ступі да й трошки вишень сухих колись сушили, чи сливки, да ці бураки такі. Такі ліпили пироги»* (с. Мокре Баранівського р-ну)⁵⁶⁹. *«Пекли на Вхресну неділю. Це Хресний тиждень. У піст. Третій тиждень – це хресний. І вже середа (Хресна середа), пекли хрестики. Давали корові, і дітям давали їсти.[Пекли їх] з обичного тіста. Тоді ж не було білої муки. Була... от хліб пече мати, та й одклала, да й зробила хрестиків. На дечку поклала, спекла. Ну, як вже схолоне, та й винесла мати раненько [корові]... В Хресну середу. У піст»* (с. Мирославль Баранівського р-ну)⁵⁷⁰. Худобі віддавали першого випеченого хреста: *«Так вийняли з печі, то зара зразу несли корові»* (с. Середня

⁵⁶⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 45.

⁵⁶⁸ Там само.

⁵⁶⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 65–66.

⁵⁷⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 123.

Баранівського р-ну)⁵⁷¹. Це робили для того, «шоб здорова корова була» (с. Середня)⁵⁷². Одного хреста зберігали і давали корові, як та отелиться: «Давали тоже. Держали, давали тоже» (с. Середня)⁵⁷³.

Докладні відомості про те, що на Волині побутував звичай давати худобі спеціальне печиво, подав Ю. Пуківський у своїй монографії. Таке печиво називали по-різному: «балабушка», «вишкребок», «проскурка», «вим'я», «парочка», «пасочка корові»⁵⁷⁴. Доцільно зауважити: за описом Н. Димнича дещо інакшу функцію виконували «мандрики». Господиня, яка назбирала впродовж Великого посту трохи сиру і масла від своєї корови, давала їх своїм сусідкам, які корів не мали. «Мандрик» у цьому випадку – це мисочка сиру і шматочок масла⁵⁷⁵.

Окрім обрядового печива з пасхального кошика, волиняни (здебільшого під час okazій) давали їсти худобі великодній артос: «*Не може розродитися, то дають і свячене зілля тее, і дають проскурку...; ні, не проскурку, а як на поминки після Паски, як паска та називається? [Аркуш]. Паска та, що стоїть... Ставлять її на Паску, і стоїть аж до Поминальної неділі. То потім роздають людям по кусочку. То якщо худоба заболіла – там не може розродитися...*» (с. Черешнівка Дубенського р-ну Рівненської обл.)⁵⁷⁶; «*Як шось там таке, не дуже поладки, то ше аркуша трошки у воду уже цю дати*» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁵⁷⁷; Як корова отелиться, «*просторка дається. Така дається. Оце після Великодня в неділю, то просторки даються такі. То це просторка дається цяя*» (с. Дубрівка)⁵⁷⁸; «*Після Паски за тиждень. Тоді в неділю давали цей аркуш. Та й тоді приносили, давали*» (с. Середня Баранівського р-ну)⁵⁷⁹. Давали корові з'їсти «аркуша» після її

⁵⁷¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 154.

⁵⁷² Там само, спр. 700-Е, арк. 155.

⁵⁷³ Там само, спр. 700-Е, арк. 155.

⁵⁷⁴ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 155.

⁵⁷⁵ Дымныч Н. Obrzędy i wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy... S. 457.

⁵⁷⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 80.

⁵⁷⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 3.

⁵⁷⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 8.

⁵⁷⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 154.

отелу і на Горохівщині Волинської області⁵⁸⁰.

Окрім свяченої паски, інформаторка зі села Красуля Баранівського району давала корові трошечки ковбаси: *«Ну мені казали: «Давай так, щоб парувалась бистро, шоб не водив по кілька раз»»*⁵⁸¹. Свячене яйце згодовували корові, якщо вона захворіє (імовірно, під час здуття) у селі Борщівка Кременецького повіту Волинського воєводства⁵⁸².

У селі Великосілки Кам'янка-Бузького району на Великдень несли святити також пучок кропиви: *«Молоденької кропиви то давали корові, несли додому і то коли сідали снідати, і ту кропиву давали корові»*⁵⁸³.

На свято Христового Воскресіння у великодніх кошиках освячували крейду, якою малювали хрестики на дверях хліва в період Водохресних свят (с. Новоселівка Млинівського р-ну)⁵⁸⁴.

Джерела XIX ст. інформують про використання волинянами предметів із великодніх свят під час різних обрядодій скотарського змісту. Зокрема, «на Водохреща худобу кроплять непочатою водою так: беруть помело (оте, що ним на Великдень з печі вимітають; його перев'язують червоним пояском або бендою, китайкою і ховають на горище), обходять тричі худобину, і кроплять» (с. Басів Кут Ровенського уїзду)⁵⁸⁵. Весною, під час першого вигону худоби на пашу, волиняни села Жадківка Новоград-Волинського уїзду протягували під воротами пояс, на якому носили коробку з паскою, і переганяли через нього тварин. Уважалось, що після цього чари відьом не нестимуть загрози худобі⁵⁸⁶. Якщо у тварини в рані заводилися черви, то рану було тяжко загоїти, особливо літом («бо муха»). Для того, щоб залікувати таку рану, потрібно взяти кісточку з поперекової частини великоднього поросяти («але

⁵⁸⁰ Пуківський Юрій. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 197.

⁵⁸¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 45.

⁵⁸² Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy... S. 459.

⁵⁸³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 453-Е, арк. 23.

⁵⁸⁴ Там само, спр. 590-Е, арк. 40–41.

⁵⁸⁵ Малинка А. Н. Сборник материалов по малорусскому фольклору... С. 235–236.

⁵⁸⁶ Бучинский М. Церковно-приходская летопись Георгиевской церкви села Жадковки. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/cerkovno-prihodskaya-letopis-georgievskoy-cerkvi-sela-zhadkovki> (дата звернення 28.08.2021).

треба знати, яку»), і повісити цю кісточку на мотузку до шиї тварини. «І черви самі випадуть, і рана загоїться»⁵⁸⁷.

Отже, волинський пласт скотарської тематики Великодня пов'язаний передовсім з виявленням відьми та відвідинами хліва господарем з метою ритуальної годівлі худоби. Тепер доцільно навести приклади загальноукраїнських рис.

Заготівля м'яса перед святами (великодніми або різдвяними) – загальноукраїнське явище. Вартує уваги той факт, що кололи свиней у Чистий четвер, «щоб не заводились черви в салови, щоб то чисте сало було» (Старобільський уїзд)⁵⁸⁸. Українці «корошали» телят і поросят у цей день, адже вірили, що рана легко гоїтиметься⁵⁸⁹.

У українців з передвеликоднім четвергом був пов'язаний широкий спектр обрядодій, які стосувалися худоби. «Страшною» свічкою підкурювали корів від усяких хвороб⁵⁹⁰. У Канівському районі брали «страсну свічку, штани й бруса». З цими предметами обходили корову, терли її брусом. Такі дії мали вилікувати тварину «од нежиту»⁵⁹¹. З метою захисту корови від відьми, «невеличку дірочку» прокручували в розі і заліплювали страсною свічкою (с. Старосілля Остерського уїзду Чернігівської губ.)⁵⁹².

Страсну свічку використовували також в інших цілях (Валуйський уїзд Білгородської губернії; Лубенський уїзд Полтавської губернії; Куп'янський уїзд Харківської губернії). Зокрема, повертаючись із церкви зі страсною свічкою, спочатку лізли на горище (у Куп'янському уїзді йшли для цього в загороду до худоби), щоб побачити домовика. Вірили: у якій шерсті покажеться домовик, то саме такої масті слід купувати худобу. Як побачать

⁵⁸⁷ Левицькій А. Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 34 (1 Декабря). Часть неофициальная. С. 1198.

⁵⁸⁸ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографіи края / под редакціей В. В. Иванова... С. 461.

⁵⁸⁹ Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття... С. 316; Жаткович Ю. Замітки етнографічні з угорської Русі. *Етнографічний збірник*. Львів, 1896. Т. II. С. 5.

⁵⁹⁰ Дикарів М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1905. Т. VI. С. 167.

⁵⁹¹ Добровольський М. Народні повір'я, що відносяться до корови... С. 10.

⁵⁹² Заглада Н. Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля). Київ: Всеукраїнська академія наук, 1930. С. 46.

домовика в шерсті, то худоба буде вестися. А якщо домовик буде голий, без шерсті, то «нічого в хазяйстві не буде», «ніщо не йтиме на руку»⁵⁹³. У Страсний четвер за допомогою різних обрядодій намагалися отримати користь від домовика українці Острогожського уїзду⁵⁹⁴.

Українці Куп'янського уїзду в Чистий четвер обпалювали у печі сіль, яка була помічна для овець та корів від «болів живота» та від уроків⁵⁹⁵. Цього самого дня українці Словаччини, аби вберегти худобу від відьом, малювали хрестики крейдою, дьогтем та іншими підручними засобами на дверях хліва⁵⁹⁶.

Виявлення, впізнавання відьми у великодньому часі не є виключно волинською особливістю. Щоб знайти відьму, у Канівському уїзді від Масниці до Великодня носили шматочок сиру з собою, дотримуючись при цьому цілого спектру обрядодій⁵⁹⁷. За матеріалами Івана Франка, підготовка до такої «зустрічі» з виявленою чарівницею мала бути ретельно спланованою, і тривала вже від різдвяних свят. Винагорода чекала на того, хто виконає всі приписи – він міг під час освячення пасок побачити відьму з дійницею на голові⁵⁹⁸. Інформацію про те, що можна уздріти відьму на Великдень з дійницею на голові, теж зустрічаємо в матеріалах з Куп'янського уїзду⁵⁹⁹. На Великдень можна було визначити, котра з жінок відьма, і у Валуйському уїзді⁶⁰⁰. У Маріупольському уїзді Катеринославської губернії вважали, що впізнати відьму можна тоді, «як скот виганяєш в череду. Розговівшись паскою, не бери ціпка, а вигонь скот мечиком із терниці, що коноплі труть. Відьма забіжить перед тебе і спита: «Хіба у тебе ціпка нема?» Це буде

⁵⁹³ Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 169; Милорадович В. П. Життьє-быттьє лубенского крестьянина... С. 275.

⁵⁹⁴ Раевскій А. Нѣкоторыя малороссійскія повѣрья. *Воронежская бѣсѣда на 1861-й год*. Санктпетербург: В типографіи комиссіонера Императорской Академіи Художеств Гогенфельдена И. К., 1861. Отд. II. С. 191.

⁵⁹⁵ Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянскаго уѣзда, Харьковской губерніи... С. 89.

⁵⁹⁶ Вархол Й. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2019. С. 91.

⁵⁹⁷ Гринченко Б. Д. Этнографическіе матеріалы, собранные в Черниговской и сосѣдних с ней губерніях. Чернигов: Типографія Губернскаго Земства, 1895. Вып. 1. С. 283.

⁵⁹⁸ Франко І. Людові віруваня на Підгірю. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 211.

⁵⁹⁹ Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянскаго уѣзда, Харьковской губерніи... С. 105.

⁶⁰⁰ Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 173.

відьма»⁶⁰¹. Подібні до вже описаних вище вірування про відьму побутували на Київщині та Полтавщині у першій половині – середині XIX ст⁶⁰². Утім, не будемо вдаватися в тонкощі демонології чи календарно-побутової обрядовості. Лише зазначимо, що «виявлення» відьми на Великдень – загальноукраїнське явище.

Як приклад, навіщо святили свячені ножі, можна навести цитату з матеріалів М. Кривошапкина: «Коли корова починає вітрити і мочитися, то господиня підставляє долоні і те, що там накопичиться, кидає корові в очі, примовляючи: «Думай то, що я думаю». Потім бере свячений ніж, щоб стругнути з правого рога вверху до кінця рога, а ножицями вистригає шерсть із правого вуха. Зрізаними рогом і шерстю підкурює вим'я»⁶⁰³. На жаль, локалізацію до цього (найімовірніше, волинського) опису не наведено. У селі П'ятигори Тетіївського району свячений ніж використовували з такою метою: «Як корова б'ється, щоб біля неї був свячений ніж, щоб не пацалась»⁶⁰⁴. У поліському селі Бежи свяченим ножем перехрещували «зіпсоване» коров'яче молоко. Від цієї дії молоко «робилося добре»⁶⁰⁵.

Майже всі великодні обрядодії, пов'язані з худобою, мали загальноукраїнський характер. Вважалося, що з коровою слід поводитися ввічливо, «христосуватися» на Великдень (Новгород-Сіверський уїзд Чернігівської губернії)⁶⁰⁶. На Бойківщині газда заходив до стайні ще в суботу,

⁶⁰¹ Новицький Я. Духовний мір в представленні малорусского народа. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии*. Екатеринослав, 1912. Вып. 8. С. 174.

⁶⁰² Характеристическія черты древних руссов, сохранившіяся в жизни и характерѣ настоящаго поколѣнія обитателей Южной-Россіи. *Журнал министерства внутренних дѣл*. С[анкт-] П[етер] Б[ург], 1848. Ч. XXII. С. 133; Арандаренко Н. Записки о Полтавской губерніи, составленныя в 1846 году. В трех частях. Часть II. Полтава: Типографія Губернскаго Правленія, 1849. Ч. II. С. 219; Rulikowski E. Opis powiatu Wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. Warszawa: W drukarni s. Orgelbranda, 1853. S. 165; Rulikowski E. Ukraina opisana powiatami, pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. *Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi*. Warszawa, 1852. T. IV (XLVIII). S. 465.

⁶⁰³ Народная медицина, заговоры и бытовая магия Волинской губернии (по материалам М.Ф. Кривошапкина из архива РГО). Публикация и комментарии Т.А. Агапкиной. *Славянские архаические ареалы в пространстве Европы. Колл. монография* / Отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2019. С. 410.

⁶⁰⁴ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 170.

⁶⁰⁵ Кравченко В. Зібрання творів з архівної спадщини... С. 394.

⁶⁰⁶ Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и сосѣдних с ней губерніях. Чернигов: Типографія Губернскаго Земства, 1895. Вып. 1. С. 8.

щоб символічно ударити худобу лопатою, якою саджають паску в піч⁶⁰⁷. За матеріалами Петра Богатирьова, господар, повернувшись із церкви, мав спочатку ввійти до стайні і доторкнутися паскою усіх биків та корів, «щоб вони стали тучними і росли так, як паска виросла»⁶⁰⁸. За інформацією Григорія Купчанка з історичної Буковини, господар, повернувшись на Великдень з церкви, йшов з «дойником» передовсім до скоту для того, щоб була здорова кожна худобина⁶⁰⁹. Ілюстративним прикладом скотарської тематики Великодня є фрагмент з народного календаря Антона Онищука, зафіксованого на Гуцульщині: «Прийшовши зі світістю домів, обходять тричи домівство, не вступаючи в хату, і входять до стайні. Там стає хтось із домашніх коло кожної штуки худоби і коли той зі світістю доторкнеться худобини бесагами і каже: «Христос воскрес!» – відповідає сей (за худобину): «Воїстину воскрес!» Відтак промовляє той зі світістю: «Аби сі так нічо ни брало вівці (кози, корови), як нічого не озме сі сьвиченої паски»»⁶¹⁰. Українці околиць Снини (Словаччина) дотримувалися такого звичаю: повернувшись з церкви, газда, увійшовши в стайню, мав дотулятися свяченою паскою до коня, «жебі добре тягав», а до корів, щоб вони «жебі добре годувалися». Також «подекуди газдиня з паскою обходила навколо стайні»⁶¹¹. Однак, як свідчить інформація з Кобелякського уїзду Полтавської губернії, «не тільки чоловік, а й скотина не повинна їсти, поки не посвящать пасок»⁶¹². Порухення цієї заборони загрожувало карою для господарів⁶¹³.

У Канівському районі на Великдень виконували певні ритуали з метою поліпшити молочність корови: «В страсну п'ятницю треба купити нову чашку

⁶⁰⁷ Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тижні і до рокових свят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах). *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1900. Т. III. С. 44.

⁶⁰⁸ Богатирев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья... С. 231.

⁶⁰⁹ Купчанко Г. Нѣкоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ. Київ: Типографія М. П. Фрица, 1875. С. 62.

⁶¹⁰ Онищук А. Звичай і вірування привязані до поодиноких днів у році, записав у 1907–10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. Антін Онищук, народ. учитель. *Матеріяли до української етнології*. Львів, 1912. Т. XV. С. 39.

⁶¹¹ Вархол Й. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини... С. 96.

⁶¹² Новицький Я. Духовний мір в представленні малорусскаго народа... С. 161–162.

⁶¹³ Там само. С. 161–162.

і в чашку покласти меду. На Великдень посвятити разом з паскою. Коли повертаються чоловік з жінкою додому, то жінка вже коло хати випереджає свого чоловіка і входить в хату, бере кухоль води й миску, зустрічає чоловіка свого на порозі й обливає із «спідки» паску і підставляє миску, щоб в неї та водо збігла, увесь кухоль линуть», а тоді з мискою увійти в хату, покласти паску на стіл і одрізати цілушку із боку і помазати медом. Цю цілушку треба понести корові й дати їй з'їсти, а тією водою з миски полить корову по клубах. Тоді ніхто не візьме сметани й масла у корови, сметана й масло буде жовте»⁶¹⁴.

Ритуальна годівля худоби на великодні свята мала теж місце у традиційній календарно-побутовій обрядовості українців. Спеціально для тварин святили шматочок хліба, який згодовували після того, як прийшли з церкви (с. Деренківець Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.; с. Баранівці Самбірського р-ну Львівської обл.)⁶¹⁵. Святили шматочок житнього хліба, або навіть цілий хліб у Валуйському уїзді⁶¹⁶. За матеріалами Андріяна Чепи з другої половини XVIII ст., хліб і сіль на Великдень святили для того, щоб «загодовувати» худобу⁶¹⁷. Середопісні «хрести», про які поміж іншим згадувалося вище, пекли на Хрестопоклонному тижні для себе та худоби українці Остерського уїзду⁶¹⁸.

Водночас найчастіше худобу частували свяченою паскою. Давали худобі кусок паски на Надсянні (с. Золотковичі Мостиського р-ну, с. Вербляни Яворівського р-ну Львівської обл.)⁶¹⁹. Окрайці свяченої паски пропонували їсти дітям, щоб худоба мала такий апетит до паші, як діти до паски (с. Баранівці Самбірського р-ну Львівської обл.)⁶²⁰. Прийшовши з церкви, зрізали з трьох боків паску для худоби на Поділлі (сmt Кирнасівка

⁶¹⁴ Добровольський М. Народні повір'я, що відносяться до корови... С. 11–12.

⁶¹⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 320.; Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 268.

⁶¹⁶ Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 173.

⁶¹⁷ Стороженко Н. В. «Малорусскія суевѣрія, коим мало кто вѣрил, собранныя 1776 года» (Рукопись А. И. Чепы). *Кіевская старина*. 1892. Т. XXIX. Январь. С. 129.

⁶¹⁸ Заглада Н. Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля)... С. 68.

⁶¹⁹ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 126; 391.

⁶²⁰ Там само. С. 261.

Тулчинського р-ну Вінницької обл.)⁶²¹. Перш, ніж сісти з родиною до трапези, батько навхрест різав паску, згодуючи її трохи коням і коровам (с. Христофорівка Баштанського р-ну Миколаївської обл.)⁶²². Щоб корови мали багато молока, шматочки паски давали їм українці Карпат⁶²³.

Годували худобу також рештками з великоднього столу. Оскільки свиням (як нечистим тваринам) не можна було кидати паски, вони були змушені вдовольнитися зметеним зі святкового стола (с. Вербляни Яворівського р-ну Львівської обл.)⁶²⁴. Кидали крихти також усій худобі (с. Підгайчики Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.)⁶²⁵. В Лубенському уїзді корову годували свяченими рештками перед початком доїння⁶²⁶. Крихти зі свяченого гуцули кидали корові з сіллю, приповідаючи: «Аби у тебе така мириндья повна молока, як паска велика»⁶²⁷. Саму сіль, освячену на Великдень, давали згодом їсти худобі українці Боснії і Герцеговини⁶²⁸. Посвяченою на Великдень сіллю бойки села Комарники годували худобу перед русальною п'ятницею (разом зі шкарлупою від великодніх яєць)⁶²⁹.

І все ж, найчастіше українці використовували свячене з великодніх свят під час оказіональних обставин. Давали худобі паску як ліки, передусім її головну окрасу – хреста і птахів гуцули (с. Ясеня Закарпатської обл.)⁶³⁰. Проте, що вінок і хрест зрізували з паски і давали худобі у випадку хвороби (або підкурювали ними), довідуємось також із матеріалів Юрія Жатковича⁶³¹. Шишку зі свяченої паски давали корові, якщо вона отелиться (Валуйський

⁶²¹ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 10.

⁶²² Там само. С. 205.

⁶²³ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 380.

⁶²⁴ Глушко М., Хомчак Л.. Надсяння... С. 391.

⁶²⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 286.

⁶²⁶ Милорадович В. П. Життя-бытє лубенского крестьянина... С. 288.

⁶²⁷ Онищук А. Звичаї й вірування привязані до поодиноких днів у році, записав у 1907–10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. Антін Онищук... С. 40.

⁶²⁸ Йдеться про нащадків переселенців з Галичини, що проживають на півночі Боснії і Герцеговини. Див.: Пилипенко Г. Календарная обрядность украинцев Боснии и Герцеговины: этнолингвистический аспект. *Slověne*, 2020. Vol. 9. № 2. С. 339; 357.

⁶²⁹ Войтович Н. Традиційні магічно-ритуальні способи захисту домашньої худоби на теренах Бойківщини... С. 1031.

⁶³⁰ Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья... С. 232.

⁶³¹ Жаткович Ю. Замітки етнографічні з угорської Руси... С. 8.

уїзд)⁶³². Після отелення давали корові розмочені у воді шматок свяченої шишки й окраєць житнього хліба, який святили разом з паскою (цим же обрядовим хлібом підкурювали худобу у випадку появи пухлини на її тілі)⁶³³. Українці Старобільського уїзду отеленій корові давали з'їсти пасхальну шишку, «щоб була смирна»⁶³⁴. За матеріалами Ф. Колесси, «як корова теле має, то дают ї проскурки тої, що господині при пасці печут»⁶³⁵. У Лубенському уїзді останками зі свяченого з великоднього столу обсипали новонароджене теля, опісля цього корова вилизувала його⁶³⁶. Українці Словаччини годували корів окрайцями паски тоді, коли виганяли їх на випас уперше⁶³⁷. Підкурювали корову свяченим у випадку, коли пошкодила відьма (Куп'янський уїзд⁶³⁸). Використовували паску «як захисну силу та ліки» для худоби українці Карпат⁶³⁹.

На Овруччині перепалені свячені шкарлупи та кістки вживали як ліки для худоби, зокрема, їх давали пити вівцям від «мотилиці»⁶⁴⁰. У Валуйському уїзді свяченими на Великдень кістками і шкаралупками підкурювали тварин, якщо ті захворіють⁶⁴¹. Шишку зі свяченої паски, а також крихти з неї, шкарлупки зі свяченого яйця тощо берегли і використовували для підкурювання, зокрема в тому випадку, коли у корови «вим'я портилось» (с. Деренківець Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.)⁶⁴². Шишку з паски давали у пійло навіть свині, якщо та заслабне (с. Межиріч Канівського р-ну Черкаської обл.)⁶⁴³. У Старобільському уїзді підкурювали свяченим із Великодня загороду і двір. Вірили, що тоді «ні одна лиха личина не

⁶³² Дикарів М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 175.

⁶³³ Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянского уѣзда, Харьковской губернии... С. 98.

⁶³⁴ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографіи края / под редакцией В. В. Иванова... С. 301.

⁶³⁵ Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю. В с. Ходовичах стрийського повіту. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 83.

⁶³⁶ Милорадович В. П. Життє-бытє лубенського крестьянина... С. 287.

⁶³⁷ Вархол Й. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини... С. 98.

⁶³⁸ Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянского уѣзда, Харьковской губернии... С. 98.

⁶³⁹ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 380.

⁶⁴⁰ Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років ХІХ століття... С. 319.

⁶⁴¹ Дикарів М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 175.

⁶⁴² Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 320.

⁶⁴³ Там само. С. 317–318.

приступити до двору і загороди»⁶⁴⁴. Свячену паску заверчували корові в рiг від уроків (Канiвський р-н)⁶⁴⁵. Подiбна iнформацiя свого часу була зафiксована у Черкасах. Так, щоб вiдьма не ходила доiти чужої корови, їй слiд було в рiг насипати всього свяченого⁶⁴⁶. Українцi Старобiльського уїзду засипали у просвердлений у розi тварини отвiр свячений на Великдень мак. Це робили для її захисту від злих сил⁶⁴⁷. Свяченим на Великдень маком обсiювали первiстку, приговорюючи: «Хто цей мак збиратиме, той мою скотину з'їдатиме» (Лубенський уїзд)⁶⁴⁸.

Свячену сiль впорскували свині у вуха у випадку хвороби (Валуйський уїзд)⁶⁴⁹. Лікували великодньою сiллю запалення очей у худоби (Лубенський уїзд)⁶⁵⁰. Від бiльма в оцi худобини допомагало засушене сире яйце, освячене на Великдень. Яйце засушували і терли з нього порошок, дмухаючи його в хворе око⁶⁵¹. Свячене сало давали худобі, якщо у тварин заведуться черви. Всi черви від цього мали повипадати. Мазали свяченим салом і виразки у робочої худоби (Куп'янський уїзд)⁶⁵². Шматочок свяченого сала давали корові від здуття (с. Чорноморка Очакiвського р-ну Миколаiвської обл.)⁶⁵³.

Деякі загальноукраїнські риси на Волині зафiксувати не вдалося. Наприклад, у рiзних куточках України побутувала настанова приблизно такого змісту: якого кольору шерстинку знайдеш на пасцi, такого кольору і худобу купуй, буде добре вестися⁶⁵⁴. Зважаючи на те, що це повiр'я виявлено в джерелах, вік яких понад сто років, можна припустити, що на Волині воно

⁶⁴⁴ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова... С. 46.

⁶⁴⁵ Добровольський М. Народні повір'я, що відносяться до корови... С. 11.

⁶⁴⁶ Малинка А. С. Разказы о вѣдьмах. *Кіевская старина*. 1894. Т. XLIV. Март. С. 553.

⁶⁴⁷ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова... С. 828.

⁶⁴⁸ Милорадович В. П. Житье-бытье лубенского крестьянина... С. 288.

⁶⁴⁹ Дикарiв М. Народний календар Валуйського повіту (Борисiвської волости) у Воронiжчинi... С. 175.

⁶⁵⁰ Милорадович В. П. Житье-бытье лубенского крестьянина... С. 206; 277.

⁶⁵¹ Франко І. Людові вірування на Підгір'ю... С. 195.

⁶⁵² Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянского уѣзда, Харьковской губернии... С. 99.

⁶⁵³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 211.

⁶⁵⁴ Гринченко Б. Д. Из уст народа. Малорусские разказы, сказки и пр. *Приложение к № XII «Земского Сборника»* 1900 г. Чернигов, 1900. С. 38–39; Дикарiв М. Народний календар Валуйського повіту (Борисiвської волости) у Воронiжчинi... С. 172; Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянского уѣзда, Харьковской губернии... С. 96; Милорадович В. П. Житье-бытье лубенского крестьянина... С. 275.

теж побутувало в минулому. В історико-етнографічних районах України є і більш локальні, специфічні риси, що стосуються великодніх обрядодій скотарського характеру. Втім детальніше зупинятися на них не будемо.

Скотарська тематика великодніх свят волинян перегукується не лише з загальноукраїнською. У загальнослов'янському контексті простежуються аспекти ритуальної годівлі худоби свяченим, захист тварин від злих сил у великодні дні тощо. Так, у поляків святкові великодні дні вважалися «днями особливо успішних діянь чарівниць, що віднімали молоко у корів». Щоб уберегти худобу від впливу лиходійок, її обкурювали, кропили свяченою водою, давали з'їсти «хліб з хрестиками із головешок від священного вогнища»⁶⁵⁵. Поляки теж давали коровам свяченої ковбаси, щоб ті «довго не літували»⁶⁵⁶. Остерігалися впливу відьом на худобу і лужицькі слов'яни, використовуючи в ці святкові дні для захисту тварин різноманітні засоби⁶⁵⁷. Південні слов'яни здійснювали на Великдень ритуальну годівлю худоби великоднім печивом, яйцями, а також усім іншим свяченим. Рештки зі святкового столу (крихти, яечну шкарлупу, кістки) берегли як лікарство для тварин⁶⁵⁸. Скотарські вірування передвеликоднього четверга, пов'язані з обрядовим годуванням худоби, побутували у росіян Тюменського уїзду Тобольської губернії⁶⁵⁹. Росіяни Рязанської губернії обсипали у Великий четвер спину худоби попелом, щоб уберегти тварин від пошестей⁶⁶⁰. У Костромській губернії на Великдень робили «куліча» для худоби. Половину «куліча» згодовували скотині на саме свято, іншу його частину зберігали⁶⁶¹.

⁶⁵⁵ Ганцкая О. А. Поляки... С. 211.

⁶⁵⁶ Majewski E., Jarecki W. Bydło (Pecus, Bos, Vacca, Vitulus) w mowie, pojęciach i praktykach ludu polskiego. Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1903. S. 28.

⁶⁵⁷ Токарев С. А. Лужичане. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1977. С. 240.

⁶⁵⁸ Кашуба М. С. Народы Югославии. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1977. С. 261.

⁶⁵⁹ Зобнин Ф. Усть-Ницынская слобода, Тюменского уезда, Тобольской губ. (Продолжение). *Живая старина*. 1898. Год VIII. Вып. III–IV. С. 325.

⁶⁶⁰ Зеленін Д. К. Описаніє рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1916. Вып. 3. С. 1179.

⁶⁶¹ Журавлев А. Ф. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян... С. 187.

3.2. Скотарська тема Трійці

Неділя П'ятдесятниці – одне з найбільших християнських свят, яке наповнене яскравим змістом у традиційній обрядово-звичаєвій культурі. Православна і католицька церкви мають відмінну традицію святкування днів Пресвятої Трійці та Святого Духа⁶⁶². Міжконфесійні тонкощі, пов'язані зі святкуванням неділі П'ятдесятниці та дня Святого Духа на суть скотарських троїцьких звичаїв і обрядів фактично не вплинули. У вузькому значенні Трійця для волинян – це неділя П'ятдесятниці, у ширшому значенні – цикл троїцьких свят, тривалістю від кількох днів до одного тижня (інакше кажучи, «Трійця» – це синонім назви «Зелені свята»)⁶⁶³.

Клечання – важливий звичай Зелених свят. Про те, що волиняни вбирали житла зеленню і квітами, свідчать джерела кінця ХІХ – початку ХХ ст. У селі Яполоть Рівненського уїзду на Зелену суботу чоловіки приносили з лісу «зеленець» – гілки клена, липи, ясена і берези, якими прикрашали двори та житла⁶⁶⁴. У селі Попівці Купільської волості Старокостянтинівського уїзду використовували для клечання лепеху⁶⁶⁵. Ці згадки, проте, є спорадичними. Зазвичай вони не стосуються замаювання хлівів чи загород.

Водночас волиняни завітчували місця, пов'язані з худобою. Зеленню оберігали хлів від нечистої сили: *«Захищали, брали свячене все, на Трійцю, то серпа зара туди заставить, або оце татариння – татарське зілля туди запхне»*; *«На Зелену неділю, то це всегда [кладуть] татариння, любисток. Ото всегда кажуть, щоб була гілочка осики в хліві»* (с. Новопіль

⁶⁶² Агапкина Т. А. Духов день. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 157. Детальніше про тонкощі святкування днів Пресвятої Трійці і Святого Духа у християн Східного і Західного обрядів див. у: Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Літургійний рік Української Католицької Церкви. 2-ге вид. Thaur: Thaudruck, [б. р.]. С. 164–177; Осташ Н. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята. *Діалектологічні студії. 1. Мова в часі і просторі* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 248–268.

⁶⁶³ Тут доцільно зауважити, що за традицією Церкви проміжок часу святої П'ятдесятниці включає в себе «50-денний період часу від Великодня до Зшестя Святого Духа» (Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Літургійний рік Української Католицької Церкви... С. 164). З народного погляду, «троєцький» цикл свят переплітається з «Русальним тижнем». Дні «Русального тижня» у народному календарі можуть варіювати залежно від локації (див.: Агапкина Т. А. Русальна неділя. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 501).*

⁶⁶⁴ Зеленин Д. К. Описаніе рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 277.

⁶⁶⁵ Теодорович Н. И. Историко-статистическое описаніе церквей и приходов Волынской епархіи... Т. IV: Староконстантиновскій уѣзд. С. 153.

Черняхівського р-ну)⁶⁶⁶. «Татарське зілля. [...] І його таке. Ше липу⁶⁶⁷ рвуть. Гілячки липи, і в'яжуть на вороті, та й всьо» (с. Закриниччя Баранівського р-ну)⁶⁶⁸. Скрізь застромлювали гілки липи і ясена, а також лепеху – на ворота, колодязь, у хліві (с. Тернівка Новоград-Волинського району)⁶⁶⁹. У Кременецькому районі Тернопільської та Бродівському районі Львівської областей встромляли гілку глоду у двері хліва – щоб «поколоти» відьму⁶⁷⁰.

Клечали осикою, бо «як буде осика, то не зайде відьма» (с. Маркуші Бердичівського р-ну Житомирської обл.)⁶⁷¹; «щоб не зайшла ведьма..., щоб корову не видоїла» (с. Крученець Черняхівського р-ну)⁶⁷²; «осика від поганого..., [від] людей поганих» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)⁶⁷³. «То це беруть клечання осикове. Беруть липове, а в хлів, то беруть осикове, щоб відьма не ходила до корови. То так колись казали» (с. Мирославль Баранівського р-ну)⁶⁷⁴. «Обізательно! Липу, і осику. Березу у фіртках. Осика тож така, шо вона не допускає. Так як то злий дух, колись казали» (с. Середня Баранівського р-ну)⁶⁷⁵. Клечали осикою в селі Рилівка Шепетівського району⁶⁷⁶. Доцільно зауважити, що в околицях села Забріддя Житомирського повіту остерігалися осиковою палкою бити худобу, «бо кров нападає»⁶⁷⁷. Водночас «в обрізаний ріг [корові] насипали мак і забивали в нього кілок осики, щоб відьма не підступила» (с. Бугрин Гощанського р-ну)⁶⁷⁸. На Волині осика слугувала оберегом худоби від злих сил. У

⁶⁶⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 23; 73.

⁶⁶⁷ Липове дерево займало чільне місце в літній календарно-побутовій обрядовості слов'ян. Гілками липи клечали будівлі для утримання худоби, ними ж підкурювали свійських тварин з метою захисту від відьом. Особливо активно використовували липу на свято Божого Тіла, на Зелені свята та в день св. Іоана (літнього). Див.: Агапкина Т. А. Символика деревьев в традиционной культуре славян: липа. *Славянский альманах*. Москва, 2018. Вып. 3–4. С. 361.

⁶⁶⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 75.

⁶⁶⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 96; 98.

⁶⁷⁰ Кривенко А.-Д. О. Календарний пласт волинської демонології: світоглядні та обрядові прояви: дис... С. 88.

⁶⁷¹ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 65.

⁶⁷² Кривенко А. Осика в традиційних демонологічних уявленнях волинян (на основі польових етнографічних матеріалів). *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 48.

⁶⁷³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 91–92.

⁶⁷⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 122; 126.

⁶⁷⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 152.

⁶⁷⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 61–62.

⁶⁷⁷ Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевосцях... С. 25.

⁶⁷⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 283-Е, арк. 16.

Старокостянтинівському та Заславському уїздах навколо обори з осикових жердин виготовляли загороду⁶⁷⁹. У Старокостянтинівському уїзді корову припинали на осиковий кілок. Щоб захистити корів і телят від відьом, на їх шії вішали обручі з цього самого дерева. Осиковим листям і корою підкурювали також вим'я корови⁶⁸⁰.

Інакшим було ставлення до замаювання хлівів у досліджених нами населених пунктах Рівненської області. Тут завітчували переважно лише хату (с. Переділи Рівненського р-ну; с. Княгинине Демидівського р-ну; с. Черешнівка Дубенського р-ну)⁶⁸¹.

У селах Великий Скнит, Нараївка та Полянє Славутського району Хмельницької області будівлі клечали здебільшого липою, кленом, татарським зіллям⁶⁸².

Маїли стайню на Зелені свята і в селі Пристань Сокальського району Львівської області⁶⁸³. У господарській будівлі вішали свячене зілля, обсипали її маком, «щоби до худоби нічого злого не добралось» (м. Великі Мости, с. Двірці Сокальського р-ну)⁶⁸⁴. У Кам'янка-Бузькому районі Львівської області «ставили май» біля стайні. Її маїли березою, кленом, дубом (с. Соколя)⁶⁸⁵. Маїли хлів липою та «шіваром» (лепехою) лише ззовні в селі Жовтанці Кам'янка-Бузького району⁶⁸⁶. Замаювали хліви на Зелені свята також мешканці північної частини Золочівського району (села Верхобуж, Монастирок)⁶⁸⁷.

Довго троїцька зелень не висіла. Клечання *«почепили отам, біля цієї стріхи, повісіло воно три дні, та й знімаємо, та й спалюємо»* (с. Дубрівка

⁶⁷⁹ Б'ньковській І. Осина в в'рваніях и в понятіи народа на Волини... С. 7.

⁶⁸⁰ Там само.

⁶⁸¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 48; 65; 74.

⁶⁸² Там само, спр. 188-Е, арк. 2; 13, 22; 17.

⁶⁸³ Там само, спр. 114-Е, арк. 7.

⁶⁸⁴ Там само, спр. 114-Е, арк. 8; 10; 11; 12.

⁶⁸⁵ Там само, спр. 452-Е, арк. 21. Щоправда, худобу у цій місцевості не маїли (села Бабюнин, Неслухів, Стрептів Кам'янка-Бузького р-ну). Про ті частини досліджуваного історико-етнографічного району, де завітчували саму худобу, ще йтиме мова далі (там само, спр. 452-Е, арк. 19; 27; 9).

⁶⁸⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 678-Е, арк. 4.

⁶⁸⁷ Там само, спр. 670-Е, арк. 7, 21.

Баранівського р-ну)⁶⁸⁸; «*Отам його поскидали, там я кинула до плити його*» (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)⁶⁸⁹. Тримають клечання доти, «*поки вже пов'яне. Але потім беруть його, і мити голову дуже добре. А ці гілочки спалюють. Вже вони позасохнуть*» (с. Заморочення Шепетівського р-ну)⁶⁹⁰. У селах Нараївка та Великий Скнит Славутського району клечальне зілля стелили у Троїцьку суботу. Воно лежало три дні⁶⁹¹ або тиждень⁶⁹². Клечання могли також згодувати худобі: «*Із зеленню, що ще може зісти корова, дають корові, а не, то потім вариться пійло її чи шось свиняче, бо воно в той день свячене, дають*» (с. Гальчинці Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.)⁶⁹³.

За словами дослідниці троїцької обрядовості українців Інни Пахолок, клечання перебувало у встановлених місцях три дні, а потім його заносили в стайню чи виносили на грядку з капустою. Це робили з тієї причини, що його не можна було викидати⁶⁹⁴.

Клечання будівель для утримання худоби з метою захисту від злих сил – загальноукраїнська риса Зелених свят. Так, шкідливою для корів уважалася відьма в гуцулів. З метою їх захисту селяни вживали всякі заходи, зокрема, ставили перед дверима стайні чи за її одвірками зелені гілочки, додаючи до них свячену вербу⁶⁹⁵.

Клечальні гілки широко використовували українці як апотропеї. Щоби відьма не ходила доїти корів, у станиці Ново-Астрахань Старобільського уїзду Харківської губернії дерев'яні кілочки з «кличала» забивали по кутах загороди⁶⁹⁶. Подібне робили на Лубенщині Полтавської губернії. Вважали, що міцно забитий осиковий кілок відьма повинна вирвати зубами, інакше вона не

⁶⁸⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 3–4.

⁶⁸⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 14.

⁶⁹⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 52.

⁶⁹¹ Там само, спр. 188-Е, арк. 27.

⁶⁹² Там само, спр. 188-Е, арк. 32.

⁶⁹³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 811.

⁶⁹⁴ Пахолок І. Традиційні звичаї та обряди Зелених свят: західнополіські і надсянські паралелі (за польовими матеріалами Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. та Мостиського р-ну Львівської обл. *Народознавчі зошити*. 2006. № 3–4. С. 450.

⁶⁹⁵ Мандибура М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини... С. 166.

⁶⁹⁶ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова... С. 46.

зможе приступити до тільної корови⁶⁹⁷. На Катеринославщині та Харківщині вважалося, що осикове клечання береже щойно отелену корову від відьом⁶⁹⁸. Для того, щоб відігнати нечисту силу, осикою клечали «коло скотини» у селі Моринці Звенигородського району на Черкащині⁶⁹⁹. Осикою клечали «коло хліва» у Новопокровському районі Луганської області⁷⁰⁰.

Щоби відьма не зіпсувала корови, у станиці Ново-Астрахань просвердлювали на кінці правого рога тварини дірочку, клали до неї свячене і затикали її осиковим кілком із «кличала»⁷⁰¹. На Лубенщині корові вертіли ріг і забивали в нього дев'ять осикових паличок розміром з голку. Ці палички зазвичай робили з клечання⁷⁰². Українці Надсяння (с. Смолин Яворівського р-ну Львівської обл.) заверчували корові в ріг свячену на Зелені свята «клекічку»⁷⁰³.

На теренах Пулинського, Хорошівського та Черняхівського районів Житомирської області побутував на Трійцю цікавий звичай. Для його означення використаємо описовий термін «викрадення корів», позаяк він є природним для місцевих мешканців. За винятком М. Баглай⁷⁰⁴, на цей звичай поки що ніхто з наших попередників не звернув належну увагу. Тому вважаємо за доцільне подати зафіксовану нами етнографічну інформацію про нього якомога докладніше.

«[На Трійцю] викрадали з хліва худобу да пасли, да пастух напасе до ранку, да приганяє. Це вже йому платять за тес, шо це он напасе цю корову і убере в вінок, там вінка почепить корові». «З хліва колись, як хоче шось заробить пастух, то тихенько вижене часа [в] три ночі, вижене, напасе. Треба, щоб напасена повна, як бочка корова, і тоді приганяє рано, і людина

⁶⁹⁷ Милорадович В. П. Життьє-бытьє лубенского крестьянина... С. 286–287.

⁶⁹⁸ Манжура І. І. Казки, прислів'я і т. п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях... С. 184.

⁶⁹⁹ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 823.

⁷⁰⁰ Там само. С. 461.

⁷⁰¹ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова... С. 46.

⁷⁰² Милорадович В. П. Життьє-бытьє лубенского крестьянина... С. 287.

⁷⁰³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 206.

⁷⁰⁴ Баглай М. Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини... С. 820.

доїть, уже та хазяйка йому платить за те» (с. Новопіль Черняхівського р-ну)⁷⁰⁵; «На Трійцю корів крали у людей. Хто вкрав, – платиши йому гроші, щоб оддав» (с. Ксаверівка Черняхівського р-ну)⁷⁰⁶; «Крадуть на Трійцю худобу. Вінки в'яжуть на роги» (с. Новопіль Черняхівського р-ну)⁷⁰⁷; «Це пастухи крадуть [корів]. Була така поведенція [...]. Пастух, як пасе мені корову, то хоче в мене вкрати її, пока я ще не доїла, на поле вигнать, а тоді, як пригнать, я должна дати йому гроші, заплатить [...]. У мене самої пастух корову украв! Я рано устала, пошла доїть – нема корови! А я даже забулася, що це цей день такий, що викрадають [корів]. Но пригнав уже в обід корову, да я вже йому даю гроші, за те, що він украв корову. Там десятку чи п'ятьорку пастуху [даю]» (с. Клітище Черняхівського р-ну)⁷⁰⁸.

Сума оплати пастуху за викрадену корову була символічною і, звісно, не дорівнювала вартості тварини. Респонденти називали цифру від одного до десяти карбованців викупу, причому викупляли тварину не обов'язково за гроші, це були також продукти, «могорич» тощо⁷⁰⁹. Ще один момент, на який слід звернути увагу: за що, власне, платили «викуп»? Респондент із села Івановичі Черняхівського району розповідав: «Да як осьо там пасе пастух, вже чий там корови, він старається раненько да напасти, да поплете вінки, да понакладає на роги, да й приганяє, йому платять гроші за це. Не за те, що пас, а за вінка платять»⁷¹⁰.

Кульмінацією звичаю «викрадення корів» було те, що пастух приганяв ситу, заквітчану тварину, отримував за неї «викуп» і подяку господарів: «[Викрадену корову пастух] гонить на пасовисько, напасе. [...] Вінка [їй] сплете (молочай, оті квітки, да десь і з дому може взять віночка сплести). І вже приводить сюди, до хазяйки. Хазяйка [...] платить уже тому хазяїну,

⁷⁰⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 12.

⁷⁰⁶ Там само, спр. 486-Е, арк. 31.

⁷⁰⁷ Там само, спр. 481-Е, арк. 28.

⁷⁰⁸ Там само, спр. 486-Е, арк. 56.

⁷⁰⁹ Там само, спр. 486-Е, арк. 81.

⁷¹⁰ Там само, спр. 486-Е, арк. 103–104.

дякує» (с. Грушки Хорошівського р-ну)⁷¹¹. Вінки для «викрадених корів» плели з різних квітів: як із польових, так і з городніх. Такими квітами, наприклад, були волошки⁷¹².

Щодо часу, коли саме «викрадали» корів, респонденти зазначили: *«Клечана субота, то це на неділю украли, повинен цей уже хазяїн заплатити пастуху, як прижене рано корову. Вночі крали – напасуть десь, заженуть у конюшину»*; *«В неділю напроти Трійці. Тако – завтра Трійця, так цієї ночі под ранок уже вкраде [пастух корову]»* (с. Грушки Хорошівського р-ну)⁷¹³.

Після того, як пастух-«зłodій» приганяв господареві заквітчану корову, всі дійові особи звичаю (худобина, господар і пастух) цього дня відпочивали⁷¹⁴.

Ареал поширення звичаю є порівняно невеликим. Зафіксований він лише на волинській частині Житомирщини, яка межує з Поліссям⁷¹⁵. В опублікованих джерелах кінця ХІХ ст. відомостей про нього не виявлено.

Важко міркувати про те, якою є суть символічного викрадення корів на Трійцю і повернення їх за винагороду. Оскільки троїцький цикл свят перетинається з русальним тижнем, то можна було б припустити, що звичай «викрадення корів» на Трійцю міг пов'язуватися з русальними традиціями. Так, Корнелій Кутельмах уважав, що не для всіх померлих предків клечали житло, а лише для русалок⁷¹⁶. Але чи можна пов'язати цей звичай із русалками, з'ясувати не вдалося. *«...Це не русалки, це люди крадуть. Як вже покрали ці корови, виганяють корови рано, ще темно, то там на полі,*

⁷¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 90. Відомий російський науковець Тетяна Агапкина стверджує (сам факт викрадення корів дослідниці не відомий), що пастуху, який приводив додому прикрашену вінком корову, належала винагорода у вигляді грошей чи продуктів (с. Красностав Володимир-Волинського р-ну). Вчена вважає, що це явище має цілий спектр значень, основне з яких – безпосередньо функція самого шлюбу. Адже «мотиви, пов'язані із шлюбом і фертильністю, були актуальні для весняно-літнього календарного періоду... пастух, який брав участь у цих діях – мовби виконував роль священника і, по суті, виконував свій сакральний обов'язок – був пастирем, вінчав худобу, за що і отримував винагороду від вдячних господарів» (Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл... С. 462–464).

⁷¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 23.

⁷¹³ Там само, спр. 486-Е, арк. 88–89.

⁷¹⁴ Там само, спр. 486-Е, арк. 97.

⁷¹⁵ Там само, спр. 481-Е, 90 арк.; там само, спр. 486-Е, 122 арк.

⁷¹⁶ Кутельмах К. Русалки в повір'ях поліщуків. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2001. Т. ССХІІ: Праці секції етнографії і фольклористики. С. 144.

об'являються ці русалки. Ну, що вона може зробити, видоїти корову і всьо» (с. Грушки Хорошівського р-ну)⁷¹⁷. У селі Довжки Славутського району русалками лякали дітей: «Не йдіть туди, там корови, скачуть русалки кругом корови... Скачуть у «биндах» тії русалки»⁷¹⁸. Щоправда, коровам, як засвідчують джерела, русалки зла не чинили. Також вартий уваги опис відьми респондентом інформації зі села Середня Баранівського району: «Коси розпустить, лізе. Така, як русалка»⁷¹⁹. Доречно навести цитату з Полісся, зафіксовану Наталкою Жмуд від переселенців із села Старе Народицького району Житомирської області: «Мій дід розказував, що пас худобу в лісі на Тройцю, сів люльку на пеньочку курити. Такії співи йдуть, аж дивлюся бежать дівочки такії і такії, маленькі і більшії. А одна підбігла до діда, склонилась і побегла. Всі у віночках. Були тільки дівочки»⁷²⁰. Вартий уваги запис 1981 р. зі села Тхорин Овруцького району. Місцеві етнофори вважали, що те, що народилось і що вмерло на Русальному тижні, не лише людина, але й корова, курча чи кіт, ставало русалками⁷²¹. Описи різні, проте об'єднані за своєю суттю. Русалка може видоїти корову, русалки скачуть кругом корів. Відьма, схожа на русалку. Русалка вклоняється пастухові. Словом, ці аспекти потребують окремого аналізу.

Варто зачитувати й міркування Т. Агапкіної: «У болгар, молдаван, гагаузів і румунів відоме повір'я про те, що русалії приходять у село разом зі стадом корів. Так, болгарини в Берковско ранком у перший день Русального тижня говорили: «Ми бачили, як корови сьогодні зранку привели русалій, щоб вони паслися». Вважалось, що і йдуть русалії разом зі стадом після

⁷¹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 481-Е, арк. 69.

⁷¹⁸ Там само, спр. 186-Е, арк. 47.

⁷¹⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 157. Аналогічне уявлення побутувало в поліщуків у селі Комаровичі Петриківського району Гомельської області. Тут вірили, що русалка – це відьма, яка відбирає молоко у корів у купальську ніч. Див.: Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2012. Т. 2. Демонологизация умерших людей. С. 646.

⁷²⁰ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 66.

⁷²¹ Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2012. Т. 2. Демонологизация умерших людей. С. 500.

завершення Русального тижня (Добруджа). Вказаний мотив змушує припустити для русалій ще один образ – домашньої тварини (? корова, кінь)»⁷²². Русалки у східнослов'янських віруваннях, як і відьми, могли забирати молоко у корів, а також чинити шкоду тваринам⁷²³. На Пінщині навіть застромлювали кропиву у хліві, а також плели вінки з освячених трав для того, щоб уберегти худобу від шкідливих впливів русалок⁷²⁴. Русалки також могли бути причиною пропажі худоби⁷²⁵. Мала місце в обрядовості і певна, як припускав Д. Зеленін, жертва у вигляді хліба, яку волинські господарі носили на межу для відкупу худоби від русалок (Новоград-Волинський уїзд)⁷²⁶.

Ще один аспект цього звичаю пов'язаний із викупом. Викликає інтерес те, що у Бендерському уїзді Бессарабської губернії побутував звичай з подібним семантичним навантаженням: «У молдован, що проживали в Буджаку під безпосереднім турецьким пануванням, на Трійцю дівчата вибирали з-посеред них самих так званих драгана і драгайку; перша зображала чоловіка і одягала чоловічу шапку, прикрашену зеленими колоссями; драган і драгайка танцювали перед кожним домом поселення під спів інших дівчат; господар дому мусив виходити до них, а драган кидав на нього хустину чи нафраму (жіночий головний убір. – *Д. П.*), яку господар заносив у горницю, заверчував туди декілька «пар» (дрібних турецьких монет) і повертав драгану; дівчата ділили пари і вживали на нашийну прикрасу»⁷²⁷. Звичайно, про худобу тут мова не йде. Водночас прослідковується елемент «викупу», який стосується свят троєцького циклу.

У скотарській магії крадіжка вважається сприятливим для плодючості та

⁷²² Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл... С. 353–354.

⁷²³ Зеленін Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертию и русалки. Москва: Индрик, 1995. С. 204.

⁷²⁴ Там само.

⁷²⁵ Там само. С. 214; Добровольській В. Нечистая сила в народных вѣрованіях. (По данным Смоленской губ.). *Живая старина*. 1908. Год XVII. Вып. I. Отд. I. С. 15.

⁷²⁶ Зеленін Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертию и русалки... С. 236.

⁷²⁷ Зеленін Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 103.

здоров'я худоби способом. Задля здоров'я і добрих удоїв рекомендувалося нагодувати корову травою, викраденою з чужого поля, чи дати їй вкрадену в пекаря хлібну закваску⁷²⁸. Цікавим елементом цього звичаю є і годівля худоби. Російський дослідник Сергій Токарев уважав, що обряди святкової годівлі худоби відігравали ключову роль у скотарському календарі народів Європи⁷²⁹. За словами Віри Соколової, обряди жертвопринесення у календарній обрядовості потребували ритуального піднесення, що виливалося у годівлю міфологічної істоти, від якої залежало здійснення бажання⁷³⁰. Наприклад, домовика годували задля того, щоби було благополуччя з худобою⁷³¹. Годувати домовика слід було також тому, «щоб добре було»⁷³². Не випадково на Бойківщині домовика називали «годованцем»⁷³³.

Звичайно, не слід ототожнювати пригощання худоби спеціально приготованою чи залишеною від святкової трапези їжею з вигоном її на світанку в поле на Трійцю. Але сам факт процесу ритуальної годівлі худоби існує, хоч і в іншому прояві. Такий обряд, як зазначає Світлана Толстая, зберігає значення жертвопринесення і «годовлі» душ предків, втілених у свійських тварин. Він сприяє захисту худоби, зокрема корів, від злих сил та диких звірів, а також підвищує їхню молочну продуктивність⁷³⁴.

Тепер звичай «викрадення корів» на Трійцю вже не побутує, але, як зауважив респондент із села Грушки, «зараз хоч не «крадуть» корів, але вінки вішають»⁷³⁵.

Інформатори розповідали: *«На Зелені свята у нас вінки плетуть. Оце*

⁷²⁸ Толстая С. М. Кража. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 640.*

⁷²⁹ Токарев С. А. Обычаи, обряды и поверья, связанные с животноводством. *Календарные обычаи в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев.* Москва: Наука, 1983. С. 91–92.

⁷³⁰ Соколова В. К. Заклинания и приговоры в календарных обрядах. *Обряды и обрядовый фольклор.* Москва: Наука, 1982. С. 15. Про ритуальну годівлю волинськими господарями худоби на Великдень вже йшлося. Семантичним навантаженням наповнений обряд годівлі худоби на різдвяно-новорічні свята, про що йтиметься далі.

⁷³¹ Соколова В. К. Заклинания и приговоры в календарных обрядах... С. 16.

⁷³² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 481-Е, арк. 90.

⁷³³ Левкович Н. Народна демонологія Бойківщини (Турківський район Львівської області). *Міфологія і фольклор.* 2010. № 1. С. 76.

⁷³⁴ Толстая С. М. Кормление скота... С. 606.

⁷³⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 97.

моя дочка да одпасла, да ми наплели більши пійсят (п'ятдесят. – Д. П.) вінків на кожну корову» (с. Стара Олександрівка Пулинського р-ну)⁷³⁶; «На Трійцю, як починали заготовляти сіно, худобі чіпляли на голову вінки, зілля або якусь стрічку» (с. Новоставці Гошанського р-ну)⁷³⁷; «Плетуть [вінки]. На Трійцю. Ну, от, допустім, погнали сьогодні пасти, сьогодні Трійця, і там сплели з якогось зілля» (с. Владиславівка Млинівського р-ну)⁷³⁸; «Як діти пасуть – то плели вінки, чіпляли [коровам] на Трійцю. Як були ще дітьми [...]» (с. Переділи Рівненського р-ну)⁷³⁹. У Горохівському районі пастихи теж плели вінки коровам і надівали їх на роги. Якщо це робили діти, то батьки давали їм винагороду – гроші або цукерки (с. Смолява Горохівського р-ну)⁷⁴⁰. Це робилося для того, щоби вберегти худобу від злих сил⁷⁴¹.

Але вже на волинській частині Вінниччини вінки коровам не плели, принаймні інформації про це зафіксувати не вдалося: «Не, у нас нема такого обичаю» (с. Подорожня Хмільницького р-ну)⁷⁴². Не плели вінки коровам на Зелені свята і на півночі Золочівського району. «Не, не. В нас на Зелені свята плетуть віночки, а так. А худобі – не» (с. Монастирок Золочівського р-ну)⁷⁴³. Не виявлено відомостей про вінкоплетини для худоби в обстежених населених пунктах Баранівського⁷⁴⁴, Новоград-Волинського⁷⁴⁵ та Шепетівського⁷⁴⁶ районів. Етнографічні відомості, зафіксовані Наталією Хомин у місті Великі Мости Сокальського району, свідчать, що у цій місцевості вінки плели худобі на день святого Юрія: «На Юра плели худобі вінки, плетучи співали. З тими вінками худоба йшла додому»⁷⁴⁷.

«Замаювання» худоби вінками на Зелені свята було поширене не тільки

⁷³⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 69.

⁷³⁷ Там само, спр. 283-Е, арк. 18.

⁷³⁸ Там само, спр. 590-Е, арк. 16–17.

⁷³⁹ Там само, спр. 590-Е, арк. 53.

⁷⁴⁰ Там само, спр. 332-Е, арк. 20.

⁷⁴¹ Баглай М. Обрядові функції трійської рослинності у волян (за етнографічними матеріалами експедицій 2009–2010 рр.). *Народознавчі зошити*. 2013. № 4. С. 612.

⁷⁴² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 55.

⁷⁴³ Там само, спр. 670-Е, арк. 19.

⁷⁴⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 3–4; 38–39; 67–68; 75; 113; 124.

⁷⁴⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 14;

⁷⁴⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 52; 56;

⁷⁴⁷ Там само, спр. 114-Е, арк. 8.

на Волині. У Надсянні ввечері у суботу напередодні Трійці плели віночки на пасовиськах і вішали їх коровам на роги, а коли діти приганяли корови додому, то батьки платили їм за це гроші⁷⁴⁸. Плели вінки з квітів напередодні цього свята і пастухи українських Карпат⁷⁴⁹. Пошук відповідного зілля для вінків був обов'язковим обрядовим компонентом⁷⁵⁰. На Бойківщині після полудня у Задушну суботу коровам вішали на роги вінки і «замаєною на втіху» худоба йшла ввечері додому⁷⁵¹. У першій половині ХІХ ст. в окремих циркулах Галичини (на жаль, інформація не конкретизована) кожна господиня мала приготувати пастухові подарунок, коли той на Юрія приводив худобу з паші. Пастух, своєю чергою, мусив завітчати корову вінком, щоб цей подарунок отримати⁷⁵².

Уквітчання худоби зіллям і квітами – загальноукраїнське явище. Воно часто супроводжувалося забавами молоді чи гостиною пастухів. Згідно зі звичаєм, у кожному вінку мав бути «цвічник» і «шовкова трава». Приготовлені вінки пастухи брали зі собою у неділю: до полудня ховали їх у воді чи в тіні, щоб вони не зів'яли. На пасовисько брали різну їжу («мандрик», білий хліб, масло, сир, яйця), яку споживали згодом. Іван Близнак зазначив, що «давніше мусила бути ще й горілка, замовляли собі музику й бавились, аж земля гуділа». Повертаючись перед полуднем до дому, пастухи закладали вінки коровам на роги і приспівували давні ладканки⁷⁵³. Доцільно зауважити, що в багатьох українських місцевостях Зелені свята мали виразний підтекст пастуших гулянь. Українці Словаччини, як стверджує Йосиф Вархол, святкували «Пастирского Русаля» – свято волярів-пастухів. Складовою його частиною були зелені вінки з липи або ліщини, якими в

⁷⁴⁸ Пахолок І. Традиційні звичаї та обряди Зелених свят... С. 450

⁷⁴⁹ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 391.

⁷⁵⁰ Кирчів Р. Ф. Релікти юрійської обрядовості в українських Карпатах. *Народна творчість та етнологія*. 1985. № 2. С. 42.

⁷⁵¹ Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах)... С. 46.

⁷⁵² [Pikiewicz] M. Zabobony w niektórych surlakach Galicyi... S. 335.

⁷⁵³ Близнак І. Зелено-святочний звичай у бойківській місцевині – Штуківець. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. Ч. 9. С. 120–121.

неділю Трійці прикрашали роги корів. Дівчата готували в цей день гостину на полі й пригощалися разом з пастухами. Пастухи виготовляли солом'яне опудало, з яким просили одяг, їжу та напої для нього. Кульмінацією свята пастухів було імпровізоване весілля і гучна забава на узліссі⁷⁵⁴. На Зелені свята кожен пастух мав замаїти свою корову в селі Гаврилівці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області⁷⁵⁵. У селі Увисла Гусятинського району Тернопільської області на місці, де випасали худобу, парубки з дівчатами справляли «зеленівку»⁷⁵⁶. У Надсянні (с. Гориславичі Мостиського р-ну Львівської обл.) гостину на полі в період Зелених свят називали «цирклівкою»⁷⁵⁷. Святкували пастухи на пасовиську в неділю перед Зеленими святами також у Чернівецькій області. Святкування закінчувались уквітченням корів вінками та приспівуванням⁷⁵⁸. Колективна гостина на свято Святого Духа була характерною для високогірних пасовищ у чехів та словаків⁷⁵⁹. Гуртові забави молоді та пастухів побутували також у південних слов'ян⁷⁶⁰.

Вінки як елемент скотарської обрядовості традиційно використовувалися слов'янськими народами. Наприклад, у Польщі (Жешувське воєводство) в день Зелених свят господині одівали коровам на роги вінки з польових трав. У деяких селах такі вінки робили з дубових гілок – «щоб роги були міцні». У польському Помор'ї пастухи плели вінки на пасовищі й одягали їх на корів, за що отримували від господарів худоби винагороду⁷⁶¹. У місцевості польської Мазовії на Трійцю «пастухи покривали найгарнішого бика старою сіткою, прикрашали його вінками і квітами, на роги вішали вінок з березових гілок. Бика гнали попереду стада, а господар мав його викупити»⁷⁶². На день

⁷⁵⁴ Вархол Й. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини... С. 115–116.

⁷⁵⁵ Коваленко Н. Д. Етнолінгвістика. Традиційні календарні обряди... С. 92–93.

⁷⁵⁶ Там само. С. 91.

⁷⁵⁷ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 118.

⁷⁵⁸ Кожоляно О. Календарні свята та обряди українців Буковини: семантика і символіка... С. 210.

⁷⁵⁹ Грацианская Н. Н. Чехи и словаки... С. 236.

⁷⁶⁰ Кашуба М. С. Народы Югославии. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники...* С. 269.

⁷⁶¹ Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Венок. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 315.*

⁷⁶² Ганцкая О. А. Поляки... С. 217.

Святого Духа, у неділю, «пастухи гнали худобу, шия, голова і хвіст якої були прикрашені паперовими стрічками і вінками з квітів; за це [вони] отримували від господарів пироги і гроші» (Лугачовське Залесі, Чехія)⁷⁶³. Словенці та хорвати також виганяли худобу на пасовище на Трійцю зранку. Пастуха, який зробив це першим, обов'язково частували. Південні слов'яни теж обдаровували пастухів цього дня⁷⁶⁴. Отож можна стверджувати, що замаювання худоби вінками на Трійцю (подекуди навіть з елементами викупу) було звичною справою не тільки для окремих місцевостей Волині, а охоплювало ширші ареали слов'янського світу.

Проблематику трійцького завітчання корів порушив і Санкт-петербурзький учений Валентин Виноградов, зокрема, на прикладі російсько-білоруського пограниччя. У Псковській, Тверській і Смоленській областях таке «вінчання» корів добре зберегло своє обрядове наповнення⁷⁶⁵. Це стосується звичаю обдаровувати пастухів за трійцькі вінки⁷⁶⁶, їх «викупу»⁷⁶⁷. Також вартий уваги матеріал московського дослідника Андрія Мороза з Велізького району Смоленської області. Польові відомості, опубліковані науковцем, містять повну характеристику обряду «вінчання корів»⁷⁶⁸. Що більше, опис самого процесу вінчання майже ідентичний варіанту звичаю «крадіжки» свійських тварин, зафіксованому в Пулинському, Черняхівському і Хорошівському районах Житомирської області. Водночас ритуальний процес «викрадення» у розвідках В. Виноградова та А. Мороза не фігурує зовсім, а дія «вінчання», зрозуміло, є ключовою складовою обряду «вінчання корів».

Доцільно зауважити, що на території історико-етнографічної Волині

⁷⁶³ Валенцова М. М. Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект. Москва: Индрик, 2016. С. 67.

⁷⁶⁴ Кашуба М. С. Народы Югославии. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники... С. 269.

⁷⁶⁵ Виноградов В. В. Троицкое «венчание коров»: локальные варианты обряда (По материалам русско-белорусского пограничья). *Северобелорусский сборник: обряды, песни, наигрыши, плачи, ворожба*. Санкт-Петербург, 2012. Вып. 1. С. 65–87.

⁷⁶⁶ Виноградов В. В. Троицкое «венчание коров»... С. 69.

⁷⁶⁷ Там само. С. 70.

⁷⁶⁸ Мороз А. Б. Обряд «венчания коров» в Велижском районе Смоленской области. *Живая старина*. 2014. № 3. С. 3–6.

традиції Зелених свят наповнені скотарським змістом не всюди. Зокрема, не виявлено чітких скотарських особливостей у звичаєвості Троїцьких свят на півночі Львівщини. З погляду скотарства, тут основне семантичне навантаження припадало на іншу дату. Йдеться про день Пресвятої Євхаристії («Божого Тіла»), який святкують у четвер – одинадцятого дня після П'ятдесятниці.

Свято Пресвятої Євхаристії – католицьке. Уперше окремим днем його почали святкувати в 1247 р., а з 1264 р. – вийшов папський наказ з рішенням святкувати «празник Христового Тіла» в усій Католицькій Церкві. Один з головних мотивів такого кроку – посилення єретичних рухів на Заході, які «перечили дійсну присутність Христа у Пресвятій Євхаристії»⁷⁶⁹.

Цього дня волиняни Буського, Золочівського, Кам'янка-Бузького районів Львівської області освячували віночки у церкві. Віночків робили непарну кількість – 3, 5, 7 тощо (с. Бабюнин Кам'янка-Бузького р-ну, с. Петричі Буського р-ну)⁷⁷⁰; *«Божого Тіла, за півтора тижня після Зелених свят, то плели віночки. Плели віночки, несли віночки святити. То в четвер воно є, але його переносять на неділю. Ті плели з барвінку, копитнику... Як вже отелювалася, то годували корову»* (с. Стрептів Кам'янка-Бузького р-ну)⁷⁷¹; *«Плели віночки жінки. Не викидали, тримали ті віночки. Як не треба було, то спалили віночки»* (с. Стрептів)⁷⁷²; *«[Віночки] на Божого Тіла сі святило. А то Божого Тіла є на буднім дни, переважно в четвер. А переноситьсі на неділю. І в неділю святитьсі в церкві. До всього, кажут, вони помічні. Так само – як гром, громи. Якась буря є, або шо. Щипаєсі трошечка. Сего-во кидає сі. І як корова отелитьсі – то так само, щипають з віночків тих, і даєсі до пійла, того, шо даєсі пити її... Свячена вода, і яйці б'ютьсі, і ти віночки (дають тоді. – Д. П.). І більше нічого такого не даєсі. Звичайно, перехреститьсі, во. Три рази перехреститьсі, і корові даєсі пити»*

⁷⁶⁹ Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Літургійний рік Української Католицької Церкви... С. 187.

⁷⁷⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 452-Е, арк. 19, 11; Там само, спр. 670-Е, арк. 33.

⁷⁷¹ Там само, спр. 452-Е, арк. 8.

⁷⁷² Там само.

(с. Монастирок Золочівського р-ну); *«Коли втелиться корова, то давали їй свяченої води та віночків, щоби зчистилась»* (с. Двірці Сокальського р-ну)⁷⁷³.

Волиняни Сокальського, Буського, Бродівського та Жовківського районів, за матеріалами А. Кривенко, вішали такі віночки як апотропеї «від злого духа» над входними дверми до хати чи на горищі⁷⁷⁴.

Українці передгірських місцевостей Карпат підкурювали свяченими віночками худобу, якщо та захворіє⁷⁷⁵. Трави з віночків, освячених на Божого Тіла, давали коровам та іншим свійським тваринам також поляки⁷⁷⁶.

Спорадично волиняни годували худобу після отелу зіллям, освяченим на Трійцю (с. Княгинине Демидівського р-ну⁷⁷⁷; с. Іква Кременецького р-ну Тернопільської обл.)⁷⁷⁸; *«Ну, то обкурюювали корову після телят, то ходили. Ясінь, який на Зелені свята світять, то там обкурювали [ним] корови»* (с. Петричі Буського р-ну)⁷⁷⁹. У Горохівському районі разом із троїцьким букетом святили червону стрічку, яку чіпляли худобі на роги від «уроків» (с. Старики). Робили це під час першого її вигону на пашу⁷⁸⁰. Траплялося, що зілля, яке святили на Зелені свята, давали корові після отелу разом з віночками, освяченими на Божого Тіла: *«(Віночки робили. – Д. П.) ...не на Зелені свята, а на Божого Тіла. А [на] Зелені свята то зілля святять. [Вішають віночки] о десь тако в хаті на розі, коло дверей. Худобі дають вже (ці віночки. – Д. П.), як теля роде. То віночки ті дають, і зілля свячене»* (с. Верховбуж Золочівського р-ну)⁷⁸¹; *«Як корова мала теле, то я свяченого зілли, і ті віночки, і той букет, шо на Зелені свята, і на Бо[жого Тіла]. Як тільки отелиться. То отелиласі, за пів години я вже несу. Дала їй відро*

⁷⁷³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 12.

⁷⁷⁴ Кривенко А. Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст... С. 59.

⁷⁷⁵ Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю... С. 83.

⁷⁷⁶ Ганцкая О. А. Поляки... С. 218.

⁷⁷⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 58. Святили зілля і на Спаса тощо: *«Уже зілля повинно бути. І на Спаса, і на Трійцю святимо. І потім на Спаса святимо, і потім на Макове[я], то воно вже лежить цілий рік, аж до як весною...»* (с. Переділи Рівненського р-ну). Там само, арк. 48.

⁷⁷⁸ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 666. На Кременеччині, за матеріалами Андрія Зюбровського, окрім освяченого на Трійцю чи на Маковея зілля, корові, яка щойно отелилася, могли згодувати також будівельну «квітку». Там само. С. 666; 668.

⁷⁷⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 36.

⁷⁸⁰ Там само, спр. 332-Е, арк. 6, 7.

⁷⁸¹ Там само, спр. 670-Е, арк. 9.

випити, пригіщ цукру, щоб сі зчистила борше худоба. І того свяченого зілля, все хляпала водиці» (с. Жовтанці Кам'янка-Бузького р-ну)⁷⁸². Свячене зілля зі Зелених свят і Маковея давали худобі їсти у селі Зіболки Жовківського повіту, «аби Пан Біг боронив від усього злого»⁷⁸³.

У другій половині ХІХ століття в околицях Порицька Володимир-Волинського уїзду Волинської губернії остерігалися впливу чарівниць. Щоб захистити худобу від відьом, на Зелені свята (або в день Вознесіння Господнього) місцеві волинські господині здійснювали ряд обрядодій. Зокрема, у ці дні корову обкурювали свяченим зіллям, а її вим'я натирали освяченим на Великдень салом. На ніч, запираючи корову до хліва, у кожен закуток закладали свячене зілля. Господиня готувала також зілля у печі впродовж ночі (як саме вона це робила, С. Леліва не деталізував). Сама вона йшла спати, а дійницю та цідило ставила під ліжко. На світанку господиня збирала росу в дійницю зі словами: «Чужого не хочу, а свого не дам». Повернувшись додому, вона виливала в цебрик відвар зілля, що готувалося цілу ніч, змішуючи його зі зібраною росою. Посипаючи відвар борошном, приговорювала: «І молоко буде, і чарівниця не відбере». Після цього господиня несла його корові до вжитку⁷⁸⁴. Нині побутує вірування про те, що перед Трійцею росу збирали відьми у відра, чим шкодили чужим коровам: *«Ну канешно, в худоби молока (не буде. – Д. П.). У їх буде молоко, а в людини тії, шо вона зробить, то не буде молока, й корова може слабіти, й шо хочеш може бути»* (с. Середня Баранівського р-ну)⁷⁸⁵. За твердженням інформаторів, збирати лікарські трави відьми ходили на Трійцю і в селі Великий Скнит Славутського району⁷⁸⁶.

⁷⁸² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 678-Е, арк. 6.

⁷⁸³ Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту... С. 333.

⁷⁸⁴ Leliwa S. Przesady ludu wołyńskiego w okolicach Porycka... S. 250.

⁷⁸⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 157. Тут доречно навести слова Катерини Грушевської: «Маніпуляції і замовляння, якими ділають наші відьми, се все засоби, що в тій або іншій сфері в ріжних обставинах і часах мусіли вживатися всею суспільністю...». Див.: Грушевська К. З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1927. Вип. 1–3. С. 12.

⁷⁸⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 186-Е, арк. 32.

Троїцьким зіллям волиняни Баранівського району обкурювали худобу: *«Як шось із коровою робиться. Не мона приступити, б'є. Свячене, троецьке оце зілля. Оцим зіллям я голову мила, мені голова перестала... Накурують худобу. Ну, так як казали, обсівають... сію свячений мак, о. З правого рожка. Бо це мені Онопчиха казала. Так само моляться «Отче наш», і «Одстань зла душо од моєї корови! Як исчезает дим, так і исчезнут беси од люблящих Бога!» Так само кажуть: «Иди, зловиши дим, зваж!» Бо це навіть у Біблії є. Чи можна зважити дим, чи можна зловити вітер?»* (с. Красуля Баранівського р-ну)⁷⁸⁷; *«Ласкавець святиться обше, як шось людина неспокойна, чи корова неспокойна, то обходять і димлять. Беруть жар, і на жар кладуть цьой... [...] ласкавець. Жар. В якусь каструльку чи в мисочку жарили навар цей ласкавець, і ходиш. «Отче наш» одмолишся»* (с. Мокре Баранівського р-ну)⁷⁸⁸; *«Це якшо... як вона (корова. – Д. П.) заболіє. [Як щось погане підійде], обкурують вим'є (троїцьким зіллям. – Д. П.). Тоді тоже шось роблять. І обкурують, і мастяць чим. [Тоді] Богу моляться «Отче наш». Возьмуть там, якась кондзервочка, чи шо, туди та й во накурить, та й туди під коровою чуть тако димом пускали»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁷⁸⁹. У Сокальському районі обкурювали корову віночками, освяченими на Божого Тіла (с. Пристань, м. Великі Мости)⁷⁹⁰.

На Лемківщині корів підкурювали свяченим зіллям перед кожним великим святом, щоб «штрігі» молока не забрали⁷⁹¹. У Канівському уїзді свячене зілля закладали новонародженій теличці до пупа, якщо хотіли витримати її на добру корову⁷⁹². Свяченим на Трійцю зіллям підкурювали худобу перед урочистими святами селяни Надсяння (с. Баранівці

⁷⁸⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 48.

⁷⁸⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 68.

⁷⁸⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 134.

⁷⁹⁰ Там само, спр. 114-Е, арк. 6–7; 8.

⁷⁹¹ Бугера І. Звичаї та вірування Лемківщини... С. 34.

⁷⁹² Гринченко Б. Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов: Типография Губернскаго Земства, 1897. Вып. 2. С. 46.

Самбірського р-ну Львівської обл.)⁷⁹³. Поляки підкурювали худобу освяченими на Божого Тіла гілками⁷⁹⁴.

З троїцького зілля плели віночки при okazіях: *«Жінки казали, корова не доїсі, шос чарівниці поробила. То брала свіченого зілі, і на ро[гу]... сплела віночок такий, і на роги замотала, щоб чарівниці сі не вчіпила»* (с. Жовтанці Кам'янка-Бузького р-ну)⁷⁹⁵.

І все ж, освячене на Зелені свята зілля волиняни здебільшого використовували для іншої мети – як помирала людина, його клали в труну (села Великий Скнит, Нараївка Славутського р-ну)⁷⁹⁶. *«На Зелені свята святити зілля, воно було помічне, як людина вмре. Клади в голову. На голову. До худоби воно не помічне»* (с. Монастирок Золочівського р-ну)⁷⁹⁷. *«Закладаємо на гору. А як людина помре, то можем покласти у труну до її. А обично то на горі воно там сохрanyaється, і, кажуть, шо це від цих бурів, шоб не рвало криши. Ше колись моя баба казала, шо це клечання... в церкві як береш ту голяку, занеси на город, застромити в гурки. То будуть зелені гурки, будуть ясні»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁷⁹⁸. У селі Яполоть Рівненського уїзду свячене троєцьке зілля використовували схожим чином: для обкурювання під час грози і для покійників⁷⁹⁹.

Тут доцільно дещо відхилитися від троїцької теми та згадати про один момент. З оказіональною метою спорадично використовували зілля, посвячене в церкві на день семи святих мучеників Макавеїв і матері їх Соломонії (14 серпня), про що свідчить наведена цитата: *«Каждий рік святити зілля на Первий Спас. Усі молоді дівки збирали удосвіта квітки і робили букет. У букет треба було класти три головки маку, і різні буряни. Петрові батоги, такі сині квітки, цвіт кукурузи, одну квітку соняшника,*

⁷⁹³ Глушко М., Хомчак Л. Надсяння... С. 270.

⁷⁹⁴ Ганцкая О. А. Поляки... С. 218.

⁷⁹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 678-Е, арк. 4.

⁷⁹⁶ Там само, спр. 188-Е, арк. 42, 13.

⁷⁹⁷ Там само, спр. 670-Е, арк. 22.

⁷⁹⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 3–4.

⁷⁹⁹ Зеленин Д. К. Описаніє рукописей Ученоаго архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 277.

чорнобиль, чортополох (його на кожному рові росте). В букет брали трохи і городини: морковиня, кропу, бурячиня і ще хто що взяв. Зав'язували лентою і несли до церкви. Там всі люди ставали кругом церкви, виходив батюшка і казав казаня. Потому співали певчі, били в звони і батюшка кропив зілля. Потім несуть букет додому. Вішають під стріху, а як корова отелиться, то кидають зілля її в пійло, щоб скорше оправлялася» (с. Самчики [Зайчики] Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.)⁸⁰⁰. Зіллям, освяченим на Маковея, обкурювали корову під час okazій також у селі Воронівці Хмельницького району⁸⁰¹.

3.3. Свято Івана Купала – важливий день апотропеїчного захисту домашньої худоби

Як бачимо, рокові свята у волинян наповнені скотарським змістом. Проте найбільше апотропеїчне навантаження припадає на день святого Івана Хрестителя (7 липня). *«Оно на Івана Купала оті відьмаки [роблять щось]»* (с. Великий Скнит Славутського р-ну)⁸⁰²; *«О, їх матер знає, коли вони... На Івана якогось ходять»* (с. Воротнів Луцького р-ну)⁸⁰³; *«Вони, кажуть, що й є, ті відьми на Купайло. Ну це в лісі! Вони там папороть рвуть. Папороть цвіте, каже, то вони вночі йдуть, і рвуть»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁸⁰⁴; *«Це вони більш на Івана Купайлого. На Івана я доїла корову, вже сонце зайшло, думаю, винесу молоко, поставлю в воду холодну, а як прийшла до криниці взяти воду, вже смеркло, а там жаби такі-во, кругом цієї криниці, кішать, страшно! А через стіну свекор жив, та я злякалась, тої води вже не набрала, а він мені каже на другий день (я вже йому розказала): «Чого ти мені не сказала? Я б їх був би порубав, було б видно, хто там був». Як рубати, то на другий день видно, що рука поранена чи нога»* (с. Великий

⁸⁰⁰ Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів... С. 157; Коваленко Н. Д. Етнолінгвістика. Традиційні календарні обряди... С. 101.

⁸⁰¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 533-Е, арк. 20–21.

⁸⁰² Там само, спр. 186-Е, арк. 29.

⁸⁰³ Там само, спр. 590-Е, арк. 10.

⁸⁰⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 153.

Скнит Славутського р-ну)⁸⁰⁵; «А вона вночі доїть, шо вся корова мокра»; «Вони те найчастіше на Івана Купайлого робили»; «В них як корова є, то в неї найчастіше всякі нитки пов'язані, все, шо вона там знає, то все туди в'яже» (с. Шатерники Славутського р-ну)⁸⁰⁶. Відьми могли чинити шкоду «оце як перед любим святом, перед Купайлом, то вони вже там ходили. Може і корову доїти, і шо хоч» (с. Середня Баранівського р-ну)⁸⁰⁷.

Звичним заняттям відьми було збирання роси вранці на день св. Івана Хрестителя. У селі Забрідді відьма, збираючи до схід сонця росу, махала цідилкою, вичавлювала її в дійницю, примовляючи: «Моя цідилка бере половинку»⁸⁰⁸. В Новоград-Волинському уїзді вірили, що цього дня перед сходом сонця відьма без хустки на голові, ходила по ровах і збирала в цебрик росу, з допомогою якої потім шкодила худобі⁸⁰⁹. М. Коробка повідомляв, що на Купала відьма збирала росу і давала їй своїй корові, щоб та давала більше молока. Щоправда, точна локалізація цього факту етнографом не вказана (ймовірно, що наведена інформація може мати стосунок до Полісся)⁸¹⁰. Аналогічну інформацію з Волинської губернії (можливо, запозичену у М. Коробки) виявляємо у дослідженні російського народознавця Олексія Єрмолова⁸¹¹. «Ведьми в білих сорочках йшли по межі і збирали росу в відро» у селі Малий Скнит Славутського району. Ця інформація зафіксована львівським етнологом Володимиром Галайчуком⁸¹². «Ну, кажуть, відьми є якісь, ходять на Івана Купала росу збирають і якісь квітки рвуть. Оце я була дояркою, оньо в колгоспі в нас, бачу, шо ходить баба по пшениці» (с. Великий Скнит Славутського р-ну)⁸¹³; «Колись батько розказував, шо була така, шо брала рано, це на Купайла по-моему, чи шо, іде і тягне цес... якусь там

⁸⁰⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 186-Е, арк. 34.

⁸⁰⁶ Там само, спр. 186-Е, арк. 61.

⁸⁰⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 156.

⁸⁰⁸ Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеких від цього села місцевостях... С. 60.

⁸⁰⁹ Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałow zebranych przez p Zofije Rokossowską... S. 194.

⁸¹⁰ Коробка Н. Восточная Волянь. *Живая старина*. 1895. Год V. Вып. I. Отд. I. С. 37.

⁸¹¹ Ермолов А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и примѣтах... Т. III. Животный мир в возрѣніях народа. С. 96.

⁸¹² Галайчук В. Українська міфологія. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. С. 211.

⁸¹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 186-Е, арк. 30.

воровку, і, каже, з теї воровки молоко капає [...]. Це само більше на Івана Купайла вона це старалася ходить по межах... По росі, якось приговарювала, чи шо. Хвости одрізувала в корів, ходила на поле» (с. Грушки Хорошівського р-ну)⁸¹⁴; «Ну, по моему, на Купала, чи на було ось до го. Оце вони йдуть, да, там якусь росу збирають... На берегах, на стапах, де людей нема. Іде в поле, бере горщечка там, і, значить, збирає. А тоді вони шось дають худобі, і всьо. І худоба хвацається, молока не дає. Роблять збитки» (с. Рибчинці Хмільницького р-ну)⁸¹⁵.

Цього дня волинські господарі та господині захищали худобу та приміщення для її утримання. У Новоград-Волинському уїзді на купальську ніч не відлучали телят від корів, тримаючи їх в одній загороді. Стіни загороди ззовні окреслювали вістрям коси. Всередині приміщення для худоби обсипали свяченим маком, а воскову свічку, що горіла на Великдень під час освячення, вішали над дверима чи ставили біля них⁸¹⁶. У купальську ніч старші жінки застромлювали у двері хліва, де стояли дійні корови, кілочок з осики (с. Яполлоть Ровенського уїзду)⁸¹⁷. У Бердичівському уїзді, щоб вберегтись від чарівниць у ніч святого Івана, двері до хліва затикали осиковим кілком і вішали на нього свічку – «громницю». Відьма, яка не могла дістатися до корів, згризала зі злості свічку⁸¹⁸. Інформацію про свячену свічку, яку використовували для захисту від відьом, зафіксував також Віктор Давидюк: «А внучі, перед Купайлом, кажут, відьми бігали, папороть цвила внучі. В хлевах затикали свячене зілля чи вербу, щоб відьма ни зашла, а то свічку свячену затикали в хлевах. Тако приходило, дей всьо» (с. Холоневичі Ківерцівського р-ну Волинської обл.)⁸¹⁹.

Перед Купайлом від відьом захищалися, «хто як умів. Одмолювали, і

⁸¹⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 92.

⁸¹⁵ Там само, спр. 532-Е, арк. 47.

⁸¹⁶ Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez p. Zofiję Rokossowską... S.195.

⁸¹⁷ Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 277.

⁸¹⁸ Stołyhwo K. Garść wierzeń i praktyk z powiatu Owruckiego i z Berdyczowa ... S. 797–798.

⁸¹⁹ Давидюк В. Купало на заході Волині. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 35.

святили. Коли ти посвятив водою, то вона не піде. То деркачі ставили у дверях. Віники ну такі, зметяні вже. З берези такі. Тут, де корова ходить. [Біля корови] свячена всігда верба шоб була. Осика» (с. Середня Баранівського р-ну)⁸²⁰; «Осиковії колки забивали, шоби відьма не войшла в хлів, корови не подоїла. [Забивали кілки] за порогом. Ось-о поріг, а осюди, отут, колка забивали поза порогом. Зсередини хліва. Ну так забивали, оце побільш як на Купайло. То це беруть клечання осикове. Беруть липове, а в хлів то беруть осикове, шоб відьма не ходила до корови. То так колись казали. [Цього колка забивали] тоже на Купайло. Ввечері. На Йвана Купайла саме тоді оце. Ходили, купайло на міст носили. Ломили, там співали, пускали на воду» (с. Мирославль Баранівського р-ну)⁸²¹; «...Зараз Купайла, треба худобу обсипать маком. Ото дочка посипала була кругом, де худоба, а там був гній, вона не могла посипать, де був гній, вона недовела і корів хтось тичками подривали. Нечиста сила» (с. Крученець Черняхівського р-ну)⁸²².

У селі Озадівка Бердичівського району «на Івана Купала переорували дороги. Вранці вигонять корови, то чия не йде, то хазяйка ведьма»⁸²³. У Новоград-Волинському уїзді цвітом коноплі, зібраним на Івана, господині посипали дорогу впоперек, якою корова відьми йшла на пашу. Цей бар'єр тварина не могла переступити⁸²⁴.

Треба зауважити, що в купальській ніч важливе значення відіграла борона. У селі Глибочок Житомирського уїзду вважали, що коли зробити з осичини борону і сісти за нею, то можна підглянути, як відьма корову доїть⁸²⁵. «Робили борону, мені розказував Місюра, старий дід, шо треба зробити борону. Борону зробити од захода сонця до дванадцяти ночі. Всній її зробить! А тоді цю борону отак візьми. Ну скільки там, шість колочків.

⁸²⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 156–157.

⁸²¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 121–122.

⁸²² Там само, спр. 481-Е, арк. 40.

⁸²³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 67.

⁸²⁴ Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez p. Zofiję Rokossowską... S. 195.

⁸²⁵ Левицькій А. Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волинской епархіи. Волинскія епархіальныя вѣдомости. 1898. № 31 (1 Ноября). Часть неофициальная... С. 1076.

Вона вся осикова, і зубки осикові, і перехрестя, це ж борона робиться. То встигни її зробити до дванадцяти, і сядь, і тебе вже та зла душа, що ходить до корови, не бачить. Від захода. Сонце зайшло, і до дванадцяти зроби. А сиджу в хліві, і держу. Вона невеличка. Як я сиджу, хочу побачити, хто мені псує корову! Я сиджу, вона... а вона мене не бачить! Он яка властивість. А на осиці повісився Іюда, через те прокляте дерево» (с. Красуля Баранівського р-ну)⁸²⁶. Борону ставили у хліві увечері перед Купайлом також з іншою метою: *«Як прийде [відьма], то щоб на зуби прохромилась»* (с. Середня Баранівського р-ну)⁸²⁷. Подібну інформацію виявляємо у матеріалах Василя Кравченка з міста Корець (Звягельщина): *«На Йвана Купала чоловік поставив борону коло корови, а сам ліг спати; аж приходе рапуга (жаба) з дойницею і сіла під корову, і стала її доїть. Взяв чоловік і одрубав їй передню лапу. Виходить він уранці тай дивиться – у кого не йде дим з комина... Аж не йде дим у його куми!...»*⁸²⁸

Вважалося, що відьму можна зловити очкуром, який перебував у штанах упродовж семи років. Для цього очкура слід було освятити. Тоді, вичекавши відьму на Івана Купайла, слід накинути на неї цього пояса чи шнурка. У селі Забрідді вважали, що відьма з нього вже не викрутиться⁸²⁹.

Багатий на відьомську тематику також волинський фольклорний матеріал, особливо другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (зокрема, з Новоград-Волинського та Житомирського уїздів)⁸³⁰. Утім, окремі купальські пісні, в яких згадуються відьми, вдалося зафіксувати і на початку ХХІ століття. У селі Нараївка Славутського району співали так:

Ой на Івана Купайлого

⁸²⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 48.

⁸²⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 160.

⁸²⁸ Кравченко В. Етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком на Волині та по сумежних губерніях. Житомир: Видання «Товариства дослідників Волині», 1911. Т. 1. С. 63.

⁸²⁹ Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевосцях... С. 16.

⁸³⁰ Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałow zebranych przez p Zofije Rokossowską... S. 177; Бѣльскій С. Деревня Ковали Житомирского уѣзда в Маѣ 1909-го года... С. 8; Боцяновскій В. В. Веснянки, Петривки и Купальныя пѣсни... С. 89.

*Ходила відьма на вайлого.
На дуба лізла, кору гризла,
А з дуба злізла, зілле рвала,
Наших хлопців чарувала*⁸³¹.

Подібну купальську пісню зафіксовано Іриною Бабій в Кременецькому районі:

*Ой на Івана Купалого
Ходила відьма навалою,
Ходила вона у середу
І подоїла всю череду*⁸³².

Схожі за тематикою купальські пісні зафіксувала А. Кривенко у селах Гощанського району⁸³³.

Збираючи польові етнографічні матеріали на теренах Східної Волині (Баранівський, Новоград-Волинський р-ни Житомирської обл., Шепетівський р-н Хмельницької обл.), нам вдалося записати ряд купальських пісень, які за змістом подібні до тих, що свого часу записав етнолог М. Глушко⁸³⁴. Щоправда, народних поетичних творів про відьом, що шкодять худобі, виявити не вдалося. Утім, респондентка зі села Середня зауважила, що пісень про відьом співали в минулому, але вона їх уже не пам'ятає⁸³⁵.

Розмову худоби можна було почути не лише під час різдвяно-новорічних свят⁸³⁶, але й на Купала (с. Курилівка Старокостянтинівського уїзду)⁸³⁷. Київський дослідник Олександр Васянович зафіксував у селі

⁸³¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 186-Е, арк. 22–23.

⁸³² Там само, спр. 147-Е, арк. 21.

⁸³³ Кривенко А. Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст... С. 163–164.

⁸³⁴ Глушко М. Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки Баранівського району Житомирської області. *Міфологія і фольклор*. 2009. № 1. С. 75–84.

⁸³⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 157.

⁸³⁶ Про це ще йтиметься окремо.

⁸³⁷ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. III: Народный дневник. С. 196.

Романівка Новоград-Волинського району таку інформацію: «Папороть цвіте на Купайло. Єй й трудно взять ту папороть. Туди трудно й приступить. Я й не бачила. Колись баба моя розказувала, що вони збиралися, ходили. Але їден треба щоб ішов. Чоловік пас воли і между папороттю він спас. Йому десь цей цвіток упав у постолі. Він устав, то знав, як худоба балакає, як коні, як кури. Геть усе знав. Пошов да роззувся, скинув і геть нічого не знає»⁸³⁸.

«На Івана ну то в стріхи пхали колись [зілля]. Ну а тепер вже ніхто не достає до хатів. На Йвана так брали тикали довкола, отак попід дахи, коли були малі хати. На Зелені свята – то май. Такі-во гіляки. То ше до сьогодні так ставлять. На Івана – то... квітки ромашки, іванові батоги... то так пхали. Так було. Зараз вже того нема» (с. Петричі Буського р-ну)⁸³⁹. Збирали зілля на Івана та вбирали хати на півночі Жовківського району. Водночас в цей день жінки святили в церкві зілля, яке давали з'їсти корові, як вона отелиться⁸⁴⁰. У день Різдва Іоана Предтечі в селі Сквородки Старокостянтинівського уїзду освячували трави, які вважались цілющими від усяких хвороб, а найперше від чарів⁸⁴¹. *«Кажуть, що саме найкраще зілля збирати на Йвана Купала. Це мені казала одна..., моєї невістки бабця. Вона сама з Корця. Корець – це щиталось Західна Україна. То та бабця колись казала: «Найкраще цілюще зілля збирати на Купайло». Я навіть не знала. Вона так казала»* (с. Красуля Баранівського р-ну)⁸⁴².

Збираним на Купала травам приписували особливу силу, а відьми ними запасалися для свого ремесла (с. Курилівка Старокостянтинівського уїзду)⁸⁴³. *«[Відьми на Івана Купала] зілле збирають, да й послі десь ідуть в хлів»*

⁸³⁸ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 84.

⁸³⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 34–35.

⁸⁴⁰ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 193.

⁸⁴¹ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 6. Часть неофициальная (21 Февраля). С. 231.

⁸⁴² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 36.

⁸⁴³ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Материалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. III: Народный дневник. С. 196.

(с. Нараївка Славутського р-ну)⁸⁴⁴; *«Пішла я на Івана Купала доїть корову, бачу, йде баба із купою зілля. Те зілля вона нарвала в мене на подвір'ї. Після того до хліва корову я вже не могла загнати, та і молока в неї не було»* (с. Зарічне Гошанського р-ну)⁸⁴⁵.

У селі Дубрівка Баранівського району побутував звичай, згідно з яким пастухам робили гостину на полі саме на свято Івана Купала: *«В нас на Купайла скоріше роблять. На випасі. Той, хто пасе. То тоді жінки їдуть на поле доїти корів. Ну там домовляються, хто щось бере. І там уже посвяткують, поспівають до вечора. Ну таке було колись, я знаю. Ну я не знаю, чи кожного року так, але знаю, що приїжджала я доїть велосипедом корови свої, то до пастушки приїжджала там родина, привозили торби, і там вони святкували. І співали цих купальських пісень»*⁸⁴⁶. Водночас у селі Плоске Кременецького і селі Борсуки Лановецького районів Тернопільської області *«худобі на Купала пастухи плели вінки на шию, за що отримували винагороду від господарів»*⁸⁴⁷.

На Івана Купала або напередодні цього дня увечері сіють впоперек дороги пустоцвіт з огірків, щоб череда худоби через нього перейшла. *«Сіють огірки тоді, як іде худоба з поля, або на поле. Щоб плелися так, як худоба по дорозі. Іменно як худоба. А ще моя мама... я багато не знаю вже того [...]. Нарвуть оцих..., жовтенького пустоцвіту (це моя мама так робила), нарвуть пустоного пустоцвіта [...], і по дорозі, оце дорога, траса йде. У нас дорога. І кладуть квіточка коло квіточки через усю дорогу. Ланцюжок. Іде ху[доба]... Якраз худоба має йти. Щоб худоба пройшла по цьому пустоцвіту, щоб родили огірки. Впоперек дороги, да. Не вздовж дороги – впоперек. Худоба йде... Іменно на Купайло. Перед Купайлом. Пустоцвіт нарвуть... Шостого числа. Накладають уже, ... Ввечері. Худоба йде з поля, і накладіний цей... Худоба йде. Щоб у городі росли огірки»* (с. Дубрівка Баранівського р-

⁸⁴⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 186-Е, арк. 12.

⁸⁴⁵ Там само, спр. 283-Е, арк. 26.

⁸⁴⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 24–25.

⁸⁴⁷ Давидюк В. Купало на заході Волині... С. 10.

ну)⁸⁴⁸; *«То хіба на Івана Купайла. То треба. Шо як гурки не родять. Ото ростуть гурки – а нема, сам пустоцвіт. Наривають цих квіточок, да як має худоба йти на поле, да й посип перед худобою. [Шоб худоба] перейшла. То, кажуть, буде гурків багато. Але зараз ці гурки не свої, а куплені. То вже цвіточок, то гурочок. А колись було своє насіння, то вони цвіли, і гурків не було. Як худоба перейде, то так буде огурків, як худоби. Такі гурки. Так люди старі казали так. [...]»* (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)⁸⁴⁹. Пустоцвіт сипали через дорогу на Івана Купала, щоб худоба через нього перейшла, і в селі Кожушки Новоград-Волинського району⁸⁵⁰.

Нині ця традиція дещо видозмінилась, і худоби вже не стосується безпосередньо: *«Оце на Івана Купайла ідуть у город, наринають цвіточків, які без зав'язі, пересипають дорогу, шоб завтра уже там їхали машини, підводи, люди ходили, велосипеди. І шоб вже там запліднювалися вони, шоб уже не було пустоцвіту, а шоб уже була в'язь»* (с. Дубрівка)⁸⁵¹.

Віра в те, що врожай огірків можна поліпшити тоді, коли багато свійських тварин йдуть стадом, не є суто волинською регіональною особливістю. Наприклад, українці Глухівського уїзду Чернігівської губернії садили огірки вранці другого травня якраз у той час, як худоба ішла на пашу. Вважалося, що «огірки зійдуть так густо, як густо йшла худоба»⁸⁵². Про залежність урожаю огірків від кількості худоби виявляємо відомості (на жаль, не локалізовані) у джерелах, які зібрав Павло Чубинський: *«Кажуть, що як цвітуть огірки та багацько пустої зав'язі, то треба її надривать та й винести по заході, або до схід сонця, проти череди, та розсипать по дорозі, шоб скотина потопкала, то тоді уродять огірки»*⁸⁵³. Натомість на Слобожанщині у другій пол. ХХ ст. на день Різдва св. Іоана Предтечі говорили: *«Несіт на огірки*

⁸⁴⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 36.

⁸⁴⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 100.

⁸⁵⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 91.

⁸⁵¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 141.

⁸⁵² Малинка А. Н. Сборник материалов по малорусскому фольклору... С. 255.

⁸⁵³ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Материалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. I: Вѣрованія и суевѣрія. Загадки и пословицы. Колдовство. С. 84.

віночки, щоб огірки в'язались»⁸⁵⁴.

За інформацією, зафіксованою у 1980-х рр., дорогу, де йтиме худоба, на Купала пересипали також маком чи квітами коноплі. Згідно з народними віруваннями, завдяки такій дії у молоці відьминої корови заведуться черви (Пінський р-н Брестської обл.)⁸⁵⁵.

Вірування у те, що день св. Івана Хрестителя пов'язаний із посиленою активністю відьом, охоплює майже весь слов'янський ареал. Як твердить Тетяна Агапкіна, Івана Літнього – єдине свято протягом усього весняно-літнього сезону, в назвах якого (самого дня чи переддення) відобразилась його демонологічна складова («Іван Відьмарський», «Іван Відьомський», «Відьмин Вечор» тощо). Втім найбільш широко купальський пік відьомської активності представлений у західних і східних слов'ян, а також почасти у болгар і словенців. Водночас, зауважує Т. Агапкіна, у сербів і хорватів, як і у південних слов'ян загалом (а також у Карпатах) незрівнянно більше помітний юрійівський «пік». На думку етнолінгвістки, це пояснюється особливим значенням скотарства в господарській структурі цих регіонів, а також великою роллю дня св. Юрія і всієї георгіївської обрядовості в календарі балкано-карпатських традицій⁸⁵⁶.

Паралелі до вищеописаних волинських обрядів, характерні для Іванового свята, виявляємо в описах кінця XIX ст. Зокрема, у Юліана Крачковського з українсько-білоруського етнічного пограниччя. Згідно з народними віруваннями, щоб відьма не увійшла до хліва, їй перегороджували всі шляхи. На воротах клали кропиву⁸⁵⁷, щоб відьма обпеклась; вбивали косу, щоб вона відрізала собі хвіст. У хлівах і сараях затикали всі діри, щілини; під

⁸⁵⁴ Муравський шлях – 97: матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М. М, Олійник Н. П, Осадча В. М, Семенова М. О. Харків: Харківський Державний Інститут Культури, 1998. С. 234.

⁸⁵⁵ Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Состав. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Языки славянских культур, 2010. Т. 1. Люди со сверхъестественными свойствами. С. 216.

⁸⁵⁶ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл... С. 398.

⁸⁵⁷ Пінчуки Мінської губернії вішали на дверях хлівів кропиву з метою захисту від русалки, а не від відьми. Русалки, на думку мешканців, боялися кропиву. Див.: Булгаковській Д. Г. Пінчуки. *Етнографічеській сборник...* С. 179.

дверима вішали свічку, яка була освячена на Стрітення (так робили, за записом Ю. Крачковського, в Могильовській губернії), або ту, що залишилась від Страстей. Вважали, що відьми її бояться, і хоча з досади гризуть, але перегризти не можуть. На вуглах вішали вінки з освяченого зілля; вішали їх також на дверях, клали на дахи, на вікна. Щілини і діри затикали, бо думали, що відьми перетворюються у ящірок і жаб, відтак можуть проникнути в сарай. На лобі у корів малювали дьогтем хрест (м. Кам'янець [-Литовський] Брестського уїзду Гродненської губ.)⁸⁵⁸. Заразом у день Іоанна Предтечі, як свідчать матеріали Крачковського, селяни наказували пастухам не переганяти свою худобу «через границу», тобто через межу, яка відокремлює одне село від іншого. Вважалося, що на границі збираються відьми, обертаються на жаб, і, згодом підповзаючи під корів, «відбирають молоко». Худоба цього дня повертається з випасу увінчана квітами, які залишаються упродовж усієї ночі на худобі (м. Кам'янець)⁸⁵⁹.

Про купальські апотропеїчні обряди, пов'язані з впливом відьом на домашню худобу, наявна інформація і у праці відомого етнографа Миколи Петрова. Дослідник писав, що в ніч на Івана, коли особливо бродили відьми, для запобігання їхнім діянням господарі клали у вікна жител кропиву, а у двері хлівів – затикали осикове деревце, вирване з коренем⁸⁶⁰. На жаль, у дослідженні М. Петрова не зазначена локалізація цієї інформації. Можна лише припустити, що йдеться про Волинську губернію. Так чи інакше, апотропеїчний захист худоби та приміщень для її утримання – загальноукраїнське явище.

Подібні звістки виявляємо в опублікованих джерелах польського священника Антонія Брикчинського. Щоправда, збирач цих матеріалів теж не подав місце їх фіксації, обмежившись згадкою лише про те, що записи походять з Волинського Полісся. За його словами, в уявленнях місцевого

⁸⁵⁸ Крачковській Ю. О. Быт Западно-Русскаго селянина. *Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете 1873 г. кн. 4-я.* Москва: В Университетской типографии, 1874. С. 126–127.

⁸⁵⁹ Крачковській Ю. О. Быт Западно-Русскаго селянина... С. 128–129.

⁸⁶⁰ Петров Н. О народных праздниках в Юго-Западной России... С. 9.

люду Купайло – це якась істота-опікун, яка не дає відьмам відбирати молоко у корів. Водночас напередодні дня св. Івана господині залишали телят ночувати поряд з коровами, а до хлівів заносили на цілу ніч громниці та свячене зілля⁸⁶¹.

Українці Кобринського уїзду Гродненської губернії (села Свиноновичі і Волька) в купальську ніч клали у воротах коров'ячого хліва кропиву і вішали воскову свічку, освячену в день Стрітіння, щоб відповідним способом обмежити доступ до хліва чарівницям, які відбирали молоко у корів⁸⁶². З метою захисту корів від відьом встромляли кропиву у дверях хліва і білоруси⁸⁶³.

Українці Валуйського повіту Воронежської губернії не відлучали телят від корови в купальську ніч, щоб відьма її не подоїла⁸⁶⁴.

Українці Більського повіту Підляського воєводства (Республіка Польща) теж остерігалися впливу чарівниць на Купала: «На Яна весняного наривали різного зілля: синього, жовтого; скрізь обтикали, принесеним отим зіллячком, що цвіте на межах. Це робили, щоб загородити город від ведьом, щоб відьми не підійшли під дім. Коли у корови молоко пропадало, то обтикуєм тим зіллям і Яна Божого просім, куб вуон помагав. Кадили, вербичкою б'ємо і просимо у Бога, щоб здорова була (худоба. – Д. П.)»⁸⁶⁵.

Гуцули Надвірнянського повіту вважали, що в купальську ніч відьми особливо небезпечні. Щоб вберегти худобу від відьомських злодіянь, її обкурювали зіллям, смолою, ладаном⁸⁶⁶.

У Проскурівському уїзді Подільської губернії з метою захисту від зла

⁸⁶¹ Brykczyński A. Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*. Krakow. 1888. T. 12. Materyjały etnologiczne. S. 94.

⁸⁶² Зеленин Д. К. Описаніє рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 453.

⁸⁶³ Давнар-Запалвскій М. Замѣтки по бѣлорусской этнографіи. *Живая старина*. 1893. Год III. Вып. II. Отд. IV. С. 284.

⁸⁶⁴ Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 127.

⁸⁶⁵ Етнографічний образ українців зарубіжжя. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Ч. 1. Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2019. Ч. 1. (Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики). С. 214.

⁸⁶⁶ Онищук А. Звичаї й вірування привязані до поодиноких днів у році, записав у 1907–10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. Антін Онищук... С. 49.

на Купала ламали галузки з чорнобиля і затикали їх у стріхи⁸⁶⁷.

Щоб уберегти корови від відьом на день св. Івана, на Овруччині дотримувалися цілого ряду приписів, про що свідчить уривок з народного календаря у записах дідича Михайла Пйотровського: «Напередодні Купала старші господарі й господині беруть галузки з дерева осики, тайком приготовані на цю ціль, і затикають на воротах і дверях різних будинків, призначених на помешкання, господарських і комор. Цього дня від ранку пускають разом телята з коровами, кадять свяченим зіллям, а саме підкурюють ним свої корови. Галузки осики затикають навіть у різні замки й дірки, а деякі й прив'язують коровам, пускаючи їх у поле на пашу. Бо всі наші селяни говорять в один голос, що цього дня чарівниці й відьми відбирають молоко дійним коровам у тих господинь, що не забезпечують їх нинішнього дня галузками осики»⁸⁶⁸. На Купала поліщуки з апотропеїчною метою замикали та хрестили корови у другій половині ХХ ст. (с. Нова Красниця Іванківського р-ну Київської обл.)⁸⁶⁹.

На Поліссі теж був поширений сюжет, пов'язаний із виявленням відьми на подвір'ї у формі жаби в купальську ніч. І саме тоді господар знаходив у себе на подвір'ї жабу (чи іншу тварину) і калічив її, а зранку односельці розпізнавали відьму по каліцтву⁸⁷⁰. За матеріалами, які зафіксував О. Гура в селі Ветли Любешівського району Волинської області, в купальську ніч відьма могла відбирати молоко у корів у вигляді миші⁸⁷¹.

За інформацією В. Кравченка з поліського села Бехи (тепер село Коростенського р-ну Житомирської обл.), «на Купайлового Івана зілля збирають для коров – печут паляничку першеньку маленьку. Як накопають зілля, то ламають паляничку, кладуть зілля і дають корові ззісти». Робили це

⁸⁶⁷ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріали и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. I: Вѣрованія и суевѣрія. Загадки и пословицы. Колдовство. С. 82.

⁸⁶⁸ Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років ХІХ століття... С. 324.

⁸⁶⁹ Гудченко З. Життєвий простір поліщуків (за спогадами переселенців із зони ЧАЕС). *Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць*. Київ, 2014. Вип. 13 (16). С. 125.

⁸⁷⁰ Виноградова Л. Н. Мифологический аспект славянской фольклорной традиции... С. 57.

⁸⁷¹ Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции... С. 403.

для того, щоб корова давала більше молока⁸⁷².

У селі Вербилово Себежського уїзду Вітебської губернії на день Купала жінки приносили до церкви і ставили біля іконостасу в'язки квітів, якими потім обкурювали худобу і двір. Робили це для того, щоб прогнати «дворовика»⁸⁷³. У Бобруйському та Ігуменському уїздах Мінської губернії в купальську ніч селяни рвали кропиву, яку підвішували до верхньої перекладини воріт сараю, щоб відьми не могли увійти до споруди і доїти корів⁸⁷⁴.

Корову, що отелилася, росіяни Вологодської губернії обмивали березовими віниками, сплетеними на Івана. Перед тим ці віники мали полежати на Івановій росі або під трьома росами⁸⁷⁵.

Купальські пісні про відьом, подібні до волинських, побутували на Поліссі (с. Татарновичі Овруцького уїзду)⁸⁷⁶.

Те, що тварини «розмовляють» між собою у купальську ніч (хоч і роблять це рідше ніж у різдвяну) є загальнослов'янським явищем – навіть загальноєвропейським⁸⁷⁷.

День Різдва св. Іоанна Предтечі – останнє свято волинського скотарського календаря літа, наповнене традиційними звичаями та обрядами, пов'язаними з худобою, практично на всіх теренах досліджуваного нами історико-етнографічного району⁸⁷⁸.

⁸⁷² Кравченко В. Зібрання творів з архівної спадщини... С. 61.

⁸⁷³ Зеленин Д. К. Описаніє рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 142.

⁸⁷⁴ Зеленин Д. К. Описаніє рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1915. Вып. 2. С. 693.

⁸⁷⁵ Журавлев А. Ф. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян... С. 45.

⁸⁷⁶ Абрамов И. По волинским захолустьям. (Эскизы из дорожнаго альбома). *Живая старина*. 1906. Год XV. Вып. II. Отд. I. С. 162–163.

⁸⁷⁷ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл... С. 556–557.

⁸⁷⁸ День святих, славних і всехвальних первоверховних апостолів Петра і Павла (12 липня) на волинських теренах скотарською складовою насиченим не був. Тема пастухування та звичаєвості, пов'язаної з худобою, на день св. ап. Петра і Павла практично не зустрічається в джерелах. Згадки респондентів про це свято у контексті скотарського календаря, які вдалося зафіксувати на волинських теренах, лише спорадичні. До Петра старалися завершити процес заготівлі сіна (с. Клітище Черняхівського р-ну; с. Новоселівка Млинівського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр.486-Е, арк. 47; там само, спр. 590-Е, арк. 32. Водночас не можна оминати згадкою пастівницькі звичаї, які побутували 12 липня у інших історико-етнографічних районах. Проф. С. Килимник досить детально описав процес святкування скотарями цього свята: «Пастухи напередодні св. Петра «копали на полі стіл» та укладали зеленим дерном. Навколо

Слід звернути увагу ще на таке цікаве спостереження. Скотарський обряд, який на північній частині Полісся є календарно-побутовим і пов'язаним з купальськими святкуваннями, на Волині є радше okazіональним. Так, Светлана Толстая, аналізуючи польові матеріали з полісся Білорусі, подає цікавий фрагмент, що стосується купальської ночі: «У селі Спорово Березовського р-ну Брестської обл. нам розповідали, що в давнину дорослі дівчата і хлопці всю ніч палили вогнища, кип'ятили воду, у воду клали «цідилок, що цідять молоко» (шматок полотна, крізь яке проціджують молоко), в цідилок втикали дев'ять голок з обламаними вушками (протори) і чекали, поки прийде відьма, а вона нібито неодмінно повинна була прийти на цей вогонь, і тоді стало би відомо, хто в селі відьма»⁸⁷⁹. Отже, у цьому поліському селі «цідити молоко на голки» з метою виявлення і покарання відьми, яка шкодить худобі – елемент купальських обрядодій.

Для наочності підтвердження сказаного наведемо ще один приклад, зокрема з містечка Кам'янець-Литовський Брестського уїзду Гродненської губернії, описаний Юліаном Крачковським: «Як можна впіймати відьму. Напередодні Іванового дня слід взяти «цідилку» (ганчірку, через яку

стола прикрашували зеленню, а серед зелені – малювання ставили «звятий» з зеленого гілля хрест. Господині готували подарунки пастухам чередникам та й малим пастушкам, які пасли ягнята, телята чи гуси з гусятами. Подарунки були такі: сорочка, гачі, бриль, постолои, онучі в постолои, нову торбу на хліб та інше необхідне пастуховіна полі. А як обов'язкове – масло, запечений сир, ковбасу, сметану, яєчка-крашанки, здобний калач а чи паляницю; також пляшину вишнівки, меду, а чи й горілки. Не було в селі господині, щоб не подарувала щось пастухові, не вшанувала його в День Пастуха – Петрикування. Вшановували матері в цей день і малих пастушат, які за прикладом пастухів-чередників також «копали стіл на полі», який довкола прикрашали зеленню. Діти-пастушки зарані нагадували своїм матерям приготувати їм належне на день пастухів. І матері купували подарунки та виносили на поле смачну їжу, як і пастухам-чередникам. Раніш, у давнину, все село святкувало День Пастухів разом з ними їли й пили господарі, веселились на полі, співали пісень». Див.: Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег-Торонто: [б. в.], 1962. Т. III. Весняний цикл. С. 334. Інформацію про «петрикування» у Надсянні та на Бойківщині див.: Свенцічка А. Петрикування в Улицьку, п. Рава руська. *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 297–298; Охримович С. Петрикування у селі Корчині, Скільського повіту (Бойківщина). *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 299–300; Драган М. Петрування в Тустановичах, п. Дрогобич. *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 301; Пеленський Є. Ю. Петрикування в м. Миколаєві н/Дністром (1922 р.). *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 300–301. Про звичай скотарської «петрівки» та «зеленівки» на Поділлі (Козівський, Гусятинський райони Тернопільської та Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької областей) див.: Коваленко Н. Д. Етнолінгвістика. Традиційні календарні обряди... С. 91; 91–92; 92–93.

⁸⁷⁹ Толстая С. М. Материалы к описанию полесского купальского обряда. *Славянский и балканский фольклор*. Москва: Наука, 1978. С. 132–133; Толстая С. М. Полесский народный календарь... С. 406–407.

проціджують молоко) і варити її у кип'ятку. Для цього в одну хату інколи збираються хлопці й дівчата і не сплять усю ніч, а все варять «цідилку». В неї втикають декілька булавок. Під час варіння дрова використовують осикові; крім дров ще повинна постійно горіти і лоза, освячена на Вербну неділю. Варять таким способом цідилку до світанку. Водночас постійно виглядають у вікно, чи не йде відьма. Кажуть, що вона неодмінно повинна з'явитися перед світанком в ту хату, де варять цідилку»⁸⁸⁰.

Про календарно-побутовий характер цього обряду засвідчують також матеріали, подані Василем Кравченком із поліського села Голиші Олевського району Коростенської округи: «Огонь, що на Івана Купала, однаковий з іншим, але в цей день його запалюють на те, щоб побачити відьму, що ходить тільки вночі на Івана Купала. – Як тільки визнають відьму, то вона, звісно, хоче погасити вогонь чи то просто плює на його»⁸⁸¹.

Працюючи над темою традиційного скотарства в ритуально-звичаєвій культурі, довелося зіткнутися з цим цікавим обрядовим дійством безпосередньо. Респонденти історико-етнографічної Волині згадували про нього неодноразово під час наших польових науково-пошукових мандрівок. Власники худоби вдавалися до цього способу найчастіше тоді, коли виявляли проблеми з молоком чи з коровою, яка це молоко давала. Обрядодія скеровувалася на відьму – головного винуватця оказії.

Уважаємо за доцільне називати цей обряд «цідити молоко на голки» (рідше – «варити цідилку з голками»), позаяк саме під таким маркером його найчастіше інтерпретують респонденти Волині. Далі подаємо пряму мову респондентів, щоб краще передати зміст ритуалу в усіх його проявах.

«...Шоб взнати хто є відьма і шоб вона більше не приходила, треба взяти те молоко, яке погане від корови пішло, поставити на газ, накидати туди голок і відьма після того, як воно закипить, більше не буде приходити»

⁸⁸⁰ Крачковській Ю. О. Быт Западно-Русскаго селянина... С. 129.

⁸⁸¹ Кравченко В. Вогонь. Матеріал зібраний на Правобережжі. Первісне громадянство та його пережитки на Україні. Київ, 1927. Вип. 1–3. С. 181.

(с. Бордуляки Бродівського р-ну Львівської обл.)⁸⁸²; «...Щоб вона прийшла до хати, то треба в молоці голки кип'ятити і вона прийде шось позичити в той момент, бо її буде дуже колотити. І ти будеш знати, що то вона поробила» (с. Збруї Бродівського р-ну)⁸⁸³; «Дес там у молоко кидали голки, і вона приходит позичати. Та й так узнавали. Приходить, шоб шось дати їй. Казали не давати нічо, а гонити, як последню» (с. Лозна Хмільницького р-ну)⁸⁸⁴; «Та це казали... що цідилок уставляти голки, то були колись такі залізні цідилочки... та й у них вставляли голки, і варили. Проварювали цього цідилка. І кажут, що це їх догарало, що колет дуже їх» (с. Лозна)⁸⁸⁵; «(Цідять молоко. – Д. П.) на голки. А потом як ідеши до такої самої другої (це колись баба Манька Миколу водила)... Як ідеши до такої самої відьми... Ну, наприклад, ця зробила, а друга шоб відробила. То та дає (не знаю, що там вона дає), і кажуть, що: цідди молоко на голки. І поки вона цідить голки... молоко на ці голки, то та, що зробила, прибігає: «Дай шо-небудь! Хоть таку кришечку хліба, но дай!». То як дасиши, то її тоді воно відходить. А вона каже (ця, така сама відьма), що як прийде хто до тебе і буде шось просити – ні в яким разі не дай, хай вона мучиться. Шо це не треба... Ціддиши на голки, а не треба – вона зараз прийде..., – каже, – ця відьма, її коле, її пече, її болит. Вона приходе, – дайте хоть шо-небудь, хоть таку кришечку хліба, шоб взяти в свої руки, – тоді її відходить, а як ні – тоді вона мучається [...]» (с. Морозівка Хмільницького р-ну)⁸⁸⁶; «Це колись казали тако, що треба, як шось корові погано, то треба голки варити, шоб кипіли вони, допіру ця людина, вона прийде, бо її буде таменьки шось робитися, вона прийде до тебе...» (с. Зозулинці Хмільницького р-ну)⁸⁸⁷; «...Це треба три голки поставить, шоб перецидить молоко, то не буде браться ведьма» (с. Грушки Хорошівського р-ну)⁸⁸⁸. «Не стає молока. Брали ше й варили молоко на

⁸⁸² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 399-Е, арк. 17.

⁸⁸³ Там само, спр. 399-Е, арк. 33.

⁸⁸⁴ Там само, спр. 532-Е, арк. 21.

⁸⁸⁵ Там само, спр. 532-Е, арк. 24.

⁸⁸⁶ Там само, спр. 532-Е, арк. 30.

⁸⁸⁷ Там само, спр. 532-Е, арк. 36.

⁸⁸⁸ Там само, спр. 486-Е, арк. 88.

голки... То прибіжить [відьма]. Ну брали молока, і на цідилку голки встромляли. І цідили молоко. І ставили в піч, нехай воно вариться. То прибіжить зразу. Дев'ять голок» (с. Середня Баранівського р-ну)⁸⁸⁹.

Слід звернути увагу на те, що навіть нині трапляються поодинокі свідчення про використання «циганських» голок. «[Як корова дає менше молока, щось їй пороблено, то треба було зціджувати молоко на] дев'ять циганок. [...]. Прибіжить (відьма. – Д. П.). [...]. Новий цідилок. Дев'ять голок навхрест. Видоїла. Треба три рази процідити: до сход сонця. Вдень не мий цідилка. Мені так казали, так я робила. Взяла, побовтала. Побовтала, і все. Тепер увечері процідила тож, і рано видоїла, процідила вже, получається, четвертий раз, і до схода сонця видій, виполоци, і цей цідилок усе цей став у печі, у челюстях, пригортай жар, і хай кипить. І прибіжить. Оце таке спасіння» (с. Красуля Баранівського р-ну)⁸⁹⁰.

«У мене така була сусідка, і з нею була її тітка. І та тітка видно уміла щось таке робити. В мене так: вранці молоко процідила, в обід уже скислося. Поставлю у холодну воду, вже вершок у воді, вже поперло. Пішла... ну я в тьоті була своєї, та й розкажую. А вона каже: «Візьми (чи то сім, чи дев'ять) голок. У цідилок візьми, застроми, і цідди молоко». Я ціджу молоко, приходять оця тітка. Маруська. Приходить: «А можна, я у вас візьму щавлю?» Завжди ж вона брала щавель. «Бери!» Пішла вона. Вставила молоко, а воно знов мені збігло. Вершок пішов у воду. На другий день я знов ціджу. В сім годин ранку припирається Маруся: «Та позичте грошей на хліб!» Кажу: «А це який магазин у цю пору одкритий?» І тако, думаю: «Шо, коле?» А вона так... назад, назад, назад. І пішла. І більш не приходила. Ну я не знаю. Правда, не правда. Так мені сказали – два рази підряд вона приперлася: «Я нареву щавлю!» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)⁸⁹¹. В цьому випадку голки були прості, а молоко лише цідили, нічого не варячи⁸⁹².

⁸⁸⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 155–156.

⁸⁹⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 43.

⁸⁹¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 25.

⁸⁹² Там само.

«Цідилко, в цідилко встромлять дев'ять голок, і ставить на жар, щоб кипіли. То обов'язково ведьми (ці, що роблять), прийдуть. Вроді таке. Каже, ми сидимо в хаті – йдуть вони вдвох. Ну то в Колодянці. Приходять, кажуть. І гукає: «Стецько, Стецько, Стецько!» Кругом хати ходя. А вона з дочкою, ця Стецька, в процілкову ляж (?)... що вони даліше будуть робить? Ходили, ходили, каже, кругом... не вчинила вона їм. А голки киплять на тому... То вони, каже, з загати соломи взяли, і пішли. Як уни шось знають. Ну нема, уни вже повмірали, їх нема» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)⁸⁹³.

Кожна оповідь респондентів, як бачимо, має свої, окремо властиві риси. Наприклад, голки слід було позичати в сусідів: «...То дев'ять голок треба зібрати. Позичити вісім голок по сусідах – вісім сусідів обійти, а дев'ята – своя. І той цідилок, що ти цідииш молоко – зав'язати, і варити. І голки варити. І вариши, і вариши, і вариши – аж поки не прийде та, що зробила тобі корові. Вона повинна прийти і шось у тебе позичити. Но її вже тоді не треба нічо позичати, і за нею треба виходити, щоб вона на обійсті даже листочка не взяла» (с. Зозулинці Хмільницького р-ну)⁸⁹⁴.

За матеріалами з Хмільницького району Вінницької області обрядового змісту набувало навіть паливо, на якому кипіли голки. «Це даже ми робили. Як в нас ше ось таке сталося з цею коровою, що вона... [її] тиждень не можна було видоїти, то вони казали тільки, що в середу назбирай... ну по дорозі – там гілочка якась, там, там. З цими гілочками за чередою, і в кастрілку молока кип'яти, і поклади цідилка, і кидай туди голок. То як уже це молоко кипіти, то її буде мучити, і вона прийде шось позичати. І, ви знаєте, оце я вірю – і так було. Як я ставлю варити це молоко, воно кипить... тої баби, вона померла... Вона приходить, і знала, що в неї є єдна така. Ой, та я злякалася – позич мені стірального порошка. А як так розтірялась, і кажу: «У мене нема стірального порошка». – «Ну позич, бо

⁸⁹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 86.

⁸⁹⁴ Там само, спр. 532-Е, арк. 38.

стірати – і нема». Ну, я кажу: «І в мене нема». І все. І вона вийшла, і всьо думає, і тако гілочку зломила, як деревце було під хатою, й пішла. То це правда. Шо як ці голки варити, то прийде – та, шо зробила, відьма» (с. Подорожня)⁸⁹⁵.

За інформацією одного з носіїв етнічної культури Луцького району, голки мали бути нові. «...Як на хуторі жили, там (?) баба... Все тії корови пока в хліві, зима – корова є корова. Тільки на пашу – всьо. До того доходить, шо б'ється, і молоко у кров переходить, і все продавали, продавали. Хтось дідові сказав там на..., на базарі, шо зробити. Значить, видоїти рано молоко у горшок, і піч, цідилку, процідити через ту цідилку, в цідилку дев'ять голок нових всадити... І той горшок у піч, і нехай там кипить. То має прийти тая, шо робить – ведьма, має прийти..., і просити чи жару, чи сірника... Ну шось таке. Вогню. Баба так зробила. Приходить Пінчанка Козильова. Приходить: «Ой, Мокреню, тут поїхав (?), забрав сірники, дай це во». А ця вже наладила такого колка доброго, шо мішали коровам цебрика, та вона його тії колком. Я тобі, каже, дам жару, і всьо во. І тим колком її погнала...» (с. Воротнів)⁸⁹⁶.

Отже, виявленій «відьмі» могли заподіяти шкоду (як розплату за її злочини). Про це також свідчить інформація з польового щоденника Лідії Артюх: «Од відьми варили цідилок, застромляли голки і в піч, то відьма прийде і буде проситися, шо більше не буде так робити» (с. Йосипівка Козятинського р-ну Вінницької обл.)⁸⁹⁷.

У Млинівському районі Рівненської області нам розповідали також про те, що «...на голки цідили молоко. В цідилку пхали дев'ять голок, і цідили молоко, тоді тую цідилку з тими голками перемили, виливали через межу» (с. Владиславівка)⁸⁹⁸. Процитоване цікаве тим, що проціджене молоко

⁸⁹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 53.

⁸⁹⁶ Там само, спр. 590-Е, арк. 10.

⁸⁹⁷ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 7.

⁸⁹⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 21. Там же зафіксовано ще один спосіб захисту молока від відьом: «...До схода сонця доїли [корову] і як не стає молока, то брали... вже не шкодували молока, такого віника-драпака, виливали в туалет, і тим віником товкли, і приказували: «Хочеш пити мос молоко, то напийся го...м». І перестали так забирати» (там само, спр. 590-Е, арк. 21).

виливали через межу. Границя – за визначенням російського етнолінгвіста Нікити Толстого – просторовий кордон, що розділяє «свій» та «чужий» світи⁸⁹⁹. Водночас з «межею» тісно переплетені танатологічні уявлення слов'ян⁹⁰⁰. Відомий німецько-французький етнолог Арнольд ван Геннеп ще на поч. ХХ ст. звернув увагу на семантичне навантаження символічної межі у праці «Обряди переходу»⁹⁰¹.

У випадку, якщо відьмі таки вдасться забрати з подвір'я хоча б якусь малесеньку річ, то всі описані дії втрачають сенс: *«...Не можна нічо їй давати, позичати з хати, бо може шось статися, а вона сиділа біля хати, взяла шось собі, позбирала, кинула в кишеню і пішла. І так ми корову продали, бо корова не доїлася»* (сміт Лопатин Радехівського р-ну)⁹⁰².

Очевидно, що окремої уваги заслуговує питання стосовно того, у який саме день народного календаря волинянам було доцільно використовувати голки в скотарському обряді.

Спорадичними є свідчення про те, що обряд з голками приурочувався до суботи перед Великоднем: *«Можеш хіба призвати, шоб знати хто зробив. То казали в Великодну суботу видоїти корову і в це цідилочко напхати голочок і цідити через ці голки, то ця відьма повинна прийти, шоб шось принести, чи позичити. Прийшла ця жінка і каже: «Витягни голки, бо вони мене дуже крепко колять»* с. Зозулинці Хмільницького р-ну)⁹⁰³.

За матеріалами І. Беньковського, щоб дізнатися про наявність конкретної відьми в селі, потрібно було до сходу сонця принести води з колодязя, налити в горщик і покласти на нього цідилку (всю обтикану голками і булавками), покласти її в піч на повільний вогонь і варити.

⁸⁹⁹ Толстой Н. И. Граница. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 537.*

⁹⁰⁰ Толстой Н. И. Граница... С. 538.

⁹⁰¹ Геннеп А., ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / пер. с франц. Ю. В. Ивановой, Л. В. Покровской. Москва: Восточная литература, 1999. С. 19–28.

⁹⁰² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 399-Е, арк. 42.

⁹⁰³ Там само, спр. 527-Е, арк. 30.

Прикметно, що описана дія відбувалася в Чистий четвер перед Великоднем⁹⁰⁴.

Дослідниця волинської демонології А. Кривенко зауважує, що цей «магічний спосіб для виявлення і нейтралізації відьом» застосовувався «напередодні Великодня, Трійці, Купала чи інших свят»⁹⁰⁵.

І все ж описаний у різних варіантах обряд, пов'язаний з голками, на теренах історико-етнографічної Волині, як правило, мав саме оказіональний характер. Про це свідчить головна причина, яка спонукала респондентів до здійснення описаного обряду: *«Забрала чарівниця молоко, ну то то й робили... То нема різниці, коли. Коли сь задумала – та й робила»* (с. Монастирок Золочівського р-ну)⁹⁰⁶. А. Кривенко звертає увагу також на те, що молоко цідили на голки тоді, коли корова втрачала його внаслідок відьомських діянь, зокрема після отелу⁹⁰⁷, бо саме тоді дійна тварина була найбільш вразливою.

Траплялися випадки, коли молоко цідили не тільки на голки, але і на серп: *«...Ше казали, шо можна якось через серп цідити то молоко, але я того не робила, то так не знаю. Казали якось на серп цідити то молоко. Часом прийде хтось, хто дійсно не винуватий, акурат на той момент попаде»* (с. Бордуляки Бродівського р-ну)⁹⁰⁸; *«Вищеркали корову, взяла цідилочка чи маслечка була, а поверх цієї марлечки серпа клали, і молоко попадало там на серп... Шоб не крала молока відьма»* (с. Петриківці Хмільницького р-ну)⁹⁰⁹; *«...Знахар сказав, шо треба видоїти корову і взяти то молоко вилити на розпеченого серпа, і буде ту відьму дуже пекти, і вона прийде»* (с. Підгора Кременецького р-ну Тернопільської обл.)⁹¹⁰; *«Розпалювали на вогні [серп], і цідили молоко через той серп, в якусь посудину. То казала же..., та чарівниця..., вже так її пече... совість (чи шо*

⁹⁰⁴ Бъньковскій И. Обычаи и повѣрья, приуроченные к «Велькодню»... С. 71.

⁹⁰⁵ Кривенко А. Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст... С. 181–182.

⁹⁰⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 23–24.

⁹⁰⁷ Кривенко А. Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст... С. 181–182.

⁹⁰⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 399-Е, арк. 17.

⁹⁰⁹ Там само, спр. 527-Е, арк. 37.

⁹¹⁰ Там само, спр. 147-Е, арк. 16.

там – не знаю), же би вона поверне те молоко назад...» (с. Монастирок Золочівського р-ну)⁹¹¹. В Новоград-Волинському уїзді молоко на серп лили і в тому випадку, коли ластівка перелетіла попід корову, через що остання доїлася кров'ю⁹¹².

Цідили молоко і на ніж: «...*Ножка ставлять на банку чи на відро і цідилка, і на цей ніж лют...*» (с. Зозулинці Хмільницького р-ну)⁹¹³.

Схожі способи були відомі не лише волинянам. Так, на Підляшші молоко лили також на розжарений серп⁹¹⁴. У Проскурівському уїзді Подільської губернії для «виявлення» відьми і знешкодження її впливу на корову розжарювали підкову, кидали її у дійницю і доїли тварину на палаючу підкову. Вважалося, що така дія спричинить відьмі нестерпний біль у шлунку⁹¹⁵.

У Харківській губернії для виявлення чародійки та позбавлення худоби від її впливу молоко постраждалої тварини кип'ятили на пательні і виливали під поріг⁹¹⁶. Українці Саратовської області (Російська Федерація) з цією самою метою лили молоко на розпечену сковорідку, а потім водили по ній ножем⁹¹⁷. У поодиноких випадках з цією самою метою пекли цвяхи: «...*Тре йно взяти цьвоки і пекти, а вона сама прибіжит, бо її пекти буде*» (с. Молошковичі Яворівського р-ну Львівської обл.)⁹¹⁸. В уривках із матеріалів етнографічної комісії Всеукраїнської АН (Дніпропетровщина), опублікованих Валентиною Борисенко, виявляємо подібний варіант, але без дії «цідити молоко» на залізний предмет. Коли відьма вже «зіпсувала» корову, виконували такі рекомендації: «...Здій корову, купи нову покришку,

⁹¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 23–24.

⁹¹² Rokossowska Z. Pojęcia o przyrodzie. Jurkowszczyzna w pow. Zwiahelskim. *Wista*. 1900. Т. XIV. Zesz. VI. Listopad-Grudzień. S. 776.

⁹¹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 38.

⁹¹⁴ Конєва Я. Хтонічний світ холмщаків та підляшуків. *Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. В. Борисенко. Київ: Родовід, 1997. С. 315.

⁹¹⁵ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. I: Вѣрованія и суевѣрія. Загадки и пословицы. Колдовство. С. 56.

⁹¹⁶ Иванов П. В. Народные рассказы о ведьмах и упырях. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1992. С. 439.

⁹¹⁷ Зайковская С. А. Скотоводческая магия в украинском анклав (Самойловский р-н, Саратовской обл.). *Живая старина*. 2014. № 4. С. 57–58.

⁹¹⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 454-Е, арк. 14.

тільки не торгуйся, що запроси, те й дай, тоді налий в покришку молока й постав на жар, так тоді побачиш всіх відьом, які тобі спортили корову. Так і було, одна прийшла солі позичати, друга – сірників, третя щось спитати»⁹¹⁹. Українці Старобільського уїзду Харківської губернії кип'ятили молоко від «зіпсованої відьмою» корови на пательні, опісля виливаючи його під поріг. На закінчення цього процесу мала прийти відьма, яка зробила корові зле, з запитанням: «На що ви мучите скотину?»⁹²⁰. Щоб позбутися злого впливу відьми на худобу, кип'ятили молоко на сковороді у Валуйському уїзді Воронізької губернії⁹²¹, Катеринославському уїзді Катеринославської губернії⁹²², Новопсковському районі Луганської області⁹²³. Доцільно зауважити, що обрядодія зі сковорідкою, як правило, є okazіональною, і спеціально до дня св. Іоана Хрестителя не практикувалася.

Задля того, щоб виявити чарівницю, на Холмщині встромляли розпечену у вогні голку в масло, а в цідилко запахали шпильки і кидали в окріп⁹²⁴. На Західному Поділлі варили цідилко, в яке встромляли дев'ять або дванадцять голок. Якщо чарівниці не вдавалося нічого отримати з дому господаря, то вона зізнавалася у скоєному⁹²⁵.

На теренах Полісся України також цідили молоко на голки для розпізнання відьми. Тут їх варили в Купальську ніч – на купальському багатті палили дев'ять голок з відламаними вушками⁹²⁶. Як і волиняни, поліщуки вірили, що відьма, прибїгши до господаря, намагатиметься вкрати хоча б соломинку з подвір'я. В іншому випадку вона втратить можливість

⁹¹⁹ Борисенко В. Матеріали етнографічної комісії ВУАН – важливе джерело для дослідження традиційної культури 1920 – 1930-х рр. (на прикладі Дніпропетровщини). *Етнічна історія народів Європи*. 2020. Вип. 62. С. 10.

⁹²⁰ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под редакцией В. В. Иванова... С. 290.

⁹²¹ Знадоби до української демонології. Т. II. Вип. 2 / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т XXXIV. С. 98.

⁹²² Новицький Я. Духовний мір в представлені малоруссакого народа... С. 175–176.

⁹²³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 457.

⁹²⁴ Конєва Я. Хтонічний світ холмщаків та підляшуків... С. 315.

⁹²⁵ Болтарович З. Є., Скрипник Г. А. Традиційні народні знання: історія і розвиток. *Поділля: історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. А. П. Пономарьов. Київ: Доля, 1994. С. 355–356.

⁹²⁶ Валенцова М. М. Игла. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т.* / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 333.

шкодити такому обійстю⁹²⁷. У селі Радівці Деражнянського району Хмельницької області, щоб прикликати відьму голки варили в молоці⁹²⁸.

Схожий спосіб, у якому фігурували голки, був відомий також українцям села Пужники Буцацького повіту⁹²⁹. Щоб прикликати відьму додому, потерпілий власник худоби брав кусень сирого полотна, втикав у нього дев'ять шпильок і варив, допоки та не набіжить⁹³⁰. Подібний метод описав Іван Франко у праці «Людові вірування на Підгір'ю». Уважалось, що найпростіший спосіб заманити чарівницю до садиби – розпекти над вогнем ті шпильки, які жінка мала на собі під час шлюбу. Чим більше розпекати їх, тим більше відьму пектиме⁹³¹.

Слід звернути увагу на те, що голка, серп, ніж, підкова – залізні предмети. Метали (зокрема залізо, олово, срібло, мідь, ртуть) мали велике значення у народній оказіональній та календарній обрядовості слов'ян⁹³². Цінність металів була настільки значущою, що у слов'янській міфології на пізніх етапах її розвитку навіть сформувалися окремі персонажі – духи-покровителі копалень⁹³³. У народній культурі залізо має особливий статус, бо гартується у вогні та воді. Крім того, залізо тверде, міцне, довговічне, протилежне живій природі. Видобувають його з-під землі. Водночас, як пише Олена Левкієвська, з огляду на те, що залізо не росте, не розвивається, воно часто фігурує як атрибут нечистої сили⁹³⁴. Залізні предмети слугують оберегами людей та худоби від злих сил; заліза бояться відьми⁹³⁵.

⁹²⁷ Левкиевская Е. Е. Отбирание молока. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 586.*

⁹²⁸ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 764.

⁹²⁹ Тепер неіснуюче село.

⁹³⁰ Знадобы до галицько-руської демонології / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1904. Т. XV. С. 190.

⁹³¹ Франко І. Людові вірування на Підгір'ю... С. 217.

⁹³² Левкиевская Е. Е. Металлы. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 245.*

⁹³³ Левкиевская Е. Е. Металлы... С. 247.

⁹³⁴ Левкиевская Е. Е. Железо. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 198.*

⁹³⁵ Левкиевская Е. Е. Железо... С. 199.

Ніж слов'яни широко використовували як оберіг через його здатність вколоти, поранити небезпеку чи розрізати її на шматки⁹³⁶. Підкова була наділена апотропеїчними функціями у зв'язку з тим, що під час її виготовлення коваль постійно бив по ній молотом, а згодом – кінь топтав підкову об землю⁹³⁷.

І все ж, в описаному вище обряді скотарської магії ключову роль відігравали саме голки. На це є свої причини. З одного боку, це зручно з практичного погляду (використання з цією метою серпа потребує додаткових зусиль). З іншого боку, голки відігравали вагомий роль у магичних обрядодіях. Матеріали Володимира Шухевича свідчать, що на Гуцульщині мольфарі використовували ці маленькі колючі предмети на ляльках-копіях вола чи корови: «... Натиче куклі тих игол усюди: у хробак, у йизик, аби худоба не могла їсти ані пити...»⁹³⁸. О. Левкієвська звертає увагу на те, що небезпеку можна «вколоти», «заколоти», «проткнути». Так, вилами проштрикали градову хмару, голками її кололи; осиковим колом пробивали могилу померлого, щоб той не став вампіром; дерев'яними кілками кололи діри в землі, щоб не дошкуляли миші⁹³⁹. Через те, що відьму буде «пекти» і «колоти», вона прийде просити пощади.

Західні слов'яни з метою виявлення відьми і повернення втраченого молока використовували гілки шипшини чи глоду. Так, у словаків господиня робила вінок з шипшини, крізь який проціджувала молоко. У Мораві (Чехія) кип'ятили молоко на вогні, розведеному з гілочок шипшини. Чехи били по видоєному молоці гілкою шипшини або глоду, зрізаною опівдні. Цю дію супроводжувала також народна промовка⁹⁴⁰.

Натомість литовці доїли корову крізь обручку, а видоєне молоко виливали у пічку. Вони вірили, що після цього прийде відьма, яка «вкрала»

⁹³⁶ Левкієвская Е. Е. Нож... С. 430.

⁹³⁷ Левкієвская Е. Е. Подкова. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 97.*

⁹³⁸ Шухевич В. Гуцульщина. Пята часть. Львів: Загальна Друкарня, 1908. С. 211.

⁹³⁹ Левкієвская Е. Е. Славянский оберег. Семантика и структура. Москва: Индрик, 2002. С. 99.

⁹⁴⁰ Левкієвская Е. Е. Колючий. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 567.*

молоко, і проситиме дати їй що-небудь. Давати, звісно, чародійці нічого не можна⁹⁴¹. Вірування, пов'язані з вогнем, голками (чи сковородою) – загальноєвропейські (Шотландія, Східна Пруссія)⁹⁴².

Отже, проаналізувавши матеріали з історико-етнографічної Волині, можна зробити певні загальні висновки.

Великодня обрядовість волинян насичена скотарською складовою і має комплексні ознаки. Структурними компонентами скотарської обрядовості великодніх свят є такі: а) виявлення відьми – крадійки молока; б) обрядові відвідини хліва господарями на Великдень із пригощанням худоби свяченим та використання свяченого (зокрема, обрядового хліба) під час оказій.

Перший вигін худоби на пашу упродовж великодніх свят – менш усталений і скрізь не побутує, про що вже йшлося у попередньому розділі.

Скотарська тематика Трійці у волинян здебільшого має апотропеїчний характер. Вона виразно прослідковується у кількох аспектах. 1. Осика – клечальне дерево для замаювання місць, пов'язаних із худобою, передусім хліва. 2. Зіллям, освяченим на Трійцю (Божого Тіла у північній смузі Львівської області), обкурювали худобу або кидали його в пійло з метою її захисту від злих сил. 3. Звичай «викрадення корів» на Трійцю має локальне поширення. Частіше побутував звичай плести вінки для домашньої худоби, який практикували в період Зелених свят. Він був не лише загальноволинським явищем, а й загальнослов'янським. 4. На відміну від інших структурних одиниць історико-етнографічного районування України, на території Волині Зелені свята не супроводжували пастуші забави, насичені обрядовими діями.

Скотарська обрядова тема дня Різдва св. Іоана Хрестителя містила у волинян передусім апотропеїчну складову. Захист хліва та худоби від відьом та іншої нечисті на Купала також посідав чільне місце у календарно-побутовій обрядовості волинян, українців загалом. Звичаї й обряди Іванового

⁹⁴¹ Янулайтис А. Литовскія суевѣрья и примѣты. Собранныя в Шавельском уѣздѣ Ковенской губерніи. *Живая старина*. 1906. Год XV. Вып. III. Отд. II. С. 157.

⁹⁴² Гольцман Е. Дурной глаз. Книга об обычаях и суевериях народов мира. Москва: Прометей, 1990. С. 23.

свята на Волині найбільше перегукуються з поліськими традиціями. Водночас обряд з умовною назвою «цідити молоко на голки», який московські етнолінгвісти трактують як купальський, на досліджених теренах мав переважно оказіональний характер.

Обряд «цідити молоко на голки» супроводжувало кілька ключових дій. Невід'ємними атрибутами цього обряду були передусім голки (бо колючі), молоко і вогонь. Якщо відьму пектиме, то вона прийде проситися, «а ти їй нічого не дай». Цілком імовірно, що була у волинян і наявність вербального супроводу цієї обрядодії, але зафіксувати її, на жаль, не вдалося. Випадки, коли замість голок населення Волині використовувало інші предмети (серпа, ножа тощо) є радше винятками з загального правила.

Голка була і залишається основним предметом, за допомогою якого волиняни не лише розпізнавали відьму, але й робили її вразливою. Водночас обряд, у якому фігурували голки, давав змогу при сприятливих обставинах позбутися її шкідливого впливу. Цей процес для самої відьми не проходив безболісно. Крім того, опісля його завершення, чарівниця мала всі шанси постраждати фізично. Тому маємо підстави вважати, що такий обряд потребує ширшої класифікації, ніж це зараз прийнято, адже з його допомогою можна не лише розпізнати відьму, але й зліквідувати наслідки її впливу на худобу.

РОЗДІЛ 4

ТРАДИЦІЙНА ЗВИЧАЄВА КУЛЬТУРА ЗАВЕРШЕННЯ ПАСТІВНИЦЬКОГО СЕЗОНУ

У пам'яті респондентів навіть станом на сьогоднішній день існують чіткі або розмиті межі часу, коли повністю закінчували випасати худобу. Насамперед звернемо увагу на заздалегідь обумовлені респондентами дні. Принагідно будемо зауважувати окремі деталі, пов'язані з темою скотарства в народному календарі.

Покрова. Покрова була першим святом, після якого могли припиняти випас худоби: *«Покрова 14 жовтня, то після Покрови ще женут, буває. А бувають такі роки, що на Покрову сніг упаде, то вже й не поженут. Ну то це від погоди залежит»* (с. Подорожня Хмільницького р-ну)⁹⁴³; *«За Покрову, до Покрови пасуть. Часом за Покровою ще пасуть»* (с. Новоселівка Млинівського р-ну)⁹⁴⁴.

Вважалося, що пасли до 14 жовтня, бо, *«як прийшла Покрова, то з'їла полудень корова»* (с. Угольці Гощанського р-ну)⁹⁴⁵; *«На Покрову дні маленькі. Вже полудня нема, вже три рази не треба їсти. Кажуть: «Покрова, вже з'їла твій полудень корова»»* (с. Синів Гощанського р-ну)⁹⁴⁶. *«Обично до Покрови щиталося. До Покрови казали ще обід, а після покрови вже цілий день робити. Ну, вже обіда нема – нема коли обідати»* (с. Княгинине Демидівського р-ну)⁹⁴⁷; *«До Покрови дояться корови, а по Покрові іде молоко в роги»* (м. Великі Мости Сокальського р-ну)⁹⁴⁸.

У обстежених селах північної частини Золочівського району, якщо йшлося про усталену дату завершення випасу худоби, респонденти зазвичай

⁹⁴³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 57.

⁹⁴⁴ Там само, спр. 590-Е, арк. 39.

⁹⁴⁵ Там само, спр. 283-Е, арк. 39. Н. Демцюх також зафіксувала інформацію про те, що пасли худобу до Покрови також у селах Бугрин і Новоставці Гощанського р-ну. Там само, арк. 14; 16.

⁹⁴⁶ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 241.

⁹⁴⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 58.

⁹⁴⁸ Там само, спр. 114-Е, арк. 9.

вказували на день свята Покрови: *«До Покрови пасли все. А після Покрови ше де хто хтів, то дехто собі вигонив, а так де вже, де хто мав чим годувати, то вже тримав... то я вже тримала колись корову вдома»* (с. Жуличі Золочівського р-ну)⁹⁴⁹. Як правило, до Покрови пасли худобу пастухи (с. Жуличі)⁹⁵⁰. *«Ну то пасут так. У нас було ше колись, я пам'їтаю, шо пасли, то казали: «До Покрови пасесі корови». Бо то пасли колгосп, а я пас, допустім, сусіда. Там ше йкийсь сусід ше пас когось. До Покрови пасли, так якби в лузі пасли. Пастухи. А після Покрови вже ти хотів пасти – то пас, а не хотів пасти – то віддав, і всьо. (?)... і вже паси, як хочеш»* (с. Жуличі Золочівського р-ну)⁹⁵¹; *«До Покрови казали, шо: «О, вже Покрови, то вже будем пасли куда хтіли... Туда будем гонили по Покрові»»* (с. Скварява Золочівського р-ну)⁹⁵².

Пасли до Покрови худобу у селі Перемиль Горохівського району⁹⁵³. Втім, інший респондент з цього самого села інформував, що випас худоби продовжувався до дня архангела Михаїла⁹⁵⁴.

«Ну колись казали, шо Покрова покриє як не листом, то снігом. То більшість казали, шо це вже до Покрови. Але як Покрова, то ше в нас після Покрови пасуть і пасуть» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)⁹⁵⁵.

У Баранівському районі Житомирської області не вдалося зафіксувати інформацію про свято Покрови як день завершення пастівницького сезону, втім привернув до себе увагу один цікавий з погляду скотарства аспект, зафіксований лише в селі Красуля: *«На Покрову, казала мені ця Зайчиха, ця Ганька, шо на Покрову візьми косу, обійди хліва три рази до схода сонця. Оце – то казала»*⁹⁵⁶. На жаль, не вдалося з'ясувати, навіщо здійснювали саме таку

⁹⁴⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 14.

⁹⁵⁰ Там само, спр. 670-Е, арк. 16.

⁹⁵¹ Там само, спр. 670-Е, арк. 18.

⁹⁵² Там само, спр. 670-Е, арк. 3.

⁹⁵³ Там само, спр. 332-Е, арк. 23.

⁹⁵⁴ Там само, спр. 332-Е, арк. 33.

⁹⁵⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 106.

⁹⁵⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 49.

дію конкретно на день свята Покрови⁹⁵⁷. Подібне повір'я побутувало на Поліссі (с. Бірки Любешівського р-ну Волинської обл.). Щоправда, рекомендація здійснення такої апотропеїчної обрядодії стосувалося будь-якого «рокового» свята⁹⁵⁸. У волинян коса вважалася сильним апотропеїчним предметом, про що свідчить опис 1859 року зі села Костянтинівки Бердичівського уїзду. Так, за порадою місцевої знахарки, у випадку, коли корова захворіє, слід було принести в чоловічому чоботі води з трьох криниць і злити її на залізну косу⁹⁵⁹.

Отже, Покрову можна розглядати як перше рубіжне свято українців, пов'язане з повним припиненням випасу худоби. До Покрови ще зберігається тепла погода, як і якісний корм⁹⁶⁰.

Свято Покрови Пресвятої Богородиці має візантійські корені⁹⁶¹. Це свято свого часу утвердилося лише на території Київської митрополії і стало традиційним для українських земель⁹⁶². У народних уявленнях воно насичене скотарськими мотивами та знаменує перехід від літнього до зимового календаря⁹⁶³.

Договір з пастухом був до Покрови у селі Хрестище Слов'янського району Донецької області⁹⁶⁴. Як зазначав Михайло Тиводар, до Покрови українці Карпат збирали весь урожай з полів, а тому з цього дня худоба

⁹⁵⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 49. Росіяни Череповецького уїзду тричі оббігали навколо дворів, при цьому стараючись не впасти. Це робили для того, щоб корови ходили ночувати додому. Щоправда, ця дія здійснювалася на Чистий четвер, а не на свято Покрови. Див.: Антипов В. А. Народныя примѣты, касающіяся погоды и сельскаго хозяйства. *Живая старина*. 1901. Год XI. Вып. III–IV. Отд. V. С. 131–132.

⁹⁵⁸ Галайчук В., Ципишев С. Народний календар Любешівщини в обрядах, звичаях та фольклорі. Закінчення. *Народознавчі зошити*. № 1. 2021. С. 186.

⁹⁵⁹ Мёрдер А. Мелочи из архивов юго-западнаго края. *Кіевская старина*. 1900. Т. LXVIII. Кн. 1. Январь. Отд. II. С. 3.

⁹⁶⁰ Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег-Торонто: Український Національний Видавничий Комітет, 1963. Т. V. Осінній цикл. С. 178.

⁹⁶¹ Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Літургійний рік Української Католицької Церкви... С. 228.

⁹⁶² Агапкина Т. А. Покров. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 127; Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Літургійний рік Української Католицької Церкви... С. 228–233.

⁹⁶³ Агапкина Т. А. Покров... С. 127.

⁹⁶⁴ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 93.

випасалась вільно на всіх ґрунтах⁹⁶⁵. З цього приводу писав Володимир Охримович: «В Верховині є звичай, що на весну перед св. Юрієм і в осени по св. Покрові (по Покровіх, 13 октябрю) вільно кожному пасти свою худобу на чужих ґрунтах, не оглядаючись ні на які межі, де кому вигідно»⁹⁶⁶.

Натомість полонинський випас українці Карпат, як правило, завершували ще раніше – до свята Різдва Пресвятої Богородиці (21 вересня)⁹⁶⁷. Зокрема, пастівницький сезон на гуцульських полонинах завершувався з 21 до 30 вересня. Тоді ж газди розраховувались з депутатом за випас худоби⁹⁶⁸.

Поліщуки у цей день «загодовували» худобу, щоб та була гладкою упродовж усієї зими (с. Бехи Ушомірського р-ну Коростенської округи)⁹⁶⁹. «Загодовували» худобу «снопом першого жаття». Навіть у тому випадку, коли худобу не залишали на зимівлю у день Покрови, все ж її уранці загодовували на Покрову житньою соломою (с. Бехи)⁹⁷⁰. Подібний звичай був поширений і в інших місцевостях східнослов'янського ареалу. Так, у Кадниковському уїзді Вологодської губернії на Покрову худобу годували останнім снопом з вівса, щоб та краще їла корм узимку⁹⁷¹. У Вельському уїзді тієї самої губернії худобу загодовували вівсяним снопом у покровську суботу. Це робили для того, щоб її «не брав замор»⁹⁷². У Рибинському уїзді Ярославської губернії звичай «загодовувати худобу» побутував теж. Останній сніп «дожина» (сніп з ярової пшениці) жінці несли з поля до себе. Його клали у передній кут чи на лавку. Цей сніп зазвичай стояв під «божницей». Ним згодом господар

⁹⁶⁵ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 394.

⁹⁶⁶ Охримович В. Знадоби для пізнання народніх звичаїв та поглядів правних. *Житє і слово. Вістник літератури, історії і фольклору* / Видає Ольга Франко. Львів, 1895. Т. III. С. 391.

⁹⁶⁷ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 394.

⁹⁶⁸ Мандыбура М. Д. Гуцульское полонинское хозяйство второй половины XIX – начала XX в. *Карпатский сборник*. Москва: Наука, 1972. С. 18.

⁹⁶⁹ Кравченко В. Зібрання творів з архівної спадщини... С. 364.

⁹⁷⁰ Там само. С. 522.

⁹⁷¹ Зеленин Д. К. Описаніе рукописей Ученаго архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 203; Дилакторскій П. Праздник Покрова у крестьян Двиницкой волости. *Этнографическое обозрѣніе*. 1903. Год 15. Кн. LIX. № 4. С. 125.

⁹⁷² Зеленин Д. К. Описаніе рукописей Ученаго архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 247.

«загодовував» худобу. Лише у випадку відсутності господаря «загодовувала» худобу господиня. Робили це так. На свято Покрови йшли у двір і роздавали всім свійським тваринам цього останнього снопа. Особливе зацікавлення викликає те, що сніп роздавали в рукавицях – аби худоба не замерзла взимку⁹⁷³.

Росіяни Солигалицького уїзду Костромської губернії стригли на Покрову гриви коней і кінчики хвостів худоби, а відстрижену шерсть застромлювали у ворота двору для захисту її від домовика⁹⁷⁴. У Новгородській губернії 14 жовтня свійських тварин переводили на стійлове утримання⁹⁷⁵.

І все ж, хоча Покрова і має статус порубіжного свята, але волиняни випасають худобу переважно значно довше.

Михайла. На теренах етнографічної Волині саме це свято найчастіше було означеним днем, коли припиняли сезонний випас худоби. «Ну, обично кажуть, що до Михайла треба пасти. Але якщо погода дозволяє, значить пасуть і далі» (с. Давидівка Хорошівського р-ну)⁹⁷⁶. На Рівненщині худобу пасли до Михайла або до першого снігу (села Вільгір, Іллін, Гошанського р-ну)⁹⁷⁷. До 21 листопада пасли тварин також на теренах Волинської (м. Берестечко, с. Богунівка, с. Перемиль Горохівського р-ну)⁹⁷⁸ та Львівської (с. Пристань Сокальського р-ну)⁹⁷⁹ областей. Іншими словами, випасати худобу до Михайла було властивим явищем для всієї території етнографічної Волині: «...Десь до Михайла [пасуть]» (с. Перекалі Демидівського р-ну)⁹⁸⁰. «На Михайла корови заганяють» (с. Грушки Хорошівського р-ну)⁹⁸¹. «Худобу випасали хазяї. Наймали хлопчиків, вони випасали. Наймали на ціле літо, до

⁹⁷³ Костоловскій І. В. Из повѣрій Ярославской губерніи. *Етнографическое обозрѣніе*. 1906. Год 18. Кн. LXX–LXXI. № 3–4. С. 217–218.

⁹⁷⁴ Журавлев А. Ф. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян... С. 203.

⁹⁷⁵ Кедров Н. Народный взгляд на уход за рогатым скотом в Новгородском краѣ... С. 3.

⁹⁷⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 113.

⁹⁷⁷ Там само, спр. 283-Е, арк. 3; 32.

⁹⁷⁸ Там само, спр. 332-Е, арк. 9, 10; 17–18; спр. 334-Е, арк. 72.

⁹⁷⁹ Там само, спр. 114-Е, арк. 6.

⁹⁸⁰ Там само, спр. 590-Е, арк. 70.

⁹⁸¹ Там само, спр. 486-Е, арк. 82.

листопада. До Михайла, до 21 листопада. Тоді хазяїн вже розраховується з ними, дякує пастухам. Корів починали випасати у травні, може у квітні. Пастухів пасло по два, по три» (с. Грушки)⁹⁸²; «Як добрий господар і мав гроші, то платив за місяць, а як не, то якось вони весною наймають, у маю, чи коли там уже вигонять корів. На Юрія само більше вигонили, це мама вже моя розказувала. То аж пасуть до Михайла, якщо, а тоді вже цьому пастуху платять гроші. Вже як поставили корів на одгодівлю, то йому заплатили там шось. Це вже моя мама розказувала» (с. Грушки)⁹⁸³; «Це пасли до Михайла – таке свято, а тоді вже не пасут – всьо, кінець» (с. Воронівці Хмільницького р-ну)⁹⁸⁴; «До Михайлового дня [...]. На Михайла в нас випадав сніг перший [...]. От до Михайла так приблизно пасли корови» (с. Черешнівка Дубенського р-ну)⁹⁸⁵; «Ше до Михайла пасли. Це так на Михайла, до Михайла пасуть, а тоді приганяють, заганяють, та й більш не виганяють. Це така приказка є» (с. Івановичі Черняхівського р-ну)⁹⁸⁶; «Я то пас сам, це з весни я пошов пасту – аж до Михайла. На Михайла одпас, на Михайла роцот мені, і я вже пішов додому» (с. Давидівка Хорошівського р-ну)⁹⁸⁷; «Обично, якщо погода дозволяє, то пасуть до Михайла. А вже на Михайла, вже стає худоба на хлів... Ну то вже на Михайла... це, кажуть: «Михалко приїде на білому коні». Вже може сніг впасти на полі» (с. Рилівка Шепетівського р-ну)⁹⁸⁸.

Чому саме Михайла було знаковим святом, яке закінчувало літній календарний цикл і розпочинало зимовий? Тут є дві обставини. Перша з них – це природо-географічні особливості Волині. Друга причина має звичаєво-обрядовий підтекст, адже на Михайла «могорич пастухам давали»⁹⁸⁹; «могоричі ставили»⁹⁹⁰ (с. Давидівка Хорошівського р-ну). На Михайла

⁹⁸² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 88.

⁹⁸³ Там само, спр. 486-Е, арк. 90.

⁹⁸⁴ Там само, спр. 532-Е, арк. 2.

⁹⁸⁵ Там само, спр. 590-Е, арк. 79.

⁹⁸⁶ Там само, спр. 486-Е, арк. 96.

⁹⁸⁷ Там само, спр. 486-Е, арк. 111.

⁹⁸⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 61–62.

⁹⁸⁹ Там само, спр. 486-Е, арк. 114.

⁹⁹⁰ Там само, спр. 486-Е, арк. 115.

пастухи також отримували свою платню: «Наприклад, дядька Кирила пасли хлопці. Ну мою корову займає, то й бери мою. (?) извесно було. Колись треба було пуд жита дати. За все літо. Мою корову пасеться. [Це за одну корову пуд жита]. Це за все літо. Це пуд скільки – шістнадцять кіло. Отаке було колись. А заре – очередь однас. У нас заре мало корів у селі» (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)⁹⁹¹; «Ну, як уже кончають пасти. Осінню. Як це Михайла... А так ціле літо пастух ходять. Ну пашиню більш давали. Ну хто пашиню, а хто гроші» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)⁹⁹²; «Ось о після війни – то так наймали. За місяць – рубля, а при кінці – то давати треба було 16 кіл зерна. При кінці пасовиська. Так після війни пасли. Оце я даю кожного місяця рубля цим пастухам, а як уже вони кончат пасти, то вони ходять, мають (?) важат мішки і забирають зерно. У кожну хату йдуть – і беруть зерно. Осьо приблизно раз коло разу. У мішки забирають – і додому тих два пастухи. Це хто тільки напас корову йому – то той мусит дати 16 кіл зерна, чи пшениці, чи жита»⁹⁹³; «До Михайла оце пасут, у них у законі є кончено, вони ідуть уже з мішком, чи там з чим, беруть пашиню забирають, там хто гроші платить. Хто як. В кого нема пашині, то платив гроші». «За ціле літо вони (пастухи. – Д. П.) собі заробили, там договір склали, а потом їм вже платят. [...]. На Михайла йдуть, вони вже кончили, йдуть по хатах, чия корова була – та пасли, і одбірають там хто гроші, хто пашиню. Як хто» (с. Воронівці Хмельницького р-ну)⁹⁹⁴.

Але пастухи могли продовжити випас худоби якщо для цього були сприятливі природні умови: «Ну, так воно, він каже – ну поки снігу не буде, як ви ще хочете, то я ще буду пасти. То пасе доти він, поки там зможе» (с. Зозулинці Хмельницького р-ну)⁹⁹⁵; «Худобу до Михайла пасли. А після Михайла доплачували. А пас..., ціле літо пасеш корову, два пуди жита. А вже після Михайла як пасеш, то тоді ще доплачували» (с. Мокре Баранівського р-

⁹⁹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 88.

⁹⁹² Там само, спр. 700-Е, арк. 82.

⁹⁹³ Там само, спр. 532-Е, арк. 2.

⁹⁹⁴ Там само, спр. 532-Е, арк. 6.

⁹⁹⁵ Там само, спр. 532-Е, арк. 33.

ну)⁹⁹⁶.

Пасли до Михайла, бо «на білому коні (Михайло їде). До Михайла, ще буває, що худоба пасеться. От ми раз пасли очерідь і погнали на Михайла пасти, вже пригнали всі в снігові» (с. Сальник Калинівського р-ну Вінницької обл.)⁹⁹⁷. З цього приводу побутувало цікаве повір'я у Хмільницькому районі: «Кажуть, на Михайла, як-но хто об'їде вулицю чи посьолок сивим конем, то дівчата не будуть заміж виходити. Таке повір'я в нас є. Не можна, щоб сивим конем об'їджали» (с. Рибчинці Хмільницького р-ну)⁹⁹⁸.

Українці багатьох історико-етнографічних районів завершували пастуший випас худоби на день св. Арх. Михаїла. «Ото пастухи пасли до Михайла, празник Михайла, осінь глибока вже. А тоді пасли сами, хто куди, якщо тепло» (сmt. Котельва Котелевського р-ну Полтавської обл.)⁹⁹⁹. Пастух пас худобу «до Михайла. І як согласиться. Смотри яка погода. Як рано зима, то до Михайла. А як зима тепліша, осінь, тоді й довше» (с. Токарі Лебединської міської ради Сумської обл.)¹⁰⁰⁰. «Наймали пастуха, він кормився у того, хто наймав і до Михайла, такий договір – не письменний, а так договорювались – до Михайла. Якщо тепло ще буває, значить, хоче пастух – і далі пасе. Тоді вже плату хазяїн платить. Дає буханець хліба, коли провждає вже додому його. Як тепло, то довше пасе» (с. Стебниця Хорошівського р-ну)¹⁰⁰¹. Пастухи пасли худобу до 21 листопада у селі Вороб'їв Ріпкинського району Чернігівської області¹⁰⁰². Як зазначає дослідник традиційного скотарства поліщуків М. Гладкий, поліщуки Середнього Полісся давали пастухові у поле в день першого вигону хліб, а після попасу ввечері ділили його поміж худобою. У селі Зірка Поліського

⁹⁹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 70–71.

⁹⁹⁷ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 6.

⁹⁹⁸ Там само. С. 12.

⁹⁹⁹ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 262–263.

¹⁰⁰⁰ Там само. С. 302.

¹⁰⁰¹ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 123.

¹⁰⁰² Там само. С. 481.

району цей хліб клали також на покуті, де він лежав до закінчення пастівницького сезону – дня св. Арх. Михаїла. Тільки тоді цей хліб давали худобі. Вносили хліб, обмотавши його рушником, бо «з голим хлібом не мона»¹⁰⁰³.

У росіян іноді архангел Михаїл виступав у ролі покровителя худоби¹⁰⁰⁴. В окремих гірських областях Сербії, а також у південно-західній Болгарії Михаїл уважався покровителем волів. Словенці від Михайлового дня переводили пасти худобу на зимові пасовища¹⁰⁰⁵.

Білоруси Вітебського уїзду Вітебської губернії на честь Миколи і Михайла влаштовували свята – «Микольщину» і «Михальщину». Суть цього святкування полягала в наступному: «...В деяких селах є ікони цих святих, які в день, їм присвячений, переносяться з хати до хати, від одного господаря до другого. Господар, який приймає образ до себе, повинен влаштувати бенкет, звичайно, з напоями – відзначити Михальщину або Микольщину. Релігійна церемонія полягає в тому, що перед іконою запалюють декілька свічок і трохи моляться. Так що селянин, що приймає ікону до себе, знімає його з божниці і несе до себе, всі йдуть за ним. Прийшовши до хати, ставить його в божницю. Баби вішають на божницю чистий рушник, знову запалюючи свічки, трохи моляться і знову сідають за стіл. Тут уже розпочинається бенкет і пиятика, про ікону згадок більше немає»¹⁰⁰⁶.

Водночас на теренах історико-етнографічної Волині, у селі Сквородки Старокостянтинівського уїзду, «Микольщину» відзначали напередодні Миколи «Весняного». Це робили «нічліжники» – пастухи, що пасли коней уночі. У призначене для нічлігу місце кожен із них привозив харчові припаси. Була при святі і горілка. Святкування тривало всю ніч¹⁰⁰⁷. На жаль у ХХІ

¹⁰⁰³ Гладкий М. Традиції першого вигону худоби в полішуків. Народознавчі Зошити. 1996. № 2. С. 130–131.

¹⁰⁰⁴ Валенцова М. М., Узенёва Е. С. Михаил св. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т.* / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 256.

¹⁰⁰⁵ Валенцова М. М., Узенёва Е. С. Михаил... С. 256–257.

¹⁰⁰⁶ Шейн П. В. Матеріали для изученія быта и языка русскаго населенія сѣверо-западнаго края. Собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном. *Сборник отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наук.* Санктпетербург: Типографія Императорской академіи Наук, 1903. Т. 72. С. 15.

¹⁰⁰⁷ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархіи. *Волыньскія епархіальныя вѣдомости.* 1895. № 6. Часть неофициальная (21 Февраля). С. 230.

столітті подібних відомостей записати вже не вдалося.

Миколи. Подекуди худоба могла пастися навіть до Миколи. Свійських тварин пасли до 19 грудня, «як було тепло» (с. Кутрів Горохівського р-ну)¹⁰⁰⁸. Як була тепла і довга осінь, то худобу пасли «*геть і до Миколи дев'ятнадцятого грудня*» (с. Переділи Рівненського р-ну). «*Поки сніг не впаде. Оце после Миколи уже сніг упаде. Кажуть: «Микола на білому коні приїхав!»*» (с. Клітище Черняхівського р-ну)¹⁰⁰⁹. Автор зафіксував також інформацію про те, що до Миколи пасли худобу самі пастухи: «*...Як уже єдин пастух пасе, то я годжуся на цілий год з ним, то він пасе мені цілий год. А як оті ше давно: хоче – пашнею, хоче – грошима. Навесні приходить пасту, а як зима, до Миколи це щитається, а од Миколи – вже зима. Він до Миколи пасе*» (с. Клітище Черняхівського р-ну)¹⁰¹⁰.

Наприкінці XIX ст. у селі Сквородки Старокостянтинівського уїзду побутувала приповідка: «Святий Миколаю, вижени вовків до краю». Так говорили у тому випадку, коли стаду загрожували вовки¹⁰¹¹. Для того, «щоб худоба була здоровою, потрібно із молитвою звертатися до святого Миколая» (с. Березина Сокальського р-ну)¹⁰¹².

Південні слов'яни вважали святого Миколая за вовчого пастуха¹⁰¹³. Думки про те, що св. Миколай – патрон вовків, дотримувалися і поляки. У Мазовії у цей день дотримувалися посту, бо вірили, що цим вони убезпечать свійських тварин від вовків¹⁰¹⁴. Болгари вважали св. Миколая захисником худоби, тому зображали його з вівчарською палицею у руках навіть на іконах¹⁰¹⁵. У східних слов'ян святий теж уважався покровителем худоби¹⁰¹⁶.

¹⁰⁰⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 332-Е, арк. 28.

¹⁰⁰⁹ Там само, спр. 486-Е, арк. 49.

¹⁰¹⁰ Там само, спр. 486-Е, арк. 42.

¹⁰¹¹ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Волынскія епархіальныя вѣдомости. 1895. № 7. Часть неофициальная (1 Марта). С. 275, 282.

¹⁰¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 4.

¹⁰¹³ Белова О. В. Николай. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 399.*

¹⁰¹⁴ Ганцкая О. А., Грацианская Н. Н., Токарев С. А. Западные славяне. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: зимние праздники / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1973. С. 206.*

¹⁰¹⁵ Белова О. В. Николай... С. 400.

¹⁰¹⁶ Там само.

Дні Миколи Літнього (22 травня) і Миколи Зимового (19 грудня) можна розглядати у парі з погляду того, що обидва свята семантично навантажені скотарською обрядовістю. Гіпотезу про персоніфіковані свята слов'янського календаря висловив російський вчений В. Зайковський¹⁰¹⁷. Такі персоніфіковані свята, на думку дослідника, формувалися в опозитивно-доповнюючі пари. Вони поділяються в календарі за своїми функціями і ознаками¹⁰¹⁸. Персоніфіковані пари свят можна проілюструвати українською приказкою: «Два Миколи: один з травою, другий з морозом»¹⁰¹⁹. Подібні паралелі, пов'язані з двома днями святого Миколая, прослідковуються у скотарській обрядовості волинян.

Траплялося, що заганняючи худобу до хлівів на зимовий період, волиняни орієнтувалися на інші свята. Зазвичай це були поодинокі випадки. Так, пасли худобу до Введення у Храм Пресвятої Діви Марії (4 грудня)¹⁰²⁰: «*На Введення відв'язи – прив'язи [худобу]*». (с. Верхобуж Золочівського р-ну)¹⁰²¹; «*До Дмитра (8 листопада. – Д. П.), як то позволяло*» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹⁰²². Коли була аномальна погода, «*і до Різдва (7 січня. – Д. П.) пасли. Поки не було снігу*» (с. Середня Баранівського р-ну)¹⁰²³; «*Така була тепла зима, що аж до Рuzдва геть і пасли*» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)¹⁰²⁴; «*Як можна, снігу немає, все, то аж до Рuzдва наші хватає, а як уже сніг упав – усьо, худоба за стійлами, вже не годні. А так пасла аж до Рuzдва. Так пасла, потом ше замерзне – пасли по руні, ну оце посіяна пшениця, жито, по цьому пасли. Воно не віприває, нічого не*

¹⁰¹⁷ Зайковский В. Б. Народный календарь восточных славян. *Этнографическое обозрение*. 1994. № 4. С. 53–66.

¹⁰¹⁸ Зайковский В. Б. Народный календарь восточных славян... С. 54.

¹⁰¹⁹ Там само. С. 55–56.

¹⁰²⁰ На волинських інформація про те, що свято Введення пов'язане з вірою у полазника, зустрічається вкрай рідко: «*На Воведенис. На Воведенис нічого нікому не можна видавати, і повинен перший прийти мужчина в хату*» (с. Острівчик Пильний Буського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 38. «*Стараються, щоб жінка на Веденія до хати не йшла... Кажуть, що в тій хаті вестися не буде*» (с. Ожидів Буського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 20.

¹⁰²¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 7.

¹⁰²² Там само, спр. 700-Е, арк. 31.

¹⁰²³ Там само, спр. 700-Е, арк. 149.

¹⁰²⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 97.

шкодить» (с. Новопіль Черняхівського р-ну)¹⁰²⁵.

Таким символічним днем могло слугувати храмове свято, яке припадало на пізньоосінній період: *«Пасемо, пока... чотирнадцятого в нас празник, і це вже перед о да празник і одпасуєм... Козми і Дем'яна (14 листопада. – Д. П.). А може й до празнику сніг упасти. Це таке. Як попадає»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹⁰²⁶; *«Наш празник на Кузьму і Дем'яна, то було так»*, що до сих пір пасли худобу (с. Дубрівка)¹⁰²⁷.

У країнах Південно-Східної Європи, зокрема на теренах Балкан саме до дня св. Димитрія (8 листопада) найчастіше приурочувалися господарські розрахунки, розрахунок з пастухами тощо. День св. Димитрія був переважно святом пастухів¹⁰²⁸. Молдавські селяни проводили розрахунок з пастухами також на Димитрія (Симедру), вручаючи їм, окрім основної плати, по маленькому подарунку – «щоб корови і вівці плодились»¹⁰²⁹. У цей день заборонялось працювати. У разі порушення заборони, за існуючим повір'ям, вовки могли нанести шкоду худобі¹⁰³⁰. До дня св. Дмитрія повністю закінчували випасати худобу та переводили її на стійлове утримання українці Карпат¹⁰³¹.

Треба зазначити, що перераховані вище дні народного календаря, до яких приурочували завершення пастівницького сезону, безпосередньо пов'язані з так званими вовчими днями. Вовчі дні, як пише російський дослідник О. Гура, – це календарні свята, присвячені захистові від вовків. Вони відносились до перехідних весняного і зимового періодів. У південних слов'ян «вовчі дні» розпочинались безпосередньо після дня св. Арх. Михайла¹⁰³². У східних слов'ян «вовчі» дні часто розпочинались від дня св.

¹⁰²⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 23.

¹⁰²⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 8.

¹⁰²⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 31.

¹⁰²⁸ Фуртунэ А. Т. Овцеводство у молдаван в XIX – начале XX в. Историко-этнографический аспект. Кишинев: Штиинца, 1989. С. 61.

¹⁰²⁹ Фуртунэ А. Т. Овцеводство у молдаван... С. 60.

¹⁰³⁰ Там само. С. 60–61.

¹⁰³¹ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Историко-етнологічне дослідження... С. 394.

¹⁰³² Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции... С. 134.

Димитрія¹⁰³³. «Вовчі» дні були насичені різноманітними скотарськими заборонами, пов'язаними з худобою та різноманітними продуктами сільського господарства (овечою шерстю, пряжею, м'ясом худоби, молочними продуктами, гноєм). З-поміж таких заборон О. Гура виокремлює заборону вживання в їжу м'яса худоби¹⁰³⁴. В окремих місцевостях Болгарії (Хасковський, Пазарджикський окр.) подібні заборони стосуються усіх видів робіт і тривають у період між двома днями – св. Димитрія і св. Арх. Михаїла¹⁰³⁵. Болгари Пловдивського округу не розчісували і не мили волосся у «вовчі» свята після дня Арх. Михаїла¹⁰³⁶. Як пише О. Гура, південні слов'яни патронами вовків вважали Архангелів Михаїла і Гавриїла, святого Мартина (день св. Мартина теж припадає на осінній період)¹⁰³⁷. Цікавим є те, що згадане вище свято Введення теж є «вовчим» днем у болгар та сербів. Обрядовість Введення стосується захисту худоби від вовків у вищезгаданих народів¹⁰³⁸. В українців Введення було пов'язане з днем першого полазника і розгулом відьом¹⁰³⁹. До Введення випасали худобу українці Тячівського району Закарпатської області¹⁰⁴⁰. І навіть на Поліссі вірили, що в цей день вовки ходять стаями¹⁰⁴¹. Поляки вважали, що святий Миколай відмикає зуби вовкам і випускає їх із лісу¹⁰⁴². Наостанок, як твердить російський вчений О. Гура, період розгулу вовків у багатьох містах збігається з часом розгулу нечистої сили. У східних слов'ян від осіннього Юрія (рідше – з дня св. Григорія) або від дня св. Димитрія до осіннього Юрія вовки розпущені і нападають на всякий скот – Юрій відмикає їм пащу¹⁰⁴³. Отже, фіксовані дні початку пастівницького сезону та фіксовані дні його завершення можна

¹⁰³³ Агапкина Т. А. Дмитрия св. день. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 93.*

¹⁰³⁴ Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции... С. 136.

¹⁰³⁵ Там само. С. 136–137.

¹⁰³⁶ Там само. С. 140.

¹⁰³⁷ Там само. С. 131.

¹⁰³⁸ Толстая С. М. Введение. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 293.*

¹⁰³⁹ Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2017. С. 126.

¹⁰⁴⁰ Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Історико-етнологічне дослідження... С. 394.

¹⁰⁴¹ Толстая С. М. Введение... С. 293.

¹⁰⁴² Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции... С. 133.

¹⁰⁴³ Там само. С. 132.

пов'язувати з тим, що вони позначають початок і кінець зимового розгулу вовків. Правильно зауважує дослідник календарної обрядовості українців, румунів та молдован Олександр Кожолянко, що ««звіриний» календарний рік чітко прив'язаний до «вівчарського» та «скотарського» календарів, і їх потрібно розглядати у тісному взаємозв'язку...»¹⁰⁴⁴.

Водночас у другому десятилітті ХХІ ст. на Волині не вдалося зафіксувати навіть поодиноких фрагментів, які свідчили б про вовчі дні чи про магічні способи захисту свійських тварин від хижаків. Опосередковані натяки на подібні пережитки прослідковуються лише спорадично, як-от у обряді першого вигону худоби на пашу. Стосовно способів захисту худоби від гадюк, то навіть побіжної інформації не виявлено зовсім. Це і не дивно, адже у більшості обстежених нами населених пунктів ні вовки, ні гадюки у ХХІ столітті не становлять худобі прямої загрози (можна припустити, що така тенденція спостерігається упродовж останніх ста років).

Чи можна стверджувати, що на Волині приурочували завершення пастівницького сезону лише до якогось конкретного свята? Звичайно, що ні. *«Пасеться стільки, скільки є тепла. А вже морози, от торік, то так уже начала снігу то сипати, та й уже перестала худоба ходити»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹⁰⁴⁵. *«Доц не доц, Михайла не Михайла, Великдень не Великдень; мусимо пасти. Очередь пішла – пасемо»* (с. Дубрівка)¹⁰⁴⁶; *«А як сніг упаде. Тоді вже худоби не пасуть»* (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)¹⁰⁴⁷; *«Хто сіна не має, то заране може. Ше зимою може вигнать [худобу]»* (с. Красуля Баранівського р-ну)¹⁰⁴⁸; *«Але ж як осінь є тепла, да довга така, тепла осінь, то пасуть. Одного року в нас таке було, шо пасли чуть не до Нового року. Дуже була. Але це ж теї там хопти то нема, вже воно там... але все одно ходить худоба, хоть піде з хліва. Прогулянка. Пішло*

¹⁰⁴⁴ Кожолянко О. Свята покровителів звірів в українців, молдован і румунів Буковини. *Одеські етнографічні читання. Українське пограниччя: варіативність традиційної культури*. Одеса-Тульча, 2018. С. 153.

¹⁰⁴⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 5.

¹⁰⁴⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 7.

¹⁰⁴⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 19.

¹⁰⁴⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 40.

воно, прийшло, та й удома вже... краще поїсть заготовлене. Все одно ж провітриться. Але щось там ще начовпється старого сіна десь там. Воно вже ж... приморозки осінь є, що воно вже примерзне. Але все одно вигонили. До тих пір, поки сніг не впаде, гонять. Гонять худобу. А є так, що й зарання, раніше впаде сніг. То поставлять... вже на хлів, на зимівлю, та й не хочуть вигонити вже» (с. Рилівка Шепетівського р-ну Хмельницької обл.)¹⁰⁴⁹; «Це вже як погода покаже. Бувало, пасуть геть в листопаді. А буває, що геть груда така... грудень, я пам'ятаю, да й оруну сіють. Колгости ж були. Да й сіяли ж кружка села оруну. Ну, зернові. І замерзне земля, вона не провалюється. А оруна поросте велика. То пасли худобу геть і в грудні. Щоб спасала цю [оруну]» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)¹⁰⁵⁰.

Пасли, допоки «геть уже морози, поки сніг не впаде» (с. Заморочення Шепетівського р-ну)¹⁰⁵¹; «поки сніг упаде» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)¹⁰⁵²; «доки тепло було» (с. Жовтанці Кам'янка-Бузького району)¹⁰⁵³; «доки сніг не впаде» (с. Монастирок Золочівського р-ну)¹⁰⁵⁴; «до першого почти снігу» (с. Петричі Буського р-ну)¹⁰⁵⁵; «вигонят до самого снігу» (с. Острівчик Пильний Буського р-ну)¹⁰⁵⁶; «доки сніг не впаде» (м. Великі Мости Сокальського р-ну)¹⁰⁵⁷; «до морозів» (с. Лище Луцького р-ну)¹⁰⁵⁸.

Поліщуки села Бехи пасли худобу до запусків Пилипівки (різдвяного посту) 27 листопада. Тоді з пастухами вели розрахунки. Водночас у випадку, якщо сніг випадав швидше, худобу випасали до тих пір, допоки дозволяла погода¹⁰⁵⁹.

Отже, опрацювавши волинський матеріал до цього аспекту скотарської обрядовості, можна зробити такі висновки.

¹⁰⁴⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 61-62.

¹⁰⁵⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 106.

¹⁰⁵¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 52.

¹⁰⁵² Там само, спр. 700-Е, арк. 95.

¹⁰⁵³ Там само, спр. 678-Е, арк. 13.

¹⁰⁵⁴ Там само, спр. 670-Е, арк. 22.

¹⁰⁵⁵ Там само, спр. 670-Е, арк. 34.

¹⁰⁵⁶ Там само, спр. 670-Е, арк. 39.

¹⁰⁵⁷ Там само, спр. 114-Е, арк. 8, 10.

¹⁰⁵⁸ Там само, спр. 590-Е, арк. 3.

¹⁰⁵⁹ Кравченко В. Зібрання творів з архівної спадщини... С. 525.

День завершення випасу худоби, як і дата першого її вигону на пашу, не є усталеною, а почасти навіть okazіональною датою.

Якщо дата першого вигону худоби на пашу (та, яка усталена) приурочується найчастіше до дня св. Юрія, то дата початку її стійлового утримання здебільшого збігається з днем Архангела Михаїла (який відзначають 21 листопада).

Обидві рубіжні дати (день початку скотарського сезону і день його завершення) є усталеними в тому випадку, коли худобу випасав найманий пастух. Адже сама домовленість з пастухом, за нашими спостереженнями, є основною причиною обумовленості конкретних дат.

На відміну від дати першого вигону худоби на пашу (okazіональної чи визначеної традицією), у волинян не спостерігається семантичного навантаження на сам процес завершення випасу худоби. Обрядово-звичаєвий аспект останньої фактично скерований тільки на пастухів, але не на худобу.

РОЗДІЛ 5

НАРОДНА СКОТАРСЬКА ЗВИЧАЄВІСТЬ ТА ОБРЯДОВІСТЬ ПЕРІОДУ СТІЙЛОВОГО УТРИМАННЯ ХУДОБИ

5.1. Скотарська тема в обрядовості різдвяно-новорічних свят

Як ми могли переконатися, початок стійлового утримання худоби, як і перед тим початок її випасу на підніжному кормі, не був прив'язаний до стійкої усталеної дати. Водночас можна твердити напевно, що вже на різдвяно-новорічні свята худоба перебувала у приміщеннях для її утримання. Про те, як змінюються у зв'язку з цим форми скотарської звичаєвості – йтиме мова далі.

Різдвяні свята. Перед Різдвом кололи свиней (с. Новопіль Черняхівського р-ну)¹⁰⁶⁰; (с. Новоселівка Млинівського р-ну)¹⁰⁶¹. Навіть найбільш господарі старалися заколоти перед святами хоча б якесь маленьке поросля¹⁰⁶². Свиню до різдвяного столу забивали на Гната (с. Великий Скнит Славутського р-ну)¹⁰⁶³.

На Гната кололи свиней не тільки на Волині, але й на теренах Поділля, Гуцульщини, а також на теренах географічного Закарпаття¹⁰⁶⁴. У Чернігівській губернії за декілька днів до Різдва заколювали вгодованого кабана¹⁰⁶⁵. Про те, що це явище – загальноукраїнське, повідомляє народознавець Олександр Курочкін¹⁰⁶⁶.

На Кременеччині на Святий вечір не можна було ні в якому разі випустити до хати чужу жінку, коли господиня пекла хліб. Жінка, яка приходила в цей час до чужої оселі – «відьма», яка забирає молоко у корів¹⁰⁶⁷. Вважалося, що «на Різдво і Благовіщення не можна ходити по хатам, бо

¹⁰⁶⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф.119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 4.

¹⁰⁶¹ Там само, спр. 590-Е, арк. 29.

¹⁰⁶² Бѣньковскій І. Рождественскія святки на Волини. Київская старина. 1889. Т. XXIV. № 1. Январь. С. 237.

¹⁰⁶³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 9.

¹⁰⁶⁴ Копержинський Т. Календар народньої обрядовості новорічного циклу. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1929. Вип. 3. С. 92–93.

¹⁰⁶⁵ Косич М. Н. Литвины-Бѣлорусы Черниговской губернии, их быт и пѣсни. (Окончаніе)... С. 55.

¹⁰⁶⁶ Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. Київ: Наукова Думка, 1978. С. 44.

¹⁰⁶⁷ Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia... S. 95.

тільки відьми тоді ходять» (с. Волиця Жовківського р-ну)¹⁰⁶⁸; «*І ше на Святий вечір, шоби дзюраве насіння не йшло до хати. Баба – то було дзюраве насіння, бо то шкідливе на худобу. Кажут, буде слабувала худоба*» (с.мт Олесько Буського р-ну)¹⁰⁶⁹.

Перед тим, як сісти вечеряти, «худобу годували доброякісним сіном, хто мав муку то давав худобі хліб» (с. Волиця Жовківського р-ну)¹⁰⁷⁰. «Перед Святою вечерею худобу годували сіном і давали кусок хліба» (с. Пристань Сокальського р-ну)¹⁰⁷¹; «худобу порали сіном та січкою, давали пити води» (с. Двірці Сокальського р-ну)¹⁰⁷². «*Корові давали їсти і сідали вечеряти. Треба кинути ше худобі – най вечеряє, їсти сіна*» (с. Закомар'я Буського р-ну)¹⁰⁷³.

Спершу, ніж сідати до Вечері, у селі Сквородки Старокостянтинівського уїзду здійснювали ряд скотарських обрядодій: «Увечері перед Різдом господар посилає пастуха принести сніп жита, сніп пшениці і сіна. Пастух посилається для того, щоб худоба трималася дому. Принесене сіно кладеться на столі і покривається скатертиною у пам'ять того, що Христос після народження був покладений у яслах на сіні. Принесене сіно кладеться також на лавці в кутку під образами. На ньому ставляться снопи жита і пшениці і кутя, накрита хлібом – книшем... Щоб родились чорні овечки, головешки, на яких варилася кутя, викидаються на сніг»¹⁰⁷⁴. На жаль, з матеріалу не зрозуміло достеменно, про якого саме пастуха йдеться. Можна припустити, що у цьому випадку пастухом був хтось із членів родини.

Заносивши до хати «коляду», віталися: «*Добрий вечур! Поздоровляю з*

¹⁰⁶⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф.119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 2.

¹⁰⁶⁹ Там само, спр. 553-Е, арк. 124. Подібне повір'я побутувало у поліському селі Сімоновичі. Див.: Климчук Ф. Д. Духовная культура полесского села Сімоновичи. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*. Москва: Индрик, 1995. С. 348.

¹⁰⁷⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф.119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 2.

¹⁰⁷¹ Там само, спр. 114-Е, арк. 6.

¹⁰⁷² Там само, спр. 114-Е, арк. 11.

¹⁰⁷³ Там само, спр. 553-Е, арк. 18.

¹⁰⁷⁴ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 7. Часть неофициальная (1 Марта). С. 272.

телятками, з поросятками, з курчатками. Щоб все велося!» (с. Колесники Гощанського р-ну)¹⁰⁷⁵. Біля «коляди» ставили шматочок хліба. Його давали корові в пійло в тому випадку, коли вона отелиться (с. Бугрин Гощанського р-ну)¹⁰⁷⁶; «Як коляда є, цієї коляди сіно, то корові треба обов'язательно дати... І поїть. Так само свячену воду давали» (с. Грушки Хорошівського р-ну)¹⁰⁷⁷.

Українці Боснії і Герцеговини перед Вечерею 6 січня добре нагодовували худобу¹⁰⁷⁸. Перед Вечерею на Закарпатті господар давав худобі найкращого сіна, «щоби і скотина знала, що днесь Великій вечер». Лише після цього він вносив до хати солому, щоб застелити долівку¹⁰⁷⁹.

У Сокальському районі після того, як повечеряли, «зв'язували ложки до купи, щоб худоба не розходилась» (с. Пристань Сокальського р-ну)¹⁰⁸⁰; «Господиня хати в'язала ложки сіном, щоби худоба під час випасання не розходилась» (с. Двірці Сокальського р-ну)¹⁰⁸¹. У Буському районі це робила та людина, яка випасатиме худобу (пастух). «В нас не казали, що як їмо всі, то ще щоб для своїх померлих лишити ложки. А той, що худобу пасе, то все казав «Хутко збирай ложки і пугай!» Дідух був. Був дідух на землі і був дідух під стільником. «Витягай дідух і пугай! Роби перевесло і пугай ложки, щоб сі корови тобі не тедзтали вліті!» Хто худобу пасе, то кажуть йому: «Бери хутко пугай свою худобину!» А на столі мало ся лишати всьо. Ну, колись так не було духоти в хаті, то лишалосі всьо на столі» (с.мт Олесько)¹⁰⁸².

Перев'язували перевеслом ніжки стола поліщуки. Це робили для того, «щоб худоба не розгублювалася на пасовищі»¹⁰⁸³. Українці Закарпаття (інформація, щоправда, без локалізації) на Святий вечір окутували ланцюгом стіл і замикали його. Замикали ланцюг для того, щоб «писок всякої звірки так

¹⁰⁷⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 296-Е, арк. 33. Або ж: «Добрий вечор! Приїхала коляда з курчатками, з гусенятками, з поросятками, з телятками приїхала». Див.: там само, арк. 47.

¹⁰⁷⁶ Там само, спр. 296-Е, арк. 99.

¹⁰⁷⁷ Там само, спр. 486-Е, арк. 88.

¹⁰⁷⁸ Пилипенко Г. Календарная обрядность украинцев Боснии и Герцеговины... С. 347.

¹⁰⁷⁹ Рождественские обычаи в Угорской Руси. *Кіевская Старина*. 1900. Т. LXVIII. Март. Отд. II. С. 148.

¹⁰⁸⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 6.

¹⁰⁸¹ Там само, спр. 114-Е, арк. 11.

¹⁰⁸² Там само, спр. 553-Е, арк. 121.

¹⁰⁸³ Свирида Р. Українська коляда на теренах Полісся й Наддніпрянщини. *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 280.

був від скотини замкнутий»¹⁰⁸⁴. У Зборівському районі Тернопільської області «на Святий вечір під стіл клали сокиру (сталюного заліза бояться відьми, злі духи і всякі чорти), уздечку (щоб велися коні), ланцюг (оберігав від падіжу худоби)»¹⁰⁸⁵.

За інформацією В. Скуратівського, українці після Вечері перев'язували ложки перевеслом з жита, «щоб не губилися в череді корови»¹⁰⁸⁶. Ложки після того, як повечеряли, зв'язували разом і клали на сіно під обрус, «щоб худоба трималася купи» (Бібрка, тепер Польська Республіка)¹⁰⁸⁷. Натомість на Поділлі в цей святковий час з ложками чинили інакше: «Для успішного торгу: три нових ложки повинні лежати на столі під час вечері на Святий вечір перед Різдом Христовим; потім сховати їх; якщо гоните якусь худобу на ярмарок, слід облити водою ложки і нею покропити призначене на продаж, примовляючи: «як ми до ложок липнимо, так шоби купці (липли. – Д. П.) до мої худоби»»¹⁰⁸⁸. На Бойківщині на Святий вечір «клали під стіл, на якому стояла вечеря, дійницю з водою. Це робили для стимулювання плодovitості»¹⁰⁸⁹.

На Святий вечір худобі давали їсти трошки куті і кликали Мороза вечеряти. Інколи при цьому згадували худобу: «З кутью ходили в хлів. Кликали мороза вечерати люди. Казали, – Морозе, Морозе! Ходи з нами вечеряти! – Ходили в хлів, а тоді йдуть до хати, і вже сами їдять» (с. Новоселівка Млинівського р-ну)¹⁰⁹⁰; «Діду Морозу, приходьте до нас на вечерю! Шоби не морозили не теляти, не ягнати». (с. Дубрівка Баранівського

¹⁰⁸⁴ Рождественські обычаї в Угорской Руси... С. 148.

¹⁰⁸⁵ Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині. Весілля. Народні звичаї та обряди. Тернопіль: Лілея, 1996. С. 142.

¹⁰⁸⁶ Скуратівський В. Місяцелік... С. 175.

¹⁰⁸⁷ Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław-Poznań: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1974. Т. 49: Sanockie-Krośnieńskie. Cz. I. S. 107.

¹⁰⁸⁸ Б. М. Сельські чары и заговоры – по Подольской губернии. Подольскія Епархіальныя Вѣдомости. 1867. № 20. Отд. II, неофициальный (15 Октября). С. 694.

¹⁰⁸⁹ Коломийчук О. Ю. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині ХІХ – на початку ХХІ ст. Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. історичних наук. Івано-Франківськ, 2015. С. 12.

¹⁰⁹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 39–40. Або: «Морозе, Морозе, ходи з нами вечеряти. Не морозь на[м] не ягнятк, не теляток, не курчаток...» (с. Волиця Славутського р-ну). Див.: там само, спр. 181-Е, арк. 67; «Не морозь ні телятки, ні поросятк[и], не курки і нас шоб главне не поморозив» (с. Новопіль Черняхівського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 489-Е, арк. 29.

р-ну)¹⁰⁹¹. Подібним способом кликали вечеряти домовика: «*Увечері виходить хазяйка в сіни, чи там куди, бо він на горі. «Домовик-домовик я тобі їсти принесла», або «Домовик іди до нас вечерять»»* (с. Грушки Хорошівського р-ну)¹⁰⁹².

Заносили у хлів до худоби трошки чогось зі Святої вечері, або шматочок хліба. «*Колачі такі великі пекли, на столі лежали... кусочок врізали та й дали [худобі]. Я вірила, що то ж наша худоба, треба їй тожже дати по куску хліба в стайні, щоб вона тожже мала що вечеряти»* (с. Підгірці Бродівського р-ну)¹⁰⁹³; «*Ну, дають, якщо там кутя, то кидають корові шось трошки»* (с. Морозівка Хмільницького р-ну)¹⁰⁹⁴; «*Домашнім тваринам виносили, ложку куті, по ложці страв із столу»* (с. Перемога Козятинського р-ну Вінницької обл.)¹⁰⁹⁵; «*Так, як во сіли до вечері, то тамка чи мама, чи баба ше як жили, то хтось виніс. Ну та кусок хліба занесла, чи там шо...*» (с. Жуличі Золочівського р-ну)¹⁰⁹⁶. Перед тим, як мали сідати за стіл, «*зверха з кіті старку давали худобі, по пирогови й голубець»* (с. Монастирок Золочівського р-ну)¹⁰⁹⁷; «*Ну господарі то кутю корові виносили після вечері... Після вечері заносили кутю корові. А якщо на другий Святий вечір, то оставляли посуду немиту всьо, бо то приходили вже мерці, казали...*» (с. Петричі Буського р-ну)¹⁰⁹⁸; «*...Кутю, вечерю носив господар, клав там..., скибку хліба давав так просто корові до писка»* (с. Петричі Буського р-ну)¹⁰⁹⁹. Перед Різдом тварин годували кутею: «*Як Вілія, вечера, то вже давали тоді худобі, курам. Всим дається»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹¹⁰⁰. Крім куті, худобі приносили разом з пійлом й інші страви: «*Шо ми*

¹⁰⁹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 136.

¹⁰⁹² Там само, спр. 481-Е, арк. 61. На думку респондента зі села Грушки, домовик «...у кожній хаті живе. І, це, 21 листопада його день рожденія, день домовика, дець даже у мене є записано. Це на Михала двацять перше і день домовика». Див.: там само, спр. 481-Е, арк. 60.

¹⁰⁹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 77.

¹⁰⁹⁴ Там само, спр. 532-Е, арк. 31.

¹⁰⁹⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 8.

¹⁰⁹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 15.

¹⁰⁹⁷ Там само, спр. 670-Е, арк. 28.

¹⁰⁹⁸ Там само, спр. 670-Е, арк. 34.

¹⁰⁹⁹ Там само, спр. 670-Е, арк. 36.

¹¹⁰⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 8.

повечеряли самі, та може там щось осталося, та в мисочку скидають, да й вкинуть туди в відро, да й водою наллють, да й воно п'є» (с. Колодянка Новоград-Волинського р-ну)¹¹⁰¹.

У окремих випадках худобу годували тричі на усі три Вечері (шостого, тринадцятого і вісімнадцятого січня): *«Ну збирали. Як збирались кутя, то це вершка збирали. То треба корові дати, треба курам дати його о. З трох кутів. Три було куті, то з трох кутів збирали вершка, і давали корові, курам, шоб неслися»* (с. Мирославль Баранівського р-ну)¹¹⁰². Прикметно, що худобі такий харч могли виносити тільки на другий день після Вечері: *«Це і на другий день можна винести вранці. Самі повечеряли, а на другий день уранці [винесли худобі]»* (с. Мирославль)¹¹⁰³; *«...Куті кидала йкось по ложці худобі. Рано знаю, мама встає вже порати худобу, вже нам кажуть колядувати, а вже мішають корові ложечку куті... для худоби годиться ніби»* (с. Княгинине Демидівського р-ну)¹¹⁰⁴.

Забігаючи наперед, зазначимо: кропити худобу свяченою водою упродовж різдвяно-новорічних свят теж могли неодноразово: *«Но то, як маєш тобі на Йордань, перед Різдом, на Святий вечір, як то кажуть, на Коляду, то брали воду, ходили по хлівах, – кропили худобу»* (с. Стремільче Радехівського р-ну)¹¹⁰⁵. Щоправда, це спорадична інформація.

У селі Тернівка Новоград-Волинського району на Святий вечір несли їсти куті лише курям, а худобі – вже вранці на Різдво: *«Хліб, або... кутю. (Допіра?) шоб рано квочка була, шоб квоктать начала. То поки вечерать, то піти в хлів, і, – Кво-кво-кво-кво-кво. – Дать уперед куті курам, а тоді самому їсти кутю. То буде квочок багато, (?) будуть квочки. А корові то вже вранці [на Різдво] ми даєм. Хліба трошки, і солі. І куті трошки даєм»*¹¹⁰⁶. Різдвяного ранку *«обов'язково несли худобі лубочок хліба»* (с. Миньківці

¹¹⁰¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 15.

¹¹⁰² Там само, спр. 700-Е, арк. 125.

¹¹⁰³ Там само, спр. 700-Е, арк. 125.

¹¹⁰⁴ Там само, спр. 590-Е, арк. 58.

¹¹⁰⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 203.

¹¹⁰⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 102.

Славутського р-ну)¹¹⁰⁷.

У селі Жовтанці Кам'янка-Бузького району на Святий вечір худобі готували окрему обрядову їжу. *«З Різдва... мама мої то не робили, но там, де я пішла за невістку, там бабця була стара, то вона казала, – заміси різдвйиник корові! – Я кажу, – бабо, як замісити? – потрошки кіті, всього потрошки з вечері, замісила таку велику паланицю. – Я й не пекла, бо то були варені продукти. І корові я трошки... скубнула свини (чи то можна було, чи не можна, свиню ніде не зараховано, а худоба, як навіть Христос родивсі, то худоба була)»¹¹⁰⁸*. Згодовували «різдвйиник» тваринам уже на Різдво: *«Я з того тіста, шо сі дістало, всього по трошки. Кинула в миску, ше посипала мукою. І... занесла рано на Різдво корові кинула... Різдвйиник баба казала. Різдвйиник. Маєте, кутя. З пшениці. Який ше завиванець лежсьив, ше шось трошки. Лижка якоїсь запражкі, голубец (то всьо пісне на вечерю йшло). Голубец, і то всьо в мисці вимісила... [З тістом] вимісила, і тоги полупала трошки корові. Я несла на другий день на Різдво. Я вже на Святий вечір не хотіла йти. Як ми повечеріли, я ту паланицю зробила таку велику. Я вже на другий день прийшла з церкви, тогди несла її (бо ми досвіта йшли до церкви). А вже ввечір не несла»* (с. Жовтанці)¹¹⁰⁹. Подібно до цього годували худобу (але вже перед Йорданом) у селі Зарічне Гощанського району. Щоправда, тут спеціального хліба для цього не пекли: *«Це ж саме перше збирається зверху, ріжиться з хліба скориночка і збирається кутя, ложиться кожної страви потрошку на хлібину і дається худобі»¹¹¹⁰*.

Годували корову, як та отелиться, спеціально випеченим на для неї хлібом з різдвяних свят у селі Равське Жовківського району: *«Пекли спеціально. ...Шо лишалося там ще в діжці, то пекли [з того], і потім ше худобі [давали]. То з Різдва. А потім як сі теліла корова... То, шо діжці в було. З того тіста, шо пекли... шо там лишалося. Потім як корова сі*

¹¹⁰⁷ Галайчук В. Народний календар Славутчини в обрядах, звичаях та фольклорі... С. 1140.

¹¹⁰⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 678-Е, арк. 6.

¹¹⁰⁹ Там само, спр. 678-Е, арк. 6.

¹¹¹⁰ Там само, спр. 296-Е, арк. 107.

телила, тоді несли, щоб ся обчистила. Давали, кидали до води, потім корові пити давали»¹¹¹¹.

На вечерю пекли також «плетиники» посипані маком, які потім давали худобі (м. Великі Мости Сокальського р-ну)¹¹¹².

Варто зауважити, що скотарська звичаєвість першого, другого і третього (або першого, 6 січня і другого, 18 січня) Святих вечорів має спільні риси, які можуть варіювати залежно від населеного пункту. Наприклад, годували худобу кутею саме перед Різдвом не завжди: *«На Першу Велію не йдуть. На Водяну Велію йдуть з кутею. Дід тоже йде. А на Першу [Велію] йде дід тоже – з «Колядою», свяченою водою. Йде до хати та й просить прийнять благословенство – «Коляду» – до хати»* (с. Новоставці Гощанського р-ну)¹¹¹³. Кликали Мороза вечеряти також уже перед Водохрещем: *«На Ордань, на Водяну Велію ходили з свяченою водою, хрестики писали свяченою крейдою. І вже до цього Діда Мороза ходили у хлів вечерять, кликати з кутею. То це так дід ходив ввечор...»*; *«Збиралися вечеряти, да й бере кутю, да й хрестики робить, да іде до хліва. Там худобі водичку свячену дає і «запрошує Мороза» на вечеру»* (с. Новоставці)¹¹¹⁴.

Окрім куті українці могли використовувати й іншу обрядову їжу, яку давали худобі перед тим, як мали сісти вечеряти. Наприклад, на Лемківщині перед тим, як сісти за святковий стіл, господар ішов до стайні, де давав кожній худобі по шматочку хліба («крайчуна») з пшеничної муки із часником всередині¹¹¹⁵. Подібним до вищеописаного «руздвяника» харчем годували худобу у селі Вздові на Лемківщині (тепер Польська Республіка). На Святий вечір господиня збирала перед вечерею по трошки куті, хліба, інших страв, змішувала їх разом і несла до стайні. Там вона давала по шматочку всій худобі, благословила тварин і бажала їм щастя та здоров'я¹¹¹⁶. Гуцули перед

¹¹¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 678-Е, арк. 6.

¹¹¹² Там само, спр. 114-Е, арк. 8.

¹¹¹³ Там само, спр. 296-Е, арк. 17.

¹¹¹⁴ Там само, спр. 296-Е, арк. 18; 19–20.

¹¹¹⁵ Горбаль М. Різдвяна обрядовість Лемківщини: семантика, типологія, етнічний контекст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. С. 39–40; 47.

¹¹¹⁶ Kolberg O. Dzieła wszystkie... S. 108.

Різдвом випікали колач для худоби (щоб вберегти тварин від злих сил). Для цього замішували по ложці кожної страви зі Святого вечора¹¹¹⁷. На Святий вечір та на Різдво Христове гуцули обов'язково мусили дати з'їсти худобі щось зі святкового столу, про що повідомляв Раймунд Кайндль¹¹¹⁸. «Крачуна» худобі давали їсти перед Вечерею українці Закарпаття¹¹¹⁹. На теренах Полісся (Зарічненщина) подекуди худобі пекли окремий хлібний виріб – булочку «поскрімбтушку». Заносили її в хлів після вечері, і згодовували худобі разом із сіллю¹¹²⁰. В окремих місцевостях Чернігівської губернії господарі для себе варили кутю з ячменю, водночас для худоби готували кутю із всякого збіжжя¹¹²¹.

«Шкоринку» куті давали худобі на другий день після вечері у селі Невір Любешівського району¹¹²². Українці Седлецької губернії знімали верхній шар куті та залишали його для роздачі курям і худобі у перший день Різдва¹¹²³. Різдвяного ранку носили худобі їсти хліб та кутю в окремих місцевостях Східного Полісся¹¹²⁴.

У Седлецькій губернії діти ходили колядувати на Святий вечір, але переважно тільки до сусідів. За це господарі виносили малечі шматок пирога. В окремих місцевостях губернії, як свідчить джерело, заколядований пиріг згодовувався худобі наступного дня разом з кутею, яку спеціально для цього залишали¹¹²⁵.

Звичай обрядового почастунку худоби має місце у західних і південних слов'ян, греків, албанців, угорців, німців, народів Скандинавії тощо. Іноді у

¹¹¹⁷ Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність... С. 56.

¹¹¹⁸ Kaindl R. F. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Hucułow... S. 202.

¹¹¹⁹ Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпаття... С. 206. Про те, якими розмаїтими були скотарські мотиви у різдвяній обрядовості українців Закарпаття (термін «Закарпаття» тут уживається з адміністративно-політичного погляду) можна прочитати у дослідженні П. Г. Богатирьова. Див.: Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпаття... С. 205–219.

¹¹²⁰ Галайчук В. Народний календар Зарічненщини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2013. Вип. 14. С. 45.

¹¹²¹ Косич М. Н. Литвины-Бѣлорусы Черниговской губернии, их быт и пѣсни. (Окончаніе)... С. 55.

¹¹²² Галайчук В., Ципишев С. Народний календар Любешівщини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Народознавчі зошити*. № 6. 2020. С. 1457.

¹¹²³ Сорока. Рождественські празники в Подляш'ї... С. 442.

¹¹²⁴ Галайчук В., Ципишев С. Традиційні календарно-побутові звичаї та обряди Східного Полісся (на польових матеріалах з Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.). *Народознавчі зошити*. 2019. № 5. С. 1309.

¹¹²⁵ Сорока. Рождественські празники в Подляш'ї... С. 442.

цих народів печуть спеціальне обрядове печиво для худоби. Наприклад, у греків є звичай на свято Василя (1 січня) пекти особливий пиріг для худоби. У деяких місцевостях пекли пиріг для робочого вола. У словенців був звичай на Новий рік годувати худобу шматочками спеціально випечених калачів, у сербів – пекти маленькі калачі з мітками кількості дітей в сім'ї¹¹²⁶.

Спеціально приготовленими варениками («пирогоми»), хлібом чи іншими хлібними виробами годували худобу не тільки на Волині. Наприклад, у Надсянні це робили для того, щоб вона «була кругла, як пиріг». А в деяких селах Мостиського району випікали «кулядки» («коледки») розміром як волоський горіх¹¹²⁷. Також надсянці використовували обмолочене з «коляди» («діда») зерно для того, щоб випекти «щедрак» – прісний хлібний виріб, який згодовували худобі на Щедрий вечір або на Водохреща зранку¹¹²⁸. Лемки Горличчини на Святий вечір перед Водохрещем худобу годували спеціальним «хлібом-полазником»¹¹²⁹. Випікали такий хліб зі «стількома зубчиками часнику, скільки було в господарстві корів»¹¹³⁰. В Остерському уїзді на Різдво пекли житні пироги. Їх ставили на горщик з кутею і давали худобі¹¹³¹.

У селі Журів Рогатинського району на Святий вечір худобу годували зірваною в той же день галузкою шипшини. Це робили для того, щоб та «не хворіла, як на пашу вийде»¹¹³².

Ритуальна годівля худоби здійснювалася українцями також з апотропеїчною метою. Так, на день Сорока Мучеників (22 березня) пекли з житнього борошна сороки і давали їх дійним коровам. Це робили для того, щоб відьма в нічну пору не підлітала в образі птаха сороки під корів і не

¹¹²⁶ Токарев С. А. Обычаи, обряды и поверья, связанные с животноводством. *Календарные обычаи в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев*. Москва: Наука, 1983. С. 91–92.

¹¹²⁷ Глушко М. Традиційні звичаї та обряди Свят-вечора українців Надсяння. *Народознавчі зошити*. 2016. № 6. С. 1322.

¹¹²⁸ Глушко М. «Дід» – традиційний хліборобський атрибут різдвяно-новорічних свят українців Надсяння. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 6. С. 38.

¹¹²⁹ Бодак Я. Календарні свята, обряди, пісні Горличчини (Лемківщина). *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 69.

¹¹³⁰ Там само.

¹¹³¹ Заглада Н. Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля)... С. 68.

¹¹³² Данильчик Л., Костючок П. Залишки господарсько-побутових магічних дій на Опіллі... С. 128.

доїла їх (с. Локотки Глухівського уїзду)¹¹³³.

На Волині поширене повір'я в те, що на Святий вечір худоба може розмовляти: «Худоба уночі на Вілію говорить. Один господар закрався до стайні і справді почув, як худоба говорила. Однак, на жаль, воли розмовляли про те, що їхній господар помре через три дні. Так і сталося» (с. Забір'я Равського пов.)¹¹³⁴; «На Святий вечір худоба говоре» (с. Монастирок Золочівського р-ну)¹¹³⁵; «Корова лягає й три рази здихає (зітхає. – Д. П.). Це вона так Богу... А це кажуть, як хто обіжає, не дає їсти, пасти, погано годує, б'є, то вона скаржиться Богові, що це...». Але те, як худоба говорить, «...мало хто чує. Це такого не може бути, щоб корова давала [слухати]. Не, не. Це рідкий випадок» (с. Рибчинці Хмільницького р-ну)¹¹³⁶; «Говорят, що розмовляють» (с. Воронівці Хмільницького р-ну)¹¹³⁷; «...Як голодна [худоба], то буде [розмовляти]» (с. Морозівка Хмільницького р-ну)¹¹³⁸. Віра в те, що рогата худоба в ніч перед Різдом отримує здатність говорити людською мовою, побутувала в ХІХ ст. (Луцький уїзд)¹¹³⁹.

Слухати бесіду тварин не можна, бо це загрожує карою: «Казали, що то не можна. Не можна те казати, й слухати... що то може якась худоба говорити. Казали так» (с. Скварява Золочівського р-ну)¹¹⁴⁰; «Ну колись таке говорили, що була така легенда, що господар хотів почути, що корова розмовляє, і помер у сараї. Що ніхто не чув розмови худоб'ячої... Ніхто не почув, бо господар помер, не почувши, як корови розмовляють. [Господар] хотів знати, но помер...» (с. Петричі Буського р-ну)¹¹⁴¹; «Колись один господар хотів підслухати як вона говорить, але здійнявся великий глум, він

¹¹³³ Танській І. Село Локотки (Глуховського уїзда). *Записки Черниговського губернського статистического комітета*. Чернигов: В Губернській типографії, 1866. Кн. І. Ч. II. С. 205.

¹¹³⁴ Kolbuszowski E. Materiały do medycyny i wierzeń ludowych według opowiadań Demka Żemeły w Zaborzu w pow. rawskim... S. 162.

¹¹³⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 28.

¹¹³⁶ Там само, спр. 532-Е, арк. 48.

¹¹³⁷ Там само, спр. 532-Е, арк. 4.

¹¹³⁸ Там само, спр. 532-Е, арк. 29.

¹¹³⁹ Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського... С. 52.

¹¹⁴⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 2.

¹¹⁴¹ Там само, спр. 670-Е, арк. 37.

онімів» (с. Березина Сокальського р-ну)¹¹⁴²; *«Казала на Святий вечір другий не йти до стайні, бо корови говорять. Один пішов до стайні і внімів, бо почув, що корова говорить на Йордан нашими словами...»* (с. Бір Золочівського р-ну)¹¹⁴³.

У селі Середня Баранівського району теж побутувало таке повір'я: *«Да. Худоба вона. І от бач, як корова стоїть, а вже ляже, та й так тяжко здихає. А вона до Бога здихне. Так, як людина молиться, так корова здихне тяжко»*¹¹⁴⁴. Не можна було підслуховувати, як худоба говорить, бо *«ми не достойні того чути, що Господь підказує й каже туди»* (с. Середня)¹¹⁴⁵; *«Худоба на Різдво розмовляє, але то за неї Святий Дух говорить»* (с. Березина Сокальського р-ну)¹¹⁴⁶.

За матеріалами С. Рокоссовської, рогата худоба має ласку у Бога, бо вона своїм диханням зігрівала Христа після народження у холодній стаєньці. Вірили, що у різдвяну ніч худоба розмовляла опівночі з Богом і між собою. Вважалося, що коли господар завжди з нею добре обходився, то розумів, про що тварини говорять¹¹⁴⁷. Отже, у цьому випадку про кару за підслуховування тварин не йшлося.

У селі Дубрівка Баранівського району вважали, що худоба розмовляє на Святий вечір у ніч з тринадцятого на чотирнадцяте січня. Водночас до такого повір'я ставилися доволі скептично: *«Навіть така приказка є: «Наговорилися, як худоба на Святий вечір». А худоба ж не говорить. Мовчить»* (с. Дубрівка)¹¹⁴⁸.

Щоб «задобрити» худобу й убезпечити себе від нещастя, її слід було погодувати: *«Підпалки, підпалки. То давали коровам їсти, бо казали, що корова буде говорити то на другий Святий вечір... То казала мама піти до*

¹¹⁴² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 5.

¹¹⁴³ Там само, спр. 553-Е, арк. 96.

¹¹⁴⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 160.

¹¹⁴⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 160.

¹¹⁴⁶ Там само, спр. 114-Е, арк. 4.

¹¹⁴⁷ Rokossowska Z. Pojęcia o przyrodzie. Jurkowszczyzna w pow. Zwiąhelskim... S. 777.

¹¹⁴⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 28.

стайні подякувати їм, захвалити...» (с. Чішки Буського р-ну)¹¹⁴⁹.

Водночас повір'я про здатність худоби розмовляти¹¹⁵⁰ на Святий вечір побутувало не всюди. Воно, наприклад, широко відоме на Кременеччині¹¹⁵¹, але на досліджуваній нами рівненській частині етнографічної Волині трапляється лише спорадично¹¹⁵².

Переконання у здатність худоби розмовляти під час різдвяно-новорічних свят широко розповсюджене на українських теренах. У гуцулів побутувало повір'я, згідно з яким на Святий вечір перед Різдвом (або перед Новим роком за старим стилем) не можна кричати на худобу і сваритися з нею. У цей час треба було поводитися з свійськими тваринами ласкаво та турботливо, зокрема і через те, щоб худоба, розмовляючи з Господом, не скаржилася на господаря. Злий господар, у свою чергу, міг бути покараний Богом (сmt Ворохта Івано-Франківської обл.)¹¹⁵³. Гуцули ставилися до свійських тварин шанобливо і вірили, що велика рогата худоба на Святий вечір наділена здатністю розмовляти¹¹⁵⁴. Худоба, зокрема воли, мала здатність говорити перед Різдвом у Хотинському уїзді. Зазвичай такі розмови стосувалися близької смерті господаря¹¹⁵⁵. «У цей вечір вірили, що між собою розмовляють тварини, які розповідають про свої кривди, які зазнали від своїх господарів, а також передбачають, що їх чекає в цей рік. Але, як хто підслухає мову тварин, той помре. Тому, хто виходив із хати, то затикав руками або шаликом вуха» (с. Жабиня Зборівського р-ну)¹¹⁵⁶. У селі Соболівка Липовецького району Вінницької області побутувала аналогічна бувальщина про худобу, що розмовляє. Господар доленосну для себе розмову волів

¹¹⁴⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 92.

¹¹⁵⁰ У деяких місцевостях України повір'я про те, що худоба має здатність розмовляти, стосувалося не Святого вечора перед Різдвом, а ночі перед Новим роком, на Маланки. Про це писав проф. С. Килимник. Див.: Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег-Торонто: Український Національний Видавничий Комітет, 1964. Т. І. Зимовий цикл. С. 115.

¹¹⁵¹ Галайчук В. Різдяно-водохресні свята в околицях Кременця... С. 229.

¹¹⁵² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф.119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 64.

¹¹⁵³ Дзензелевский И. А. Запреты в практике карпатских овцеводов... С. 258.

¹¹⁵⁴ Narasymczuk R. W., Tabor W. Etnografia połonin huculskich... S. 150.

¹¹⁵⁵ [Кульчицкий С. О.] О суѣверіях, обычаях, повѣрїях и примѣтах жителей села Ставучан хотинскаго уѣзда. *Кишиневскія епархіальныя вѣдомости*. 1873. № 17 (1–15 сентября). Отдѣл неофициальный. С. 630.

¹¹⁵⁶ Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині... С. 143–144.

опівночі підслуховував із ясел¹¹⁵⁷. Зустрічаються відомості з кінця ХІХ ст. про те, що говорили між собою про те, що повезуть господаря, який підслуховує їхню розмову, не воли, а коні¹¹⁵⁸.

Серби вірили, що худоба «говорить» не тільки на різдвяно-новорічні свята, але і на Благовіщення¹¹⁵⁹. Литовці не ходили уночі на Святий вечір у хлів, щоб не чути, як худоба балакає. У цей же час треба було молитися на колінах, щоб уберегтися від смерті¹¹⁶⁰. За свідченнями етнолог Федора Вовка, оповіді про те, що худоба говорить, мають «повчальний характер (небезпека багато знати й розповідати таємниці)»¹¹⁶¹. Вчений уважав, що ці оповіді про тварин «належать швидше до сфери фольклору, ніж до вірувань»¹¹⁶²; «належать до сфери міжнародного фольклору і в Україні, безперечно, запозичені»¹¹⁶³.

Колись у Ровенському уїзді побутував звичай на Різдво після Літургії освячувати господарство свяченою водою. Тоді ж кожен господар відносив вівцям і коровам вчорашню кутю¹¹⁶⁴. Подібна інформація про те, що господар кропив хлів і худобу саме на Різдво, зафіксована автором у селі Середня Баранівського району: *«Обізательно. Ходив хазяїн у хліві. В хлів. Кутю брав, і ходив, освятив свяченою водою хліва, і корові давав. Увечері на Вілію, перед Різдом. [Він брав з собою] хліб, і свячену воду, і два колоски чи три жита. І посвятить, і все. Ну сідали їсти, вечеряти, то брав хазяїн куті трошки, кине до стелі, та й тоді ся моляться»*¹¹⁶⁵.

У Кременецькому районі Тернопільської області вже з різдвяного столу трохи заносили їжі худобі у хлів, мотивуючи це тим, що *«Бог народився серед*

¹¹⁵⁷ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 12.

¹¹⁵⁸ Виноградов О. Новый год в Малороссии... С. 6.

¹¹⁵⁹ Толстой Н. И., Толстая С. М. Благовещение. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 184.*

¹¹⁶⁰ Янулайтис А. Литовскія суевѣрья и примѣты. Собранныя в Шавельском уѣздѣ Ковенской губернии... С. 150.

¹¹⁶¹ Вовк Ф. К. Етнографічні особливості українського народу... С. 183.

¹¹⁶² Там само.

¹¹⁶³ Там само.

¹¹⁶⁴ Доманицький В. Народній календар у Ровенськiм повіті... С. 82.

¹¹⁶⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 155.

*бидляти»*¹¹⁶⁶.

На другий Святий вечір (13 січня) худобу теж подекуди годували свяченим: *«На Меланки, то ввечері виносят худобі. Перед Щедрою. То виносят там що є свячене, усьо готовиться на вечерю, то це виносят корові, там, допустим, пампушки напечут, вареники варят – то це винесут худобі»* (с. Подорожня Хмільницького р-ну)¹¹⁶⁷. Тим не менш, подібної інформації на інших теренах Волині нами не було зафіксовано.

Цікавий звичай, що побутував на Волині в минулому, зафіксувала сестра Лесі Українки Олена Косач-Кривинюкова. На «Щодруху» (Багатий вечер) *«закрадають все, що попадеца: і сокиру, і коня, а найбільше люблять украсти ворота та зтягти їх не знати куди, або вулицу перегородити скількома воротами. Вкрадене треба викупляти, а за викуп хлопці знов бають»* (с. Велика Гнійниця Плуженського р-ну Шепетовецької окр.)¹¹⁶⁸. У Кременецькому повіті вважали, що коли вдасться щось украсти в новорічну ніч, то потім впродовж цілого року можна буде красти безкарно¹¹⁶⁹. Подібні відомості виявляємо у єпархіальних матеріалах, упорядкованих М. Теодоровичем. Так, за цими відомостями, у селі Сквородки Старокостянтинівського уїзду на Щедрий вечір дорослі пробували щастя. Цей звичай полягав у тому, що вночі декілька хлопців відправлялися до сусіда з метою вивести коней з конюшні. Якщо це їм вдавалося, то в новому році на них чекало щастя, а коли господар коней їх упіймав – не буде їм щастя¹¹⁷⁰. Подібні відомості наявні у «Холмско-Варшавському єпархиальному вестнику»: *сільським жителям слід було бути пильними, бо «під Новий рік конокради пробують своє щастя»*¹¹⁷¹. У Рівненському районі Рівненської області щедрувальники або сусіди на Маланку викрадали в господарів ложки.

¹¹⁶⁶ Галайчук В. Різдвяно-водохресні свята в околицях Кременця... С. 227.

¹¹⁶⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е, арк. 52.

¹¹⁶⁸ Косач-Кривинюкова О. З подорожі до волинського села... С. 29.

¹¹⁶⁹ М. R. Kilka słów o ludzie okolic Krzemieńca... S. 104.

¹¹⁷⁰ Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии... Т. IV: Староконстантиновскій уїзд. С. 230.

¹¹⁷¹ Виноградов О. Новый год в Малороссіи. *Холмско-Варшавскій єпархиальный вѣстник*. 1897. № 1 (1 января). Отд. II. С. 6.

Ці ложки «злодії» приносили згодом назад, а господарі їх «викупували»¹¹⁷².

Цей звичай «закрадання» має подібність до вже раніше описаного звичаю «викрадення корів» на Трійцю. Однак тут не можна випускати з-поза уваги ті «безпорядки», які відбувалися упродовж окремих свят, зокрема на день св. Андрія (13 грудня)¹¹⁷³ і день св. Меланії (13 січня)¹¹⁷⁴.

Такі ритуальні «безпорядки» мали місце на Західному Поліссі та в Карпатах. У словацькому Замагур'ї їхньою суттю було те, що молодь ходила по хатах і «закрадала» матеріали, які були потрібні для ворожби; в Татрах об двері, де проживали хлопці-іменинники, молодь розбивала глиняний посуд¹¹⁷⁵.

На Новий рік (14 січня) «жінкам не можна ходити по хатам» (с. Березина Сокальського р-ну)¹¹⁷⁶; «Потрібно щоб перший зайшов мужчина, а коли зайде баба то не буде вестися» (м. Великі Мости Сокальського р-ну)¹¹⁷⁷; «Кажут шо добре, як хлопець перший пр[ийде]. Но дівчата ніколи не ходят сіяти. В нас не ходят дівчата. В нас вже щедрувати на Йордані» (с. Жовтанці Кам'янка-Бузького р-ну)¹¹⁷⁸. Цікаво спостерігати, як видозмінився цей обряд на початку ХХІ ст.: «Бо колись казали, такі звичаї, в обійсті держать корови... прийдуть перші хлопчики – то буде бичечок. А бичечок – це якби краще. Даже в автобус говорять: «От заходьте перший мужчина!» водітелю» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)¹¹⁷⁹. У Кременецькому повіті побутувало повір'я, що корова приведе бичечка, якщо першим до хати увійде чоловік на Різдво Христове (7 січня)¹¹⁸⁰.

На Новий рік (святого Василя) «хлопчики посівають. Кажуть, що не мона, щоб дівчина перша йшла. То ще кажуть, якщо хлопець прийде, то

¹¹⁷² Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди. *Етнокультура Рівненського Полісся...* С. 132.

¹¹⁷³ Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Андрей. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 110.*

¹¹⁷⁴ Курочкін О. В. Українські «маланкари» – східна гілка карпато-балканської карнавальної традиції. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2000. Т. 18: Теорія та історія культури. С. 72.

¹¹⁷⁵ Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Андрей... С. 110.

¹¹⁷⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 4.

¹¹⁷⁷ Там само, спр. 114-Е, арк. 9–10.

¹¹⁷⁸ Там само, спр. 678-Е, арк. 11.

¹¹⁷⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 85.

¹¹⁸⁰ Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia... S. 98.

корова бичка приведе, а якщо дівчина – то теличку». Хотіли, щоб першим прийшов сіяти хлопець, «бо всі хочуть бичків. Колись бичками ж їздили, воликів ростили, запрягали у віз, орали ними» (с. Рівки Славутського р-ну)¹¹⁸¹. Це саме повір'я побутувало і в околицях Кременця¹¹⁸². Тут же ще збереглася інформація про звичай заводити до хати тварину як полазника, але самим словом «полазник» чи будь-яким іншим це явище не означали¹¹⁸³. У Славутському районі «колись таке велося, що на першу Вилію чи на Другу вводили корову в хату»¹¹⁸⁴. «На Новий рік (14 січня), як дівка не могла вийти заміж, до хати заводили коня» (с. Березина Сокальського р-ну)¹¹⁸⁵. Варто зауважити, що всередині позаминулого століття у Новоград-Волинському уїзді ввечері перед Новим роком молоду худобу вчили ходити в упряжі й працювати¹¹⁸⁶.

Олекса Воропай писав, що на Полтавщині звичай учити коней і молодих волів стосувався свята Водохреща¹¹⁸⁷. М. Глушко надає інформацію, що молодих волів привчали до запрягу і роботи на самий Новий рік (на Василя)¹¹⁸⁸, водночас робили це в різних історико-етнографічних районах

¹¹⁸¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 49.

¹¹⁸² Галайчук В. Різдвяно-водохресні свята в околицях Кременця... С. 233.

¹¹⁸³ Там само. С. 234.

¹¹⁸⁴ Галайчук В. Народний календар Славутчини в обрядах, звичаях та фольклорі... С. 140.

¹¹⁸⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 5. До порівняння, подібні до описаних волинських обрядодій, побутували на початку ХХ ст. у Канівському уїзді Київської губернії: «Є на Україні звичай, розповсюджений скрізь поміж людом напередодні Нового року. В сніжний січневий ранок заводять в двір чи до хати заможних господарів коня, прибраного в різнобарвні стрічки, шлюю, покритого квітчастими хустками, складають побажання, вітають, розкидають широким розмахом рук змішані зерна пшениці, гречки, вівса, традиційно промовляють: родися жито-пшениця і всяка пашниця. Після отримання дарунка, виходять у деяких околицях і співають коляди... Окрім коня, придворна челядь вбирає також у всякі хустки і стрічки теля і порося, а придворні жінки – півня. Упроваджені в будинок тварини, схвилювані і перелякані, скачуть у смішних нарядах по покоях і цим утішають та задовільняють зібраних (господарів)». Див.: Piotrowski W. Nowy Rok na Ukrainie. *Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany*. 1912. Rok III. № 1 (6 stycznia). S. 14. Щоправда, з наведеного опису цього обряду можна припустити, що українські селяни в даному випадку заводили тварин до польських поміщиків. Нову концепцію щодо звичаю «полазника» див. у: Глушко М. Походження «полазника» як звичаю зимової календарної обрядовості українців (нова концепція). *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 3. С. 83–89.

¹¹⁸⁶ Морачевич І. Село Кобылья, Волинской губернии Новградволинского уезда... С. 310–311.

¹¹⁸⁷ Воропай О. Звичай нашого народу: Етнографічний нарис: У 2 т. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. Т. I: Зима. Весна. С. 124.

¹¹⁸⁸ Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні... С. 83–84. Велику наукову вагу має дослідження проф. М. Глушком ролі упряжних тварин коня і вола у традиційній обрядовості українців Див.: Глушко М. Генезис тваринного запрягу... С. 72–104. На жаль, на сьогоднішній день практично втрачено можливість зібрати подібні унікальні матеріали, тому у нашій роботі майже немає згадок про волів.

України¹¹⁸⁹. Поширений варіант з об'їздом господарем молодой тяглової худоби у скотарській звичаєвості Західного Полісся¹¹⁹⁰.

У селі Рилівка Шепетівського району вважалася добрим знаком поява господаря-посівальника: *«Геть і не пускають дівчаток. Ось як з сім'ї десь хоче йти дівчинка посипати – не пускають. Батьки не пускають. А хлопчик – пожалуста! [...] І ще дуже-дуже добре, кажуть, як чоловік прийде, вже такий жонатий, дуже сім'я в нього добра, все благополучно, нормальний сім'янин, хазяїн. То тож дуже добре, що це засіє в хаті зерном. Буде все благополуччя в хаті»*¹¹⁹¹; *«Мужчина... краще для подвір'я, краще для худоби. Краще для всього, якщо приходить хлопчик»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹¹⁹².

Бували випадки, коли ходили посівати не тільки хлопці, але й дівчатка. Однак це радше винятки із загального правила: *«По закону повинні посівати тільки хлопчики. Але, наприклад, я була одна онучка у діда й баби. І в другій баби була тільки одна (бо дід помер ще до війни). То я посівала. Мені давали зерна у кишені, я йшла, сіяла. Сію, сію, посіваю...»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹¹⁹³. Щодо того, чому саме хлопчики ходили посівати, слід звернути увагу на пояснення респондента зі села Мокре Баранівського району: *«Хлопчики сіячі по природі. Хлопці сіють. Засівають»*¹¹⁹⁴.

У деяких українських місцевостях на Новий рік могли засівати не лише у хаті, але і в хліві: *«Йдем і посіваєм як корову, так і свині: «Сієм-сієм, з Новим роком тебе вітаєм, худобинко». Чи корова там, чи курочки»* (с. Сербичани Сокирянського р-ну Чернівецької обл.)¹¹⁹⁵.

Жито, яке залишалося після посівальників в хаті, не викидали. Його

¹¹⁸⁹ Глушко М. Віл у різдвяно-новорічній обрядовості українців: реконструкція первісного образу та історичного змісту... С. 410.

¹¹⁹⁰ Ковальчук Н. А. Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: Локальна специфіка та трансформації (XX – поч. XXI ст.). Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. історичних наук. Київ, 2008. С. 10.

¹¹⁹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 63.

¹¹⁹² Там само, спр. 700-Е, арк. 144.

¹¹⁹³ Там само, спр. 700-Е, арк. 28.

¹¹⁹⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 72.

¹¹⁹⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла... С. 466.

могли використовувати таким чином: «Як корова отелиться, готовили їй такі помії, хліба кусок одрізали, кидали туди жита, як ото посипають жито, посипають на Новий рік, то те жито збирають, і тоже туди, щоб вона вже попила те піло» (с. Грушки Хорошівського р-ну)¹¹⁹⁶; «Ну кроме того як вона вже отелиться, то давали їй там піло таке і цилушку, і солі трошки на цилушку, і ше можна жито, яке посівали на Новий год» (с. Грушки)¹¹⁹⁷; «Збирав колись, худоба... В нас то мати кури в хату кликала, щоб кури позбірала. Я знаю, для чого. А зараз я ж не покличу курей вже, бо вони не підуть. Змела гарненько, оддала курам. Шо з нею робить» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)¹¹⁹⁸.

Скотарськими мотивами переповнені волинські колядки і щедрівки. Щоб не вдаватися в деталі, наведемо лише кілька прикладів:

*Бігла теличка, та з березничка,
Та в бабин двір.
Я Вам, бабо, заколядую,
Дайте пиріг!
Як не дасте пирога,
Возьму вола за рога
Цього рога за рога
А волика...
Скруну йому правий ріг¹¹⁹⁹,
У ріг буду трубити (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁰⁰.*

*Візьму вола за рога
Да виведу на моріг,*

¹¹⁹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 89.

¹¹⁹⁷ Там само, спр. 487-Е, арк. 67.

¹¹⁹⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 85.

¹¹⁹⁹ Ідеться про «борозенного» вола, який був запряжений в ярмо справа. Детальніше про пов'язані з волом тонкощі зимового календарно-обрядового фольклору українців див.: Глушко М. Віл у різдвяно-новорічній обрядовості українців... С. 411–413.

¹²⁰⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 137.

*Скруну йому правий ріг.
А в ріг буду трубити,
А воликом робити.
Добри вечір! (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁰¹.*

*Щедра-щедра щедрівниця
Прилетіла ластівниця.
Вона стала щебетати
Господаря викликати.
Вийди-вийди, господарю,
Подивися на кошару.
Чи всі вівці покотились,
Чи барани покрутились.
А в барана крутироги,
А у дядька чорні брови (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁰².*

Згадували худобу і тоді, коли посівали на Новий рік:

*Роди, Боже, жито, пшеницю
І всяку пашницю.
А в оборі бичка й теличку (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁰³.*

Отже, різдвяно-новорічний цикл свят у волинян насичений скотарською обрядовістю. Цей факт підтверджує і те, що «на Багатий вечур козу водили» (с. Середня Баранівського р-ну)¹²⁰⁴. У Старокостянтинівському уїзді Волинської губернії посівальники водили парубка, переодягнутого на «козу»

¹²⁰¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 143.

¹²⁰² Там само, спр. 700-Е, арк. 143.

¹²⁰³ Там само, спр. 700-Е, арк. 138.

¹²⁰⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 149.

з вухами, зробленими з колосків¹²⁰⁵. Водили «козу» (рядженого на цю тварину хлопця) в Грубешівському уїзді Люблінської губернії¹²⁰⁶. «На Коляду ходили із козою перебраною, або живою, мекали, співали спеціальних пісень» (с. Волиця Жовківського р-ну)¹²⁰⁷. У вертепі «була овечка і бекала: вони колядують, а овечка бекала; шубу надягали – це був чорт здається. Но зара молоді не ходять [вже]»¹²⁰⁸.

Різдвяно-новорічний фольклор українців наповнений скотарською тематикою¹²⁰⁹. У різдвяно-новорічній обрядовості волинян мали місце і прикмети, пов'язані з худобою: «А на перший [Святий вечір] ходили дивитися кудя корова буде тримати голову, то той буде родити телятко» (с. Ожидів Буського р-ну)¹²¹⁰; «На Василя (з 13 на 14 січня) можна було взнати, коли корова буде мати теля. Якщо голова дивилася на південь, то в обід; на північ – вночі; на схід – вранці; на захід – ввечері» (с. Вільгір Гошанського р-ну)¹²¹¹. Подібна прикмета побутувала на Славутщині¹²¹². «Якщо небо на Святий вечір усіяне зірками – буде хороший приплід худоби» (с. Сквородки Старокостянтинівського уїзду)¹²¹³; «Якщо на Вілію перед Різдвом зоряне небо, а зорі дуже яскраві – в цьому році буде добрий приплід овець, худоби» (с. Глубочок Житомирського уїзду)¹²¹⁴.

Прикмети різдвяно-новорічних свят, пов'язані з передбаченням

¹²⁰⁵ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Материалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. III: Народный дневник. С. 1.

¹²⁰⁶ Dobrowolski S. J. Lud hrubieszowski. (Dokończenie)... S. 252.

¹²⁰⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 2.

¹²⁰⁸ Там само, спр. 296-Е, арк. 96.

¹²⁰⁹ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографіи края / под редакціей В. В. Иванова... С. 908; Етнографічний образ українців зарубіжжя... С. 353; Kolberg O. Dzieła wszystkie... S. 141–147; Kolberg O. Chełmskie. Obraz etnograficzny. Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. Т. I. S. 121–124; Гудченко З. Життєвий простір поліщуків (за спогадами переселенців із зони ЧАЕС)... С. 126.

¹²¹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 37.

¹²¹¹ Там само, спр. 283-Е, арк. 3.

¹²¹² Галайчук В. Народний календар Славутчини в обрядах, звичаях та фольклорі... С. 142.

¹²¹³ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 7. Часть неофициальная (1 Марта). С. 273.

¹²¹⁴ Левицкій А. Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волынской епархии. *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 33 (21 Ноября). Часть неофициальная. С. 1167.

добового часу отелу корови – загальноукраїнські¹²¹⁵.

Росіяни Пудожського уїзду¹²¹⁶, білоруси Житковицького району Гомельської області¹²¹⁷ вірили у те, що коли на Різдво Христове в небі багато зірок, то буде добрий приплід худоби.

На східній Волині святкували три Святі вечори (6 січня, 13 січня і 18 січня). Їх називали «Віліями». *«Перша Вілія, друга Вілія і водяна Вілія. От я, наприклад, знаю, що ці Вілії, то вони розподілені: одна – на людей, друга – на врожай, а третя – то на худобу. Здавна так казали»* (с. Нараївка Славутського р-ну)¹²¹⁸.

Перед Водохрещем на Вілію пекли пироги з капустою – «спеціально для корови». Ці пироги були зі звичайного тіста, і як святять воду, то виносили його корові (с. Воротнів Луцького р-ну)¹²¹⁹. Інколи давали коровам ті пироги, які пекли для себе: хто пік їх з вишнями, то давав з вишнями, а хто пік з яблуками, то давав з яблуками. (с. Владиславівка Млинівського р-ну)¹²²⁰. Це відбувалось так: *«На Вілію, як мають святити воду. Завтра будуть святити воду, сьогодні печуть там пироги. То зара такого не роблять, це молодьож, а колись, то я знаю добре, що мати пекла моя пироги, то пекла спеціально для корів, і в кожний пиріг клали колосочка свяченого... Обикновено як печуться тії пироги, і ції разом. З того ж самого тіста, що для себе пироги пекли. Як спечуть його сьогодні, спеклися вони, бо шо... пеклися з-за дня. А ввечері вже мати мене... посилала в хлів, і я кожному давала пирога. Корова з'їла – да й всьо»*. Такі пироги давали всій худобі, яка була у хліву, окрім свиней (с. Владиславівка Млинівського р-ну)¹²²¹.

У селі Гавареччина Золочівського району замість випечених пирогів

¹²¹⁵ Скуратівський В. Місяцелік... С. 178; Ефремов Е. В. Церковно-историческое и статистическое описание Александро-Невской церкви и прихода села Середняков, Гадячскаго уѣзда, Полтавской епархіи. *Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1905. № 28. Часть неофициальная (1 октября). С. 1074.

¹²¹⁶ Кофьрин Н. Суевѣрія крестьян села Песчаннаго, Пудожскаго уѣзда... С. 68.

¹²¹⁷ Кастрыца А. А. Свет прыкмет і павер'яў жыхароў Жыткваіцкага раёна. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Мінск, 2017. Вып. 23. С. 213.

¹²¹⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 4.

¹²¹⁹ Там само, спр. 590-Е, арк. 8–9.

¹²²⁰ Там само, спр. 590-Е, арк. 16.

¹²²¹ Там само, спр. 590-Е, арк. 21.

худобі варили вареники: *«Вареники з капустою. Капустяники називалися – то з капусти. Робилося, місилося тісто – та й такі вареники. Давали кусок хліба і той капустяник... І їла худоба. Їла корова капустяник»*¹²²². У селі Оріхівка Старокостянтинівського району всю худобу годували кутею, а коня обов'язково частували капустяним вареником¹²²³.

На Водохресні свята «замішували муку із свяченою водою і пекли на п'єцу паляниці, примовляючи: «Паляничку дам теличці!»» (с. Волиця Жовківського р-ну)¹²²⁴.

У святковий період худобу годували не тільки кутею. «На Йордань худобі давали маленькі хлібчики, а коли приходили із церкви, то кропили хату і все господарство» (м. Великі Мости Сокальського р-ну)¹²²⁵; *«То на другий Святий вечір¹²²⁶ в нас кажуть такі підпалки, такі круглі хлібці такі пекли. О такі не високі, підпалки, в нас називають чогось. І три пекли..., то водицю посвятили, і ше торішньої доливається до купки, і господар йде кропе, а хтось з дітей, а як нема, то мусить сам робити, бере хто є там в хліві всім давати навіть псові, там котові, корові, коневі давали кусок того підпалка. І в нас крейдою малювали хрестики всюда тако»* (с. Ожидів Буського р-ну)¹²²⁷.

На Святий вечір (перед Йорданом) освячували хлів і худобу: «Перед Йорданом кожен хазяїн приносить з церкви свячену воду. Кропить нею все господарство, роблячи крейдою хрести на одвірках та дверях будівель» (с. Жадківка Новоград-Волинського уїзду)¹²²⁸. *«Як посвятиться вода, то йшли кропили в хліві»* (с. Лище Луцького р-ну)¹²²⁹; *«На Святий вечір святим в хліві..., худобу святим..., даєм там вареники, шо там вариш на Вілію. На Вілію святим»* (с. Лозна Хмільницького р-ну)¹²³⁰; *«На різдвяні на Водохрещі,*

¹²²² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 119.

¹²²³ Маклакова О. Из зимового календарно-обрядового фольклору Південно-Західної Волині. *Міфологія і фольклор*. 2012. № 4. С. 66.

¹²²⁴ Там само, спр. 114-Е, арк. 2.

¹²²⁵ Там само, спр. 114-Е, арк. 9.

¹²²⁶ У цьому випадку ідеться про вечір перед Йорданом (ніч з 18 на 19 січня).

¹²²⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 26.

¹²²⁸ Бучинський М. Церковно-приходська летопись Георгиевской церкви села Жадковки. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/cerkovno-prihodskaya-letopis-georgievskoy-cerkvi-sela-zhadkovki>

¹²²⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 3.

¹²³⁰ Там само, спр. 532-Е, арк. 25.

як посвятить ся свячена вода, то в хліві, так саме худобу, свині, все... прийшло, покропилось, та й всьо» (с. Морозівка Хмільницького р-ну)¹²³¹; «Кропили, кропили... На Святий вечір кропили, як світити воду. На другі света. І на Йордан... Тато кропили... прийшли, покропили в хаті, покропили всюда, довкола хати, по подвірю. Та то я це знаю» (с. Скварява Золочівського р-ну)¹²³². «Ну та ходят, кроплят... Господар ходе, навколо хати, хату кропе, стайню кропит і корову. Та бере хліб, і бере тарілку з водою, і кропило... [Кропило] колись переважно було... З пионяної соломи, вона м'ягенька, і тим... Такою житньою соломою, то вона загруба... Та кропит зара, як посвітит воду на Йордан. То, що перед Йорданом [священик] праве, і світит воду, то тогди не той-во, а потим на сам Йордан, як відправитьсі, підут з церкви, тогди збираютьсі, [господар] бере ту воду, наливає в тарілку і йде кропити. [Господар кропить] худобу, хлів. Всьо, що в стайні є» (с. Жуличі Золочівського р-ну)¹²³³; «Перед Водохрещами вечірня править ся у три часа. І це приходим з церкви додому, і вже посвятили, що там у хліві маємо: кури, свині, корову, вже там хліва. І всьо» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²³⁴. Вважалося, що перед тим, як заходити до хати зі свяченою водою, неодмінно слід було нею покропити хлів і худобу (с. Волиця Славутського р-ну)¹²³⁵.

Традиційно, хлів святять колосочками (с. Зозулинці Хмільницького р-ну)¹²³⁶. Інколи кропильце могли робили безпосередньо з «коляди» (с. Рівки Славутського р-ну)¹²³⁷, або з тих колосочків, «що на Пречисту святять»¹²³⁸. Кропильце робили також із «ялинки, вирвали таку гілку» (с. Скварява)¹²³⁹.

На Водохреще, «як принесуть воду з церкви, покроплять у хліві пери, де корова стоїть, і коні. Де свині – не кроплять. Кругом будинка покроплять

¹²³¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр 532-Е, арк. 29.

¹²³² Там само, спр. 670-Е, арк. 2–3.

¹²³³ Там само, спр. 670-Е, арк. 17.

¹²³⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 6.

¹²³⁵ Там само, спр. 181-Е, арк. 67–68.

¹²³⁶ Там само, спр. 532-Е, арк. 35.

¹²³⁷ Там само, спр. 181-Е, арк. 45.

¹²³⁸ Там само, арк. 68.

¹²³⁹ Там само, спр. 670-Е, арк. 3.

– хліва, чи там хату» (с. Новоселівка Млинівського р-ну)¹²⁴⁰. Пересторога щодо того, що не слід свяченою водою кропити свиней, побутувала у Баранівському районі: *«Кажуть, свиней не треба кропити... Бо свиня щитається... Матушка наша казала: «Свиням ні проскурки не давайте, нічого». Свиням не треба. Шось там таке зв'язано з Ісусом Христом. Шо свиня шось погане...»* (с. Дубрівка)¹²⁴¹. У Кременецькому районі свяченою водою коней не кропили, так само не давали їм страв зі святвечірнього столу¹²⁴². *«Ну ми ж освячуєм хати, і худобу, і свяченою водичкою кропим. І хрестики ставим. У мене хрестики там крейдою понаставляні. Свячим. [...] Освячують водичкою святою, а потім три житинки беруть, свячену воду. І це йдуть: «Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь». І це перехристиш, і посвятиш, щоб велася худоба. І кролі, шо там маєш... В нас беруть свячену воду... Свячену воду, і три житинки (житні колоски. – Д. П.). Життя»* (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)¹²⁴³.

Виконував цю обрядодію чоловік¹²⁴⁴: *«як є в хаті господар, то господар»* (с. Верхобуж Золочівського р-ну)¹²⁴⁵. *«Хазяїн. Як нема хазяїна, то ходить хтось старіший»* (с. Посягва Золочівського р-ну)¹²⁴⁶.

Кропили обійстя і худобу перед тим, як сідали вечеряти. *«Але баба ше розказувала стара, шо брали... хто шо, якусь миску таку глибоку, воду, і всі будинки обкроплювали. Стайні, будинки»* (с. Верхобуж Золочівського р-ну)¹²⁴⁷; *«Ну і це вже хазяїн сам обійде обійстя своє да й покропить кругом, да і в хліві, й знаружі хати, і всередині хати»* (с. Рилівка Шепетівського р-ну)¹²⁴⁸. Ідучи святити хлів та господарські будівлі, брали з собою хліб та

¹²⁴⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 39–40.

¹²⁴¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 30.

¹²⁴² Галайчук В. Різдвяно-водохресні свята в околицях Кременця... С. 235.

¹²⁴³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 109.

¹²⁴⁴ Як бачимо, роль чоловіка у обрядодіях, пов'язаних з худобою – ключова. До слова, російські вчені Сергей Биковський і Владислав Равдонікас стверджували, що доместикатором худоби і першим її господарем був чоловік, а роль жінок у скотарстві зростала лише поступово. Детальніше див.: Шнирельман В. А. Происхождение скотоводства. Москва: Наука, 1980. С. 27–28.

¹²⁴⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 10.

¹²⁴⁶ Там само, спр. 296-Е, арк. 116.

¹²⁴⁷ Там само, спр. 670-Е, арк. 10.

¹²⁴⁸ Там само, спр. 700-Е, арк.

свічку: «Хліб, хліб та. І над свічку, і ходили усьо обкроплювали» (с. Верховуж Золочівського р-ну)¹²⁴⁹. Кропив господар: «Бо треба [щоб це робив] господар. [Як кропив, казав], щоб родило там все, щоб велося. Там благословляв [худобу]. Отако взяв водок(?), і кусочок хліба. То там корові дав, чи кому там, я знаю... [Господар брав хліб] з собою. Бере, несе, святить. Так само з хлібом сіль. На буханці хліба. І святили...» (с. Закриниччя Баранівського р-ну)¹²⁵⁰.

Господар, коли кропив хлів, також розкидав по його кутах кутю: «З кутью, то в хлів ходив, посипав в хліві – але то на Водохреще – хлів покропили водою і кутю розсипали по всіх вуглах, де худоба стоїть» (с. Зарічне Гощанського р-ну)¹²⁵¹.

У селі Рилівка Шепетівського району кропили обійстя на саме Водохреща. Для цього також брали хліб: «Батько [в] нас брав. Брав хліб, замотував всігдa в рушничок його, під руку цей хліб, і баночка з водою, і всігдa ходив все покроплював»¹²⁵²; «На Йордань, хто перший приходив із церкви, кропив все господарство» (м. Великі Мости Сокальського р-ну)¹²⁵³.

Ішов кропити господар. Водночас «як були діти, такі-во хлопці маленькі, то йшов за татом, а як не – то йшов за дідом, як дідо старий був якийсь, йшов кропити, то брали діти, а так – то... не... Худобу кро[пили], всьо, шо в хліві було» (с. Монастирок Золочівського р-ну)¹²⁵⁴; «Підпалки пеклося, три підпалки. Йшов батько святив, а діти йшли ззаду з тими підпалками. Прийшов до там, де худоба, то влупив того підпалка і дав корові» (с. Кути Буського р-ну)¹²⁵⁵; «На другий Святий вечір ходилося кропити, давалося підпалки такі, які пеклися, і куті ложку, діти носили, а

¹²⁴⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е, арк. 10.

¹²⁵⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 77.

¹²⁵¹ Там само, спр. 296-Е, арк. 107.

¹²⁵² Там само, спр. 700-Е, арк. 62.

¹²⁵³ Там само, спр. 114-Е, арк. 8.

¹²⁵⁴ Там само, спр. 670-Е, арк. 20.

¹²⁵⁵ Там само, спр. 553-Е, арк. 55. Підпалки, як правило, пекли худобі з тіста: «З дріжджового, так. То був хліб, тільки він був такий темний, то був житній хліб. І собі навіть їли той підпалок: мастили зверху шкірку часничком і такі підпалки їли» (с. Підгірці Бродівського р-ну). Див.: Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 71.

старший батько йшов всьо кропив в стайні. Бралоя жменю куті курам, корові» (с. Чішки Буського р-ну)¹²⁵⁶.

З господарем святити обійстя могла ходити і дружина: «[Як святити хлів], то батько йшов, ніс миску з кропилом, і з водою. Мама йшла і писала на дверях кругом хрестики крейдою. І святити... Мама хліб несе, і хрестики пише. Тато несе воду із мискою, і кропило ...» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁵⁷. В Кременецькому повіті з господарем ходив син (а як не було сина – то дружина) з книшем під плечем та крейдою у руці. Цією крейдою у той час, коли господар кропив обійстя, співаючи «Йорданський тропар», син (дружина) креслили хрести на будівлях¹²⁵⁸.

Освятуючи хату, хлів і худобу, господар співав «Йорданський тропар» (с. Старики Горохівського р-ну)¹²⁵⁹. У селі Жовтанці Кам'янка-Бузького району господар із хлібом під пахом ходив кропити обійстя два рази – на Святий вечір і на Йордан: «І на перший день, і на другий день. А дідо мій так: «Свят, свят! В імя Отца, і Сина, і Святого Д[уха]...». По образах перше, і так далі: «В імя Отца, і Сина, і Святого Духа, Амінь». А я йшла за ним не раз, співала. Ну, то шо вміла, то співала. Трошки: «Явився еси днась вселення, знаминайся на нас...»¹²⁶⁰. У селі Верхобуж Золочівського району під час окроплення промовляли молитву: «То можна ше й мовити «Отче Наш», і кропити»¹²⁶¹. Кроплячи худобу і хлів, господар проказував: ««Христос хрещасться!»... Шоб була здоровою, шоб сі вело всьо... тако говорили» (с. Монастирок Золочівського р-ну)¹²⁶².

Ходили кропити водою худобу і хлів також жінки, водночас виконуючи ряд обрядодій: «Покропимо свяченою водичкою. В мене й зараз свячена водичка стоїть. Вже і пожовкла, а хай стоїть. Покропила, взяла тако у те налляла, і покропила. Знов налляла. Три рази» (с. Красуля Баранівського р-

¹²⁵⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 86.

¹²⁵⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 145.

¹²⁵⁸ Dymnycz N. Obrzędki i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia... S. 100.

¹²⁵⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 332-Е, арк. 6.

¹²⁶⁰ Там само, спр. 678-Е, арк. 10.

¹²⁶¹ Там само, спр. 670-Е, арк. 10.

¹²⁶² Там само, спр. 670-Е, арк. 21.

ну)¹²⁶³. Йдучи кропити худобу, господиня брала із собою хліб, бо, «кажуть, хліб треба де ідеши, то хліб треба, щоб був коло тебе» (с. Красуля)¹²⁶⁴. Хліб несли в кишені, а згодом – згодовували ним худобу: «...У карман. Як покропили сіно, вона стала їсти, і я ще кусочок хліба дала їй, і всьо» (с. Красуля)¹²⁶⁵. «...Пам'ятаю, в Надьки Циганки колись була, то ночувала в неї. В тьоті там своєї, в дядька двоюріднього. То вона оце бере, вона її принесе, наливає в крушечку, чи шо. В неї ще є шось умочати... Віночок з васильків, чи шось... І йде, й співає: «Во Йордань! Крещаєтця тебе Господі!» Мій батько колись дуже співав. Прийде, поставить хрестика. Пішла в другі двері – знов хрестика крейдою ставить. Виходить (а в неї так: була хата велика), одна кімната хрестика, друга. Дві оно там було. Третя була як спальня. Велика така дерев'яна хата. А далі такий прохід. Проходом, там поставила хрестика. І аж у хлів. Прямо з хати в хлів. Бо колись хата була з хлівом разом. І прийшла туди, там поспівала. І там хрестики кругом поставила, в хліві на цих дверях – і всьо! Вертається назад» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁶⁶; «...Моя мама крушечку чи стакан з водою свяченою, пучок васильків, і покропила, покропила. І хрестики поставила... І крейдою поставила ці хрестики» (с. Дубрівка)¹²⁶⁷; «На Багатий вечур. Це так, як кутю вже вносили в хату. Хазяйка вийде, покропить у хліві. І... ну, шо держать там [покропить]. Обійстя святять. Приказували, щоб добре велося, щоб здоров'я Бог посилав. Ше від Бога» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)¹²⁶⁸.

Під час обходу обійстя зі свяченою водою дитина їла голубця: «У мене мама робила, а от я була там в свекрів, то там свекор ходив. Він писав хрестики, а дитина ходила і їла голубця. Бо вже, кажуть, далі буде від голубця до яйця. Вже до Паски будемо дожидати» (с. Дубрівка

¹²⁶³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 40–41.

¹²⁶⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 41.

¹²⁶⁵ Там само, спр. 700-Е, арк. 41.

¹²⁶⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 29–30.

¹²⁶⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 30.

¹²⁶⁸ Там само, спр. 700-Е, арк. 94.

Баранівського р-ну)¹²⁶⁹. У Грубешівському уїзді на Водохреща господар обходив хату довкола з пирогом, якого все, примовляючи, надкушував¹²⁷⁰. Подібні відомості зі середини ХІХ ст. виявляємо у матеріалах, які зібрав П. Чубинський. Увечері, на Голодну кутю перед Йорданом «господар хати брав хліб з хрестом на верху, званий пирогом, іде до дверей приміщення для утримання худоби, і каже: «Хто іде?» «Бог!» «Що несе?» «Пирог». Після цього [господар] входить до худоби, благословляє її цим хлібом, розламає [хліб] на декілька шматочків і роздає скотині» (с. Бусьно Грубешівського уїзду)¹²⁷¹.

Кропити худобу передйорданською свяченою водою зі Святого вечора рекомендувало місцеве духівництво: *«І вісімнадцятого святять воду після обіда, і на другий день, ранесенько дуже правиться. В три години дня ідуть, чи в два. В три, а вже в чотири, через час, півтора, батюшка посвятить воду, і називається вона Орданська вода. А на другий день називається Водохрещенська вода. І ту воду... Ну, батюшка каже: «Ту воду можете розходувати, корови посвятити». Першу цю, що на вісімнадцятого числа. І, кажуть, що вона дуже цілюща»; «Даже оце на Водохреща... даже ж батюшка у церкві каже. Посвятив воду, і каже: «Це вечірня вода, ви сьогодні приходите. Хто у вас хворий, ви окропите його, обмийте його. Хто..., щоб вам було вечеряти з чим. Вода свячена щоб була вам для худібки, для всього»» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁷².*

У селі Рябіївка Старокостянтинівського уїзду у день Хрещення Господнього (19 січня) було заборонено споживати воду до її освячення навіть худобі: «На саме свято Хрещення (Йордан) не лише з людей ніхто не їсть і не п'є нічого, але і скотині не дають води до її освячення. Захопивши освячену воду, біжать додому, вливають частину її в корито чи колодязь і

¹²⁶⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 30.

¹²⁷⁰ Dobrowolski S. J. Lud hrubieszowski. (Dokończenie)... S. 253.

¹²⁷¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. III: Народный дневник. С. 3.

¹²⁷² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 29; 145.

поять скотину»¹²⁷³.

На Йордан також малювали хрестики на хліві: «На стайні ставили хрестик з тіста, щоб оберігав худобу. Свяченим маком і сіллю обсыпають навколо стайні, щоб зле не залізло» (с. Волиця Жовківського р-ну)¹²⁷⁴. «Як святиться, то малюється. На Водохреща. По хлівах в мене малювали крейдою, а на балкони свічкою» (с. Клепачі Славутського р-ну)¹²⁷⁵; «На Водохреща. Оце сьогодні Вілія, і це на вілію мастяться на дверях... на одвірках хрестики. Крейдою...» (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹²⁷⁶; «Як прийдуть з церкви, то малювали. От. Звечора можна малювати, як ото п'ють воду свячену (то звечора ще п'ють, ще святити не йдуть – торішню воду). Ну, то тоді малювали, де кутю варять, на тій каструльці намалюють; на столі хрестики, на дверях малювали... Зверху... На дверях у хліві, усередині – ні» (с. Новоселівка Млинівського р-ну)¹²⁷⁷. Ці хрестики малювали крейдою господар або господиня¹²⁷⁸, яку освячували на Вілію перед Йорданом (с. Зоряне Млинівського р-ну)¹²⁷⁹, на Паску або на Спаса (19 серпня) (с. Переділи Рівненського р-ну)¹²⁸⁰. Однак крейду, якою малювали хрестики на хліву, освячували не завжди (с. Черешнівка Дубенського р-ну)¹²⁸¹. На дверях хліва хрестики малювали також глиною (с. Скварява Золочівського р-ну)¹²⁸². Зображали хрестики не тільки на дверях приміщень для утримання худоби, але і на вікнах хати: «На вікнах... З соломки робят, і хто витинає з бумаги, хто витинає з паперу такого. А де старе, хто не має таке старе, то з крейди робе хрестики» (с. Верхобуж Золочівського р-ну)¹²⁸³.

Намальовані на Водохреща хрестики не стирали протягом двох років

¹²⁷³ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 20. Часть неофициальная (11 Июля). С. 722.

¹²⁷⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 2.

¹²⁷⁵ Там само, спр. 181-Е, арк. 53.

¹²⁷⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 6.

¹²⁷⁷ Там само, спр. 590-Е, арк. 40.

¹²⁷⁸ Там само, арк. 40.

¹²⁷⁹ Там само, спр. 590-Е, арк. 82.

¹²⁸⁰ Там само, арк. 46.

¹²⁸¹ Там само, арк. 79.

¹²⁸² Там само, спр. 670-Е, арк. 4.

¹²⁸³ Там само, арк. 8.

(с. Губельці Славутського р-ну)¹²⁸⁴. Вони захищали хлів «від злих духів» (с. Рівки Славутського р-ну)¹²⁸⁵.

Можна припустити, що малювання хрестиків на дверях хліва і всі похідні від цього обрядодії мають танатологічну основу. Доцільно навести цитату дослідника будівельної обрядовості українців Романа Сілецького, яка стосується вивішування на новій споруді обрядового деревця: «Встановлення (вивішування) на новобудові обрядового деревця / зеленої гілки / букета квітів (як зрештою і розстелений на землі серед підвалин рушник з хлібом-сіллю, залишки трапези, залишені після закладщини на ніч на столі, запалена свічка в новобудові) виконували функцію запрошення покійних предків...»¹²⁸⁶; «...На початку будівництва біля підвалин застромляли дерев'яний хрестик із сирих паличок або ж рідше – зелену гілку»¹²⁸⁷.

Українці Богучарського уїзду на Голодний вечір перед вечерею ходили зі святою водою і кропили всіх свійських тварин¹²⁸⁸. За польовими записами дослідника народного будівництва українців Романа Радовича, перед Водохрещем у хліві «кропили свяченою водою, корові давали цукру і там в стайні самі закушували» (с. Глушків Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.)¹²⁸⁹.

У селі Жабиня Зборівського району Тернопільської області на Святий вечір перед Водохрещем господар, щоб прогнати злих духів, кропив водою обійстя, зокрема і хлів. У мисочці він мав розроблене свяченою водою тісто, яким наліплював хрестик на всіх дверях господарських будинків. Цей хрестик мав охороняти від нечистої сили, всяких відьом, чортів, а також оберігати худобу від злого ока та хвороб¹²⁹⁰.

Перед Водохрещем на Бойківщині «господиня робила хрестики з

¹²⁸⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 62.

¹²⁸⁵ Там само, арк. 57.

¹²⁸⁶ Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 377.

¹²⁸⁷ Там само.

¹²⁸⁸ Ткачев Г. Етнографіческие очерки Богучарского уезда. *Памятная книжка Воронежской губернии на 1865–1866 г.* Воронеж, 1867. С. 184.

¹²⁸⁹ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання.... С. 307.

¹²⁹⁰ Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині... С. 163.

борошна на дверях хати та на воротах» (с. Хмелівка Богородчанського р-ну)¹²⁹¹. Хрестики робили для того, щоб уберегти худобу від злих сил (с. Хмелівка)¹²⁹². Кропили худобу та писали крейдою хрестики на дверях і перед Йорданом, і на Йордан (с. Гнідин Бориспільського р-ну Київської обл.)¹²⁹³. У деяких місцевостях Полісся вважалося, що треба «записувати коляду». Саме тому крейдою чи білою глиною писали хрестики на дверях хліва та хати, обводячи їх колом¹²⁹⁴. У Любешівському районі Волинської області на Святий вечір перед Йорданом господар малював крейдою хрести, «щоб відьмаки до худоби не залазили» (с. Судче)¹²⁹⁵; «щоб лихе не подлазило, щоб ужі не пудлазили» (с. Березичі)¹²⁹⁶. У Городенківському районі Івано-Франківщини хреста малювали на внутрішній та зовнішній стінах хліва, але робили це на Великдень¹²⁹⁷.

У Седлецькій губернії українці кропили худобу свяченою водою на Йордан: «Повернувшись з церкви зі святою водою (на Богоявлення), підляшук передовсім приступає до окроплення свого майна: він бере під пахву хліб, загорнутий у білий рушник, звязує з жита, що стояло у червоному куті кисточку і кропить хату, сіни, хлібний сарай, худобу в хлівах, бджіл; водночас не забуває також влити святої води в колодязь»¹²⁹⁸. Богоявленською водою господар також кропив худобу, випускаючи її перший раз на пасовище¹²⁹⁹. Богоявленською водою кропили худобу українці у Гадяцькому уїзді Полтавської губернії¹³⁰⁰. У Канівському уїзді Київської губернії на Йордан, після закінчення обряду освячення, набирали свяченої води до

¹²⁹¹ Войтович Н. Традиційні магічно-ритуальні способи захисту домашньої худоби на теренах Бойківщини... С. 1031.

¹²⁹² Там само.

¹²⁹³ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 362.

¹²⁹⁴ Свирида Р. Українська коляда на теренах Полісся й Наддніпрянщини... С. 284.

¹²⁹⁵ Галайчук В., Ципишев С. Народний календар Любешівщини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Народознавчі зошити*. № 6. 2020. С. 1468.

¹²⁹⁶ Там само. С. 1469.

¹²⁹⁷ Кухаренко С. Худоба в повір'ях і магії селян сучасної України. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 27. С. 18.

¹²⁹⁸ Сорока. Рождественські праздники в Подляш'ї... С. 445.

¹²⁹⁹ Там само.

¹³⁰⁰ Самойлович І. Лѣтопись с. Разбишевки, Гадячскаго уѣзда, Полтавской губерніи. (Окончаніе). *Полтавскія епархіальныя вѣдомости*. 1900. № 6 (20 февраля). Часть неофициальная. С. 231.

пляшок, з яких, повернувшись до своєї садиби, відливали частину води до глиняної миски. Після цього брали шматочок ладану з церковного кадила, пиріг, крейду і кропило та обходили все обійстя. креслячи крейдою хрести на будівлях і кроплячи їх свяченою водою¹³⁰¹.

Волиняни свяченою водою кропили худобу, виганяючи її вперше з хліва на пашу, бо *«орданська – сама важнійша вода»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹³⁰². Про застосування свяченої води під час першого вигону худоби вже йшлося у другому розділі, у зв'язку з чим повторний раз торкатися цього аспекту традиційної скотарської обрядовості волинян буде зайвим.

Свячену воду з Водохреща використовували для худоби при okazіях. Зокрема, її давали пити корові після отелення (с. Новоселівка Млинівського р-ну)¹³⁰³. *«Це як отелиться корова, то тоді дають свячену воду, лється. Я лю у пійло»* (с. Красуля Баранівського р-ну)¹³⁰⁴. Худобу святили свяченою водою *«і навіть напували, до тої води вляли у відро, як уна прийшла всьо з пасовиська, то вона [аби] сі напила тої води»* (с. Жуличі Золочівського р-ну)¹³⁰⁵; *«Ну от, як вона прийде з поля. То в мене відро оддельно було. Я туди свячененької води воллю у відро, і повненьке, і поставила її. Вона йде на поле рано, напилась. Прийшла ше з поля – допила. І всьо»* (с. Красуля Баранівського р-ну)¹³⁰⁶; *«Ну як захворіє корова, як, не дай Бог, шось таке з вим'ям може в неї... То свяченою водою кропили. Ну і часом буває таке, шо тоже... шо є така людина в селі, шо... Шо шось зробить. То так і кажуть, шо такі очі є, шо подивилася десь, чи Бог його знає... І б'ється потом, шо не можна підступити до неї, видоїти, і все. То треба було свяченою водою посипати чи зіллям обкурити»* (с. Рилівка Шепетівського р-ну)¹³⁰⁷.

Йорданську воду широко застосовували українці як апотропей. До

¹³⁰¹ Piotrowski W. Obchód Trzech Króli na Ukrainie. *Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany*. 1914. Rok V. № 2 (10 stycznia). S. 22.

¹³⁰² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 2.

¹³⁰³ Там само, спр. 590-Е, арк. 41.

¹³⁰⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 34.

¹³⁰⁵ Там само, спр. 670-Е, арк. 14.

¹³⁰⁶ Там само, спр. 700-Е, арк. 35.

¹³⁰⁷ Там само, спр. 700-Е, арк. 63.

слова, такою водою українці Карпат напували коней, аби ті «були міцніші, і не боялися хвороби»¹³⁰⁸. У Валуйському уїзді «як скотина западе на хоробу, вечірня свячена вода дається»¹³⁰⁹. Відомо, що українці Черкащини воду освячували і напередодні Різдва. Цією ж водою вони скроплювали худобу в хліву, аби вберегти її від відьом¹³¹⁰.

Кутю, яка стояла біля снопа «коляди» під іконами, віддавали корові після свят (с. Рівки Славутського р-ну; Кременецький пов. Волинського в-ва)¹³¹¹. Хліб з покуті, який стояв біля «коляди» впродовж свят, згодовували худобі: *«Хліб – то виносили. Я оце після Коляди вже, як батюшка посвятить покутя, то я вже кусочок цей хліба розмочила, бо вже він, ну якби дві неділі лежить... Ну завжди, щоб не був же ж покуть порожній. Кутю зварили на Коляду, вона ж з'їлася. А щоб порожній покуть не стояв до самого цього Багатого вечора, кладеться хліб. Щоб він лежав там. Мені казали, що можеш покласти ще пару яблук. Якщо в тебе є свої домашні, поклади пару яблук, щоб вони тоже це. Щитається, як ти просиш у Господа благословення, щоб садок уродив. А там вже знов же ж. До Богоявлення щоб тоже не стояло порожнім. У нас варять кутю три рази. На Коляду варять, на Багатий вечір варять і цього. На Багатий вечір варять ситну...»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹³¹².

Сіно з-під снопа «коляди» (те сіно, на яке ставили «коляду»), яке залишилося після свят, могли давати худобі (с. Княгинине Демидівського р-ну)¹³¹³; *«А давала 'м корові, корова їла. Щоб не ходити по нім, не кинути де під ноги»* (с. Верховуж Золочівського р-ну)¹³¹⁴.

«Солому від дідуха віддають курам, підстилають під корову в хліву»

¹³⁰⁸ Горошко Л. «Водице-орданице, умий мене від всякого лиха» (обрядове застосування освяченої на Йордан води в карпатській традиції). *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 96.

¹³⁰⁹ Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 116.

¹³¹⁰ Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини... С. 33.

¹³¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 57; Галайчук В. Народний календар Славутчини в обрядах, звичаях та фольклорі... С. 1137; Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia... S. 101.

¹³¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 144–145.

¹³¹³ Там само, спр. 590-Е, арк. 64.

¹³¹⁴ Там само, спр. 670-Е, арк. 11.

(с. Перемога Козятинського р-ну Вінницької обл.)¹³¹⁵. У селі Гавареччина Золочівського району на другий день після Різдва палили солому з «діда», опісля приходили до хати і забавлялися. Цей день називався «полаз». Сіно, яке було під столом, «корові давали. На той полаз. На Різдво не можна нічого рухати» (с. Гавареччина)¹³¹⁶.

Сіно зі столу «на третій день свят давали худобі, а дідух палили зранку на Марії: «Хто швидше стане, тому буде краще вестися»» (с. Березина Сокальського р-ну)¹³¹⁷.

Раніше це сіно давали малим телятам і ягнятам як перший корм після їх появи на світ¹³¹⁸. Окрім того, їм давали не тільки сіно, але і саму «коляду»: «Даємо худобі коляду вже як після Хрещення, на третій день... виносим коляду, то тоді даєм того снопика коровам. Або, якщо в кого нема корови – то курам» (с. Черешнівка Дубенського р-ну)¹³¹⁹; Як уже пройдуть свята, зі снопа-коляди «давали худобі трошки. Худобі трошки ділили, і під курку клали, і хто як» (с. Тернівка Новоград-Волинського р-ну)¹³²⁰; «Як закончиться вже свято, пройдуть Коляди, пройде Багатий вечор, Новий рік, Водохреще прийде, а тоді уже на третій день Водохрещ беруть коляду і сіно це, бо ше пучечок сіна муси бути, да все брали і несли, щоб оце ось корова з'їла. Корова з'їла коляду, а сінце брали, як квочка сидає...» (с. Колесники Гощанського р-ну)¹³²¹.

Попри це, колись «коляду», перш ніж віддавати худобі, молотили, залишаючи на корм тваринам саму солому¹³²². «Коляду» інколи зберігали сім років, і тільки тоді віддавали корові (с. Губельці Славутського р-ну)¹³²³. Або,

¹³¹⁵ Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість... С. 8.

¹³¹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 116.

¹³¹⁷ Там само, спр. 114-Е, арк. 4.

¹³¹⁸ Бѣньковскій И. Повѣрья, обычаи, обряды, суевѣрья и примѣты, примѣты, приуроченные к «Риздвяным Святам». *Кіевская старина*. 1896. Т. ЛІІ. № 1. Январь. Отд. ІІ. С. 9.

¹³¹⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. Ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е, арк. 79.

¹³²⁰ Там само, спр. 700-Е, арк. 109.

¹³²¹ Там само, спр. 296-Е, арк. 38.

¹³²² Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym... S. 178.

¹³²³ Архів ЛНУ ім. І. Франка. Ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 60.

навпаки, вже на другий день згодовували тварині: «На другий день, на Марії, виносили ту коляду – «Бувайте здорові всі!» – казали» (с. Підгірці Бродівського р-ну)¹³²⁴.

Викидати сіно зі столу після різдвяних свят в українців не було прийнято. На Одещині, до прикладу, його згодовували худобі¹³²⁵. На Слобожанщині наприкінці ХХ ст. сіно з-під куті віддавали корові «або овечкам, щоб плодилися. Це робили під кінець різдвяних свят, коли виганяли кутю»¹³²⁶. Українці поліського села Сімоновичі (тепер Дорогичинського р-ну Брестської обл.) сіно зі столу з двох Коляд і Щодрухи (цього сіна додавали на стіл потроху щоразу на Щодруху і на Коляду перед Водохрещем) віддавали корові та вівці після Йордану. Коневі не давали, бо коня вважали грішним¹³²⁷. Українці Підляшшя (Седлецька губернія) після Йордану, на день св. Івана Хрестителя, під вечір прибирали зі столу коляду (сіно та жито) і роздавали її худобі¹³²⁸. Білоруси Житковицького району Гомельщини віддавали худобі сіно зі Святого вечора, яке лежало на покуті і на столі худобі, «щоб худоба велася і була здоровою»¹³²⁹. Збіжжя з колосками, яке заносили на Святий вечір до хати, згодом згодовували худобі в околицях Холма¹³³⁰.

Для того, щоб худоба «була благополучна», в Маріупольському уїзді Катеринославської губернії брали сіно, яке лежало два тижні під «багатою» кутею, несли його в кошару чи загін і клали навхрест. Опісля посипали це сіно зерном, яке залишалося у хаті після посівальників на Новий рік, і закопували на день св. Іоана Хрестителя посеред загороди¹³³¹.

В українців подібні дії широко відомі, хоч і з деякими відмінностями.

¹³²⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 553-Е, арк. 82.

¹³²⁵ Петрова Н. Календарна обрядовість українців Миколаївського р-ну Одеської області середини ХХ ст.: нові польові матеріали. *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 269.

¹³²⁶ Муравський шлях – 97: матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції... С. 78, 79, 111, 112, 122.

¹³²⁷ Климчук Ф. Д. Духовная культура полесского села Сімоновичі... С. 347–348.

¹³²⁸ Сорока. Рождественські праздники в Подляшсь... С. 445.

¹³²⁹ Кастрыца А. А. Свет прыкмет і павер'яў жыхароў Жыткавіцкага раёна... С. 213.

¹³³⁰ Kolberg O. Chełmskie. Obraz etnograficzny. Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. T. I. S. 116.

¹³³¹ Новицкий Я. П. Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщинѣ. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии*. Екатеринослав, 1913. Вып. 9. С. 91.

Наприклад, на теренах Наддніпрянщини снопа («колядника») ділили поміж худобою разом із кутею уже після вечері перед Йорданом¹³³². Обмолочену соломую зі житнього сніпка, що стояв на покуті, після свят віддавали корові на Східному Поліссі¹³³³.

У селі Сквородки Старокостянтинівського уїзду на день св. Іоана Хрестителя (20 січня) уникали різної роботи: не сукали мотузки, не гнули полози і обручі, остерігаючись, щоб худоба не народжувалася з кривими ногами чи щоб не сталося яке-небудь інше нещастя¹³³⁴. Волиняни дотримувалися й інших заборон, пов'язаних з виконанням господарських робіт в окремі дні та впливом цих робіт на здоров'я худоби. Наприклад, остерігалися прями на Масляну, «бо будуть черви у худоби»¹³³⁵.

У селі Березина Сокальського району на третій день після Йордану під поріг стайні лили свячену воду¹³³⁶. Після Водохреща, *«як ходе з кропилом священ[н]ик по хатах, то дяк носе кропильницю і там кидають копійки. Кажуть, щоб корова ся добре доїла, то там кидають копійки. Не гроші, але всеєдно там копійки хтось має, то кине копійки»* (с. Підлісся Золочівського р-ну)¹³³⁷.

Майже вся скотарська звичаєвість різдвяно-новорічних свят, яка побутувала на теренах історико-етнографічної Волині та описана вище, мала місце в інших історико-етнографічних районах України, а також була поширена на значно ширших ареалах слов'янського світу.

¹³³² Свирида Р. Українська коляда на теренах Полісся й Наддніпрянщини... С. 284.

¹³³³ Галайчук В., Ципишев С. Традиційні календарно-побутові звичаї та обряди Східного Полісся... С. 1308.

¹³³⁴ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 6. Часть неофициальная (21 Февраля). С. 227.

¹³³⁵ Боцяновскій В. О. Заговори против болѣзней, разныя повѣрья и примѣты (Село Писки Житомирскаго уѣзда)... С. 503. Подібні перестороги були відомі навіть литовцям. Так, щоб вівці влітку не хворіли, від Різдва до Богоявлення чоловіки не сукали мотузок, а жінки не прями. Див.: Янулайтис А. Литовскія суевѣрья и примѣты. Собранныя в Шавельском уѣздѣ Ковенской губерніи... С. 158. У Седлецькій губернії українці не шили до Нового року – «щоб приплід худоби не народився зі зрослими вухами чи ротом». Див.: Сорока. Рождественскіе праздники в Подляшѣ. *Холмско-Варшавскій епархіальний вѣстник*. 1896. № 24 (15 декабря). Отд. II. С. 445. У Ніжинському уїзді Чернігівської губернії на масляному тижні в п'ятницю не прями ті, хто мав худобу. Вірили, що цей гріх впаде на домашніх тварин: «хоч кузька (черви) нападе на скот, хоч слиня бігтима у скотини з рота». Див.: Малинка А. Н. Етнографическія мелочи (Из мѣстечка Веркѣевки, Нѣжинскаго уѣзд., Черниговской губ.) *Этнографическое обозрѣніе*. 1898. № 1. С. 160.

¹³³⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 4.

¹³³⁷ Там само, спр. 553-Е, арк. 45.

5.2. Скотарський характер свят зимово-весняного міжсезоння

Стрітєння (15 лютого). Худобу обкурювали свічкою, освяченою у церкві на Стрітєння «від уроків» (с. Іванків Черняхівського р-ну)¹³³⁸, або «...Як молоко тягнеться. Шось зробитьса молоці чи зробить, да тако молоко тягнеться як резина, то обкурювали і свічкою, і ще чимсь, і якесь зілля свячене да в мисочку, таку покришку брали, шоб воно курило, да там обкурювали... Богу молилися, казали да перестає тягнуться» (с. Клітище Черняхівського р-ну)¹³³⁹.

Стрітенською свічкою обкурювали худобу «за того, шоб не зурочила» відьма. Робили це «на Юрія, на Паску» (с. Іванків Черняхівського р-ну)¹³⁴⁰; «Обсвічували» Стрітенською свічкою худобу, «шоб ніяке зле не траплялося з коровою» (с. Грушки)¹³⁴¹; шоб захистити худобу від нечисті: «Стріченська свічка запалюється. Я не знаю, я цим не займаюся калдунством. Але я знаю, що кажуть з Стріченською свічкою біля худоби походить сею. Запалить, і все. І «Отче наш» помолись молитву, шоб відігнать злих духів» (с. Красуля Баранівського р-ну)¹³⁴².

Стрітєння було одним із небагатьох свят у році, коли освячували воду¹³⁴³: «На Стрітєння тоже воду святять. На Водохреща це є мертва вода, а на Стрітєння це є живуца вода. Оце ми тую воду зливаем до купи як посвятитьса і може якось людина захворіла чи худоба, то нею мють» (с. Нараївка Славутського р-ну)¹³⁴⁴. Воду, яку святили 15 лютого, називали «стрітенською» водою, і давали тваринам від хвороби: «воду, то дас[т]ь худобі, як заслабіє, корова п'є» (с. Понора Славутського р-ну)¹³⁴⁵. «Стрітенською» водою на Стрітєння кропили всю худобу в хліві, окрім

¹³³⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е, арк. 75–76.

¹³³⁹ Там само, спр. 486-Е, арк. 53.

¹³⁴⁰ Там само, спр. 486-Е, арк. 76.

¹³⁴¹ Там само, спр. 486-Е, арк. 86.

¹³⁴² Там само, спр. 700-Е, арк. 34.

¹³⁴³ Детальніше про «стрітенську» воду, як засіб захисту худоби від злих сил вже йшлося у попередніх розділах.

¹³⁴⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 16.

¹³⁴⁵ Там само, арк. 37; Схожого роду інформація зафіксована Ю. Пуківським (с. Рівки, Славутського р-ну, Хмельницької обл.), див.: Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 79.

свиней (села Вільгір, Сергієвка Гощанського р-ну)¹³⁴⁶.

Звичай кропити худобу стрітенською водою в Україні був досить поширеним явищем¹³⁴⁷. Стрітенською свічкою обкурювали худобу, виганяючи її на пашу навесні вперше, в Рогатинському районі на Опіллі. Це робили для того, щоб «Боже тепло коровки трималося і молочко наливалось»¹³⁴⁸.

Уважалося, що відлига на Стрітення була доброю прикметою. На Волині і досі побутує така приказка: *«Як на Стрітення півень води нап'ється, то на Юрія худоба напасеться»* (села Нараївка, Понора Славутського р-ну Хмельницької обл.; с. Колесники Гощанського р-ну Рівненської обл.)¹³⁴⁹. До слова, зафіксував її Василь Абрамович у середині XIX ст. у колишньому Рівненському уїзді¹³⁵⁰.

Водночас зустрічається й інший варіант цієї метеорологічної прикмети: *«Якщо на Стрічення сонце загляне в хлів, то краще хай вовк – на худобу несприятливо»* (с. Окілок Черняхівського р-ну)¹³⁵¹.

На Стрітення *«коні запрягають, возять. І сідають, навчають коні молоді... Це на цей день запрягають коні і їздять кругом села, щоб обучити»* (с. Нараївка Славутського р-ну)¹³⁵².

Власія (24 лютого). *«Я чула. Якийсь Влас. Святий Влас. Це тут казали... Святий Власій над худобою. Чула, но да конкретно шось робити, чи казати... Більше нічого. Є над худобою покровитель [...] Влас. Святий Власій»* (с. Красуля Баранівського р-ну)¹³⁵³. Про св. Власія, як правило, читали тільки в календарі. Скотарськими звичаями цей день не супроводжувався (с. Мирославль Баранівського р-ну)¹³⁵⁴.

¹³⁴⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 283-Е, арк. 3; спр. 296-Е, арк. 132.

¹³⁴⁷ Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2 т. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. Т. I: Зима. Весна. С. 145.

¹³⁴⁸ Данильчик Л., Костючок П. Залишки господарсько-побутових магічних дій на Опіллі... С. 129.

¹³⁴⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е, арк. 16; 36.; спр. 296-Е, арк. 37.

¹³⁵⁰ Доманицький В. Народній календар у Ровенському повіті, Волинської губернії... С. 63; Глушко М. Хто ж записав «Народній календар у Ровенському повіті Волинської губернії»? *Народознавчі зошити*. № 1. 2011. С. 28–42.

¹³⁵¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 489-Е, арк. 44.

¹³⁵² Там само, спр. 181-Е, арк. 23.

¹³⁵³ Там само, спр. 700-Е, арк. 47–48.

¹³⁵⁴ Там само, спр. 700-Е, арк. 126.

В українців Білгородського уїзду Курської губернії побутовали вірування, пов'язані з цим святом: «Святий Власій навідує рогатою скотиною. Наш письменний дідусь було з вечера приказує: дивіться, молодиці, щоб завтра принесли раненько водиці з криниці, налейте у пляшку або що там, поставте на покуті, під святим, та вкиньте страстової свічки; нехай стоїть до трьох день, поки святий Власій не нагляне; на треті сутки він її освятить і окропить. «Як вистоїть (вода) троє суток, увіллють у колодязі, скотину по хлівам покроплять. І це бабуся було: «молодиці, внесіть жменьку прядива»; візьме три мічечки змиче; візьме і положе на покуті; Бог її святий знає, де вона їх діне. Я було питаю: «бабусю, для чого воно?» – «Корову підкурить, теля, що прикинется»¹³⁵⁵. Українці Валуйського уїзду остерігалися виконувати на день св. Власія фізичну роботу. Цього ж дня роздавали «паляниці старушкам»¹³⁵⁶. День св. Власія «празнували, щоб скотині добре було» (с. Пристроми Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.)¹³⁵⁷.

День св. Власія як скотарське свято добре відоме на загальнослов'янських теренах, у тому числі й на українських¹³⁵⁸. Як зауважує В. Галайчук, на покутсько-гуцульському пограниччі свято Власія повсюдно пов'язують з худобою. Цей день – свято «маржини», на нього не можна працювати, бо це шкодить свійським тваринам. На Власія, за свідченням В. Галайчука, також остерігалися відьомської активності, а тому на це свято використовували апотропеїчні засоби захисту хліва та худоби¹³⁵⁹.

У болгар це свято було присвячене волам, що працювали у ярмі. Свято Власія було пов'язане з волами навіть етимологічно – словом «влас» позначали хворобу волів. У східній та на південно-східній Болгарії цей день

¹³⁵⁵Васильев М. К. Украинские легенды и вѣрованія, связанная с именами нѣкоторых святых. *Этнографическое обозрѣніе*. 1895. Год 7. Кн. XXVII. № 4. С. 127–128.

¹³⁵⁶Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині... С. 120.

¹³⁵⁷Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання... С. 397.

¹³⁵⁸Толстой Н. И. Власий. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 383–384.

¹³⁵⁹Галайчук В. В. Традиційні демонологічні уявлення українців про домашніх духів... С. 464–465.

був насичений скотарськими обрядодіями¹³⁶⁰.

Благовіщення (7 квітня). У цей день спостерігалася особлива активність відьом, що цілком властиво для «рокових» свят. На Радехівщині вважали, що та людина, яка прийде позичати цього дня – відьма¹³⁶¹. Цього ж дня відьми намагалися подоїти чужих корів, що дало б їм змогу бути успішними у своїх злодіяннях (а саме – махінаціях з коров'ячим молоком) цілий рік¹³⁶². На Житомирщині колись уважали, що знесене куркою яйце на Благовіщення («бігун») має оберігати від відьми, якщо закопати його під порогом хліва¹³⁶³. Щоб вберегти худобу від злих сил, господарі цього дня кропили хлів свяченою водою і «сіллю обсипали кругом стайні» (с. Березина Сокальського р-ну)¹³⁶⁴.

Волиняни Горохівського і Бродівського районів не парують худоби 7 квітня, адже це могло б призвести до появи на світ хворих тварин¹³⁶⁵. Подібне повір'я мало стосунок не лише до тварин, але й до людей: *«То не мона [худобу] парувати, не можна й нам паруватись [...]. Свята треба шанувать. На Благовіщення робиться, то каліка... Як родиться на Рuzдво. Бо в мене була тітка. На Рuzдво родилось [дитя]. І без вуха, і те, і скоро померло. А я робила санітаркою на Пятирічці, і приходжу, кажу до [баби] (баба моя вісімдесят два роки прожила), кажу: «Бабо, шось там Ганя Костикова родила, якесь дитя, кажуть...». «Я вже це чула, хай би був не сплотив на Благовіщення»»* (с. Красуля Баранівського р-ну)¹³⁶⁶. Вірили, що на свята не можна парувати худобу, бо плід матиме вади: *«Хто його знає, чи правда, чи не, шо як у свято... Це в моїх сусідів, куми. Оно яке свято, вони не признавали, старі були. Вродилось теля, телилась корова. Безгубе теля.*

¹³⁶⁰ Колева Т. А. Болгары. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1977. С. 276.

¹³⁶¹ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 92.

¹³⁶² Б'ньковській І. Народня повѣр'я, суевѣр'я и примѣты, приурочення к «Благовіщенню»... С. 100.

¹³⁶³ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 93.

¹³⁶⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е, арк. 4.

¹³⁶⁵ Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині... С. 98–99.

¹³⁶⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 44.

Другий раз отелилось – три ноги! Четвертой нема. На три ноги. Це я бачила» (с. Кожушки Новоград-Волинського р-ну)¹³⁶⁷.

Окрім того, «кажуть, що погано, коли корова телиться на *Благовіщення»* (с. Переділи Рівненського р-ну)¹³⁶⁸. Таке ж повір'я побутувало у селі Закриниччя Баранівського району¹³⁶⁹. «*Ну на Благовіщення говорили, що повід квочки не можна лізати, нічо не творити, бо то не добре шось»* (с. Петричі Буського р-ну)¹³⁷⁰. На Благовіщення «*якшо теля народилося, то з його толку не буде. Його або продавай, або ріж, або... Якшо навіть кури нанесли яєць, то ті яйця або з'їсти, або продати, бо як покладеш під курку – нічого не буде... як свиня наведе поросят, то з них толку не буде»* (с. Дубрівка Баранівського р-ну)¹³⁷¹; «*І яйця, як несуться гусі чи шо, не клали, бо буде калічка»* (с. Мокре Баранівського р-ну)¹³⁷².

У Полтавській губернії остерігались, що народжене на Благовіщення (або в день архангела Гавриїла) звіря матиме якийсь недолік¹³⁷³. Українці Острогозького району вважали, що зі знесеного куркою або гускою на Благовіщення яйця неодмінно вилупиться потворне чи покалічене пташеня¹³⁷⁴. У селі Озерянка Золочівського повіту побутувало аналогічне до наведеного вище повір'я щодо яєць, знесених на Благовіщення. Однак «*корова, що утелит ся на Благовіщенє, буде давати дуже багато молока – а теличці також добре поведеться й буде дуже добра на молоко»*¹³⁷⁵. Насичене апотропеїчними обрядодіями свято Благовіщення було на Опіллі. Зокрема, «в цей день не впускали до своїх осель чужих жінок і дівчат, щоб [ті] не принесли лиха тваринам» (с. Залуква Галицького р-ну Івано-Франківської

¹³⁶⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е, арк. 85.

¹³⁶⁸ Там само, спр. 590-Е, арк. 52.

¹³⁶⁹ Там само, спр. 700-Е, арк. 75.

¹³⁷⁰ Там само, спр. 670-Е, арк. 34.

¹³⁷¹ Там само, спр. 700-Е, арк. 31.

¹³⁷² Там само, спр. 700-Е, арк. 70.

¹³⁷³ Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году. В трех частях. Часть II. Полтава: Типография Губернскаго Правленія, 1849. Ч. II. С. 221.

¹³⁷⁴ [Яковлев Г. А.] Пословицы, поговорки, крылатые слова, примѣты и повѣрья, собранные в слободѣ Сагунах, Острогожскаго уѣзда... С. 168.

¹³⁷⁵ Калужний Н. Деякі вірування в селі Озерянці (Галичина), прив'язані до днів церковного року. З паперів Ф. Ржегоржа. *Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського Наукового Товариства в Києві тепер історичної секції Української Академії Наук*. Київ, 1927. Т. XXIV. С. 136.

обл.)¹³⁷⁶. На свято Благовіщення побутував цілий ряд скотарських заборон у гуцулів. Перестороги, як правило, були пов'язані з доглядом за вівцями¹³⁷⁷. На «Благовісника» (наступний день після Благовіщення) побутувала заборона виганяти вперше худобу з хліва на Любешівщині¹³⁷⁸. Росу, зібрану на свято Благовіщення, бойки давали корові пити, щоб та давала більше молока¹³⁷⁹.

Подібних застережень дотримувались також інші слов'янські народи. Росіяни Тульської губернії годували худобу на Благовіщення лише після того, як завершиться Богослужіння¹³⁸⁰. Тут уважалося, що корова, яка отелилася на Благовіщення першим телям – молочна, однак телята від неї «не живучі», тому їх звичайно заколювали¹³⁸¹.

Вірили в активність відьом на Благовіщення у другій половині ХІХ ст. українці одного з центральних історико-етнографічних районів. За повідомленням парафіяльного священника Олексія Краснокутського, всю ніч перед цим святом (а також – напередодні свят Івана Купала, Семена, старого Нового року) доїли звіриних самок, щоб отримати побільше улюбленого напою на свої гуляння¹³⁸².

Цього дня українці Закарпатської області остерігалися видавати з хати що-небудь, щоб «босорка» (чарівниця) не нашкодила худобі¹³⁸³. Українці, за інформацією Василя Скуратівського, щоб запобігти відьомським чарам, обсівали хліви на Благовіщення маком-видюком¹³⁸⁴. Якщо відьма 7 квітня видоїть корову, то їй будуть вестися молоко і сир цілий рік (с. Ветли

¹³⁷⁶ Олексюк О., Воробчак Т. Світ уявлень та вірувань у веденні скотарства – як основної галузі господарства Опілля наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. *Одеські етнографічні читання. Українське пограниччя: варіативність традиційної культури*. Одеса-Тулча, 2018. С. 254.

¹³⁷⁷ Дзензелевский И. А. Запреты в практике карпатских овцеводов... С. 260–261.

¹³⁷⁸ Галайчук В., Ципишев С. Народний календар Любешівщини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Народознавчі зошити*. № 6. 2020. С. 1477.

¹³⁷⁹ Главацька Л. Весняні скотарські народні звичаї та обряди бойків. (Кінця ХІХ середини ХХ ст.). *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 83.

¹³⁸⁰ Успенский Д. Благовѣщеніе. По народным повѣрьям и обычаям Тульской губернии. *Этнографическое обозрѣніе*. 1908. № 3. С. 102.

¹³⁸¹ Успенский Д. Благовѣщеніе. По народным повѣрьям и обычаям Тульской губернии... С. 104.

¹³⁸² Краснокутский А. Со слов сельской бабки. *Кіевскія епархіальныя вѣдомости*. 1880. № 26 (25 іюня). Часть неофициальная. С. 5.

¹³⁸³ Толстой Н. И., Толстая С. М. Благовещение... 186.

¹³⁸⁴ Скуратівський В. Місяцелік... С. 35.

Любешівського р-ну Волинської обл.)¹³⁸⁵.

На Слобожанщині в цей день побутувала скотарська заборона, пов'язана з гадюкою: «На Благовіщення не можна нести до хати ніякої палки – гадюка може покусати худобу, вони якраз вилазять на Благовіщення»¹³⁸⁶.

На Південному Опіллі Благовіщення навіть уважалося скотарським святом. Цього дня «для захисту худоби на стінах і дверях хлівів, на вим'ї і хребті корів, між рогами тварин робили хрести. Зранку корів обкурювали ладаном і зіллям, під поріг ставили жевріючі вуглики й проганяли через них усю худобу» (с. Конюшки Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.)¹³⁸⁷.

Назагал, період стійлового утримання худоби на Волині характеризувався такими обрядово-звичаєвими рисами:

Ритуальною годівлею худоби в часі різдвяно-новорічних свят з локальною специфікою. Так, відрізнялися усталені час і дата годівлі (до чи після Вечері; 6 чи 7 січня); характер страв (спеціально приготована для тварин їжа чи просто їжа зі столу); об'єкти, яким виносили обрядову їжу. Ритуальна годівля свійських тварин побутувала як на Волині, так і в інших історико-етнографічних районах України.

Фольклорні оповідки про те, що худоба «говорить» під час одного з січневих вечорів, побутують на досліджуваних теренах скрізь і досі, що є теж загальноукраїнською рисою.

Окроплювання господарем (рідше – господинею) приміщень для утримання худоби водою, освяченою на Йордан чи напередодні свята. Локальними особливостями були способи такого окроплення, специфіка вербального супроводу процесу, наявність додаткових предметів (хліба, свічки, обрядової їжі тощо), кількість і ролі тих, хто брав участь у процесі (господар і господиня; господар і дитина і т. п.). Це саме стосується написання хрестиків крейдою (або їх зображення інакшим способом) на

¹³⁸⁵ Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Состав. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Языки славянских культур, 2010. Т. 1. Люди со сверхъестественными свойствами. С. 94.

¹³⁸⁶ Муравський шлях – 97: матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції... С. 16.

¹³⁸⁷ Данильчик Л., Костючок П. Залишки господарсько-побутових магічних дій на Опіллі... С. 129.

дверях хліва та інших будівель. Усі ці ознаки властиві для обстежених нами південних теренів історико-етнографічної Волині і неодноразово згадуються в джерелах.

Скрізь на Волині поширена прикмета про те, що «якщо на Стрітення півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться». Натомість обряди, пов'язані зі Стрітенською свічкою, виявляються рідше.

Варто зауважити про наявність локальних на Волині, спорадичних фрагментів скотарської звичаєвості у зимовому календарі. Зокрема, лише зрідка окреслюється роль пастуха у дійствах Святого вечора. Вартує уваги пережиток звичаю «полазника». Так, поряд з уявленнями про те, що в часі новорічних свят заводили до хати корову чи коня, побутували повір'я, що першим до хати уранці має прийти хлопець (чи чоловік). З останніх нашарувань варто відзначити те, що обов'язково чоловік перший має зайти в порожній автобус.

Звичай «закрадати» коней у ніч перед Новим роком, описаний у джерелах другої половини XIX – початку XX ст. побутував на теренах Східної Волині і за формою нагадував описане раніше «викрадення» корів на Трійцю.

Обрядово-звичаєвого наповнення дня св. Власія як скотарського свята в обстежених населених пунктах досліджуваного краю не виявлено.

Тварина, яка вродиться на Благовіщення, буде калікою – таке повір'я побутувало в окремих місцевостях. Натомість уявлення про це свято як день відьомської загрози худобі менш поширене.

ВИСНОВКИ

Комплексні студії над духовним аспектом скотарської культури волинян виявилися плідними на наукові результати, що дає підстави для загальних підсумків.

Скотарський календар волинян поділено на два періоди – літній (період пастівницького сезону) і зимовий (період стійлового утримання худоби). Дата початку першого вигону худоби на пашу знаменувала старт пастівницького сезону. Дата завершення випасу свійських тварин позначала початок їх стійлового утримання. Встановлено, що скотарські звичаї та обряди періоду стійлового утримання худоби суттєво відрізняються від звичаєвості пастівницького сезону. Зокрема, саме на пастівницький сезон припадають пікові дні відьомської активності.

З'ясовано, що свято Юрія було знаковим днем, який остаточно знаменував перехід від стійлового утримання худоби до її пастівницького випасу. Водночас можна стверджувати про цілий ряд винятків із загального правила. Це твердження стосується передовсім великої рогатої худоби, зокрема корів. Також перший вигін свійських тварин на пашу могли приурочувати до свят великоднього циклу. Так, худобу виганяли перед Великоднем (села Луцького, Баранівського р-нів), на Великдень (села Новоград-Волинського р-ну), після Великодня (село Буського р-ну), на Десяту п'ятницю (село Шумського р-ну). Не випадково в окремих селах Східної Волині (Баранівський, Новоград-Волинський р-ни) побутував звичай дарувати «гостинець», «волочило» пастухам на Великдень. Під впливом тривалої політики радянської влади перший вигін худоби на пашу на Східній Волині нерідко почали приурочувати до 1 чи 9 травня. Обрядовим наповненням, пов'язаним з першим вигонем худоби на підніжний корм, день св. Юрія характеризувався у тих населених пунктах Волині, у котрих інформатори пам'ятали про найм професійного пастуха. Не випадково цього ж дня з професійним пастухом укладали договір (Горохівський, Гоцанський р-ни). Натомість у пам'яті респондентів тих сіл, де кожен випасав худобу «по

черзі», символічні свята народного календаря скотарською звичаєвістю, як правило, не характеризуються. До дня св. Юрія «припасали» худобу, а після свята – її вже виганяли на постійній основі (Демидівський, Гощанський, Золочівський райони).

Подія першого виходу свійських тварин з хліва навесні (незалежно від того, чи вона приурочувалася до календарного свята, чи була оказіональною) передбачала використання цілого ряду атрибутів та апотропеїв для захисту худоби від злих сил. Неодмінне застосування гілочки свяченої верби у ритуалі першого вигону худоби на пашу – яскраво виражена волинська регіональна особливість середини XIX – початку XXI ст. Натомість словесний супровід процесу виведення тварин з хліва перший раз навесні фіксується лише спорадично у центральних районах історико-етнографічної Волині (с. Глубочок Житомирського уїзду; окремі села Млинівського, Новоград-Волинського, Горохівського, Шепетівського, Баранівського р-нів). Використання гострих залізних предметів (найчастіше – сокири) як апотропеїв – загальноволинська риса. Спорадично вдавалися до використання інших апотропеїв, які можна вважати локальними. Наприклад, у Черняхівському районі під поріг клали пташині яйця, щоб худоба їх переступала. Очевидно, що тут йдеться про вплив поліської традиції. Серед локальних предметів, які також задіювали у процесі першого вигону свійських тварин надвір, були віник (села Баранівського, Новоград-Волинського р-нів), пояс (села Хмільницького, Баранівського р-нів та Старокостянтинівського уїзду), фартух (Черняхівський р-н), хліб (Буський, Баранівський р-н), замок (села Хмільницького і Пулинського р-нів), ткане полотно (Новоград-Волинський, Заславський уїзди). Свячену воду у ритуалі першого вигону худоби з хліва використовували найчастіше на Західній Волині (села Горохівського, Буського, Золочівського р-нів), спорадично у Хмільницькому та Новоград-Волинському районах. У той час, коли худоба йшла на пашу вперше, її обкурювали стрітенською свічкою (села Млинівського, Баранівського, Черняхівського р-нів). Тоді ж обсівали худобу

маком-видюком (спорадична, але загальноволинська риса). Під час першого вигону худоби на пашу скрізь на Волині було поширено прив'язувати до рога чи хвоста корови шматочок червоної тканини, стрічки чи нитки. Українці широко використовували ці чи подібного роду атрибути та апотропеї під час першого вигону худоби з хліва на підніжний корм.

З'ясовано, що ритуальна годівля худоби на теренах історико-етнографічної Волині притаманна для циклів різдвяно-новорічних та великодніх свят. Відмінності на вузьколокальному рівні полягають не лише у часі та способі святкової годівлі худоби, але й у визначенні продуктового асортименту, призначеного для споживання тваринами. Наприклад, в одному випадку для худоби випікали спеціальний обрядовий хліб або готували окрему страву, в другому – тварин годували заздалегідь обумовленою стравою, яку споживали самі, в третьому – обов'язково годували худобу святковою їжею без наділення спожитків семантичним змістом, у четвертому – ритуальний почастунок для худоби приберігали з метою його подальшого згодовування тваринам під час okazji (наприклад, корові після отелення). Спеціальне обрядове печиво у формі хрестів на теренах Східної Волині пекли також на Середохресну середу. Ритуальна годівля худоби є загальноукраїнською рисою.

З відьомською тематикою у волинян був пов'язаний цілий спектр свят, з яких виокремлено найголовніші. Виконуючи певні обрядодії, побачити відьму можна було на Великдень. Також на Великдень волиняни спорадично вдавалися до освячення ножів поряд із паскою у скотарських магічних цілях. На Зелені свята клечали будівлі для утримання худоби з метою її убереження від відьом. З'ясовано, що згідно з уявленнями місцевого люду, пік інтенсивності розгулу відьом та іншої нечисті припадав на день св. Іоана Хрестителя (7 липня). Це відображено в обрядах, віруваннях і фольклорі волинян.

Встановлено, що на Волині обряд цідити молоко на голки / варити цідилку з голками, який передбачав виявлення відьми та ліквідацію її впливів

на свійських тварин – okazіональний. Водночас на теренах етнографічного Полісся цей обряд набував календарного змісту і часто приурочувався до дня св. Іоана Хрестителя. До слова, сам такий спосіб протистояння відьомським чарам – загальноукраїнський.

Різдвяно-новорічна звичаєвість, пов'язана зі свійськими тваринами, у волинян зокрема та в українців загалом, наповнена поминальною тематикою, у якій худоба відіграє ключову роль. Танатологічним змістом характеризується ритуальна годівля худоби на Святий вечір. Фольклорний сюжет про те, що свійські тварини, зокрема воли і корови, «говорять», як правило, на Святий вечір, віщуючи смерть господаря, містить яскраво виражені поминальні мотиви. Господар кропив свяченою водою хлів і худобу в один із проміжків різдвяно-водохресних свят. Водночас він малював хрестики на дверях хліва та виконував додаткові обрядодії, очевидно приурочені пошануванню мерців.

Найголовніші яскраво виражені локальні особливості скотарської обрядово-звичаєвої культури волинян такі:

1. Звичай дарувати пастухам «гостинця», «волочило» в день, коли вигонили худобу на пашу вперше (на Великдень, на день св. Юрія чи у будь-який інший сприятливий для цього день), зафіксований в окремих селах Східної Волині (Баранівський та Новоград-Волинський р-ни).

2. Звичай викрадення корів на Трійцю, зафіксований у трьох районах (Черняхівському, Пулинському і Хорошівському). Відомостей у джерелах щодо побутування цього звичаю деінде на теренах історико-етнографічної Волині не виявлено. В українців у цілому, як і загалом у східних слов'ян, звичай у такій локально-волинській формі не побутував. У Старокостянтинівському уїзді та Шепетівській окрузі, натомість, подібним локальним звичаєм було «закрадання» коней у новорічну ніч.

3. Традиція вінкоплетин коровам на Трійцю – локальна особливість. Так, вінки тваринам чіпляли на роги (або на шию) у Пулинському, Гоцанському, Млинівському, Горохівському районах. Натомість інформації

про те, що коровам виплітали вінки під час Зелених свят не зафіксовано у обстежених населених пунктах Баранівського, Новоград-Волинського, Хмельницького, Шепетівського районів. Також на волинських теренах Львівської області під час польових науково-пошукових мандрівок не виявлено інформації про вінкоплетини для худоби.

4. На теренах Західної Волині, які перебували під впливом Католицької Церкви (зокрема, йдеться про ті питомо волинські території, які ще на початку ХХ ст. входили до складу Австро-Угорської імперії), скотарські мотиви Зелених свят перебрало в себе перехідне свято Пресвятої Євхаристії (Божого Тіла), яке греко-католики святкують раннього літа. Цього дня волиняни освячували непарну кількість віночків, сплетених заздалегідь. Свячені на Божого Тіла віночки використовували під час okazій. Наприклад, шматки цих віночків спювали разом з пійлом корові, яка щойно отелилася.

5. Традиція сіяти на день св. Іоана Хрестителя або напередодні увечері пустоцвіт з огірків упоперек дороги, «щоб худоба перейшла» (Баранівський, Новоград-Волинський р-ни). З метою поліпшення урожаю огірків це робили також на інших етнічних теренах України, зокрема на Поліссі. Водночас ця традиція не є загальноволинською.

Крізь призму скотарської обрядовості волинян простежено суттєві зміни, що стосуються апотропеїчних загроз. Так, якщо у ХІХ столітті фіксувалася інформація про небезпеки у формі пошестей (епізоотій), вовків та гадюк, то на початку ХХІ ст. такі відомості зустрічаються хіба що у формі пережитків.

Так звані вовчі свята повністю втратили свою семантичну специфіку. Дні св. Миколая, св. Власія перестали бути особливими з погляду скотарства.

Еволюцінували і погляди на нечисту силу. Наприклад, якщо всередині ХІХ ст. збирали росу у відро по межах пересічні господині, то наприкінці ХХ ст. це робили тільки «злі» відьми, які мали на меті такими вчинками позбавити корів молока, а вже на початку ХХІ ст. «й ті повмирали».

Зазнали трансформації різдвяно-новорічні обряди, пов'язані з упряжжю молодих волів та «полазником».

Через зміну форми випасу худоби знецінилася роль пастуха. Наприклад, уявлення про місце пастуха в різдвяно-новорічних обрядах тепер вкрай розмиті.

Водночас у волинян до сих пір залишається ключовою роль господаря під час виконання скотарських обрядів, зокрема йдеться про процес ритуальної годівлі тварин під час різдвяно-новорічних та великодніх свят, а також про ритуал окроплювання худоби свяченою водою на Водохреща або напередодні цього свята.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Архівні джерела:

Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка), ф. Р-119, оп. 17, спр. 114-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Місце свійських тварин в календарній обрядовості селян України», зібрані у Жовківському і Сокальському районах Львівської області 19–23 липня 2005 року Хомин Наталією Андріївною), 12 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 147-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологічні вірування українського народу», зафіксовані студенткою третього курсу Бабій Іриною Ростиславівною 6–21 липня 2006 р. у Кременецькому районі Тернопільської області), 35 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 181-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Зимова календарна обрядовість», зафіксовані студенткою другого курсу Гентош Ілоною Вікторівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 73 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 186-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зафіксовані студенткою другого курсу Оніщук Людмилою Василівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 65 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 188-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарна обрядовість», зафіксовані студенткою другого курсу Рогашко Іриною Леонідівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 73 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 190-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна медицина», зафіксовані

студенткою другого курсу Слотвінською Світланою Володимирівною 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 82 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 283-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне тваринництво», зафіксовані студенткою третього курсу Демцюх Надією Михайлівною 3–17 липня 2009 р. у Гошанському районі Рівненської області), 39 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 285-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість українців», зафіксовані студенткою другого курсу Дудою Ольгою Іванівною з 3 по 17 липня 2009 р. у Гошанському р-ні Рівненської обл.), 55 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 296-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Зимова обрядовість», зафіксовані студенткою третього курсу Савкою Марією Анатоліївною з 3–17 липня 2009 р. у Гошанському р-ні Рівненської обл.), 132 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 332-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студенткою третього курсу Демцюх Надією Михайлівною 5–20 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області), 33 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 334-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Дудою Ольгою Іванівною з 5 по 20 липня 2010 р. у Горохівському р-ні Волинської обл.), 33 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 376-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість», зафіксовані аспірантом I року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 7–16 липня 2011 р. у Бродівському та Радехівському районах Львівської області), 98 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 398-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна весняна календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Ковальчук

Юлією Вікторівною 6–21 липня 2011 р. у Бродівському та Радохівському районах Львівської області), 85 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 399-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані студенткою третього курсу Когут Наталією Василівною 6–20 липня 2011 р. у Бродівському районі Львівської області), 84 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 452-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою другого курсу Завінською Анастасією Олегівною 4–13 липня 2012 р. у Кам'янка-Бузькому районі Львівської області), 31 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 453-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна весняна календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Ковальчук Юлією Вікторівною 4–10 липня 2012 р. у Кам'янка-Бузькому районі Львівської області), 34 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 454-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія українців», зафіксовані студенткою другого курсу Когут Наталією Василівною 4–13 липня 2012 р. у Яворівському районі Львівської області), 24 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 481-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Волині», зафіксовані Калінчук Лілією-Марією Романівною 2–14 липня 2013 р. у Черняхівському районі Житомирської області), 90 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 486-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студентом другого курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 2–16 липня 2013 р. у Черняхівському, Володарськ-Волинському та Червоноармійському районах Житомирської області), 120 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 487-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна медицина та ветеринарія», зафіксовані студенткою другого курсу Редькович Соломією В'ячеславівною 2–15 липня 2013 р. у Черняхівському, Володарськ-Волинському районах Житомирської області), 83 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 489-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна метеорологія українців», зафіксовані студенткою другого курсу Самборською Вікторією Володимирівною 3–14 липня 2013 р. у Черняхівському районі Житомирської області), 95 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 527-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Волині», зафіксовані Калінчук Лілією-Марією Романівною 4–14 липня 2014 р. у Хмельницькому р-ні Вінницької обл.), 75 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 532-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студентом третього курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 3–14 липня 2014 р. у Хмельницькому районі Вінницької області), 56 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 533-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна медицина та ветеринарія», зафіксовані студенткою третього курсу Редькович Соломією В'ячеславівною 3–16 липня 2014 р. у Хмельницькому районі Вінницької області), 76 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 534-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна метеорологія українців», зафіксовані студенткою третього курсу Самборською Вікторією Володимирівною 3–16 липня 2014 р. у Хмельницькому районі Вінницької області), 65 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17., спр. 549-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна весняна календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Фединою

Галиною Іванівною 4–12 липня 2015 р. у Буському, Бродівському та Золочівському районах Львівської області), 160 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17., спр. 553-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна зимова календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студенткою третього курсу Чубою Ангеліною Сергіївною 4–12 липня 2015 р. у Буському, Бродівському та Золочівському районах Львівської області), 132 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 590-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство українців», зафіксовані студентом п'ятого курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 29 червня – 7 липня 2016 р. у Луцькому районі Волинської області; у Демидівському, Дубенському, Млинівському, Рівненському районах Рівненської області), 91 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 670-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Скотарство у календарно-побутовій обрядовості», зафіксовані аспірантом I року навчання Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 26 червня – 1 липня 2018 р. у Буському та Золочівському районах Львівської області), 41 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 678-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Скотарство у календарно-побутовій обрядовості», зафіксовані аспірантом II року навчання Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 7 листопада 2018 р. у Кам'янка-Бузькому районі Львівської області), 13 арк.

Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 700-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційне скотарство у календарно-побутовій обрядовості волинян», зафіксовані аспірантом другого курсу Пожоджуком Дмитром Дмитровичем 20–29 червня 2019 р. у Баранівському та Новоград-Волинському районах Житомирської області, Шепетівському районі Хмельницької області), 160 арк.

Опубліковані джерела:

Абрамов И. Повѣрья, примѣты и заговоры жителей Новоград-Волынского и Заславскаго уѣздов. *Живая Старина*. 1913. Год XXII. Вып. III–IV. С. 378–383.

Абрамов И. По волынским захолюстьям. (Эскизы из дорожного альбома). *Живая старина*. 1906. Год XV. Вып. II. Отд. I. С. 155–169.

Александрович Н. Благочестивые обычаи православных христиан Волынской губернии. *Подольскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1866. № 12. Отдѣл второй, неофициальный (15 Июня). С. 426–436.

Антипов В. А. Народныя примѣты, касающіяся погоды и сельскаго хозяйства. *Живая старина*. 1901. Год XI. Вып. III–IV. Отд. V. С. 131–132.

Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленныя в 1846 году. В трех частях. Часть II. Полтава: Типографія Губернскаго Правленія, 1849. Ч. II. IV+384 с.

Б. М. Сельскіе чары и заговоры – по Подольской губернии. *Подольскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1867. № 20. Отд. II, неофициальный (15 Октября). С. 689–695.

Бѣльскій С. Деревня Ковали Житомирскаго уѣзда в Маѣ 1909-го года. *Труды Общества Изслѣдователей Волыни*. Житомир: Электрическая типографія М. Дененмана, 1910. Т. III. Отд. 3. С. 1–30.

Бѣньковскій И. Мак в народной демонологіи на Волыни. *Кіевская старина*. 1905. Т. LXXXIX. Кн. 4 (апрѣль). Отд. II. С. 34–36.

Бѣньковскій И. Народные обычаи и обряды, приуроченные к «Спасу». *Кіевская старина*. 1895. Т. I (август). Отд. II. С. 9–14.

Бѣньковскій И. Народныя повѣрія, суевѣрія и примѣты, приуроченныя к «Благовищеню». (Записаны в волынск. губ., в уѣздах: заславл., староконстант. и ковельском и подольской губ. каменецкій уѣзд). *Кіевская старина*. 1903. Т. LXXXI. Май. Отд. II. С. 98–100.

Бѣньковскій И. Обычаи и повѣрья, приуроченные к «Велькодню». *Кіевская старина*. 1895. Т. XLIX. Кн. 5 (май). Отд. II. С. 70–76.

- Бѣньковскій И. Осина в вѣрованіях и в понятіи народа на Волыни. *Кіевская старина*. 1898. Т. LXII (июль-август). Отд. II. С. 6–9.
- Бѣньковскій И. Повѣрья, обычаи, обряды, суевѣрья и примѣты, примѣты, приуроченные к «Риздвяным Святам». *Кіевская старина*. 1896. Т. LII. № 1. Январь. Отд. II. С. 1–9.
- Бѣньковскій И. Рождественскія святки на Волыни. *Кіевская старина*. 1889. Т. XXIV. № 1. Январь. С. 236–242.
- Бѣньковскій И. Суд св. Юрія (из народных уст). *Кіевская старина*. 1902. Т. LXXVII. Июнь. Отд. II. С. 163–165.
- Близнак І. Зелено-святочний звичай у бойківській місцевині – Штуківець. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. Ч. 9. С. 120–122.
- Богатырев П. Г. Вѣрованія великоруссов Шенкурскаго уѣзда. *Этнографическое обозрѣніе*. 1916. Год 28. Кн. CXI–CXII. № 3–4. С. 42–80.
- Бодак Я. Календарні свята, обряди, пісні Горличчини (Лемківщина). *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 66–77.
- Боцяновскій В. В. Веснянки, Петрівки и Купальныя пѣсни. *Живая старина*. 1894. Год IV. Вып. I. С. 83–89.
- Боцяновскій В. Θ. Заговоры против болѣзней, разныя повѣрья и примѣты (Село Писки Житомирскаго уѣзда). *Живая старина*. 1895. Год V. Вып. III–IV. Отд. V. С. 499–504.
- Бугера І. Звичаї та вірування Лемківщини. *Бібліотека Лемківщини*. Львів: Наш Лемко, 1939. Ч. 15. 40 с.
- Булгаковскій Д. Г. Пинчуки. Этнографическій сборник. *Записки Императорскаго Русскаго Географическаго Общества по отдѣленію этнографіи*. С-Петербург, 1890. Т. XIII, вып. 3. VI+200 с.
- Бучинский М. Церковно-приходская летопись Георгиевской церкви села Жадковки. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/cerkovno-prihodskaya-letopis-georgievskoy-cerkvi-sela-zhadkovki> (дата звернення 5.07.2021).

Васильев М. К. Украинскія легенды и вѣрованія, связанныя с именами нѣкоторых святых. *Этнографическое обозрѣніе*. 1895. Год 7. Кн. XXVII. № 4. С. 126–128.

Виноградов О. Новый год в Малороссіи. *Холмско-Варшавскій епархіальный вѣстник*. 1897. № 1 (1 января). Отд. II. С. 5–7.

Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пйотроковського. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* / післям. К. Кутельмаха. Львів, 1995. Т. 230: Праці Секції етнографії та фольклористики. С. 303–350.

Вяргеевка С. А. Матыў першага выгану свойскай жывёлы ў беларускіх гаспадарчых замовах. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Мінск, 2015. Вып. 18. С. 210–216.

Галайчук В. Українська міфологія. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 288 с.

Галайчук В., Ципишев С. Народний календар Любешівщини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Народознавчі зошити*. № 6. 2020. С. 1454–1483.

Галайчук В., Ципишев С. Народний календар Любешівщини в обрядах, звичаях та фольклорі. Закінчення. *Народознавчі зошити*. № 1. 2021. С. 183–224.

Герасимов М. К. Обычаи, обряды и повѣрья в Череповецком уѣздѣ. *Этнографическое обозрѣніе*. 1900. Год 12. Кн. XLVI. № 3. С. 133–137.

Гладкий М. Скотарські замовляння поліщуків. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2. Овручина. С. 273–292.

Глушко М. Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки Баранівського району Житомирської області. *Міфологія і фольклор*. 2009. № 1. С. 75–84.

Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. 592 с.

Гольцман Е. Дурной глаз. Книга об обычаях и суевериях народов мира. Москва: Прометей, 1990. 64 с.

Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1895. Вып. 1. IV+308 с.

Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1897. Вып. 2. II+390 с.

Гринченко Б. Д. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. *Приложение к № XII «Земского Сборника» 1900 г.* Чернигов, 1900. 488 с.

Гудченко З. Життєвий простір поліщуків (за спогадами переселенців із зони ЧАЕС). *Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць.* Київ, 2014. Вип. 13 (16). С. 121–128.

Данилевский Г. Нравы и обычаи украинских чумаков. Очерки четырех времен года в Малороссии (Из путевых замѣток 1856 года). *Библиотека для чтения.* 1857. Т. 142 (двадцать-четвертый год). Апрель. С. 243–266.

Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині. *Матеріали до українсько-руської етнології.* Львів, 1905. Т. VI. С. 114–204.

Дилакторский П. Праздник Покрова у крестьян Двиницкой волости. *Этнографическое обозрѣние.* 1903. Год 15. Кн. LIX. № 4. С. 125.

Добровольский В. «Егорьев день» в Смоленской губернии. *Живая старина.* 1908. Год XVII. Вып. II. Отд. I. С. 150–154.

Добровольский В. Нечистая сила в народных вѣрованіях. (По данным Смоленской губ.). *Живая старина.* 1908. Год XVII. Вып. I. Отд. I. С. 3–16.

Добровольський М. Народні повір'я, що відносяться до корови (Матеріяли в с. Литвинець, Канівського району, Черкаської округи записав р. 1928 Микола Добровольський. *Побут. Періодичний орган ВУЕТ.* Київ, 1928. Рік I. Ч. 1 (липень). С. 9–12.

Давнар-Запалвській М. Замѣтки по бѣлорусской этнографіи. *Живая старина*. 1893. Год III. Вып. II. Отд. IV. С. 283–296.

Долинскій С. Этнографическія свѣдѣнія, собранныя в м. Загнитковѣ Ольгопольскаго уѣзда. *Подольскія Епархіальныя вѣдомости*. 1887. № 43. Отдѣл неофициальный (24 Октября). С. 977–985.

Доманицький В. Народній календар у Ровенськiм повітi, Волинської губернії. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1912. Т. XV. С. 62–89.

Драган М. Петрування в Тустановичах, п. Дрогобич. *Матеріали до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 301.

Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016. Т. 6 (Календарна обрядовість). 400 с.

Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2017. Т. 7 (Господарські заняття, промисли та ремесла). 496 с.

Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2020. Т. 9 (Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання). 943 с.

Етнографічний образ українців зарубіжжя. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Ч. 1. Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2019. Ч. 1. (Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики). 676 с.

Ефремов Е. В. Церковно-историческое и статистическое описание Александро-Невской церкви и прихода села Середняков, Гадячскаго уѣзда,

Полтавской епархії. *Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1905. № 28. Часть неофіціальная (1 октября). С. 1071–1077.

Ефремов Е. В. Церковно-историческое и статистическое описание Александро-Невской церкви и прихода села Средняков, Гадячскаго уѣзда, Полтавской епархії. *Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1905. № 29–30. Часть неофіціальная (10–20 октября). С. 1119–1125.

Ефремов Е. В. Церковно-историческое и статистическое описание Александро-Невской церкви и прихода села Средняков, Гадячскаго уѣзда, Полтавской епархії. *Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости*. 1906. № 10. Часть неофіціальная (1 апрѣля). С. 509–520.

Жаткович Ю. Замітки етнографічні з угорської Руси. *Етнографічний збірник*. Львів, 1896. Т. II. С. 1–38.

Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографіи края / под редакціей В. В. Иванова. Харьков: Типографія Губ. Правленія, 1898. Т. I. XXXII+1013 с.

Завойко Г. К. Вѣрованія, обряды и обычаи великороссов Владимирской губернии. *Этнографическое обозрѣніе*. 1914. Год 26. Кн. СIII–СIV. № 3–4. С. 81–178.

Заглада Н. Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля). Київ: Всеукраїнська академія наук, 1930. 80 с.

Заглада Н. Из звіту етнографічної експедиції 1934 року / публ., прим. і післямова М. Глушка. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2001. Т. CCXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики С. 443–505.

Зеленин Д. Из быта и поэзии крестьян Новгородской губернии (По матеріалам из бумаг В. А. Воскресенскаго). *Живая старина*. 1905. Год XIV. Вып. I–II. С. 1–56.

Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученаго архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1914. Вып. 1. С. 1–483.

Зеленин Д. К. Описаніе рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1915. Вып. 2. С. 485–988.

Зеленин Д. К. Описаніе рукописей Ученого архива Императорскаго Русскаго Географическаго общества. Петроград: Типографія А. В. Орлова, 1916. Вып. 3. С. 989–1280.

Знадоби до галицько-руської демонології / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1904. Т. XV. [3]+272 с.

Знадоби до української демонології. Т. II. Вип. 2 / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXIV. XXIV+280 с.

Зобнин Ф. Усть-Ницынская слобода, Тюменскаго уѣзда, Тобольской губ. (Продолженіе). *Живая старина*. 1898. Год VIII. Вып. III–IV. С. 320–328.

Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци старосамбірського повіту. *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1905. Т. VI. С. 1–40.

Зубрицький М. Народній календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тиждни і до рокових свѣят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах). *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1900. Т. III. С. 33–60.

Иванов П. В. Жизнь и повѣрья крестьян Купянскаго уѣзда, Харьковской губерніи. *Сборник Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества*. Харьков: Печатное Дѣло, 1907. Т. XVII. 216+IX с.

Иванов П. В. Народные рассказы о ведьмах и упырях. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1992. С. 430–497.

Историко-статистическое описаніе церквей и приходов Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 6. Часть неофициальная (21 Февраля). С. 224–233.

Историко-статистическое описаніе церквей и приходов Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 7. Часть неофициальная (1 Марта). С. 271–282.

Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 20. Часть неофициальная (11 Июля). С. 717–722.

Калюжний Н. Деякі вірування в селі Озерянці (Галичина), прив'язані до днів церковного року. З паперів Ф. Ржегоржа. *Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського Наукового Товариства в Києві тепер історичної секції Української Академії Наук*. Київ: Державне видавництво України, 1927. Т. XXIV. С. 134–141.

Каминській В. К народной демонологии. Из с. Косарева, Дубенского у. Волын. губ. *Кіевская старина*. 1906. Т. ХСІІІ (май–іюнь). С. 9–11.

Каминській В. Праздник Пасхи в селѣ Косаревѣ Дубенского уѣзда, Волынской губернии. *Кіевская старина*. 1906. Т. ХСІІ. Кн. 3–4 (март–апрѣль). Отд. I. С. 299–320.

Кастрыца А. А. Свет прыкмет і павер'яў жыхароў Жыткавіцкага раёна. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Мінск, 2017. Вып. 23. С. 212–215.

Кедров Н. Народный взгляд на уход за рогатым скотом в Новгородском краѣ. Этнографический очерк. *Новгородский сборник*. Новгород, 1865. Вып. III. Отд. II. С. 3–30.

Колесса Ф. Людові віруваня на Підгір'ю. В с. Ходовичах стрийського повіту. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 76–98.

Коробка Н. Восточная Волынь. *Живая старина*. 1895. Год V. Вып. I. Отд. I. С. 28–45.

Косач-Кривинюкова О. З подорожі до волинського села. *Побут. Періодичний орган ВУЕТ*. Київ, 1929. Ч. 4–5. С. 25–29.

Косич М. Н. Литвины-Бѣлорусы Черниговской губернии, их быт и пѣсни. (Окончаніе). *Живая старина*. 1901. Год XI. Вып. III–IV. Отд. II. С. 1–88.

Костоловскій І. В. Из повѣрій Ярославской губерніи. *Этнографическое обозрѣніе*. 1906. Год 18. Кн. LXX–LXXI. № 3–4. С. 217–221.

Костоловскій І. В. Нѣкоторые обряды, примѣты и повѣрья крестьян Еремѣйцевской волости Рыбинскаго уѣзда, Ярославской губерніи. *Этнографическое обозрѣніе*. 1901. Год 13. Кн. L. № 3. С. 129–134.

Кофырин Н. Суевѣрія крестьян села Песчаннаго, Пудожскаго уѣзда. Петрозаводск: Губернская типографія, 1900. 76 с.

Кравченко В. Вогонь. Матеріал зібраний на Правобережжі. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1927. Вип. 1–3. С. 147–181.

Кравченко В. Етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком на Волині та по сумежних губерніях. Житомир: Видання «Товариства дослідників Волині», 1911. Т. 1. 312 с.

Кравченко В. Зібрання творів з архівної спадщини / упоряд. О. Рубан. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології, 2009. Т. II. 640 с.

Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Житомир: Робітник, 1920. 160 с.

Краснокутскій А. Со слов сельской бабки. *Кіевскія епархіальныя вѣдомости*. 1880. № 26 (25 іюня). Часть неофіціальная. С. 3–7.

Крачковскій Ю. Θ. Быт Западно-Русскаго селянина. *Чтенія в Императорском Обществѣ Истори и Древностей Россійских при Московском Университетѣ 1873 г. кн. 4-я*. Москва: В Университетской типографіи, 1874. 212 с.

[Кульчицкій С. О.] О суѣверіях, обычаях, повѣрїях и примѣтах жителей села Ставучан хотинскаго уѣзда. *Кишиневскія епархіальныя вѣдомости*. 1873. № 17 (1–15 сентября). Отдѣл неофіціальный. С. 626–630.

Купчанко Г. Нѣкоторые историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ. Кіев: Типографія М. П. Фрица, 1875. 83 с.

Левицкій А. Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 31 (1 Ноября). Часть неофициальная. С. 1074–1083.

Левицкій А. Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 33 (21 Ноября). Часть неофициальная. С. 1164–1168.

Левицкій А. Церковно-приходская лѣтопись села Глубочка, Житомирскаго уѣзда Волынской епархіи. *Волынскія епархіальныя вѣдомости*. 1898. № 34 (1 Декабря). Часть неофициальная. С. 1197–1201.

Максимович И. Обычаи крестьян с. Ненадихи Таращанскаго уѣзда. *Кіевскія епархіальныя вѣдомости*. 1868. № 8 (16 апрѣля). Отд. II. С. 314–332.

Малинка А. Н. Сборник матеріалов по малорусскому фольклору (Черниг., Волынск., Полтавск. и нѣкот. др. губ.). Чернигов: Типографія Губернскаго Земства 1902. 388 с.

Малинка А. Н. Этнографическія мелочи (Из мѣстечка Веркѣвки, Нѣжинскаго уѣз., Черниговской губ.) *Этнографическое обозрѣніе*. 1898. Год 10. Кн. XXXVI. № 1. С. 159–163.

Малинка А. С. Разказы о вѣдьмах. *Кіевская старина*. 1894. Т. XLIV. Март. С. 551–553.

Манжура І. І. Казки, прислів'я і т. п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І. І. Манжурою / художнє оформлення А. П. Дерев'янка. Дніпропетровськ: Січ, 2003. 240 с.

Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині. Весілля. Народні звичаї та обряди. Тернопіль: Лілея, 1996. 224 с.

Мёрдер А. Мелочи из архивов юго-западнаго края. *Кіевская старина*. 1900. Т. LXVIII. Кн. 1. Январь. Отд. II. С. 1–3.

Милорадович В. П. Житье-бытье лубенскаго крестьянина. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 170–341.

Морачевич І. Село Кобылья, Волынской губернии Новградволынского уѣзда. *Этнографическій сборник, издаваемый Императорским Русским Географическим обществом*. Санктпетербург: Типографія министерства внутренних дѣл, 1853. Вып. I. С. 294–312.

Муравський шлях – 97: матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М. М, Олійник Н. П, Осадча В. М, Семенова М. О. Харків: Харківський Державний Інститут Культури, 1998. 359 с.

Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Состав. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Языки славянских культур, 2010. Т. 1. Люди сосверхъестественными свойствами. 647 с.

Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2012. Т. 2. Демонологизация умерших людей. 800 с.

Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. Москва: Издательский Дом ЯСК, 2016. Т. 3: Мифологизация природных явлений и человеческих состояний. 829 с.

Народная медицина, заговоры и бытовая магия Волынской губернии (по материалам М. Ф. Кривошапкина из архива РГО). Публикация и комментарии Т.А. Агапкиной. *Славянские архаические ареалы в пространстве Европы. Колл. монография* / Отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2019. С. 385–416.

Новицкій Я. П. Малорусскіе народныя заговоры, заклинанія, молитвы и рецепты, собранныя в Екатеринославщинѣ. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*. Екатеринослав, 1913. Вып. 9. С. 59–98.

Онищук А. Звичаї й вірування привязані до поодиноких днів у році, записав у 1907–10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. Антін Онищук, народ. учитель. *Матеріяли до української етнології*. Львів, 1912. Т. XV. С. 1–61.

Охримович С. Петриковання у селі Корчині, Скільського повіту (Бойківщина). *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 299–300.

Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту. *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 321–352.

Пеленський Є. Ю. Петриковання в м. Миколаєві н/Дністром (1922 р.). *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 300–301.

Раевській А. Нѣкоторыя малороссійскія повѣрья. *Воронежская бесѣда на 1861-й год*. Санктпетербург: В типографіи комиссіонера Императорской Академіи Художеств Гогенфельдена И. К., 1861. Отд. II. С. 190–195.

Разумовская Е. Н. Егорьев день в западнорусской деревне. Обряды и обычаи. *Живая Старина*. 1994. № 1. С. 43–45.

Р-ук. Краткое описаніе села Данкоуц, Хотинскаго уѣзда. *Кишиневскія епархіальныя вѣдомости*. 1889. № 17 (1 сентября). Отдѣл неофициальный. С. 724–738.

Рождественскіе обычаи в Угорской Руси. *Кіевская старина*. 1900. Т. LXVIII. Март. Отд. II. С. 148–149.

Рождественскіе праздники в Подляшьѣ. *Холмско-Варшавскій епархіальный вѣстник*. 1896. № 24 (15 декабрия). Отд. II. С. 442–445.

Самойлович И. Лѣтопись с. Разбишевки, Гадячскаго уѣзда, Полтавской губерніи. (Окончаніе). *Полтавскія епархіальныя вѣдомости*. 1900. № 6 (20 февраля). Часть неофициальная. С. 224–239.

Свенціцка А. Петриковання в Улицьку, п. Рава руська. *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. XXI–XXII. С. 297–298.

Сержпутовскій А. Очерки Бѣлоруссіи. *Живая старина*. 1908. Год XVII. Вып. I. Отд. I. С. 25–33.

Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. Київ: Мистецтво, 1993. 207 с.

Стороженко Н. В. «Малорусскія суевѣрія, коим мало кто вѣрил, собранныя 1776 года» (Рукопись А. И. Чепы). *Кіевская старина*. 1892. Т. XXIX. Январь. С. 119–130.

Сырку П. Из быта бессарабских румин. *Живая старина*. 1913. Год XXII. Вып. I–II. С. 147–180.

Танскій І. Село Локотки (Глуховскаго уѣзда). *Записки Черниговскаго губернскаго статистическаго комитета*. Чернигов: В Губернской типографіи, 1866. Кн. I. Ч. II. С. 153–208.

Теодорович Н. И. Историко-статистическое описаніе церквей и приходов Волынской епархіи. Почаев: Типографія Почаево-Успенской Лавры, 1899. Т. IV: Староконстантиновскій уѣзд. 928 с. + VI с.

Ткачев Г. Этнографическіе очерки Богучарскаго уѣзда. *Памятная книжка Воронежской губернии на 1865–1866 г.* Воронеж, 1867. С. 159–232.

Труды этнографическо-статистической экспедиціи в Западно-Русскій край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. I: Вѣрованія и суевѣрія. Загадки и пословицы. Колдовство. XXX+467 с.

Труды этнографическо-статистической экспедиціи в Западно-Русскій край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. III: Народный дневник. VIII+486 с.

Українські приказки, прислів'я и таке инше. Збірники О. В. Марковича и других / [спорудив М. Номис]. С. Петербург: в друкарнях Тиблена и комп. И. Куліша, 1864. 304+XVII с.

Успенскій Д. Благовѣщеніе. По народным повѣрьям и обычаям Тульской губерніи. *Этнографическое обозрѣніе*. 1908. Год 20. Кн. LXXVIII. № 3. С. 101–104.

Франко І. Людові вірування на Підгір'ю. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 160–218.

Характеристическія черты древних руссов, сохранившіяся в жизни и характерѣ настоящаго поколѣнія обитателей Южной-Россіи. *Журнал министерства внутренних дѣл*. С[анкт-] П[етер] Б[ург], 1848. Ч. XXII. С. 128–139.

Чернявская С. А. Обряды и пѣсни с. Бѣлозерки Херсонской губ., зап. Соф. Андр. Чернявской. *Сборник Харьковскаго Историко-Филологическаго общества. Труды Педагогическаго Отдѣла*. Харьков, 1893. Т. 5. Вып. I. Отд. I. С. 82–166.

Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. Київ: Мистецтво, 1995. Кн. 1. 222 с.

Шейн П. В. Матеріали для изученія быта и языка русскаго населенія сѣверо-западнаго края. Собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном. *Сборник отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наук*. Санктпетербург: Типографія Императорской академіи Наук, 1903. Т. 72. 535 с.

Шухевич В. Гуцульщина. Пята часть. Львів: Загальна Друкарня, 1908. [2]+300 с.

[Яковлев Г. А.] Пословицы, поговорки, крылатыя слова, примѣты и повѣрья, собранныя в слободѣ Сагунах, Острогжскаго уѣзда. *Живая Старина*. 1905. Год XIV. Вып. I–II. С. 141–180.

Янулайтис А. Литовскія суевѣрья и примѣты. Собранныя в Шавельском уѣздѣ Ковенской губерніи. *Живая старина*. 1906. Год XV. Вып. III. Отд. II. С. 148–164.

Ястребов В. Н. Материалы по этнографии Новороссійскаго края, собранные в елисаветградском и александрійском уѣздах херсонской губерніи. Одесса: Типографія Окружнаго Штаба, 1894. 202 с.

Ястребов В. О стельной коровѣ. *Кіевская старина*. 1897. Т. LVII (май). Отд. II. С. 66–67.

Brykczyński A. Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. Krakow, 1888. Т. XII. Матеріялы etnologiczne. S. 81–102.

Dobrowolski S. J. Lud hrubieszowski. (Dokończenie). *Lud*. Lwów, 1895. Rocz. I. S. 244–256.

Dymnych N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1930. Т. I. S. 94–106.

Dymnych N. Obrzędy i wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1931. Т. II. S. 456–462.

Harasymczuk R. W., Tabor W. Etnografia połonin huculskich. *Lud*. Lwów–Warszawa–Kraków–Poznań–Wilno, 1937. Serja II. Т. XV (XXXV). S. 76–161.

[Ilkiewicz] M. Zabobony istniejące między ludem prostym w Galicyi. *Rozmaitości: pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej*. 1836. № 27 (2 Lipca). S. 217–218.

[Ilkiewicz] M. Zabobony w niektórych cyrkułach Galicyi. *Rozmaitości: pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej*. 1835. № 42 (17 Października). S. 335.

Kaindl R. F. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów. *Lud*. Lwów, 1896. Rocz. II. Dział I. S. 201–210.

Kolberg O. Chełmskie. Obraz etnograficzny. Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. Т. I. 369 s.

Kolberg O. Chełmskie. Obraz etnograficzny [Z materyałów pośmiertnych wydał Dr. I. Kopernicki]. Kraków: Drukiem Wł. L. Anczyca i spółki, 1891. Т. II. 265 s.

Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław-Poznań: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1974. Т. 49: Sanockie–Krośnieńskie. Cz. I. 552 s.

Kolbuszowski E. Materiały do medycyny i wierzeń ludowych według opowiadań Demka Żemęły w Zaborzu w pow. rawskim. *Lud*. Lwów, 1896. Roczn. II. S. 157–163.

Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałow zebranych przez p. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim. *Zbiór wiadomości do antropologii krakowej*. Kraków, 1887. T. XI. Materiały etnologiczne. S. 130–229.

Leliwa S. Przesady ludu wołyńskiego w okolicach Porycka. *Kłosy. Czasopismo Ilustrowane Tygodniowe*. 1877. T. XXV. № 642 (6 Października). S. 250.

M. R. Kilka słów o ludzie okolic Krzemieńca. *Ziemia. Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany*. 1926. Rok XI. № 6 (1 kwietnia). S. 101–105.

Piotrowski W. Nowy Rok na Ukrainie. *Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany*. 1912. Rok III. № 1 (6 stycznia). S. 14.

Piotrowski W. Obchód Trzech Króli na Ukrainie. *Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany*. 1914. Rok V. № 2 (10 stycznia). S. 22.

Rokossowska Z. O świecie roślinnym. Wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim. Zebrała Zofija Rokossowska. Kraków: W drukarni uniwersytetu Jagiellońskiego, 1889. 39 s.

Rokossowska Z. Pojęcia o przyrodzie. Jurkowszczyzna w pow. Zwiąhelskim. *Wisła*. 1900. T. XIV. Zesz. VI. Listopad-Grudzień. S. 774–778.

Rulikowski E. Opis powiatu Wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. Warszawa: W drukarni s. Orgelbranda, 1853. 244 s.

Rulikowski E. Ukraina opisana powiatami, pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. *Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi*. Warszawa, 1852. T. IV (XLVIII). S. 454–471.

Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. Lwów: z drukarni ludowej pod zarz. st. Baylego, 1899. XVI+496 s.

Stołyhwo K. Garść wierzeń i praktyk z powiaty Owruckiego i z Berdyczowa. *Wisła*. 1902. T. XVI. Zesz. VI. S. 797–798.

ЛІТЕРАТУРА:

Агапкина Т. А. Дмитрия св. день. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 93–94.

Агапкина Т. А. Духов день. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 157–158.

Агапкина Т. А. Покров. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 127–128.

Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва: Индрик, 2002. 816 с.

Агапкина Т. А. Русальная неделя. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 501–503.

Агапкина Т. А. Символика деревьев в традиционной культуре славян: липа. *Славянский альманах*. Москва, 2018. Вып. 3–4. С. 357–372.

Баглай М. Обрядові функції троїцької рослинності у волинян (за етнографічними матеріалами експедицій 2009–2010 рр.). *Народознавчі зошити*. 2013. № 4. С. 608–615.

Баглай М. Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини. *Народознавчі зошити*. 2015. № 4. С. 818–824.

Белова О. В. Красный цвет. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 647–651.

Белова О. В. Николай. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 398–401.

Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья / П. Г. Богатырев. Вопросы теории народного искусства. Москва: Искусство, 1971. С. 167–296.

Болтарович З. Є., Скрипник Г. А. Традиційні народні знання: історія і розвиток. *Поділля: історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. А. П. Пономарьов. Київ: Доля, 1994. – С. 324–358.

Борисенко В. Матеріали етнографічної комісії ВУАН – важливе джерело для дослідження традиційної культури 1920 – 1930-х рр. (на прикладі Дніпропетровщини). *Етнічна історія народів Європи*. 2020. Вип. 62. С. 7–14.

Брухлій Н. Календарні свята та обряди в духовній культурі Кореччини в ХХ ст.. *Рівненський обласний краєзнавчий музей. 190 років від дня народження Миколи Костомарова. Наукові записки*. Рівне, 2007. Вип. V. С. 18–23.

Валенцова М. М. Игла. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 370–373.

Валенцова М. М. Коса. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 618–620.

Валенцова М. М. Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект. Москва: Индрик, 2016. 616 с.

Валенцова М. М., Узенёва Е. С. Михаил св. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 254–257.

Вархол Й. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2019. 268 с.

Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидик [б. в.], 2017. 448 с.

Вархол Н. Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини. Пряшів-Едмонтон: ЕХСО s. r. o., 2002. 152 с.

Виноградов В. В. Троицкое «венчание коров»: локальные варианты обряда (По материалам русско-белорусского пограничья). *Северобелорусский сборник: обряды, песни, наигрыши, плачи, ворожба*. Санкт-Петербург, 2012. Вып. 1. С. 65–87.

Виноградова Л. Н. Волочebный обряд. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 424.

Виноградова Л. Н. Мифологический аспект славянской фольклорной традиции. Москва: Индрик, 2016. 382 с.

Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. Москва: Индрик, 2000. 432 с.

Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Андрей. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 109–111.

Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Веник. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 307–313.

Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Венок. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 314–318.

Вовк Ф. К. Етнографічні особливості українського народу / Ф. К. Вовк. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упорядн. О. О. Савчук. Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. С. 57–220.

Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: Сполом, 2015. 227 с.

Войтович Н. Традиційні магічно-ритуальні способи захисту домашньої худоби на теренах Бойківщини. *Народознавчі зошити*. 2015. № 5. С. 1028–1033.

Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2 т. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. Т. I: Зима. Весна. 310 с.

Галайчук В. Демонологія Кременеччини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2012. Вип. 47. С. 193–235.

Галайчук В. Ласиця в традиційних народних уявленнях українців. *Етнічна історія народів Європи*. 2021. Вип. 64. С. 21–30.

Галайчук В. Народний календар Зарічненщини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2013. Вип. 14. С. 43–83.

Галайчук В. Народний календар Славутчини в обрядах, звичаях та фольклорі. *Народознавчі зошити*. 2019. № 5. С. 1134–1164.

Галайчук В. Різдвяно-водохресні свята в околицях Кременця. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2009. Вип. 44. С. 215–240.

Галайчук В. В. Традиційні демонологічні уявлення українців про домашніх духів: дис. на зд. доктора іст. наук: 07.00.05. Львів, 2021. 528 с.

Галайчук В. Традиційні уявлення українців про домашніх духів. Львів: Інститут Народознавства НАН України, 2021. 452 с.

Галайчук В., Ципишев С. Традиційні календарно-побутові звичаї та обряди Східного Полісся (на польових матеріалах з Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.). *Народознавчі зошити*. 2019. № 5. С. 1305–1330.

Ганцкая О. А., Грацианская Н. Н., Токарев С. А. Западные славяне. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: зимние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1973. С. 204–234.

Ганцкая О. А. Поляки. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва, 1977. С. 202–220.

Геннеп А., ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / пер. с франц. Ю. В. Ивановой, Л. В. Покровской. Москва: Восточная литература, 1999. 198 с.

Главацька Л. Весняні скотарські народні звичаї та обряди бойків. (Кінця XIX середини XX ст.). *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 81–89.

Гладкий М. Традиції першого вигону худоби в поліщуків. *Народознавчі Зошити*. 1996. № 2. С. 130–135.

Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнографічне дослідження. Дрогобич: Вимір, 2007. 198 с.

Глушко М. Віл у різдвяно-новорічній обрядовості українців: реконструкція первісного образу та історичного змісту. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 399–425.

Глушко М. «Дід» – традиційний хліборобський атрибут різдвяно-новорічних свят українців Надсяння. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 6. С. 31–41.

Глушко М. С. Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI ст.). *III Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу»*. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: *Доп. та повідом.: в 3 т.* Луцьк: Вежа, 2007. Т. I. С. 111–119.

Глушко М. Історико-етнографічне районування України: сучасний стан і наукові перспективи. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 3. С. 9–21.

Глушко М. Походження «полазника» як звичаю зимової календарної обрядовості українців (нова концепція). *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 3. С. 83–89.

Глушко М. Традиційні звичаї та обряди Свят-вечора українців Надсяння. *Народознавчі зошити*. 2016. № 6. С. 1320–1330.

Глушко М. Хто ж записав «Народній календар у Ровенському повіті Волинської губернії»? *Народознавчі зошити*. № 1. 2011. С. 28–42.

Горбаль М. Різдвяна обрядовість Лемківщини: семантика, типологія, етнічний контекст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. 199 с.

Горошко Л. «Водице-орданице, умий мене від всякого лиха» (обрядове застосування освяченої на Йордан води в карпатській традиції). *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 90–103.

Горошко Л. Звичаєво-ритуальні чинності з водою у сфері скотарства (карпатський терен). *Українська культура: з нових досліджень. Збірник наукових статей на пошану Степана Петровича Павлюка з нагоди його 60-ліття*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. С. 440–448.

Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини. Київ: Видавець Олег Філюк, 2014. 256 с.

Грацианская Н. Н. Чехи и словаки. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1977. С. 221–237.

Грушевська К. З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1927. Вип. 1–3. С. 9–42.

Гура А. В. Символіка животных в славянской народной традиции. Москва: Индрик, 1997. 912 с.

Давидюк В. Купало на заході Волині. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 76 с.

Данильчик Л., Костючок П. Залишки господарсько-побутових магічних дій на Опіллі. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. XVIII. С. 127–132.

Дзендзелевский И. А. Запреты в практике карпатских овцеводов. *Славянский и балканский фольклор. Этногенетическая общность и типологические параллели*. Москва: Наука, 1984. С. 256–277.

Ермолов А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и примѣтах. С-Петербург, 1905. Т. III. Животный мир в воззрѣніях народа. 555 с.

Журавлев А. Ф. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки. Москва: Индрик, 1994. 254 с.

Зайковская С. А. Скотоводческая магия в украинском анклавѣ (Самойловский р-н, Саратовской обл.). *Живая старина*. 2014. № 4. С. 57–59.

Зайковский В. Б. Народный календарь восточных славян. *Этнографическое обозрение*. 1994. № 4. С. 53–66.

Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. Москва: Наука, 1991. 511 с.

Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертию и русалки. Москва: Индрик, 1995. 430 с.

Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Літургійний рік Української Католицької Церкви. 2-ге вид. Thaur: Thaudruck, [б. р.]. 486 с.

Кашуба М. С. Народы Югославии. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др.* Москва: Наука, 1977. С. 243–273.

Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег-Торонто: Український Національний Видавничий Комітет, 1964. Т. I. Зимовий цикл. 154 с.

Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег-Торонто: [б. в.], 1962. Т. III. Весняний цикл. 372 с.

Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег-Торонто: Український Національний Видавничий Комітет, 1963. Т. V. Осінній цикл. 288 с.

Кирчів Р. Ф. Релікти юрїївської обрядовості в українських Карпатах. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 2. С. 38–43.

Кирюшина Т. Егорьевские обряды и песни на Костромской земле. *Живая старина*. 2005. № 3. С. 14–18.

Климчук Ф. Д. Духовная культура полесского села Симоновичи. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*. Москва: Индрик, 1995. С. 336–380.

Ковальчук Н. А. Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: Локальна специфіка та трансформації (XX – поч. XXI ст.). Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. історичних наук. Київ, 2008. 20 с.

Кожолянко О. Календарні свята та обряди українців Буковини: семантика і символіка. Вид. 2-ге, зі змінами. Чернівці: Друк Арт, 2014. 384 с.

Кожолянко О. Свята покровителів звірів в українців, молдован і румунів Буковини. *Одеські етнографічні читання. Українське пограниччя: варіативність традиційної культури*. Одеса-Гульча, 2018. С. 152–167.

Колева Т. А. Болгары. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1977. С. 274–295.

Колева Т. А. Георгиев день у южных славян (обычаи, связанные с животноводством). *Советская этнография*. 1978. № 2. С. 25–38.

Коломийчук О. Ю. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині XIX – на початку XXI ст. Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. історичних наук. Івано-Франківськ, 2015. 20 с.

Конєва Я. Хтонічний світ холмщаків та підляшуків. *Холмищина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. В. Борисенко. Київ: Родовід, 1997. С. 310–315.

Конобродська В. Поняття семантики в культурному контексті. *Етнолінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Житомир, 2007. Вип. 1. С. 23–37.

Конопка В. М. Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців південно-західного історико-етнографічного регіону України: автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. історичних наук. Львів, 2015. 20 с.

Конопка В. Хліборобські мотиви у великодньому та пізньовесняному циклах календарних звичаїв та обрядів українців південно-західного історико-етнографічного регіону України. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 31–39.

Копержинський К. Календар народньої обрядовості новорічного циклу. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1929. Вип. 3. С. 14–98.

Кривенко А-Д. О. Календарний пласт волинської демонології: світоглядні та обрядові прояви: дис. канд. іст. наук: 07.00.05. Львів, 2017. 274 с.

Кривенко А. Мотив розпізнавання відьом у календарно-обрядовій традиції волинян. *Народознавчі зошити*. 2017. № 4. С. 859–866.

Кривенко А. Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2020. 280 с.

Кривенко А. Осика в традиційних демонологічних уявленнях волинян (на основі польових етнографічних матеріалів). *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 46–52.

Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. Київ: Наукова Думка, 1978. 192 с.

Курочкін О. В. Обрядовість. Календарні свята і обряди. *Поділля: Історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. А. П. Пономарьов. Київ: Доля, 1994. С. 358–385.

Курочкін О. В. Українські «маланкарі» – східна гілка карпато-балканської карнавальної традиції. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2000. Т. 18: Теорія та історія культури. С. 70–76.

Кутельмах К. Русалки в повір'ях поліщуків. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2001. Т. ССXLII: Праці секції етнографії і фольклористики. С. 87–153.

Кухаренко С. Худоба в повір'ях і магії селян сучасної України. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 27. С. 13–24.

Левкиевская Е. Е. Железо. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 198–201.

Левкиевская Е. Е. Замок. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 263–266.

Левкиевская Е. Е. Колючий. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 566–568.

Левкиевская Е. Е. Металлы. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 245–248.

Левкиевская Е. Е. Нож. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 429–434.

Левкиевская Е. Е. Отбирание молока. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 584–588.

Левкиевская Е. Е. Подкова. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 97–98.

Левкиевская Е. Е. Славянский оберег. Семантика и структура. Москва: Индрик, 2002. 336 с.

Левкиевская Я. Е. Леший. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 104–109.

Левкович Н. Народна демонологія Бойківщини (Турківський район Львівської області). *Міфологія і фольклор*. 2010. № 1. С. 71–87.

Маклакова О. Із зимового календарно-обрядового фольклору Південно-Західної Волині. *Міфологія і фольклор*. 2012. № 4. С. 66–77.

Мандибура М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х років ХХ ст. Київ: Наукова думка, 1978. 191 с.

Мандыбура М. Д. Гуцульское полонинское хозяйство второй половины ХІХ – начала ХХ в. *Карпатский сборник*. Москва: Наука, 1972. С. 7–19.

Мороз А. Б. Обряд «венчания коров» в Велижском районе Смоленской области. *Живая старина*. 2014. № 3. С. 3–6.

Мороз А. Б. Первый выгон скота в Каргополье. *Живая старина*. 2003. № 1. С. 9–10.

Мороз А. Б. Севернорусские пастушеские отпуска и магия первого выгона скота у славян. *Востоочнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы*. Москва: Индрик, 2001. С. 232–258.

Несторовскій П. А. Бессарабські русини. Историко-етнографическій очерк. Варшава: Сатурн, 1905. 176 с.

Новицкій Я. Духовный мір в представлені малорусскаго народа. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*. Екатеринослав, 1912. Вып. 8. С. 161–184.

Олексюк О., Воробчак Т. Світ уявлень та вірувань у веденні скотарства – як основної галузі господарства Опілля наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. *Одеські етнографічні читання. Українське пограниччя: варіативність традиційної культури*. Одеса-Тульча, 2018. С. 252–261.

Осташ Н. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята. *Діалектологічні студії. 1. Мова в часі і просторі* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 248–268.

Охримович В. Знадоби для пізнання народніх звичаїв та поглядів правних. *Житє і слово. Вістник літератури, історії і фольклору* / Видає Ольга Франко. Львів, 1895. Т. ІІІ. С. 387–401.

Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди. *Етнокультура Рівненського Полісся* / упор. В. П. Ковальчук. Рівне: ППДМ, 2009. С. 119–192.

Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень. Рівне: видавець Олег Зень, 2008. 200 с.

Пахолок І. Традиційні звичаї та обряди Зелених свят: західнополіські і надсянські паралелі (за польовими матеріалами Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. та Мостиського р-ну Львівської обл. *Народознавчі зошити*. 2006. № 3–4. С. 446–450.

Пашина О. А. Календарный цикл в северо-западных селах Сумщины. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*. Москва: Индрик, 1995. С. 230–248.

Петрова Н. Календарна обрядовість українців Миколаївського р-ну Одеської області середини ХХ ст.: нові польові матеріали. *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 267–278.

Петров Н. О народных праздниках в Юго-Западной России. (Продолжение.). *Труды Киевской духовной академии*. Киев, 1871. Т. IV (Октябрь). С. 3–39.

Пилипенко Г. Календарная обрядность украинцев Боснии и Герцеговины: этнолингвистический аспект. *Slověne*. 2020. Vol. 9. № 2. С. 338–371.

Плотникова А. А. Выгон скота. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 467–474.

Плотникова А. А. Пастух. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 637–641.

Плотникова А. А. Первый выгон скота в Полесье. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*. Москва: Индрик, 1995. С. 108–141.

Плотникова А. А. Переступить. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 13–16.

Плотникова А. А. Порог. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009. Т. IV. С. 173–178.

Походжук Д. Апотропеїчні засоби захисту хліва у волинян. Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості. *Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції у Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького* (м. Львів, 18–19 квітня 2018 року). Львів: Нео Друк, 2018. С. 119–128.

Походжук Д. Д. Голки в обряді скотарської магії волинян. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2021. Вип. 32. С. 6–16

Походжук Д. «Йде в Божу путь!» Традиція першого вигону худоби на пашу у волинян. *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 2017. Спецвипуск. С. 881–899.

Походжук Д. Культ свійських тварин у зеленосвятській обрядовості волинян. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 3. С. 19–33.

Походжук Д. Скотарська тематика дня Святого Юрія: бойківсько-волинські паралелі. *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка, 6-7 червня 2019 р., Львів; Урич / Відп. за вип. Р. Г. Миська*. Львів, 2019. С. 55–56.

Походжук Д. Скотарські мотиви в календарно-побутовій обрядовості волинян (на польових матеріалах із сіл Житомирської та Вінницької областей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2015. Вип. 51. С. 478–491.

Походжук Д. Торгівля домашньою худобою у волинян: звичаї та повір'я. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 88–95.

Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині. Львів: Ліана-М, 2015. 312 с.

Пуківський Ю. Весняні скотарські звичаї та обряди українців Покуття (за матеріалами із Снятинського району Івано-Франківської обл.). *Народознавчі зошити*. 2017. № 2. С. 305–310.

Свирида Р. Українська коляда на теренах Полісся й Наддніпрянщини. *Одеські етнографічні читання. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Одеса, 2011. С. 278–287.

Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 426 с.

Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начало XX в. Москва: Наука, 1979. 288 с.

Соколова В. К. Заклинания и приговоры в календарных обрядах. *Обряды и обрядовый фольклор*. Москва: Наука, 1982. С. 11–25.

Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. Київ: Видавництво ІМФЕ, 2017. 240 с.

Сумцов М. Ф. Слобожане. Історично-Етнографічна Розвідка. Харків: Союз, 1918. 240 с.

Тиводар М. Традиційне скотарство бойків Закарпаття XIX – першої половини XX ст. *Українська культура: з нових досліджень. Збірник наукових статей на пошану Степана Петровича Павлюка з нагоди його 60-ліття*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. С. 420–439.

Тиводар М. П. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. 558 с.

Токарев С. А. Луличане. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / ред. кол.: С. А. Токарев (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1977. С. 238–242.

Токарев С. А. Обычаи, обряды и поверья, связанные с животноводством. *Календарные обычаи в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев*. Москва: Наука, 1983. С. 90–97.

Толстая С. М. Введение. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 293.

Толстая С. М. Кормление скота. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 606–608.

Толстая С. М. Кража. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 640–643.

Толстая С. М. Материалы к описанию полесского купальского обряда. *Славянский и балканский фольклор*. Москва: Наука, 1978. С. 131–142.

Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва: Индрик, 2005. 600 с.

Толстая С. М. Семантические категории языка культуры: Очерки по славянской этнолингвистике. Москва: ЛИБРОКОМ, 2010. 368 с.

Толстой Н. И. Власий. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 383–384.

Толстой Н. И. Граница. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 537–540.

Толстой Н. И., Толстая С. М. Благовещение. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. I. С. 182–188.

Усачева В. В. Мак. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. III. С. 170–174.

Фуртунэ А. Т. Овцеводство у молдаван в XIX – начале XX в. Историко-этнографический аспект. Кишинев: Штиинца, 1989. 111 с.

Хобзей Н. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 668 с.

Черных А. В. Обычаи, связанные с домашним скотом, в календарной обрядности русских Прикамья. *Археология, этнография и антропология Евразии*. 2007. № 3 (31). С. 135–143.

Шмайда М. А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво; Пряшів: Відділ української літератури, 1992. Т. I. 502 с.

Шнирельман В. А. Происхождение скотоводства. Москва: Наука, 1980. 336 с.

Шрубок А. Першы выган жывёлы ў поле: арэальная характарыстыка і семантыка. *Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні*. Зборнік навуковых прац / рэд. Татяна Валодзына. Мінск: Беларуская навука, 2015. Вып. 2. С. 190–216.

Ястремська Т. Пастуший календарний цикл: назви на його позначення в гуцульських говірках. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження* / відп. ред. Ярослава Закревська. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. С. 112–124.

Kubijowicz W. Zycie pasterskie w beskidach wschodnich. Krakow: Orbis, 1926. 138 s.

Pozhodzhuk D. Cattle-Breeding Theme of the Easter Holidays Among Volyn' Inhabitants. *Spheres of Culture*. Lublin, 2019. Vol. XIX. P. 159–168.

ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фолкльору. Матеріали до історії української етнографії. Т. I. / За ред. А. Лободи. Київ, 1930. Т. I. 823 с.

Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів. Навчально-методичний посібник / упоряд. Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Кам'янець-Подільський: Рута, 2019. 344 с.

Востоочнославянские заговоры: Аннотированный библиографический указатель / Сост. Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков. Москва: ПРО-БЕЛ-2000, 2011. 170 с.

Глушко М. Історія народної культури українців: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 414 с.

Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 286 с.

Данилюк А. Г., Купчинський О. А. Методичні поради та питальник для збирачів пам'яток етнографії, фольклору і топонімії. Львів: Пустомитівська райдрукарня, 1989. 46 с.

Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 95 с.

Коваленко Н. Д. Етнолінгвістика. Традиційні календарні обряди: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 116 с.

Мороз М. Бібліографія українського народознавства у 3-х томах. Фольклористика. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Т. 1 (фольклористика). Кн. 1. 494 с.

Орел Л. Г., Міщенко К. А. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України. Київ: Інститут системних досліджень освіти, 2011. 233 с.

Символічні коди народної культури (міфологія, фольклористика та етнологія). Бібліографічні матеріали з білоруської, російської та української міфології, фольклору та етнології. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. 336 с.

Шнирельман В. А. Скотоводство. *Свод этнографических понятий и терминов* / Под общ. ред. Ю. В. Бромлея, Г. Штробаха. Москва: Наука, 1989. Вып. 3. Материальная культура. С. 159.

Majewski E., Jarecki W. Bydło (Pecus, Bos, Vacca, Vitulus) w mowie, pojęciach i praktykach ludu polskiego. Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1903. 76 s.

Podolák J. Spôsoby chovu hospodárskych zvierat. Návod na etnografický výskum. Bratislava: Vydavatel'stvo Slovenskej Akadémie Vied, 1962. 182 s.

Додаток 1.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Походжук Д. Скотарські мотиви в календарно-побутовій обрядовості волинян (на польових матеріалах із сіл Житомирської та Вінницької областей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2015. Вип. 51. С. 478–491.
2. Походжук Д. «Йде в Божу путь!» Традиція першого вигону худоби на пашу у волинян. *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 2017. Спецвипуск. С. 881–899.
3. Pozhodzhuk Dmytro. Cattle-Breeding Theme of the Easter Holidays Among Volyn' Inhabitants. *Spheres of Culture*. Lublin, 2019. Vol. XIX. P. 159–168.
4. Походжук Д. Культ свійських тварин у зеленосвятській обрядовості волинян. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 3. С. 19–33.
5. Походжук Д. Д. Голки в обряді скотарської магії волинян. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2021. Вип. 32. С. 6–16

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

1. Походжук Д. Торгівля домашньою худобою у волинян: звичаї та повір'я. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 88–95.
2. Походжук Д. Апотропеїчні засоби захисту хліва у волинян. Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості. *Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції у Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького* (м. Львів, 18–19 квітня 2018 року). Львів: Нео Друк, 2018. С. 119–128.

3. Походжук Д. Скотарська тематика дня Святого Юрія: бойківсько-волинські паралелі. *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка, 6-7 червня 2019 р., Львів; Урич / Відп. за вип. Р. Г. Миська. Львів, 2019. С. 55–56.*

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. II міжнародна науково-практична конференція «Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості» (Львів, 18-19 квітня 2018 р.). Доповідь: «Апотропеїчні засоби захисту хліва у волинян».

2. Звітна науково-практична конференція викладачів та аспірантів Львівського університету, засідання секції історичних досліджень (Львів, 7-8 лютого 2018 р.). Доповідь: «Голка в обряді скотарської магії волинян».

3. Звітна науково-практична конференція викладачів та аспірантів Львівського університету, засідання секції історичних досліджень (Львів, 5 лютого 2019 р.). Доповідь: «Скотарська звичаєвість Зелених свят у волинян».

4. XXX наукова сесія НТШ, секція етнографії та фольклористики (Львів, 21 березня 2019 р.). Доповідь: «Звичаєвість початку пастівницького сезону на Волині».

5. IV Міжнародна наукова конференція «Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат у Доісторичну добу та в Середньовіччі ; проблеми їх збереження та використання» (5–7 червня 2019 р., Львів – Урич). Доповідь: «Скотарська тематика дня святого Юрія: бойківсько-волинські паралелі».

6. III Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми збереження та популяризації культурної спадщини: формування музейних колекцій та зібрань» (Львів, 25–26 вересня 2019 р.). Доповідь: «Скотарська

тематика Великодніх свят у волинян».

7. II польсько-український етнологічний семінар «Сучасні проблеми етнології та культурної антропології в університетському просторі та публічній культурі» (7.X.2019 р., Wrocław – Львів). Доповідь: «До питання специфіки дослідження ділянок народної культури (на прикладі обрядового аспекту традиційного скотарства волинян).

8. Звітна науково-практична конференція викладачів та аспірантів Львівського університету, засідання секції історичних досліджень (Львів, 4 лютого 2020 р.). Доповідь: «Свято Івана Купала як привід для захисту худоби від злих сил (волинська традиція)».

9. Звітна науково-практична конференція викладачів та аспірантів Львівського університету, засідання секції історичних досліджень (Львів, 4 лютого 2021 р.). Доповідь: «Завершення пастівницького сезону у волинян (звичаєвий аспект)».

Додаток 2.

**СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ АВТОРОМ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ,
У ЯКИХ ЗІБРАНО ПОЛЬОВИЙ МАТЕРІАЛ**

1. Воронівці Хмільницького р-ну Вінницької обл.
2. Зозулинці Хмільницького р-ну Вінницької обл.
3. Лозна Хмільницького р-ну Вінницької обл.
4. Морозівка Хмільницького р-ну Вінницької обл.
5. Петриківці Хмільницького р-ну Вінницької обл.
6. Подорожня Хмільницького р-ну Вінницької обл.
7. Рибчинці Хмільницького р-ну Вінницької обл.
8. Воротнів Луцького р-ну Волинської обл.
9. Лище Луцького р-ну Волинської обл.
10. Берестівка Баранівського р-ну Житомирської обл.
11. Дубрівка Баранівського р-ну Житомирської обл.
12. Закриниччя Баранівського р-ну Житомирської обл.
13. Красуля Баранівського р-ну Житомирської обл.
14. Мирославль Баранівського р-ну Житомирської обл.
15. Мокре Баранівського р-ну Житомирської обл.
16. Середня Баранівського р-ну Житомирської обл.
17. Кожушки Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.
18. Колодянка Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.
19. Тернівка Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.
20. Івановичі Пулинського р-ну Житомирської обл.
21. Стара Олександрівка Пулинського р-ну Житомирської обл.
22. Грушки Хорошівського р-ну Житомирської обл.
23. Давидівка Хорошівського р-ну Житомирської обл.
24. Іванків Черняхівського р-ну Житомирської обл.

25. Клітище Черняхівського р-ну Житомирської обл.
26. Ксаверівка Черняхівського р-ну Житомирської обл.
27. Новопіль Черняхівського р-ну Житомирської обл.
28. Острівчик Пильний Буського р-ну Львівської обл.
29. Петричі Буського р-ну Львівської обл.
30. Верхобуж Золочівського р-ну Львівської обл.
31. Жуличі Золочівського р-ну Львівської обл.
32. Монастирок Золочівського р-ну Львівської обл.
33. Скварява Золочівського р-ну Львівської обл.
34. Жовтанці Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.
35. Княгинине Демидівського р-ну Рівненської обл.
36. Перекалі Демидівського р-ну Рівненської обл.
37. Сатиїв Дубенського р-ну Рівненської обл.
38. Черешнівка Дубенського р-ну Рівненської обл.
39. Переділи Рівненського р-ну Рівненської обл.
40. Владиславівка Млинівського р-ну Рівненської обл.
41. Зоряне Млинівського р-ну Рівненської обл.
42. Новоселівка Млинівського р-ну Рівненської обл.
43. Свищів Млинівського р-ну Рівненської обл.
44. Заморочення Шепетівського р-ну Хмельницької обл.
45. Рилівка Шепетівського р-ну Хмельницької обл.